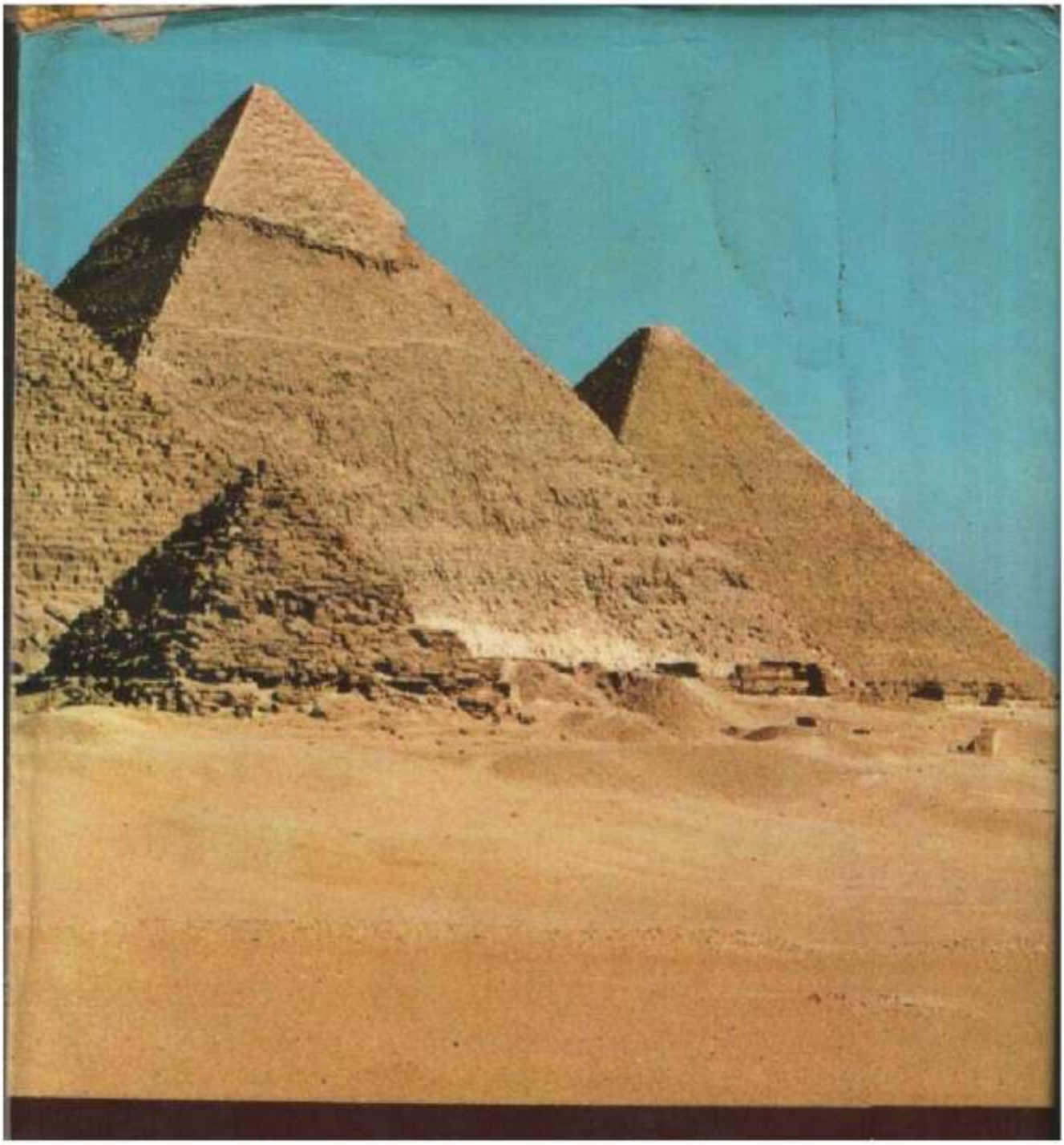

Zenon Kosidovski

KAD JE SUNCE BILO BOG

PETO IZDANJE

ŠTAMPANO O STOGODIŠNJICI SRPSKE KNJIŽEVNE ZADRUDE U BEOGRADU 1992.
NASLOV ORIGINALA:

ZENON KOSIDOWSKI

GDY SLONCE BYLO BOGIEM
PREVEO SA POLJSKOG:
PETAR VUJIČIĆ
СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА ПОУЧНИК

НОВА СЕРИЈА 1

Уређивачки одбор
МИЛАН ЂОКОВИЋ • ВОЈИСЛАВ ЂУРИЋ • ДУШАН КАНАЗИР • СЛОБОДАН РИБНИКАР • ПАВЛЕ САВИЋ | РИСТО ТОШОВИЋ | • ВОЈА ЧОЛАНОВИЋ

О НОВОЈ СЕРИЈИ БИБЛИОТЕКЕ „ПОУЧНИК"

Књигом „Кад је сунце било бог" Српска књижевна задрута започиње нову серију научно популарне библиотеке „Поучник".

Покретање ове библотеке предложили су још 1914. године Јован Скерлић и Тихомир Ђорђевић. Предлог је, према ондашњим записницима, гласио: „да се по крене посебна серија књига научнопопуларног карактера, која би служила општем обавештавању и образо вању и приказивала би, бар у прво време, по читаву једну науку". То је и једино обавештење о концепцији библиотеке. С разних разлога, тада, као ни после» није било лако ни покренути ни одржати нову библиотеку. Јован Скерлић је преминуо, а Тихомир Ђорђевић је тек 1921. године приволео Управу Задруте да прихвати „кретање научнопопуларне библиотеке". Због послератних тешкоћа, како стоји у записницима, „Поучник" је стварно покренут тек 1925. године књитом Владимира Ћоровића „Босна и Херцеговина". До 1940. године изашло је у „Поучнику" једанаест књига. Поново је покренут 1950, и до 1954. године изашле су још три књиге. Због неповољних материјалних прилика угашен је 1954.

Библиотека „Поучник" одиграла је, без сумње, значајну улогу у ширењу научних сазнања. Пошавши од тога и свесна недовољности научнопопуларних издања код нас, Српска књижевна задруга, у договору са Српском академијом наука и уметности, обнавља библиотеку „Поучник", у нади да ће њоме бар донекле попунити празнину у обавештавању читалачке публике о новим научним достигнућима.

Док су ранија издања „Поучника", у складу са тадашњим интересовањем читалаца, била претежно из историје, географије и друштвених наука, у новој серији, у духу савремених потреба и интересована, тежиће се за равнотежом између друштвених и природних наука. Што се пак тиче начина излагања, нова из дана, по угледу на ранија, треба да буду писана тако да их образован човек може читати иако нису из његове струке.

Већину књига нове серије „Поучника" чиниће преводи најбољих страних научнопопуларних издања и такво стање потрајаће колико и оскудица у домаћим писцима ове врсте дела, али с разлогом се може очекивати да ће се, угледајући се на стране, оваквог посла постепено и све више прихватати и наши стручњаци, без којих многа научнопопуларна издања нарочито из области тзв. националних наука не могу бити уврштена у нову серију.

Покрећући нову серију „Поучника", Српска књижевна задруга жели да, упоредо са ширењем нових научних сазнања, побољша и услове за појаву већег броја домаћих писаца у овој изузетно значајној области стваралаштва у савременом свету.

Уређивачки одбор

МЕЂУ ХРАМОВИМА И ВРТОВИМА И ВРТОВИМА МЕСОПОТАМИЈЕ

ПУТНИК ИЗ НАПУЉА

У првим годинама XVII века пронела се по Италији слава напуљског трговца Пјетра дела Вале. Пошто је много путовао по далеким земљама, земљаци су га звали II *РеПедтто* - ходочасник.

Пјетро ипак није путовао, као што би требало очекивати, у потрази за драгоценим зачинима и свиленим тканинама. Побуда његових путовања била је потпуно романгичне природе, наиме, у младости доживљено љубавно разочарање. Потом је осетио сласт тумарања по свету и стално жедан нових утисака кретао је у стално нове непознате земл.е, где је стопа Европљаниа ретко ступала.

Чудном игром судбине, доживљаји овог романтичног трговца постали су знаменити у историји археологије, и захваљујући томе заслужују да им се посвети неколико тренутака пажње.

Пренесимо се, дакле, у мислима у Напуљ. У цркви Сан Марчелино врши се служба коју је наручио Пјетро. Црквена лађа дупке је пуна, јер су већ сви у граду из трећих уста сазнали за јаде младог Пјетра и његову одлуку. Дванаест година био је заручен с лепом девојком из трговачког рода, и наједном га је гром ударио: родитељи су је удали за неког дугог.

Понижен и рањен у најосетљивијим осећањима, младић је решио да заборав потражи у путовањима. Није, ипак, кришом побегао из града. С типичном јужњачком склоношћу ка бомбастичним сценама, опраштао се од својих земљака на театралан начин. По завршетку службе свештеник му је окачио о врат амајлију која је представљала ходочаснички штап. Грађани су се дизали на прсте да не би пропустили ништа од представе, а Пјетро је давао свечан завет да се неће вратити у Напуљ пре но што посети Свети гроб.

Путовање у Јерусалим било је почетак његовог шароликог и разноликог путничког живота. Није се то ипак завршило побожним ходочашћем у свету земљу. Наполитанац је посетио Венецију, Константинопоље и Каиро, отпловио на тада тешко доступна острва Леванта, премерио уздуж и попреко Месопотамију и Сирију» стигао чак до Ирана.

У XVII веку такво путовање није било шала. Месецима је требало тумарати преко степа и пустиња, гора и мочвара, љуљати се на тврдим камиљим леђима. Једрењацима који су тада били неугодни и које је бура лако уништавала стално је претила опасност од гусарских напада. Путник је морао да подноси жеге и мразеве, глад и жеђ, инсекте, прљавштину и свакојаке болести. На путевима су харали разбојници, а мухамеданско становништво се према Европљанину односило отворено непријатељски.

Током својих путовања Пјетро дела Вале није прекидао везе са земљацима из Напуља. Редовно им је слао писма која су често носила наслов: „Из мога шатора у пустињи". У тим писмима изненада је блеснуо његов списатељски дар. Блистав стил, богат хумор, бистрина запажања и сликовитост описа, но пре свега, ипак, обиље доживљаја пуних забавних ситуација и напетих интрига - ето шта му је за кратко време прибавило опште дивљење сугрђана.

Пјетро дела Вале, као што и пристоји Италијану жива темперамента, брзо се отргнуо од љубавног пораза. 0 том сведоче фриволне авантуре које описује

•са укусом и хумором. Боравећи на острву Хиос, бацио се у забавни вир тамошњег раскалашног становништва. Дању и ноћу трајале су игре, песме и љупке забаве са месним кћиперкама, а Пјетро је био у свом елементу. С мангупском хвалисавошћу прича како су га у једном грчком граду калуђерице месног манастира нежно грлиле и љубиле зато што је достојанствено отерао турског главешину који је од њега тражио почасти и поклоне.

У Константинопољу је чуо да султан располаже јединим у то време потпуним текстом Ливијевих дела, наслеђеним из заоставштине византијског цара. Пјетро је изгарао од жеље да прибави ту вредну реткост и понудио је за рукопис 6500 фунти стерлинга. Али турски владалац је одбио понуду дрског Европљанина. Тада је Пјетро покушао да поткупи султановог библиотекара, обећавајући му 12500 фунти стерлинга за крађу рукописа. Интрига је ипак пропала, јер непоштени службеник није умео у библиотеци да пронађе драгоцени књижевни споменик.

У Месопотамији се Пјетро заљубио други пут у животу. Његова изабраница била је осамнаестогодишња девојка, али окрутна судбина га ни овога пута није поштедела. Убрзо после венчања млада супруга се разболела од тајанствене болести и умрла.
Очај је Пјетра подстакао на невероватну помисао:
наредио је да тело његове вољене балсамирају, а потом је пуне четири године вукао ковчег по свету док га није сахранио у свом родном Напуљу. Пјетро је окушао срећу још једном: оженио се Грузинком, која је била покојничина пријатељица и бринула о њој током болести. Овога пута срећа му је била наклоњенија:
изродио је с њоме 14 синова.
На својим путовањима Пјетро је стигао и до јужне Персије. На 60 километара југоисточно од града Шираза указала му се слика пуна величанствености и страве. Биле су то неке дивовске рушевине, о којима ништа раније није био чуо. У котлини окруженој стеновитим брежуљцима виделе су се терасе са степенипама што су водиле до њих, разбијени стубови, остаци зидина. а пре свега огромни лавови који су штитили масивне портале.
Посматрајући ове рушевине Пјетро није могао довољно да се начуди. Чинило му се да се песак, који су овамо вековима наносили врели пустињски ветрови, попут мноштва полипа, својим прождрљивим пипцима упио у зидине, портале и стубове. Страву и тајанственост увећавала је глуха тишина која је окруживала овај усамљенији предео уништења.

Моћне рушевине које су се протезале на простору од неколико стотина метара сигурно су некада, у пра старим временима, биле величанствена палата. Ко је био творац тих монументалних грађевина? Околно становништво, сем легенди и прича о духовима који тобоже настањују рушевине, није путнику умело да да никакво објашњење. Традиције мештана сезале су једино до времена легендарног багдадског калифа из VIII века, Харунаал Рашида, јунака *Хиљаду и једне ноћи.* Међутим, рушевине су очигледно биле много старије.
Тумарајући по гомилама рушевина, Пјетро је запазио на циглама неке чудне, загонетне знакове. У првом тренутку учинило му се да су по још влажним циглама некад газиле птице и оставиле отиске својих панци. Но загледавши се поближе, опазио је да се ти знакови састоје из низа водоравних и усправних црти,ца. Све цртице имале су облик клинова несумњиво за хваљујући томе што је непознати уметник, дотичући штапићем влажну глину, сваки пут у почетку употребљавао јачу снагу.
Кад је Пјетро отисак ових знакова донео у Европу, повео се жесток сггор око њихова смисла и значења. Једни су тврдили да знакови представљају неко прастаро писмо, други су се упињали да докажу како су чудне црте само примитиван орнамент којим су украшавани зидови иранске грађевине. Пјетро се изјаснио за прву тезу. У једном од писама из 1621. јавља да је набројао сто посебних знакова, и да сваки од њих, по његовом нагађању, означава цео израз. Са хвале вредном проницљивошћу изразио је мишљење да клинасто писмо треба читати и писати слева надесно, пошто су оштрице водоравних клинова увек биле усмерене удесно.
Предмет живе заинтересованости постале су и саме рушевине. Правилно се претпостављало да је Пјетро дела Вале открио рушевине Персепоља, престонице персијске империје, коју је у VI веку пре н.е. основао Кир, освајач Вавилона. Један од Кирових наследника, Дарије, изградио је у Персепољу импозантну палату, која је бројала на стотине дворана и одаја. Ту је боравио сред засењујуће раскоши, обучен у пурпурно, златом извезено рухо. Имао је на располагању петнаест хиљада дворских слугу, хиљаду коњаника телесне ' гарде, и десет хиљада пешака.
Персијска Империја живела је само двеста година. Осиови њеног постојања, ослоњени на израбљивање освојених народа и на војну ггремоћ деспота, били су , превише крхки. Да би се покрили огромни трошкови издржаван»а двора и војске, краљевски чиновници наметали су радном народу, нарочито сељацима, све веће порезе и дажбине, тако да је Александар Македонски, после разбијања Даријеве војске, врло лако потчинио народе и племена што су улазили у састав побеђене Персије.
Победник Александар заузео је Персепољ, и том приликом је краљевска палата отишла у дим.

Постоје разне верзије о узроцима тога пожара. Диодор тврдида је двор потпалио својеручно Александар Велики „за време пијане оргије, у тренутку када је изгубио власт над својим разумом". Други историчар, Клитарх, описујући ту исту пијанку, прича како је атинска играчи ца Таида за време игре бацила упаљену буктињу међу дрвене стубове двора. Видевши то, пијана руља македонских учесника гозбе почела се утркивати у хватању других буктиња и наслепо их је разбацивала око себе. Главни део двора, са скупоценим ћилимима, статуама и вазама био је за трен ока захваћен пламеном. Послуга је с великим напором успела да спасе само неколико бочних крила зграде.

Спасени делови палате претрајали су још много векова. Неко време у њима су столовали исламски калифи, потом су наишли рушилачки насртаји Монгола и Турака и од двора су остале само рушевине. Рушевине су убрзо обрасле оскудним биљем и на њима су арапски пастири напасали овце. На порекло рушевина потпуно се заборавило. Тек у XVII веку је Пјетро дела Вале својим открићем Европу подсетио на некадашњи сјај Персепоља.

Иако италијански путаик није могао претпостављати да се у усправним и водоравним цртицама крије огромна ризница података о цивилизацијама Сумера, Вавилонаца, Асираца и других народа Блиског истока, ипак је неоспорна његова заслуга што је први донео узорке клинастог писма у Европу, и што је, насупрот мишљењу многих научника, са задивљујућом бистрином у цртама видео древно писмо, а не орнамент. Зато је његово име заувек сачувано у историји археологије.

КЛИНАСТО ПИСМО ПОЧИЊЕ ДА ГОВОРИ

У првим годинама XIX века живео је у немачком универзитетском граду Гетингену професор грчког и латинског језика тамошње гимназије, Георг Фридрих Гротефенд. Држали су га помало за особењака, пошто је његово омиљено занимање било да решава све могуће врсте шарада и ребуса, при чему је показивао несвакидашњу бистрину и брзину сналажења. Познаници и пријатељи тражили су за њега најсложеније задатке, али Гротефенд никад није допуштао да га притерају уза зид.

Године 1802. у руке љубитеља тешких задатака пао је један текст из Персепоља, текст над чијим се дешифровањем мучило мноштво научника. Загонетни клинасти знакови интригирали су Гротефенда све више, не дајући му ноћу да спава. Једнога дана, налазећи се у пивници, где је обично проводио вечери с колегама уз криглу пива, изјавио им је, не без хвалисања, како је кадар да ггрочита клинасто писмо.

Другови за столом примили су то с веселом неверицом. Клинасто шгсмо тада је представљало управо један од помодних научних проблема и посвуда је било познато какву несавладиву тешкоћу представља његово дешифровање. Јер било је научника који су чак тврдили да је тај проблем неразрешив.

У другој половини XVIII века упутио се у Персепољ дански научник Карстен Нибур, прецртао је мноштво клинастих знакова, али није успео да одгонетне ниједну реч. Такође ништа нису постигли ни Немац Тихсен ни Данац Минтер, иако су начинили много тачних опаски.

Тешко је чудити се што су се у пивници разлегли гласан смех и пецкања. Сви су ценили Гротефендове способности, али од решења невиног ребуса до дешифровања клинастог писма, над којим су се узалудно

трудили најистакнутији стручњаци, пут је био далек, Подсмеси маловерника убодоше Гротефенда. Предложи, дакле, опкладу, на шта другови радо пристадоше.

Припремајући се за тешки задатак, Гротефенд је запазио да се натпис који потиче из Персепоља делио на три јасно разграничена ступца. Да није био тројезичан? Захваљујући читању античких ггисаца Гротефенд је познавао историју староперсијске државе и знао да је око 540. године пре н.е. персијски краљ Кир освојио вавилонску државу. Пошто је натпис потицао и.з Персепоља, значи да један од трију стубаца сигурно садржи текст на

староперсијском језику. Али који је то стубац? Гротефенд је размишљао на следећи начин: персијски језик био је језик победничког народа, те силом ствари треба да заузима централно место. То централно место сигурно је средњи стубац. А побочни ступци? Треба претпостављати да садрже превод на језике двају најмногобројнијих покорених народа. Прихвативши тако зачуђујуће просту и истовремено проницљиву хипотезу, Гротефенд се поближе загледао у клинасте знакове средњег ступца. Одмах је запазио веома карактеристичну ствар, за коју се журно ухватио. Меу клинастим знаковима два пута се по јављивала једна и иста група или комбинација цртица,одељена косом цртом, што значи да је изражавала неку реч. Са себи својственом бистрином дошао је на помисао да текст обавештава о неком династичком редоследу у персијској краљевској кући, те, према томе, обе идентичне скупине знакова могу вероватно да означавају^ краљевску титулу. При таквој
поставци, текст би изгледао овако:

Краљ - име краља - непозната реч А - краљ - име краља - непозната реч А - непозната реч Б.

Значење непознате речи А наметало се само по себи. Несумњиво ова група клинастих знакова одређена словом А изражава реч „син". Тако допуњени текст гласи'о је, према томе:

Краљ - име краља - син - краља - име краља - сина - непозната реч Б.

Недостатак краљевске титуле у последњем члану реченице (при непознатој речи Б) наметао је много брига. Теза да је текст набрајао династе једног за другим изгледала је поколебана. Размишљао је на овај начин:
пошто непозната реч Б, несумњиво име неког Персијанца, није онабдевено краљевском титулом као два лретходна имена, треба закључивати:
а. да човек који је носио то име није био краљ, б. да је са обојицом краљева морао бити у неком
сродничком односу, чим се налази у њиховом друштву,
в. да је, као што сведочи два пу.та поновљена реч „син", био њихов отац и дед.
Текст би тада гласио:

Краљ - име краља - син - краља - име краља - сина - име Персијанца.

Гротефенд је осећао да је на правом трагу. Кад би успео да у историји персијских краљева нађе такву династичку ситуацију где је неки Персијанац који није био краљ имао сина и унука који су ступили на престо, проблем би био решен. Тада би одговарајуће непрочитане групе клинастих знакова могле да се замене историјским именима.
Почео је да прелистава текстове древних историчара и наишао на праве личности. Ето, персијски кнез Хистасп имао је сина Дарија, персијског краља од године 521. до 486. пре н.е. Његов унук, а Даријев син, Ксеркс, познат по томе што је настојао да покори Грчку, владао је од године 486. до 465. пре н.е. Текст је коначно гласио:

Краљ, Ксеркс, син краља Дарија, сина Хистаспова.

Питање није било тако просто као што овде износимо. Јер имена краљева Гротефенд је преузео од Херодота, што значи да су била дата у грчком звучању. Да би се разазнало фонетско звучање сваког појединог клинастог знака, требало је знати краљевска имена у њиховом аутентичном староперсијском звуча њу. Кључ за то решење Гротефенд је тражио у тексту Авесте, свете књиге Персијанаца, чији је језик био најприбЈГижнији персијском. Иако је име Хистаспа било тамо дато у неколико варијаната (Гпшап, Кистап, Густасп, Вистаспа), успео је путем необично проницљивих закључивања да дешифрује девет клинастих знакова староперсијског клинастог писма. Тек тридесет четири године касније, тј. године 1836, Немац Ласен, Француз Бирнуф и Енглез Ролинсон дешифровали су остатак азбуке.

НАТПИС НА УСАМЉЕНОЈ СТЕНИ

На енглеском једрењаку који је саобраћао између Велике Британије и Индије служио је као мали на броду Хенри Кресвик Ролинсон. Духовит дечак пажљиво је прислушкивао кад су путници, грејући се на сунцу на палуби, причали један другоме чуда о земљама Хиндустана куда су путовали као трговци или чиновници. Под утиском тих прича почео је да сања о далеким путовањима и доживљајима. Морнарска служба одједном му се учинила ружним ропством, и само је чекао на прилику да се отме и крене у далеки свет.

За време једног путовања стекао је наклоност гувернера Бомбаја, сер Џона Малколма, који му је понудио службу у војним одредима Источноиндијске компаније. Ролинсон је радосно пристао и године 1826, кад му је било 16 година, прешао је у службу овог чувеног акционарског друштва, које је извлачило огромне добити из пљачкања Индије и израбљивања индуског становништва.

Ролинсон се морао добро показати тгред својим послодавцима, пошто је за кратко време добио официрске еполете. Године 1833. налазимо га у чину мајора на дужности инструктора персијске војске. Године 1839. енглеска влада наименовала га је за политичког агента у Авганистану. У наредним годинама био је редом конзул у Багдаду, члан британског парламента и на крају посланик на персијском двору у Техерану.

Од скромног бродског малог до дипломатског представника велесиле - то није свакидашња каријера. Каквим околностима је Ролинсон имао да захвали на свом успеху? Данас већ знамо да је био ас енглеске обавештајне службе. У његовим рукама скупљале су се нити свих политичких интрига Блиског и Средњег истока. У служби британског империјализма хушкао је азијске народе и племеиа против Русије, сејао неслогу међу Персијанцима и Авганистанцима, чак ковао заверу против персијске владе, иако је као војни инструктор био у њеној служби.

Не бисмо имали повода да се бавимо Ролинсоном да није чињенице да је у великој мери он допринео дешифровању клинастог писма. Додуше, агенти Интелиценс сервиса врло често су своју шпијунску делатност крили привидом научних истраживања и археолошких трагања, али Ролинсон се од свих њих разликовао тиме што је одиста био ваљан истраживач клинастог писма и што је на том пољу постигао важне научне резултате. Не знајући ништа о Гротефендовим трагањима, сличним методом је дешифровао не само имена трију претходно поменутих персијских владалаца, него и неколико додатних знакова староперсијског клинастог алфабета. Када се најзад 1838. године упознао са Гротефендовим радом, утврдио је да су резултати његова истраживања у много чему били бољи.

Извршавајући тајна наређења својих наредбодаваца, Ролинсон се често пребацивао из места у место. За време тих путовања бивао је и у Бехистуну, где је имао један од највећих својих доживљаја. Једном, налазећи се двадесетак километара од Керманшаха, стао је зачуђен пред окомитом, изгребаном стеном која се дизала над равницом на висини од више хиљада мета ра. Око сто метара изнад понора на њој се видела чувена бехистунска табла. На плочама причвршћеним уза стену оцртавали су се рељефи на којима су били представљени брадати људи у дугим персијским хаљинама и низ стубаца са клинастим писмом.

Огромни рељеф био је познат десетинама поколења која су насељавала земље Блиског и Средњег истока. Подножјем бехистунске стене некад је водио пут у Вавилон, а сада се тамо налази прометни трговачки пут који повезује Керманшах са Багдадом. Од прадавних времена вуку се њиме троми трговачки каравани и пролазе усамљени путници. Загонетни ликови исковани у стени уливали су сујеверни страх у срца путника и становника који су живели у близини.

Рељеф је учинио дубок утисак на Ролинсона. У више махова сатима га је посматрао кроз доглед. Какво невиђено бадатство историјских података се крило у тим знаковима састављеним од водоравних и усправних клинова! Распоред стубаца јасно је указивао на то да је текст састављен на три језика. Пошто је - помислио је - већ дешифрован

староперсијски алфабет, можда ће успети да открије и тајну двају осталих језика. Дотле о томе није могао чак ни да мисли, пошто је упоредни материјал био превише оскудан и састојао се једино од двадесетак знакова поменутог натписа из Персепоља. Међутим, натпис на бехистунској стени предетављао је у том погледу неоцењиво богатство, пошто је садржао, како је успео да наброји кроз доглед, преко четири стотине редова клинастог писма дугих по двадесет метара. С тако обилатим материјалом човек би се могао окушати у дешифровању натписа на непознатим језицима.

Проблем ипак није био тако једноставан. Најпре је требало успентрати се на стрми зид стене и, висећи над понором, прецртати тачно црту по црту. Такав подухват захтевао је дуге лествe, конопце и куке, оруђа тешко доступна у примитивном крају.

Намера да допре до рељефа није ипак дала Ролинсону мира. Недељама је детал.но испитивао сваку удубину у стени и премишљао о разним начинима вратоломног пењања. Једног дана открио је нешто што га је испунило надом. Наиме, приметио је под натписом дуж целе његове ширине уклесан у стени испуст који је некад вајару служио као скела. Само да се донде попне, помислио је, а тада неће бити тешко ископирати цео текст. Излажући живот опасности, служећи се конопцима и кукама, најзад је стигао до циља. Привезан ужадима уз иступе у стени, почео је да прецртава знакове у дебели нотес. Рад је трајао више месеци. Свакодневно се поново пењао на стену и, померајући се дуж испуста, лрекопирао доње редове натписа. Пока

зало се, Мпак, да са последњег испуста није могао да сб сагледа горњи део натписа, пошто је висина рељефа износила седам метара. Тада је повукао ужетом лествe и, пењући се уз њих све више, успео је да прецрта неколико даљих редова. Остатак је био ван видљивости.

Није ипак довршио посао. Позван од својих виших власти, морао је да га прекине и да пожури у Авганистан. Тек 1847. вратио се у Бехистун и наставио неокончани посао. Овога пута требало је допрети до тешко доступних делова натписа. Бојао се да се сам излаже опасности, те је за то изнајмио младог курдског момка. Причвршћен за уже које се спуштало с врха стене, младић је дуж зида позабијао дрвене клинове. Премештајући потом лествe с клина на клин и пењући се уз њих, Курд је уз поједине фрагменте натписа притискао влажни картон, добијајући на тај начин веран отисак. После неколико недеља Ролисон је, једини на свету, постао поседник огромног клинастог текста, који је представљао неоцењив научни материјал. Године 1848, после једанаест година рада, представио га је Краљевском азијском друштву у Лондону.

Бехистунски натпис - као што смо већ подвукли - садржао је текстове на три језика. Средњи стубац био је написан на староперсијском. Његово дешифровање, захваљујући претходним научничким радовима, већ није представљало нарочиту тешкоћу. Један од двају осталих стубаца, писан силабичним системом, дакле, помоћу клинастих знакова који су изражавали читаве слогове, а не поједина слова азбуке, представљао је превод персијског текста на језик иранског народа Еламићана. Држава Еламићана одавно'није постојала, али језик њених становника био је широко распрострањен у Персији, чиме се објашњава натттис на бехистунској стени. Захваљујући Данцу Нилсу Вестергору, откривачу кључа за тај језик, Ролинсон и други Енглез, Норис, убрзо су дешифровали двеста знакова тога ступца.

Остало је да се дешифрује трећи натпис који је, како се показало, представљао превод на асирсковавилонски. После мучних и сложених упоредних радова Ролинсон је открио нешто што га је забринуло: то писмо је било чудна мешавина, лишена логичне до

следности. Док је у староперсијском писму сваки клинасти знак служио за означавање посебног слова азбуке, а у еламитском писму за изражавање слогова - у асирско вавилонском писму проблем није био тако једноставан. Овде је исти клинасти знак могао да изражава или слог, или и целу реч.

Упоредо са бољим упознавањем овог писма, испољио се узнемирујући проблем. Исти знак могао је да служи за означавање неколико различитих слогова, па чак и неколико различитих речи.

И обрнуто - разни, потпуно засебни знакови употребљавани су за означавање једног истог слога или и једне исте речи. Тако, на пример, за глас р ово писмо је имало чак шест клинастих

знакова, зависно од тога с каквим се самогласником р повезивало. У слоговима ра, ри, *ру, ар,*
ир **или *ур*** **глас р је сваки пут писан потпуно другим клинастим знаком. Штавише, када је уз те гласове долазио неки сугласник, као на пример ра, или када је настајао нови слог *рам,* у томе скупу би слово р добијало опет други знак.**
Из разумљивих обзира не можрмо се овде удубљивати у превише подробне појединости, али да би читалац ипак могао да позна просто невероватне тешкоће с каквима се срео Ролинсон, додаћемо још једну особеност тога писма. Када се неколико клинастих знакова спајало у скуп који је изражавао некакав предмет. или лојам, потпуно звучање овога скупа није имало ничег заједничког са звучањем његових саставних делова. *Тшво,* ва пример, име краља Набуходоносора требало Је по н>еговим појединим саставним фонетачким деловима да звучи: *Аннасадусис,* међутим, изговарало се *Набукудурриуссур.*
Кад је Ролинсон објавио резултате свога напорног рада, научници су најпре мислили да је допустио себи шалу. - Како, - говорили су - зар је ико било када могао смислити тако глупо сложен систем писања, који је илак требало да служи за комуницирање међу људима? - Пошто су се ипак уверили да Ролинсон није починио никакву мистификацију, неки научници су ематрали да се та врста писма никад неће моћи прочитати.

Ствар је одиета изгледала безнадежно. Али, као што је неретко бивало у историји археологије, срећним стицајем околности баш у том тренутку извршено је нов о сензационално откриће. Француски археолог Бота, о коме ће бити речи у следећој глави, ископао је у рушевинама Ниниве око сто глинених таблица с клинастим писмом, пореклом из VII века пре н.е. Те таблице представљале су жељени материјал за лингвиста, јер су садржале низ енциклопедијских података. Данас их сматрамо за најстарију енциклопедију у истори]и човечанства. Сличице разних предмета биле су на њима сложене у ступце са одговарајућим називом на странама, на вавилонском језику и са клинастим знаковима у њиховом фонетском звучању. Те таблице начињене су, изгледа, за потребе ученика пи сарских школа у периоду када је сликовно и слоговно писмо упрошћавано творећи азбучно писмо.
Најстарија енциклопедија света очувала се, додуше, само у фрагментима, али је научницима дала основ за дешифровање двеста знакова асирсковавилонског писма.
Током једва неколико година, заједничким напором многих научника асирологија је начинила толики напредак, да су могле да се појаве прве граматике асирског језика. Између осталих, В. Голенишчев је године 1888. гфви у свету објавио речник асирског језика, који је садржао више хиљада брижљиво прецртаних и прокоментарисаних знакова клинастог писма. Иако се не могу негирати Ролинсонове заслуге, он ипак ниде био научник у племенитом значењу те речи, некор^стољубиво одан знању. Знајући као агент обавештајне службе тајне шифара, он се прихватио дешифровања бехистунског писма из потпуно ненаучних побуда. Њиме је више управљала воља да потуче рекорд у области која је у то време представљала предмет општег интересовања и, самим тим, воља за стицањем личне славе. У трци за ловорикама није се колебао чак ни пред присвајањем плодова туђег рада. Повелику галаму изазвао је његов сукоб са асирологом Х. Хинксом, који је извршио нека веома важна открића везана за староперсијски језик. Ролинсон је за то сазиао споредним путем, и у Лондон, где је
управо

штампан његов рад, одмах послао писмо у коме је Хинксове резултате приказао као сопствено откриће. Кад му је приговарано због плагијата, он је помоћу фалсификованог поштанског жига доказивао да је писмо у Лондон послао пре но што је могао да сазна за Хинксово откриће. Афера је на почетку утишана, али су неколико година касније Ролинсонов плагијат и кривотворење поштанског жига потпуно доказани.
Дешифровањем асирског писма заједно с Ролинсоном бавило се још неколико других научника. Још увек су, ипак, постојале сумње да је писмо тачно дешифровано. Кад је Ролинсон почео јавно да се хвалише како је кадар да прочита чак и најтеже клинасте натписе, Краљевско азијско друштво у Лондону одлучило се за корак без преседана у историји науке. Четворици најистакнутијих стручњака послата су че
Показало се да су сва четари превода била готово идентична. Неки научници су се, додуше,

љутили ."бог метода који је Друштво изабрало, сматрајући да не одговара достојанству науке,

мада сагласни одговори нису остављали никакве сумње; читање тешког асирског писма могло се, према томе, сматрати завршеном чињеницом. Године 1857. поменути преводи објављени су у књизи под насловом Натпис *асирског краља Тиглатпилезара у преводима Ролинсона, Талбота, Хинкса v, Оперта.*

Из садржине прастарог бехистунског натписа произлазило је да је у годинама 529-521. пре н.е. у Персији владао Камбиз. Његову државу потресали су нереди и политички устанци освојених и тешко тлачених народа. Уз то су у самом краљевском дому настали спорови и династичке борбе, који су такође ослабили монархову власт, и завршили се осудом на смрт краљева брата Бардије. У разним крајевима земље појавили су се лажни претенденти на престо. Најопаснији од њих био је маг, или свештеник заратустранске ре

лигије, Гаумата. Представљајући се као Бардија, који је, тобоже, побегао из затвора пре но што су успели да га погубе, окупио је снажну војску присталица.

Краљ је ипак нагло умро 521. године пре н.е., не оставивши непосредног престолонаследника. Династичко наследно право припадало је једном од кнежева из побочне линије Ахеменида, Хистаспу, који нам је већ познат из натписа из Персепоља. Био је то човек слаб и плашљив, који је у страху од немира у земљи више волео да се одрекне престола у корист свога сина Дарија.

Дарије I показао се као енергичан владар и храбар ратник и за кратко време савладао је редом све своје противнике. Пожелео је да овековечи славу својих победа, како потомци не би заборавили да је он, Дарије, краљ Персије, обновио јединство државе и био једини законити Камбизов наследник.

Дарије је наредио да се повест његових дела исклеше у стени, и то на таквом месту да натпис буде видљив и, истовремено, да га недоступност места штити од уништења. На окомитом зиду стене која се уздизала над прометним путем у Вавилон, решио је да изврши, рекло би се, немогући подухват. Робови, обешени на ужадима изнад понора, изложени убиственој сунчаној жези и ветровима, усецали су већ. поменути иступ на стени, на који су потом постављене скеле. Тешке плоче са рељефима дизали су увис и причвршћивали их на зид стене, при чему су многи од њих губили равнотежу и са криком ужаса падали у провалију. Рељеф је претрајао 2500 година. У првом плану исклесан је лик Дарија у усправном ставу, ослоњеног на велики лук. Његова десна нога почива на оборену Гаумати, који је имао дрскости да посегне за краљевским жезлом. Иза краља стоје два дворска достојанственика с тобоцима и копљима. Крај краљевих стопа, с везаним ногама и са ужадима о врату види се девет покорених бунтовника, „девет краљева лажи", како гласи натпис. С једне и друге стране и испод те групе види се четрнаест стубаца клинастог писма, који на три језика славе тријумфе великог Дарија.

Тај текст гласи:

„Кад сам био у Вавилону, отргле су се од мене земље Персијанаца, Сузана, Медијанаца, Асираца, Египћана, Парћана, Марга, Скогата и Скита. И ево шта сам извршио Ахурамаздином милошћу. У години кад је почело мо1е краљевање, повео сам деветнаест битака. Повео сам их Ахурамаздином милошћу и девет краљева сам заробио. Био је међу њима један који се звао Гаумата. Лагао је. Јер овако је говорио: ја сам Бардија, Киров син. Побуну је дигао у Персији. И био је друга: Нидинту се звао, а био је Вавилонац. Лагао је. Јер овако је говорио: ја сам Набуходоносор, син Набонидов. Он је побуну у Вавилонији покренуо."

У ЗЕМЉИ „ХИЉАДУ И ЈЕДНЕ НОЋИ"

0 Месопотамији, или Међуречју које је лежало између Еуфрата и Тигра, до краја

XVIII

века се знало веома мало. Мутни подаци о бурној и богатој прошлости те земље дошли су до нас захваљујући Библији и малобројним, чак противречним описима древних путописаца.

Овде, у Ниниви и Вавилону, владали су по СтарОЈИ, *завету* окрутни краљевиратници, које је Јехова поразио гневом због идолопоклонства. Много Европљана је ипак сматрало да је *Библија* збирка легенди и митова, а приче о многољудним градовима и силним краљевима Асирије и Вавилоније примало у најмању руку као претеране. Представе о тим непозна

тим цивилизацијама сводиле су се на Вавилонску кулу и Семирамидине висеће вртове.
Данас се на месту давне Асирије и Вавилоније налази Ирак са престоницом Багдадом. Земља се на северу граничи с Турском, на западу са Сиријом и Трансјорданијом, на југу са Саудијском Арабијом, а на истоку с Ираном или некадашњом Персијом. Поузданији подаци о давној Месопотамији потицали су тек из првог века н.е. Знало се да је и поред непрестаних ратова, најезда и смењиваних владалаца Месопотамија остајала многољудна и насељена земља, да је тамо *цве*тала трговина и занати, уметност и архитектура.
Док су на тим теренима одржавани у добром стању канали за наводњавање, никакав рат и никаква најезда нису успели да униште плодно тле. Тај мудри систем канала, који су разносили воде Еуфрата и Тигра по огранцима и из године у годину регулисали н>ихово изливање, представљао је главни и једини извор благостања Месопотамије. Нико није памтио ко га је изградио на тако промишљен и далековид начин. Нико није слутио да су градитељи тих канала живели неколико хиљада година пре н.е., у библијском Уру, Вавилону и Ниниви. У Месопотамији су се смењивали владаоци, народи и културе. После Сумера, Акада, Асираца и Халдејаца дошли су Персијанци, после Персијанаца Грци, после Грка Парћани, али пољопривредно становништво је живело својим сопственим животом, поправљало канале, сејало и скупљало плодове. Искоришћавано на немилосрдан начин, десетковано, гоњено у војску и рудничка окна, истрајало је у вредном труду на богаћењу земље. Из његова зноја израстали су многобројни богати градови, храмови и дворови, цветала архитектура и уметност, литература и наука, раћала се раскош којом су се окруживали краљеви, аристократи и сатрапи.
У средњем веку Месопотамија је преживела раздобље поновног процвата. Заједно са заузимањем земље од стране мухамеданаца, ту се из Дамаска преноси главно средиште ислама. Калифи су основали своју престоницу у Багдаду, чије су велелепност, архитектура и баснословна лепота постале легендарне.

Кад су земљу заузели Турци под вођством Селџука, творећи велику Багдадску Империју, у том погледу се мало изменило. Мрежа канала и речне бране остали су после бура нетакнути; захваљујући њима земља је и даље доносила богату жетву. Тек наредне, ру шилачке најезде Монгола, под вођством Хулага и Тамерлана, претвориле су земљу у прах и
пепео. Тле,лишено воде због разарања канализационог система, изјаловљивало се и пуцало на сунчаној жези, и најзад се претворило у море сипког, лаког песка, претворило се у област пустиња и загонетаих кургана, степа и номадских племена.Отада се током дугих векова заборавило на давну
Месопотамију. Ипак, с времена на време стизали су тамо путници из Европе. Они су доносили вести о тајанственим бреговима што су се ту и тамо дизали сред безљудне равнице. Око њих су хучали ветрови, гомилајући у њиховом подножју наслаге жутог песка.. Бедуини, који су напасали своје камиле, појма нису имали шта су означавали ти чудни кургани. Додуше, на узвисинама су се налазили остаци цигала, крхотине посуђа и одломци базалтних рељефа, али нигде се нису видели остаци великих грађевина који би ука зивали на богату прошлост земље. Тамо нису, као у Египту, штрчали стубови, обелисци, сфинге, пирамиде и стеновити краљевски гробови; или, као у Грчкој и Италији, рушевине храмова, кипови богова, арене и амфитеатри. Историја Месопотамије лежала је под грубом навлаком пустиње.Први извештај за Европу о путовању по Месопотамији начинио је Данац Карстен Нибур. На препоруку данског краља Фредерика V Нибур је организовао научну експедицију за Блиски исток. Експедиција се ипак трагично завршила. За непуну годину дана сви њени чланови помрли су од исцрпљености или заразних болести. Једини Нибур остао је жив и сам је задатак експедиције спровео до краја. Његова књига *Опис путовања по Арабији и другим.*
суседним

земљама, као савестан опис земље, људи и нађених трагова прастарих цивилизација, дуго је представљала једини извор знања о Блиском истоку. Наполеон ју је стално имао при руци за време свог похода у Египат.

Нибур је, као један од првих, покушао да дешифрује клинасто писмо. Али његови су резултати у условима ондашњег стања науке унапред били осуђени на неуспех. Данац није успео да дешифрује ниједан знак. Утврдио је ипак, што му чини немалу част, да се у клинастим натписима могу разликовати три система писма: систем сликовни или пиктографски, систем слоговни и систем алфабетски, са 24 слова.
Почетком XIX века Месопотамија је постала популарна у Европи захваљујући арапским бајкама из *Хиљаду и једне ноћи.* Била је то у оно време једна од најчитанијих књига. Одушевљено ју је читао и млади енглески адвокат, Остин Хенри Лејард. Свет створен Шехерезадином маштом опчинио га је и занео до те мере да је решио да отпутује у Багдад, Дамаск и Персију.
Свакодневно, после рада у адвокатској канцеларији у Лондону, Лејард се затварао у својој соби, сред гомиле књига, и прилежно се припремао за будуће путовање. Учио је да се служи секстантом и компасом, као и да израђује географске карте; упознавао се, такође, са указивањем прве помоћи у несрећним случајевима, као и с начинима борбе против тропских болести. С речником у рукама упућивао се у тајне језика Ирана и Ирака.
Године 1839, кад му је било 22 године, Лејард напушта посао у адвокатској канцеларији и у друштву с пријатељем креће на Блиски исток. Јаше на коњу од села до села, од града до града, ноћивајући у гостољубивим туркменским колибама или у шаторима арапских пастира. Захваљујући умењу да усвоји лак начин понашања, брзо придобија пријателлтво домо родаца, чије обичаје посматра с великим занимањем.
Своје доживљаје Лејард описује из дана у дан, показујући натпросечни списатељски дар. Од тих листова настало је касније дело у два тома, под насловом *Нинива и 'њени остаци.* Дело је стекло управо невиђену популарност.

„Сећам се са захвалношћу и одушевљењем", пише у белешкама, „оних дивних дана када смо с осећањем слободе и безбрижности у срцу обичавали да у освит крећемо из неке убоге колибе или шатора. Ишли смо просто напред, не бринући за време и раздаљине, како бисмо се о сунчевом заласку задржали да преноћимо у подножју некаквих рушевина, где су арапски номади поставили своје шаторе ..."
У априлу 1839. године стигао је у Мосул, место смештено у горњем току Тигра. Отуда је правио краће исладе у дубину околне пустиње, где је први пут угледао легендарне брегове који су крили рушевине прастарих људских насеобина. И отада је постао њихов страстан истраживач. Његову заинтересованост пробудила је пре свега узвисина где је требало, по месним легендама, да се налазе рушевине града који је основао библијски Неврод, Нојев потомак. Арапи су га замишљали као горостаса и веровали да се његове кости крију под развалинама. Извор те вере био је *Стари завет.* Јер у *Књизи постања* читамо:

> **„Бјеше добар ловац пред Господом; за то се каже: добар ловац пред Господом као Неврод. А почетак царству његову бјеше Вавилон и Орех и Архад и Халани у земљи Сенару. Из те земље изађе Асур, и сазида Ниневију ..."**

Лејард је дошао до закључка да арапска предања садрже неке реалне основе. Размишљао је да ако је традиција везана за Неврода чак била производ превелике маште, није требало искључивати могућност да је брег покривао остатке једнога од најстаријих насеља у историји човечанства.
„На основу положаја узвисине", пише у својим белешкама, „није било тешко познати да је она управо та коју је описивао Ксенофонт и где је био смештен табор ,војске од десет хиљада ратника'. Рушевине - управо оне које је грчки војсковођа видео својим очима пре двадесет два века. Већ тада су оне биле рушевине некога давног града."

Разгледајући брдо сваки час је наилазио на крхотине лонаца, комадиће цигала и разбијене фрагменте базалта с рељефима. Међу Арапима кружиле су приче да се под земљом крију некаква чудовишта исклесана од црног камена. Постепено се уверавао да брдо садржи

неисцрпно археолошко благо. „Подстакнут радозналошћу", пише у мемоарима, „решио сам, када то буде могуће, да тачно истражим те остатке, јединствене у својој врсти."
Најпре је ипак морао да прекине боравак, јер су му се скромна финансијска средства која је прикупио у Лондону знатно окрњила. Упутио се, дакле, у Константинопољ, где се надао да ће добити помоћ од британског амбасадора, сер Статфорда Кенинга.
Додуше, амбасадора Кенинга археологија уопште није занимала, но ипак се с наклоношћу понео према Лејардовој молби. Та наклоност била је изазвана тиме што су на простору Блиског истока тада постојали озбиљни политички сукоби. Као обично у таквим случа јевима, Велика Британија је помоћу агената тајне службе водила интриге и сејала неслогу међу тамошњим угњетеним народима, како би лакше спровела своје империјалистичке циљеве. Ирак са својом нафтом и другим рудним богатствима, као и због саме чињенице што је лежао на путу за Индију - представљао је за британске капиталисте веома привлачан залогај.
Научне експедиције често су европским велесилама служиле у политичке и шпијунске сврхе. Кенинг је одмах схватио да се Лејардове намере дају сјајно искористити. Под привидом археолошких ископавања на брдима Месопотамије, било је могуће упознати ту земљу, прикупити податке о њеним минералним наслагама и успоставити непосредан контакт са бунтовним шеицима арапских племена. Лејард је био типичан авантурист и пустолов, те је без најмањег колебања пристао да пређе у службу Интелиценс сервиса, и на тај начин добио је средства за извођење археолошких ископавања.
И Кенинг и Лејард, када су склапали споразум, били су вођени још и другим разлозима. Обојица су, сваки из својих разлога, били узнемирени тиме што је Француз Пол Емил Бота вршио у Месопотамији археолошка открића, чија се слава ширила по целом свету. Лејард му је једноставно завидео на слави и желео да му преотме првенство у археолошким открићима. Кенинг је, међутим, не без основа, претпостављао да је Бота изасланик француске тајне службе, и да под изговором археолошких радова тежи прикључењу тих терена Француској.

Године 1842. Бота је почео археолопжа ископаван>а на брду Кујунџик. Изнајмио је раднике и копао пуну годину дана без већих резултата.
На томе истом месту Лејард је касније открио рушевине Ниниве, престонице Асирије. Онерасположен због неуспеха, Бота се пребацио на брдо у Хорсабаду. Тамо му се срећа насмешила већ после недељу дана копања. Радници су открили неке зидове са рељефним украсима, а пре свега камене створове с људском главом и трупом крилатог бика.
Вест о открићу изазвала је у Паризу огромну сензацију. Одушевљена Француска организовала је јавно прикупљање новца да би се Боти омогућила даља истраживања. У годинама 1843-1846. откопан је огроман комплекс дворских зграда, двориштa, портали, обредне дворане, ходници, харемске собе и остаци велике пирамиде. Археолози су касније закључили да је то била летња резиденција асирског краља Саргона, сагрђена 709. године пре н.е. у предграђу престонице Ниниве.
Бота није био археолог по образовању и није се разумевао у конзервирање споменика. .Радове на ископавању спроводио је невероватно примитивним средствима. У потрази за крупним статуама које би могле да импонују Европљанима, допустио је да пијуци копача неповратно уништавају ситније предмете, често много драгоценије. Статуе од алабастра, у тренутку вађења из земље, распадале су се у прах на врелом пустињском сунцу. На срећу, стигао му је у помоћ познати француски цртач, Ежен Наполео Фланден, који је на картонима остављао скице ископина које су нестајале. Захваљујући тој помоћи настало је дело које данас спада у класику археологије. Његов наслов гласи: *Споменици Ниниве које је открио и описао Бота,г а измерио их и прецртао Фланден.*

Бота се трудио да неколико статуа пошаље у Париз. Натоварио их је на сплав с намером да их пребаци у горњи ток Тигра. Али на томе делу Тигар јебрз и дубок планински поток, пун вирова и прагова. Сплав се нагнуо и цео драгоцени товар је потонуо. Други транспорт, послат низводно Тигром у Персијски залив, натоварен је на океански брод и срећно је стигао у Француску. Кипови који представљају мушкарце дугих брада, и крилати бикови с људским главама смештени су у дворане Лувра. Дивиле су им се безбројне гомиле Парижана.

Захваљујући Боти, Европа је први пут својим очима видела изузетна ремекдела Асирије.

ДЕСПОТОВ ХИР, РЕВОЛУЦИЈА И ИСКОПИНЕ

У новембру 1845. Лејард је, пловећи низводно Тигром у невеликом чамцу, кренуо у Мосул. Његове намере убрзо су наишле на озбиљне тешкоће. Наиме, читаву Месопотамију управо је захватио револуционарни талас. Равнице су се прекриле ријим пламенима запаљених села, а путеве су контролисали до зуба наоружани револуционари.
Месопотамија се у то време налазила под турском влашћу. Нешто пре Лејардова доласка султан је наименовао новога пашу, Керити Оглуа. Био је то типичан источни дсспот, прави црни карактер, као жив извучен из арапске бајке. Изгледао је тако као да се јавио у сну деце заплашене страшним причама. Мали, невероватно дебео и силовит, имао је само једно ухо и једно око, а његово црно лице било је пуно ожиљака од великих богиња.
Начин његовог владања био је исто тако настран као и његов изглед. Преузевши власт, наметнуо је становништву порез за зубе, при чему је са отвореним подсмехом изјавио да ће приходи од тога пореза бити утрошени за набавку новог зубала, пошто је своје зубе изломио „одвратним јелом ове земље".
Овај смишљени порез био је само забавна предигра за оно што је убрзо наступило. Јер паша је почео немилосрдно да пљачка пренеражене Арапе и Туркмене. На челу својих жбира упадао би у села, харао све што би му допало шака, а куће би по његовом наређењу лалили из чисте забаве.
Једног дана кроз сеоца се пронела вест да је Алах казнио смрћу окрутног тиранина. Паша је искористио лрилику да смисли интригу у стилу опере буфо, у ко

јој се садизам надметао с његовим изопаченим осећањем хумора. У своме двору инсценирао је велику жалост. На крову су се лепршале заставе спуштене на пола копља, а иза затворених врата допирало је лелекање нарикача и евнуха.
У несрећно становништво ступио је нови дух. Ислуњене радошћу гомиле су се окупљале пред двором како би се на своје очи уверile да је паша умро. Улицама су пролазиле поворке људи кличући: „Хвала Алаху, паша је мртав!" Одједном су се врата двора отворила широм, и из њих су покуљали наоружани војници са исуканим сабљама. Сред јаука и ужасних кри кова густо су падале главе, а крв се у потоцима лила по свим улицама.
После стравичног покоља паша је конфисковао имања кривих и невиних, под изговором да су се дрзнули да повреде његову величину ширећи сплетке о његовој смрти. Арапска и туркменска племена тада се прихватише оружја и ступише у борбу против деспота.
Али заостало домородачко становништво није било способно да пружи организован отпор. Очај • и гнев испразнили су стихијски, палењем кућа и читавих села, убијањем не само пашиних војника него и својих саплеменика, па и обичним пљачкашким нападима.
Проценивши ситуацију, Лејард је више волео да не открива своје археолошке планове. Да би се прерушио, набавио је тешкокалибарску пушку и објавио да иде у лов на дивље свиње. Потом је изнајмио коња и појахао у гравцу брда Нимруд. Пред крај дана нашао се у малом арапском селу, које је имало плачеван изглед. Од зграда су остали само зидови после пожара, а над рушевинама се дизао смрад паљевине.
Кроз пукотину у разрушеном зиду угледао је слаб пламен ватре што је догоревала. Око пепела са остацима ватре седела је погружено породица у жалосном ћутању. Састојала је од Арапина са белим турбаном и у дугом бурнусу, трију исцрпених жена с црним ферецама, и гомиле готово голе деце, приљубљене уз олињале овчарске псе.
Арапин се звао Авад АбдАлах, и био је шеик племена Јехеш. Село су недавно спалили пашини војници,

а становништво се разбегло по оближњим брдима. Седећи крај ватре, Лејард је Аваду поверио своје планове, и замолио га за помоћ. Богато обдарен, Арапин се ве!; исте ноћи упутио у суседно село да заврбује раднике за нова археолошка ископавања на брду Нимруд. Чекајући на његов повратак, Лејард готово да није ока склопио. „Давно потхрањиване наде", писао је у својим мемоарима, „сад ће се испунити или се изјаловити. Пред очима су ми се појављивале визије подземних палата, гигантских створова, људских кипова и небројених натписа. Правио сам планове како да из земље вадим то благо. Сањао сам како лутам кроз ла
виринт соба, из кога не умем да нађем излаз."
У зору се Авад вратио са шесторицом Арапа, који су се сложили да за малу надокнаду приступе послу. Упутили су се одмах на брдо и почели да копају. Лејард је дрхтао од нестрпљења и узнемирености. Ипак, већ после неколико часова радници су открили фраг мент чврстих зидина. Богати фризови од алабастра, рељефи који су будили дивљење, нису остављали никакве сумње да је откривена величанствена престоница некаквог краља. Будили су чуђење не само особеношћу стила него и реалистичком израдом детаља, тако да су се људске ствари тих прастарих времена појавиле пред Лејардом као одсликане у сјајном огледалу.
На плочама од алабастра виделе су се рељефне сцене које су представљале војне походе и ловове, дворски живот и верске обреде. Ено, на двоколицама које су носили коњи у галопу, стоје брадати ратници. Залињу велике лукове и стрелама косе непријатељску војску која панично бежи. Точкови двоколица и копита ждребаца газе рањене и пале војнике. Негде другде опет видимо јуриш на утврђење сграђено на врху стрме стене. Опседнути бацају камење на војнике који се пењу, засипају их стрелама. Ту и тамо рањени војник пада у провалију. На другој плочи вајарева рука дочарала је сцену лова. *Краљ је,* јурећи на двоколици, управо погодио снажног лава. Рањена животиња бесно риче, ваљајући се у сопственој крви.
Свака ситница изражена је на тим рељефима са задивљујућом пластичношћу и тачношћу.
Могу се на

њима гледати детови одеће, оклопи, шиљати шлемови, двоколице и коњска запрега која блиста од прекрасних украса. Живот тамо буја у силовитој, неспутаној елементарности. У борбама пуним беса, у помамној потери, у вреви битака и ловова, изразила се грабљива, нео буздана, ватрена природа крал.ева, ратника и ловаца.
Лејард је гледао не верујући својим очима. Ошамућен открићем, подстицао је раднике на журбу. Желео је да што пре ослободи зидове палате како би допро до крајње тајне овог неисцрпног блага прошлости.
За време грозничавог претраживања изненада се појавио турски официр на челу малог војничког одреда. Учтиво се поздравио с Лејардом, погледао по брду, убацио неке напомене о тражењу злата, и најзад му уручио пашино наређење којим се забрањују даљи радови на ископавању.
Лејард је био смрвљен. Скочио је на коња и без одлагања се упутио у Мосул, да лично поразговара с пашом. Туреки старешина примио га је с предусретљивом љубазношћу, али је ипак жалио што заповест не може да повуче.
- Зар не знате да је мухамеданско становништво огорчено због скрнављења исламских гробова који се налазе на брду?
Лејард се запањио. Није тамо видео никакве гробове. Пошао је натраг на брдо и, о чуда - ту и тамо јасно су се белеле надгробне плоче, којих раније није било. Нашле су се тамо као посредством чари. Три дана тумарао је по брду, утучен због, рекло би се, безнадежне ситуације.
Трећег дана овог нерада упустио се у разговор с официром који му је донео пашину забрану.
- Дајем вам реч да раније ту нисам видео никакве гробове ... питам се како се то могло догодити.
- Ох, ти гробови... имали смо с њима много муке.
- Муке? Како то да разумем? Официр се осмехну под носом и угризе се за усну. Потом, осврћући се, промрмља:

- Читаве две ноћи превозили смо камене надгробне плоче са гробаља оближних села и поставили смо

их тамо на брду. Оптужују вас због скрнављења исламских гробова. Да знате само колико смо исламских гробова том приликом порушили.
- Али чему цела та комедија?
- У целом Мосулу причају да анате за неко закопано злато и да због тога овде копате. Сазнавши за то, паша је желео да вас се ослободи... хоће сам да почне ископавање...
Пре но што је Лејард стигао да размисли како на ово да реагује, ствар се изненада сама решила. Турска влада сазнала је за понашање провинцијског деспота и бацила га у затвор. Лејард је могао да настави рад на ископавању.
Једног јутра кад је изишао из шатора и пошао према месту копања, радници почеше да му машу лопатама и да вичу из свег гласа. Двојица Арапа догалопираше на коњу, вичући:
- Пожури, бежу, пожури! Копачи су нашли Неврода!Алаху! Ствар непојмлива, али истинита... Видели смо га својим очима. Један је Бог!
Рекавши то одјурили су према Мосулу. Лејард је брзо отрчао до ископане јаме. Из земље је штрчала огромна људска глава од алабастра, виша од нормалног човековог раста. Почивала је, како се касније показало, на трупу крилатог лава. Израз брадатог лица импоновао је величанственошћу усредсређеног мира, а израда детаља сведочила је о високој вештини древног уметника каква се ретко сретала у тој врсти статуа.
Вест о проналаску Неврода, „најславнијег ловца на свету" и оснивача Ниниве, брзо се раширила међу сујеверним Арапима. Убрзо се на брду појавише у гомилама људи из оближњих села. Стајали су на рубу јаме и са, страхом посматрали огромну главу од белог алабастра.;Лејард је с трудом наговорио једног од шеика да с1фе у ров и увери се да је то само статуа од камена.
- Није то дело људских руку - повика шеик - него оних неверних дивова о којима Пророк, мир *био с* њим, скаже да су били виши од највиших бадемових стабала. То је један од оних богова на које је Ноје, нека мир буде с н>им, бацио анатему још пре потопа.

По Авадовом наговору Лејард је откриће прославио забавом. Наредио је да се убије угојен бик и изнајмио путујуће музичаре. Забава је трајала чштаву ноћ. Над разиграним пламеновима на ражњу се:пекло разно месиште. Сред граје зурли и бубњева усређени синови пустиње певали су, играли и подврискивали до белог јутра.
Вест о кипу брзо је стигла до Мосула. У граду је просто узаврело, базар се испунио узбуђеном светином. Домаће кадије и муфтије похитале су турском паши да уложе свечан протест због откопавања Неврода, пошто су то сматрали супротним наређењима Корана. Нови старешина Исмаилпаша позвао је к себи Лејарда и посаветовао му да за извесно време прекине радове на ископавањима, док се становништво не умири. Енглез је стога задржао само двојицу радника и вратио се истраживањима крадом, у много споријем темпу.
После извесног времена, кад је први гнев минуо, Лејард је изнајмио више радника и почео да прекопава брдо на разним његовим местима. Резултати се убрзо показаше. За кратко време извучено је на површину шездесет крилатих бикова и лавова с људским главама. Неки створови имали су чак пет ногу, .особеност коју Лејард није умео одмах да објасни. Једнога дана, пролазећи поред крилатог бика, зачудио се. Бик је видљиво уздрхтао, ступивши корак напред. Била је тр оптичка варка, изазвана, овом петом ногрм. Бцкови су очито чували улаз у двор и на тај начин имали задатак да буде сујеверни страх међу становништвом.
0 тим киповима Лејард пише у својим мемоарима:
„Током 25 векова били су они скривени пред људским оком, а сада поново стоје пред нама у свој лепоти своје античке велелепности. Но како се ипак променила сценерија око њих. Тамо где је некад цветала цивилизација пуна раскоши, цивилизација снажног народа, сад видимо беду и заосталост полуварварских племена. Где су се некад уздизали лепи храмови и хучао живот богатих, многољудних градова - имамо рушевине и безобличне пешчана брда. Над пространим дворанама палата, које су чували ови кипови, пролазе сад волови упрегнути у плугове и шуме њиве са житарицама. Египат може да се похвали једнако старим

и не мање величанственим споменицима, али ти су споменици увек били видљиви, ширећи гласове о моћи и слави своје отаџбине, док су кипови који стоје пред нама тек сада изронили из мрака заборава..."

За две године Лејард је открио пет дворова које су подигли асирски краљеви између IX и VII века пре н.е. Прва откопана грађевина касније је идентификована као двор асирског краља Асурнасипала II, који је владао од 885. до 859. године пре н.е. Само је у једном погледу Лејард доживео разочарање: брдо Нимруд није крило, како је он претпостављао, рушевине Ниниве, него рушевине града Калха.

Средином XIX века археологија још није била наука у пуном значењу те речи. Нису тада били познати данашњи строго научни методи вођења радова на ископавањима. Данашњи археолози мере и фотографишу нађене предмете на месту њихова откопавања, пошто на основу њихова положаја и средине могу често да се извуку много драгоценији историјски подаци него из самог примерка. Често неки ситни одломак или перла могу да пруже више информација него нека импозантна статуа, те археолози стога са заморном брижл»ивошћу просејавају песак, прикупљајући све, па чак и микроскопске остатке. Захваљујући уметности рестаурирања и конзервирања из одломака поново настају дивне вазе или статуете, а предмети подложни пропадању бивају осигуравани хемијским путем.

Лејардов метод, чак и када се има у виду ондашње стање науке, био је необично уништавајући и бруталан. У трци за сензационалним налазима, који би му донели славу, скидао је алабастарске плоче са дворских зидова, закопавао недовољно проучене делове рушевина, мешајући тако крхотине посуђа и одломке цигала, а на клинасте таблице није обраћао већу пажњу. Тако је много примерака асирске материјалне културе, као што су оружје и оклопи, посуђе од бронзе и стакла, вазе и друга уметничка дела, уништено ударима пијука и лопате.

Радови на брду Нимруду трајали су две године. За то време Лејард је с времена на време слао у Лондон ситније налазе. Најзад је ипак донео смелу одлуку да пошаље два мања крилата створа с људским ли

цима. Наредио је да се у ту сврху у Мосулу сагради огроман шпедитер са снажним точковима. Тешко возило, које су вукли волови и гурали Арапи, зауставило се у подножју брда. Помоћу конопаца и подметнутих чекрка колоси су натоварени на кола. Међутим, спустила се ноћ, и на хоризонту се указао пун месец. Крилати створови, огромни и бели на месечини, гледали су на непознати им свет као да су се пробудили иза сна. Сутрадан у освит почео је њихов транспорт до реке, где су их чекали сплавови, подржавани на води помоћу шест кожних вреће испуњених ваздухом. Сред повика Арапа и шкрипе точкова неспретно возило је уздрхтало и кренуло према реци.

На челу похода био је сам Лејард. За н>им су, играјући, ишли музиканти, дижући паклену галаму свирком на зурлама и бубњевима. Кола је вукло триста Арапа, које су гонили стражари. За њима су се вукли, вичући на сав глас, жене и деца. Сред опште вреве арапски коњаници су јахали кроз тај људски мравињак, размахујући копљима и гонећи вучне раднике на напор.

Кипови натоварени на сплав срећно су стигли у Лондон.

ЛЕЈАРД ОТКРИВА НЕСТАЛУ НИНИВУ

После одашиљања споменика са брда Нимруда у Лондон, Лејард се вратио у Константинопољ, где су га чекали нови задаци, везани с његовом обавештајном службом. Тек после двогодишњег прекида, тј. године 1849, поново се појавио у Мосулу. Овога пута почео је археолошка ископавања на брду Кујунџик, не марећи што је Бота тамо у своје време чинио безуспешне покушаје.

И опет је доживео просто невероватан успех. Већ првих дана стигао је кроз прокоп до снажних зидова неке грађевине. Испод оргомних наслага песка и рушевина појавили су се редом масивни портали и њихови чувари, крилати створови с људским главама, појавиле су се дворане, собе, ходници и дворишта. Алабастарске плоче с рељефима, фризови, и пре свега зидови покривени емајлираним плочицама с црном, жутом и плавом глазуром -

сведочили су о минулој раскоши грађевина, и нису остављали никакве сумње да је то двор асирских краљева.

Рушевине су носиле јасне трагове пожара и вандалског уништења. Алабастарске плоче бшге су расуте по *земљи,* осмуђене димом и разбијене у парампарчад, овдеонде видели су се остаци угл.енисаног дрвета. Чак ни дебели зидови нису се могли одутгрети бесу непознатих уништавалаца. Речитост ових уништења била је дирљива и превише изразита: двор са градом око њета освојила је после жестоке борбе непријатељска војска. Поклани су сви његови становници, а град је уништен пожаром.

Ватра ипак није еве појела. Лејард је у рушевинама пронашао много примерака уметничких дела; били су ту рељефи, статуете, печати и клинасте таблице. Међу мноштвом тих предмета пажњу заслужује једно од највећих ремекдела античке вајарске уметности: рељеф који чини део огромног фриза и представља рањену лавицу. Пробијена трима стрелама из лука, лавица очајно риче у беспомоћном бесу, вукући по земљи одузете задње ноге. Дело је сведочило не само о познавању анатомије, него је и привлачило поглед изузетним реализмом и изражајном снагом, за какву је био кадар само надахнут уметник. Иако мајестатичну главу животиње већ обавијају прве сенке предсмртног замора, у напретнутим мишићима још пулсира ватрена, елементарна воља за животом, која лобуђује страву у гледаоцу. Дочаравајући на плочи ову драматичну епизоду из ловачког живота, древни мајстор се служио шкртим, готово стилизованим цртежом лавичиних облика, л захваљујући томе композиција побуђује најдубље дивљење неупоредивом хармонијом своје лепоте.

Идући у дубину брда Кујунџика, Лејард је открио две нарочите собе. На њиховим подовима лежао је пола метра дебео слој глинених одломака различитог облика и боја. После поближег истраживања показало се да су то смрскане таблице с клинастим писмом покри вене дебелом кором блата и прљавштине. Лејард је одмах био свестан да је извршио необично важно откриће. Несумњиво се у тим собама налазила библиотека асирских краљева, најстарија библиотека у историји човечанства›. Хиљаде глинених таблица, које су

некад биле наслагане на полицама, а сад су се ваљале на поду - то је непроцењиво благо, које садржи можда целу историју Месопотамије. Лејард је лопатом згрнуо таблице у сандуке и отправио их у Лондон, где су у подземљима Британског музеја чекале на научника који би их дешифровао.

Ископине су у потпуности потврдиле првобитну Лејардову претпоставку да је открио несталу и давно тражену асирску лрестоницу Ниниву. Откопану палату саградио је, како су касније показала истраживања, краљ Санхериб, који је столовао у годинама 704-681. пре н.е. Најважнији налаз ипак је била ова библиотека, која је садржала тридесет хиљада таблица са клинастим писмом. Њен оснивач био је најмоћнији краљ Асирије, и један од најобразованијих људи свога доба, Асурбанипал (668-629. пре н.е.), љубитељ и сакупљач споменика писмености Сумера, Вавилоније и Асирије. Да би у своме двору нагомилао све доступне документе Месопотамије, запослио је читаву армију преписивача, разаслао их по земљи и, дописујући се сњима, управљао трагањима. На тај начин створио је библиотеку која се очувала до наших дана и дала нам кључ за асирсковавилонску историју.

После дешифровања клинастог писма добијена је неисцрпна ризница знања о древним народима: династичке листе и хронике. политички трактати и дипломатска преписка, привредни рачуни и астрономска дела, легенде, митови, религијске химне и песме, међу којима се налазила и најстарија епска поема у историји човечанства.

Асирска држава, чија је престоница наЈпре био Асур, а потом Нинива, настала је на рушевинама Вавилоније године 1250. пре н.е. За владавине Тиглатпилезара (745-727. пре н.е.) Асирија је постала војна велесила, к01'а је врхунац своје моћи постигла за време Асурбанипалове владавине. После смрти овог владаоца, држава, заснована на окрутном угњетавању поко

рених народа, почела је изнутра да се распада. Искористили су то Халдејци. У савезу са иранским племенима освојили су Вавилон и основали неовавилонску државу. Асирски краљ

је против нападача послао војску под вођством Набополасара. Али Набополасар, пореклом

Халдејац, прешао је на страну непријатеља, и уз потпору свештеника и вавилоноких великаша, прогласио се краљем.
У савезу с Међанима постизао је над Асирцима по•беду за победом, док најзад године 612. пре н.е. није освојио и разорио Ниниву. Асирска држава фактички је престала да постоји године 605. пре н.е. после битке вођене у близини града Каркемиша, који се дизао крај Еуфрата. Древна хроника овако описује освајање Ниниве:
„Разорни чекић диже се над тобом, Ниниво. Улицама јуре двоколице и треште на трговима. Шири се од њих блесак као од пожара. Блеште као муње. Бране се отварају, двор се расуо у рушевине. Узимајте злато, узимајте сребро, јер су ту неизбројне скупоцености и има много свакојаких предмета. Нинива је разорена, уништена и опљачкана. Тешко граду који тоне у крви, где се дешавају обмане и убиства, и где не престаје грабеж. Чује се пуцање бичева, трештање точкова, рзање коња и штропот двоколица које јуре."

Над згаришТима црним од пожара и омашћеним крвљу побијених становника

завладала
је смртна тишина. Пешчани вихори и размножавани коров збрисали су последње видљиве трагове. Отада је за пуних 25 векова силна престоница Асирије нестала под грубом наслагом земље. И тек је 1849. године Лејард извадио на површину њене оронуле, али још импозант не зидине.
Године 1854. енглески археолог је у Лондонској „Кристалној палати" приредио изложбу својих ископина. Британци су видели богатства и дивоте библијске Ниниве. У немом дивљењу гледали су реконструисане собе, обредне дворане, кипове и рељефе асирских кра љева, а пре свега зид од цигала покривених вишебојном глазуром, неупотребљаваном ни у једнојдругојантичкојархитектури.

СУМЕРИ СТУПАЈУ У ИСТОРИЈУ

Историју Сумера данас доста добро познајемо. Археолози су у југоисточној Месопотамији открили градове, палате и храмове, а таблице са клинастим знацима на језику Сумера, које стручњаци читају без већих тешкоћа, доносе нам стално нове појединости о њиховом бујном животу.
Али још средином XIX века, када се већ доста знало о Асирцима и Вавилонцима, научници нису имали ни најмањег појма о томе да је њих далеко престигла старија и исто тако богата култура Сумера. Прве сигнале о њеном постојању у прадавним епохама Месопотамије дали су - што је веома занимљиво - не историчари или археолози, него лингвисти. Они су наишли на траг тога дотле непознатог народа док су размишљали о неким особеностима клинастог писма.
Открића извршена методом дедукције, дакле, путем разумског закључивања, нипошто нису изузетна појава. Њима је наука често имала да захвали на истакнутим тековинама, које су имале преломан значај у њеном напретку. Ради добијања потпуније слике, неће бити наодмет да подсетимо на чувеније примере открића извршених тим путем.
Пре сто година астрономи су били уверени да Сунчани систем броји седам планета, од којих је Уран смештен најдаље од сунца. Израчунавајући орбиту по којој је, у складу са законом гравитације, Уран требало да се креће, утврдили су, не без чуђења, да ћудљива планета некако није хтела да се држи тога пута. На први поглед изгледало је да њен поремећај у кружењу ставља под знак питања закон гравитације, који су астрономи прихватили као научни аксиом. Вероватнија је била ипак друга могућност, наиме, да се негде на границама Сунчева система крије неко дотад неоткривено планетарно тело, које изазива поремећај у Урановој орбити. Прихватајући ову тезу као претпоставку, млади математичари, Француз Леверје и Енглез Едемс, потпуно независно један од другог, прихватили су се сложених математичких израчунавања, и указали на место где се мора налазити тајанствени виновник међупланетарних поремећаја. Њихов рад овенчан је потпуним тријумфом. Астрономи су управили догледе у правцу који су ови научници израчунали и пронашли су - Нептун.
То још није све. Почетком XX века утврђено је да се и поред узимања у обзир Нептунове гравитационе силе рачун још увек није слагао. Уран је и даље својом орбитом указивао на необјашњене поремећаје. Амерички астроном Персивел Ловел закључио је да виновник тога мора да буде још нека планета и израчунао је њено претпостављано место у Сунчевом систему. Провера ове тезе овога пута се ипак није показала једноставном, јер је била у питању планета чија је удаљеност од Сунца била огромна. Тек 1930. године успели су да је издвоје сред милиона звезда, и дали су јој име Плутон.
Пример најгенијалнијег открића извршеног методом научне дедукције дала нам је физика. Велики руски научник Мендељејев објавио је 1869. године табелу у којој је 63 хемијска елемента поређао по њиховом броју и атомској маси. Генијалност концепције почивала је углавном на томе што је на основу неких откривених закона структуре атома предвиђао постојање и неких других, тада још непознатих елемената, и означио им одговарајуће место на табели. Током развитка хемије празна места табеле су се, захваљујући открићу нових елемената постепено попуњавала. Године 1950. пронађен је стоти елемент центур, а касније три даља. Са сличним случајем срећемо се и у антропологији. Немачки природњак Хекел, ослањајући се на поставке теорије еволуције, изразио је претпоставку да је у природи некад морала постојати посредна развојна карика између човеколиког мајмуна и човека.

Јави коштане остатке нечега што није било ни мајмун, ни човек. Мереља пронађених делова костура дала

су
непобитан доказ да је Питекантроп стварно постојао. У развојном погледу стајао је знатно ниже од човека, али је ипак био изнад човеколиког мајмуна. Људски разум је и у том случају однео озбиљну победу.
У светлости тих чињеница више не изгледа необично што су лингвисти, немајући у рукама никакав историјски или архетоигки доказ, могли тачно да изведу закључак о постојању Сумера.
На који начин су извршили своје откриће? У асирсковавилонском писму су, као што већ знамо, неки клинасти знакови имали пиктографски или сликовни карактер, други опет азбучни, или су пак изражавали целе слогове, речју, преобразили су се у фонетске симболе. Истовремено постојање једних поред других тако различитих

елемената наметнуло је лингвистима закључак да је овај сложени систем писања био резултат дугог и спорног развојног пута. Поједини елементи, које су уносила поколења многих епоха, наслојавали су се као годови у храстовом стаблу.
Клинасто писмо показује три принципијелне развојне фазе. У четвртом миленијуму пре н.е. људи су се служили такозваним пиктографским писмом. Оно је почивало на томе што је цртан мањевише реалистички дат предмет. С временом су писари тежили упрошћавању задатка и сводили цртеж на неколико неопходних контура, тако да је он постајао схематски знак, тежак за дешифровање. Били су то већ само условни симболи, које је, као на пример „птица"или „вода" -могао да прочита само онај који је њихово значење научио напамет. Знамо већ. да су у Месопотамији писали штаггићима на влажним глиненим таблицама. Дубљење заокруг љених и таласастих жљебова на таквим таблицама било је тежак задатак и у великом степену је успоравало писање. Стога су после извесног времена цртице цртежа постале праве, а уместо округлина појавили су се углови. На тај начин настало је линеарнохијероглифско писмо. Пишући, на пример, реч „бик" древни писар је употребљавао симбол сложен од неколико цртица.

Најзад, ради даљег олакшавања технике писања, они су праве цртице престали међусобно да слајају, него су их жљебили засебно, тако да се сваки знак састојао од скупа засебних цртица. Пошто је писар, доДирујући влажну површину глине, у првом полету штапић заривао дубље, а саму црту повлачио већ с мањом снагом, цртице су почеле да добијају облик клинова.
Истовремено с преласком од пиктографског писања на клинасте знакове догађала се много важнија унутрашња еволуција. Симболи, помоћу којих су првобитно репродуковане слике предмета, одвајали су се од свога садржаја, и постајали искључиво фонетски знак, који је репрезентовао или целе слогове, или поједине гласове азбуке.
При првим покушајима дешифровања асирсковавилонских натписа асиролози су се нашли пред привидно неразрешивом загонетком. Нелогична збрка сликовних, слоговних и азбучних елемената не само што је отежавала њихово читање, него је наметала интригирајуће питање - како је писмо такве врсте уопште могло настати. Јер нико није желео свеоно да га заллете и да отежа његово читање. Одговор на то питање био је прост: поједини елементи нарасли су у томе писму као културни слојеви у археолошким пунктовима. У оном периоду када се асирсковавилоноко писмо налазило већ у развојној фази фонетских знакова, древни калиграфи су, било из конзервативизма, било из неких других обзира, сачували у њему неке, традицијом освештане, старе сликовне симболе, који су представљали реликте из прошлости.
У споменицима асирсковавилонске писмености није нађен ниједан пример чистог, ничим неунакаженог сликовног писма, те првобитне форме записивања мисли. Из тога је непобитно произлазило да Вавилонци и Асирци нису могли бити творци клинастог писма, него да су га у доста развијеном облику преузели од неког другог народа. Уметност писања настаје на путу многовековног историјског и културног развитка. Из тога треба закључивати да је народ који је створио клинасто писмо, а потом негде нестао без одјека, морао бити творац велике и богате културе.

Ослањајући се на резултате анализе клинастог пи- сма, лингвисти су утврдили да је такав народ негде по стојао, мада њихова претпоставка није у то време могла да буде подупрта ниједном археолошком ископином. Били су чак до те мере сигурни у исправност своје претпоставке да су томе загонетном народу дали одговарајући назив. Једни су их крстили именом Сумера, а други Акада. Оба назива преузели су из де шифрованог натписа, на коме семитски краљ Саргон себе назива „крал^ем Сумераца и Акада".
Проблем постојања Сумера остао је у сфери научних претпоставки све до године 1877. Те године је француски конзуларни агент Ернест де Сарзек нашао у месту Телоу, у подножју великог брда, статуету у раније потпуно несретаном стилу. Подстакнут тим открићем прихватио се копања, иако се иначе никад није бавио археологијом. Постепено је вадио из земљи кипове, статуете, клинасте таблице и комадиће разбијених глинених посуда с потпуно оригиналном орнаментиком, Све налазе паковао је у сандуке и слао у париски Лувр.

Међу многим спомеиицима налазио се и кип од зе~ леног диорита, који је представљао лик краљасвештеника града Лагаша. Кип је био по стилу архаичнији од свега што јс пре тога откопано у Месопотамији. Чак *тл.* најопрезнији асиролози морали су признати да статуу треба сместити у четврти или трећи миленијум прен.е., и да је стога постојала још пре настанка асирсковавилонске културе.
У научним круговима откриће је изазвало огромно узбуђење. Није се могло порећи да је Сарзек наишао на доказ месопотамске пракултуре, и самим тим потврдио тезу лингвиста о постојању Сумера. Као што се касније показало, Француз је у Телоу открио остатке сумерског града Лагаша, који је у историји Месопотамије одиграо важну улогу, и извесно време био центарсумерскога културног живота.
Чак и после наласка клинастих таблица с фрагментима сумерског писма, неки асиролози нису хтели да поверују у постојање сумерског народа. Стајали су на становишту да су напросто откривена налазишта ва вилонске културе из периода ранијих но што су дотле били познати.
Потпуно фантастичну теорију против постојања Сумера разрадио је француски семитолог Алеви. Тврдио је да су тобожнуи сумерски натписи фрагменти вештачког језика, нека врста шифре коју су створили лукави вавилонски свештеници ради вођења тајне преписке.
Године 1880. стигла је у Москву извесна количина сандука с месопотамским спомеиицима прошлости. Међу њима се налазила колекција таблица с клинастим писмом и необичним цртежима. Асиролози, а нарочито истакнути француски научник Менан, изрекли су суд, на основу фотографија које су им показане, да су таб лице фалсификати и да такво настрано писмо никад у историји човечанства није могло постојати.
Тада се за ово писмо заинтересовао велики руски асиролог Михаил Никољски. После мучних истраживања јавно је устао у одбрану аутентичности таблица и изјавио да оне садрже један од најстаријих облика клинастог писма, поменуто линеарнохијероглифско писмо. Штавише, успео је чак да прочита неке знакове прастарог писма.
Изјава Никољскога изазвала је широку полемику у светским научним круговима. Када је ипак неколико година касније на брду Телоу ископана већа количина таблица са истим типом писма, нхко више није могао сумњати да је руски научник стварно био откривач прастарог сумерског писма.
Сарзек је копао у годинама 1877-1881. У периоду од године 1888. до 1890. Американци Питерс, Хејнз и Фишер открили су град Нипур, престоницу сумерског верског култа, а године 1922. Енглез Лионард Вули из вршио је сензационална открића у прастаром библијском Уру, Аврамовом родном граду.
ни гигантски храмови, статуе, камени темељци с натписима, клинасте таблице и уметнички предмети рд злата, сребра и драгог камења. Архиви откопани поред храмови омогућили су да се историја Сумера прати све до најстаријих прапочетака. Штавише - у градовима Фара, Урук, елОбеид и Ур откривена су испод земље насеља која потичу из неолитског доба, а која су основали народи непознатог порекла, који су јужну Месопотамију заузели пре но што су се тамо појавили Сумери.

Наше знање се, захваљујући тим открићима, проширило за читаве миленијуме. Данас знамо да су још пет хиљада година пре нове ере месопотамска племена гајила стоку и обрађивала земљу, па чак и градила многољудне градове као што су били Ур, Лагаш и Нипур.

ГДЕ СУ НЕКАД ШУМЕЛИ ПАЛМИНИ ГАЈЕВИ

На половини пута између Багдада и Персијског залива. око 15 километара западно од данашњег корита Еуфрата, уздиже се брдо са снажним рушевинама града Ура. Докле око сеже, шири се наоколо жута, безљудна пустиња и ретко обрасле степе. Ту и тамо виде се бедне потлеушице ирачких фелаха, чије присуство још јаче истиче дубоко осећање пустоши. На истоку се оцртавају тамни обриси палми које расту у дугом појасу дуж обале Еуфрата.

Неизмерну равницу преплављује окамењујућа сањивост. Ваздух трепери и искри се од убиствене жеге. С времена на време изненада се диже облак прашине, продире у уста и нос самотног путника. Често се појављују фатаморгане, које стварају илузију да је предео проткан хладним површинама воде. Али искусан путник неће допустити да га заведу варљиве играрије природе, јер зна да је та спржена, у пепео претворена земља од памтивека безводна пустиња.

' Човек тешко може да поверује да је та пустиња некад била густо настањена земља, да су ту били многобројни градови, да су скуш&ане богате жетве житарица и поврћа, да је цветала наука и уметност, бујно се развијала трговина и занатство. А снажна, стрма брда с рушевинама на врховима сведоче ван сваке сумње о богатој младости, пуној славе, у којој је живела у прадавним временима та несрећна земља. Из њене утррбе археолози данас ваде масивне одбрамбене зидине, па палате, храмове, библиотеке, кипове и драгоцености од племенитих метала, што сведочи о генију тих давних становника, о њиховој виооко развијеној култури, о моћи њихових владалаца, о томе да је ова земља некада давала богате приносе.

Преко неколико десетина хиљада година јужна Месопотамија представљала је дно Персијског залива. Потом су воде почеле постепено да опадају, а на њиховом месту изронила су пространа тресетишта. Реке Тигар и Еуфрат сносиле су са анадолских узвисина муљ, који се на сунцу сушио и сред баруштина и шевара стварао плодна острва из којих је клијао живот. Убрзо се у рекама и каналима сјатило мноштво риба, у шеварима су се гнездиле птице и брложиле дивље свиње, а острва су се зазеленела од урминих палми, пуних хранљивих плодова.

Сред пустињских пространстава тај делић бујне вегетације морао је првим дошљацима изгледати као „обетована земља". Из године у годину воде обеју река изливале су се из корита и плавиле равницу широко око себе. У августу и септембру воде су се враћале у своја корита. У том периоду су места смештена на већој висини брзо постајала суха на тропском сунцу, а једино су у долинама остајале кањуже. Било је довољно припитомити природу, канализовати и развести воду према потреби, па да се мочваре претворе у воћњаке и повртњаке.

Први насељеници стигли су у јужну Месопотамију у поближе непознатим, преисторијским временима. Како сведоче искоггине у арапском насељу елОбеиду, које лежи седам километара далеко од рушевина Ура, тамо је већ у неолитском добу цветао пун живот. Тамо су нађени остаци потлеушица од муља и шевара, лонци прављени ручно, без лончарског круга, мотике, секирице од обичног и клесаног камена, глинени српови печени у ватри, камена гнезда у којима су се на осовинама окретала врата, чамци и удице за рибе. Становници насеља гајили су домаће животиње и бавили се риболовом. Камене преслице и тегови за разбоје сведоче да су већ познавали ткалаштво. Као украсе употребљавали су зрнца од вулканске лаве, шкољки или прозирног кварца, а судећи по иокопаним статуетама,

тетовирали су тело. Још увек се не зна ког су порекла били ови људи. Научници претпостављају
да су то била семитска племена Акада, која су се потом из непознатих разлога преселила у северни део Месопотамије, где су створила сопствену државну организацију.
Сумери су се у јужној Месопотамији појавили много касније. Ископине говоре да су је заузели мирним путем и постепено се помешали са домородачким становништвом. Сумери субили изврсни пољопривредници. Изградили су пространсистем канала за сушење мочвара и за чување воде у сушним периодима.
Под вештом рухом сумерског ратара знатно се подигла издашност Месопотамије. Документи из година око 2500. пре н.е. потврђују да су јечмена пол.а давала просечно шездесет шест пута веће приносе. Грчки историчар Херодот пише да јетамо убирано двеста пута више но што је засејано. Римски писац Плиније тврди да су жетве тамо обављане двапут годишње, а уз то су стрништа представљала богате пашњаке за овце.
У трећем миленијуму пре н.е. Месопотамија је била већ густо насељено подручје. 0 томе сведоче многобројни градови оснивани на малој међусобној раздаљини. Највећи међу њима били су: Нипур, Исин, Шурупак, Ума, Лагаш, Урук, Ур и Ериду. У северозападном делу земље живела су племена семитских Акада. Њихови градови су: Опис, Акшак, Сипар, Вавилон, Кута, Куш и Акад. Сумери, као и сви други народи, првобитно су живехк у устројству родовске заједнице. Током техничвог напретаа сумерски сељак производио је више но што је сам трошио. Вишкове су присвајали за себе родовског старешинства. У резултату, првобтта заједница доживела је постепен распад, претварајућм се полако у класно друштво. Археолошка налазипгга доказују да се у трећем миленијуму пре наше ере већ створила дубока провалија између класа. На челу појединих градова стајали су краљевисвештеници, окружени божанства. Заједно са свештеницима великашима су становали у палатама у неви1њеној раскоши, док су сељаци и занатлије падали у све веће ропство.

Сумери нису били кадри да се уједине у монолитну државну организацију. Мада их је везивала заједничка култура и религија, били су разбијени на многобројне градоведржаве, који су водили непрестане ме^усобне ратове, отимајући једни другима бољу земљу и намећући своју хегемонију. Баш у том раздобљу настаје снажна држава Акада, чији је краљ био Саргон. Уједиливши северна семитска племена у једну државу, повео је своју војску на међусобно позава^ане градоведржаве Сумера, победио их и створио прву деспотску монархију у Месопотамији. Али семитске Акаде брзо је прогутала в'иша култура покореног народа, те је и Саргонова монархија убрзо постала сумер•ска држава.
Откуда су стигли Сумери и у коју групу народа их треба убројати? Истраживања нађених лобања и костију утврдила су да су чинили огранак Индоевропљана, док су лингвисти тврдили да им је језик био сродан са групом јафетских језика.
Постоји низ чињеница које сведоче о томе да су Сумери били првобитно планински народ и да су вероватно стигли са иранских висија или са азијских гора. У давним временима, племена која су живела на планинама обично су жртве боговима приносила на гореким врховима. И Сумери су своје богове увек смештали на некакве узвисине. У међуречју, лишеном узвисина, они су, да би задовољили традицију, градили огромне пирамиде од непечених цигала, такозване зигурате. Тек на зарубљеним врховима ових вештачких брда постављали су храмове боговима. У сваком сумерском граду откопан је бар један такав зигурат.
Али ова претпоставка не слаже се са сумерским предањима у којима су они о себи редовно говорили да су стигли „преко мора". Археолози не искључују ни такву могућност, пошто су се уверили да се у многим наизглед невероватним сумерским предањима увек крило понеко зрно истине. Уосталом, трагови сумерске културе нађени су у Авганистану и Белуџистану, па чак и у долини Инда, удаљеној 2500 километара од Месопотамије. Због свега тога проблем порекла Сумера наука засад не сматра коначно решеним.

У краљевским гробовима Ура, којима ћемо посветити посебно поглавље, нађена је такозвана „застава из Ура". Она је некад изазвала велику сензацију. То су две дашчице међусобно повезане под углом и две бочне троугласте дашчице које су их спајале, а на њима су мозаичком техником представљени Сумери, онако како су живели и одевали се у трећем миленијуму пре н.е. Видимо тамо гозбу краљасвештеника, окруженог дворанима. Достојанственици, обучени у богате вунене тканине, налик на тунике, у рукама држе пехаре. Њихове велике главе, широка лица и изразити носеви чине их сличнима данашњим Арапима. Насупрот познијим Вавилонцима и Асирцима. нису носили браде. У доњем делу „заставе" представљена је поворка жртвених животиња вођених на клан>е, повезаних ратних заробљеника и сумерских војника са шлемовима на главама и наоружаних штитовима и кратким копљима. Највеће откриће представљале су борне двоколице са упрегнутим магарцима, јер се пре наласка „заставе" сматрало да су борне двоколице увели тек Асирци.

НЕБЕСКИ ХРАМ ОД АЗУРА И ЗЛАТА

Године 1922. археолошка експедиција енглеског ка Лионарда Вулија почела је систематска мскопавања на брду које су Арапи звали вгоде". Тамо су се криле големе развалине престониде месечевог бога Нанара, који је током две ххљаде година имао тамо свој храм и косу пошту одавали Сумери, Вавилонци и

После уклан>ан»а више хиљада тона песка и рушевива, експедиција је открила темеље и нарушене зкдиве огромне пирамиде зване зигурат, или „Божји храм". Брижљива мерења омогућила су да се готово у свим појединостима реконструише изглед грађевиие. Била је изграђена у облику троспратних тераса које су се према врху сужавале. На зарубљеном врху стајао је храм, до кога су водила три реда стрмих сте

леиица, које су бројале по сто степеника. Пирамида је представљала солидну масу непечених цигала, споља покривену облогом од цигала каљених у ватри.

Мерења су утврдила нарочита одступања и неправилности у обликовању грађевине, које археолози у почетку нису умели себи да објасне. Зидови појединих епратова нису били усправни, него су се лако нагињали, слично средњовековним зидинама или бедемима. Штавише, нису творили праве линије, него су се водоравно извијали у луку према средини. Нацртана реконструкција пирамиде с лакоћом је објаснила смисао ових загонетних одступања. Састављена од правоугаоних, међусобно нагомиланих коцки, грађевина би стварала утисак тешког, бездушног блока. Међутим, нагнутост и удубљене површине фасаде творили су гипке линије преко којих је поглед могао слободно да клизи према врху, да би се зауставио на храму, који је представљао круну и главни нагласак читаве грађевине. Постало је јасно да су сумерски архитекти били не само одлични грађевинари него и префињени уметници, који су се добро разумевали у тајне композиције великих грађевина. С мајсторством достојним дивљења умели су у њима да споје монументалну снагу са утиском лакоће и хармоничне дражи.

Трагови боја на циглама помогли су археолозима да утврде допунске појединости: два најнижа спрата била су обојена црно, трећи, највиши, црвено, а храм на врху блештао је сафирском глазуром зидова и позлатом куполе.

Боје су испуњавале не само декоративне задатке, него су имале извесни симболични смисао, везан за сумерске представе о структури свемира. Црна боја симболизовала је подземља, црвена земљу, а плава боја означавала је небо и сунце.

У зидовима пирамиде налазиле су се уске пукотине које су подсећале на пушкарнице у старим тврђавама. У почетку стручњаци нису умели да објасне намену тих чудних отвора. Пошто је пирамида творила масив испуњен циглама, пукотине нису могле бита прозори. Тек после дужих истраживања и расправа археолози су дошли до закључка да су отвори

ници нису имали приступа. Они су се тискали у подножју пирамиде, гледајући у скрушеном страху како протичу верски обреди. Док је свештенички хор уз пратњу харфи, фрула и добоша певао свечане химне, степеницама се према храму пењала и силазила у подножје поворка на челу са краљем, у којој су се кретали свештеници и достојанственици у свечаној одећи, која се преливала од злата и драгог камења. Изнад њихових глава лепршали су обредни феретрони и њихали се амблеми бога Нанара.
Величанственост процесије морала се - дабогме - дубоко урезати у машту и памћење древних народа. Легенде и алегорије везане за њу надживеле су Сумере и зигурате, који су се одавно били претворили у рушевине. Израз далеких сећања на церемонијал био је сан библијског Јакова. Поворка анђела који су се пењали и силазили низ лествe - зар то није слика сумерске ритуалне поворке на степеницама пирамиде? Аврамова племена сачувала 'су је и предавала из поколења у поколење из времена ропства у Уру, и на свој начин је претворила у Јаковљеве лествe Ста*рога завета.* Пре Вулијева археолошког открића нико није ни помишљао да библијска алегорија има неке везе са правим историјским догађајима и да анђеоске лествe крију у себи тајну моћних пирамида древног Сумера.

СКРИВЕНО БЛАГО И ЗГАРИШТЕ

Пирамида Ура, како су показала ископавања, није стајала самотно на отвореном простору. Окружавало ЈУ Јв густо мноштво мањих храмова, државних магазина и стамбених зграда за свештенике, чинећи издвојену четврт града.
Међу тим грађевинама издвајао се по наочитости храм посвећен богињи Нингал, супрузи бога Нанара. Био је то сложен комплекс дворана, капела, галерија, дворишта и одбрамбених зидова, створен током више стотина година, који се разрастао до импозантних размера.

Месопотамски краљеви окруживали су тај храм посебно брижљивом заштитом. Непрестаж» су ту вршили разне поправке и конзерваторске радове, а кад су се зидови рушили од старости, дизали су на њиховим темељима нове, још лепше грађевине. Било им је, уосталом, веома стало до тога да њихове заслуге за светилиште богиње Нингал не падну у заборав. За~ хваљујући њиховој таштини данас знамо, мањевише, све краљевефондаторе, који су на било какав начин допринели величини храма. Археолози су их нашли урезане на циглама и глињеним купама скривеним у удубљењима зидова, на бронзаним ритуалним статуетама и на гнездима од тврдог диорита, на којима су се на осовинама окретале храмовске двери.
Вулијева експедиција открила је неколико слојева подова, а испод сваког пода нашла је имена краљевских фондатора, везаних за извесне фазе развитка храма. Захваљујући тако срећној околности с лакоћом су могли да се издвоје не само разни слојеви грађевине, него и да се утврди њихово време и да се веже са одређеним историјским догађајима, познатим из клинастих натписа.
У једном слоју ископина нађени су трагови великог пожара који је некад беснео у храму. Сем тога, у згаришту су били расути ритуални кипови и вазе, очито свесно поразбијани, што је речито сведочило да је уништење извршио неки освајач.
Када је храм пао као жртва најезде и ко је био освајач? Одговор на то питање добијен је у доста необичним околностима. На дворишту храма стајало је невисоко подзиђе од кепечене цигле, допола засуто крхотинама плоча од црног камена. Слика је била јасна: плоче су некад чиниле облогу подзиЗали и демолирали су је незнани вандали. Пошто су комади састављени у целину, показало се да је на плочи био уклесан натпис који је прослављао победе и освајања ва вилонског краља и законодавца Хамурабија, који је, по Књизм посгак.а, живео у Аврамово време (око 1800. пре н.е.).
У лађи храма пронађене су клинасте таблице које обавештавају да је Хамураби заједно са читавом јужном Месопотамијом заузео и град Ур. Ради овеко

вечења својих тријумфа, поставио је у дворишту храма споменик, што су Сумери сматрали тешким оскрвњењем својих најсветијих верских осећања. И стога, кад су се побунили против угњетача, мржњу су искалили пре свега на споменику, који их је на провокативан начин подсећао на поразе и понижења. Плоче с натписима одвалили су са подзиа и поразбијали, остављајући споменик у онаквом стању у каквом су га четири миленијума касније открили археолози.

Зашто ипак устаници нису уклонили остатке споменика и тако уништили лоследње видљиве трагове ропства? Вероватно зато што за то више нису имали времена. Хамураби је на устанак реаговао муњевитом енергијом. Пре но што су Сумери успели да се нарадују враћеној слободи, појавио се пред градом, заузео га на јуриш и препустио на милост и немилост разјарене војске. Зграде и храм претворени су у згариште.

Под једним подом храма Вули је извршио сензационално откриће. Нашао је тамо ошамућујућу ризницу пуну златних драгоцености, правих ремекдела златарске уметности: привеске, наруквице, ђердане, игле с префињено цизелираним женским ликовима уместо главица. Власник тога блага сакрио га је на томе месту вероватно за време опсаде града, а потом изгубио живот или пао у ропство. Благо је на тај начин нестало без трага. Пошто су цигле из истог археолошког слоја носиле жиг краља Набуходонооора, који је владао у VI веку пре н.е., слободно је претпоставити да је благо лежало нетакнуто на једном месту пуних 2500 година. Набуходоносор је би?о последњи владалац који је водио рачуна о процвату Ура и вршио тамо многе грађевинске радове. Убрзо после његове смрти Месопотамија је постала поприште нове најезде. Персијски краљ Кир Велики уништио је неовавилонску моћ и *г* заузео целу област између Еуфрата и Титра.

Победу су му олакшали унутрашњи нереди, који •су ослабили неовавилонску државу. Последњи краљ Лабонид тежио је сламању моћи свештенства и стварању неке врсте државне религије под својом управом.

Угрожени свештеници објавили су му безобзиран рат. И кад се Кир приближио Уру, нису се либили од тога да издају државу, ве^ су кришом отворили градске капије и предали свога краља у непријатељске руке. Набонид је пао у ропство и нестао без трага.

Судбину града Ура предодредила су два историјска догађаја. Један је тај што су Персијанци примили Заратустрину религију. Строги принципи нове вероисповести били су непомирљиви према старом месопотамском политеизму, слављењу безбројног мноштва мањих богова. Стари храм у Уру вероватно су уништили новообраћени иконоборци и на тај начин казнили свештенике због издаје отаџбине.

Много језивију пропаст припремила је граду природа. Еуфрат је постепено мењао правац свога тока. Најзад се корито реке померило близу петнаест километара источно од Ура. Занемарен и осиромашен, Ур више није имао средстава да помоћу новог система канала заустави процес сушења околних обрадивих поља. Ранији вртови и њиве убрзо су се претворили у пустињу. Становништво је напустило град, селећи се у друте крајеве, где се лакше могло доћи до хлеба. Напуштени град постепено се претварао у рушевине. Пешчане буре покривале су га дебелим слојем песка. Прошле су године и нико више није памтио да се под тим наслагама крију жалосни остаци некада снажне метрополе, која је кроз хиљаде година била средиште велике, богате цивилизације.

У горњим слојевима рушевина нађени су остаци кућа сграђених од давних сумерских цигала, ископаних из земље. Под подом једне од тих кућа био је скривен лонац пун таблица са клинастим писмом, из којих се могло прочитати да је то била последња, заиста тужна фаза храма. Јер, у тим кућицама живели су у највећем сиромаштву последњи свештеници бога Нанара, одржавајући се милостињом малобројних следбеника, који су у мноштву Заратустриних при сталица неким чудом сачували верност старој религији.

На другом месту истога брда археолози су открили грнчарске пећи и остатке кућа персијских насељеника, као и таблице са клинастим писмом пореклом из V века пре н.е. Потом град

прекрива магла заборава који траје готово 25 векова, све до године 1922, кад је Вулијева експедиција почела своја прва истраживања на „Брду смоле".

НАЈСТАРИЈИ ЕП У ИСТОРИЈИ

Лејард је под утицајем чаробних бајки из *Хиљаду и једне ноћи* сањао о путовањима по Блиском истоку, а кад је остварио своје снове, изненада је наишао на загонетне брегове Месопотамије. Иако је био човек од акције и одликовао се истрајношћу у тежњи ка циљу, најбитнији подстрек била је његова 'романтичарска природа. Од романтичних снова до научних открића - то је чудни пут који је водио Лејарда.
Потпуно другачији, модерни тип археолога био је Енглез Џорџ Смит. Био је то скроман, трезвен и вредан човек, који је за живот зарађивао као гравер у лондонској државној ковници новца. Иако је од детињства показивао велику љубав према науци, сиромашни родитељи нису могли да му обезбеде више образовање. Тако је младић изузетних способности морао да ступи у једну од граверских радионица, где је дуге године провео као шегрт.
Али Смит се није одрекао својих амбиција. Сваки слободан тренутак користио је да допуни своје образовање. Пре свега је учио стране језике и читао историјска дела. Са асирологијом се срео сасвим случајно. Британски музеј почео је припреме на издавању албума под насловом *Клинасти натписи западне Азије,* и њему поверио израду штампарских клишеа за то дело. Био је то механички рад граверакоггиста, но чудни знакови су током рада Смита заинтересовали до те мере да је решио да научи вештину њихова чи

Била је то дрска помисао и рекло би се унапред осуђена на неуспех. Јер колико је труда и напора морао уложити тај самоук да би постигао свој циљ. Колико је непроспаваних ноћи морао провести у мучним учењима да би ушао у тајне асирологије. Изузетне способности и племенито научно одушевљење омогућили су му да савлада све тешкоће на које је наишао. У својим успоменама које су стекле толику популарност да су дочекале седам издања, Смит овако одређује циљ свога живота:
„Свако има неке склоности или љубави, које уз погодујуће околности могу да озаре остатак његова живота. Ја лично увек сам осећао склоност ка оријенталистичким студијама, и од младости сам се занимао за истраживања и открића на Истоку, а нарочито за Лејардове и Ролинсонове радове. Током првих неколико година учинио сам мало или готово ништа, али године 1866, видећи незадовољавајуће стање наше науке о оним деловима Азије који се везују за библијску историју, одлучио сам да било шта учиним за утврђивање неких спорних проблема."
И заиста, те године је, напунивши једва 26 година, Смит објавио свој први асиролошки рад, који му је одмах донео велику славу у научним круговима и претворио га из самоукааматера у научника признатог у области асирологије. Следеће године дочекала га је жељена награда за напоре: постављен је за асистента египатскосиријског одељења Британског музеја, где је могао потпуно да се посвети омиљеним студијама.
Чинило се да ће отада његов живот мирно потећи у затишју научне радионице. Али судбина је другачије одредила. Смит је био типичан научник трезвена ума, и његов однос према животу уопште се није одликовао романтичношћу. Стога ее сигурно и сам осетио изненађеним када су се, као из рога изобиља, на њега почели сипати свакојаки доживљаји и авантуре, о каквима би могао само да сања неки непоправљиви романтичар. Овај скромни научни радник довео је цео свет у чуђење својим открићима, а после је предузео путовања чији је фантастични циљ постао предмет сензација на стулцима британске булеварске штампе.

Чак и његову смрт пратиле су необичне и драматичне околности, као да ћудљива судбина до последњег тренутка није хтела да прекине играње с овим романтичаром мимо воље.
У почетку ништа, у ствари, није најављивало сензацију. У подрумима Британског музеја чуване су у сандуцима стотине клинастих таблица, пореклом изАсурбанипалове библиотеке, које су у

своје време Лејард и Ресем послали са брега Кујунџика. Разумљиво је да су оне побудиле Смитово занимање. Клинасте таблице згрнуте лопатама у сандуке пружале су тужну слику. Била је то огромна гомила ситно разбијених црепова, уз то покривених дебелим слојем земље и прашине. Послагати их у одговарајуће целине и очистити их од прљавштине на тај начин да се не оштете клинасти знакови - то је био задатак који се поставио пред младог музејског асистента.
Смит је приступгио решавању заврзламе, и после неколико месеци мучног припремног рада могао је да се прихвати правог задатка: прочитавања натписа. Онако како је дешифровао реч по реч, обузимало га је све веће чуђење. Пред очима му је, као жив, стајао јунак најстаријег народног епа на свету, силни и племенити Гилгамеш, лик који је дотле у науци био потпуно непознат. Читајући о његовим доживљајима, Смит је стекао убеђење да је открио Хомера Месопотамије, неколико десетина столећа старијег од Хомера грчког народа, да има пред собом праузор епске поезије, пореклом из самог праскозорја људске цивилизације. Гилгамеш је био владалац града Урука (библијски Ерех) и љуто је тлачио становнике присиљавајући их на тешки рад на градњи одбрамбених зидина и храмова. Становници су се пожалили боговима на своју судбину, а ови су се договорили да их ослободе од безобзирног деспота. Стога су створили дива обдареног надљудском снагом и дали му име Енкиду. Требало је да он поведе борбу са Гилгамешом и да га усмрти. Енкиду је живео у дубини дивље шуме, пријатељујући са животињама и бранећи их од прогона ловаца.

Сазнавши за његово постојање, Гилгамеш се пог служио лукавством. Послао му је лепу свештеницу да га заведе и доведе у Урук. Између њих је дошло до страшног двобоја, који ипак није донео решење; исход који нису предвидели ни богови ни људи. Признавши да су равноправни, Гилтамеш и Енкиду постадоше верни пријатељи и отада су заједнички чинили разна херојска дела. Између осталог, борили су се са снажним лавовима, ослободили богињу Иштар из шапа шумске наказе Хумбабе и убили дивовског бика. кога је послао бог Ану.
Једнога дана Енкиду је тешко занемогао и, осећајући да му се приближава смрт, срдачно се опростио с вољеним пријатељем. Гилгамеш је горко оплакивао изгубљеног пријатеља и први пут у животу постао свестан неиспитане загонетке смрти:

Шест ноћи и шест дана ронио сам над њим горке сузе,
Док га не положише у гроб.
Сада дрхтим пред смрћу и бежим у пустин.у.
Као бреме теже ми последње пријатељеве речи. Где
утехе да тражим? Како да зауставим плач? Вољени
пријатељ претворио се у прах.
И ја ћу сигурно лећи тако као он,
Да никад више не дигнем се на ноге.

Мучен немиром Гилгамеш је решио да пронађе свога претка Утнапиштима, јединог човека на земљи кога није могла да савлада смрт. Надао се да ће од њега извући тајну вечног живота. Али пут је био засејан невероватним препрекама и волшебним искушењима. Гилгамеш је морао да савлада људешкорпионе, да се одупре неодољивим дражима рајске земље, где је на дрвећу цветало драго камење уместо ллодови, и да се одупре богињи Сидари кад га је наговарала да се окани мисли о смрти и препусти се сасвим животним ужицима.

У планинама „Сунчева заласка" лутао је дванаест часова по мраку, док најзад није стао поред „Воде смрти", где је превозник Уршанаби пристао да га. пребаци на другу обалу, до Ут напиштима.

Гилгамеш се на почетку разочарао. Утнапиштам није хтео да му ода тајну бесмртности, пошто је смрт природни и неминовни атрибут живота. Тек под женином утицајем поверио му је тајну да на дну мора расте биљка која даје вечни живот. Гилгамеш се бацио у дубину и с тријумфом се вратио на копно с чудотворном биљком у рукама. Сада је сањао о узвишеним и племенитим

циљевима: неће бити себичњак као Утнаггиштим, биљку вечне младости понеће у свој родни град и њоме обдарити све становнике. На жалост, за време купања биљку му је отела и пождрала змија. Гилгамеш, разочаран у своје прометејске намере, враћа се у Урук празних руку, преда јући се отада размишљањима о тајни живота и смрти.

Народно предање побудило је дивљење не само

својом песничком лепотом, него и дубином садржаних мисли. Преко бурних преокрета Гилгамешова живота

- **стижу до нас снови и тежње давних људских поколења, њихови немири и жеља да савладају природне силе, њихов мучни успон од варварства до цивилизације. Апсолутни владалац Урука, на хога су се поданици с правом жалили, преображава се под утицајем животних искустава у племенитог јунака, коме је лежало на срцу пре свега добро и срећа његовог народа.**

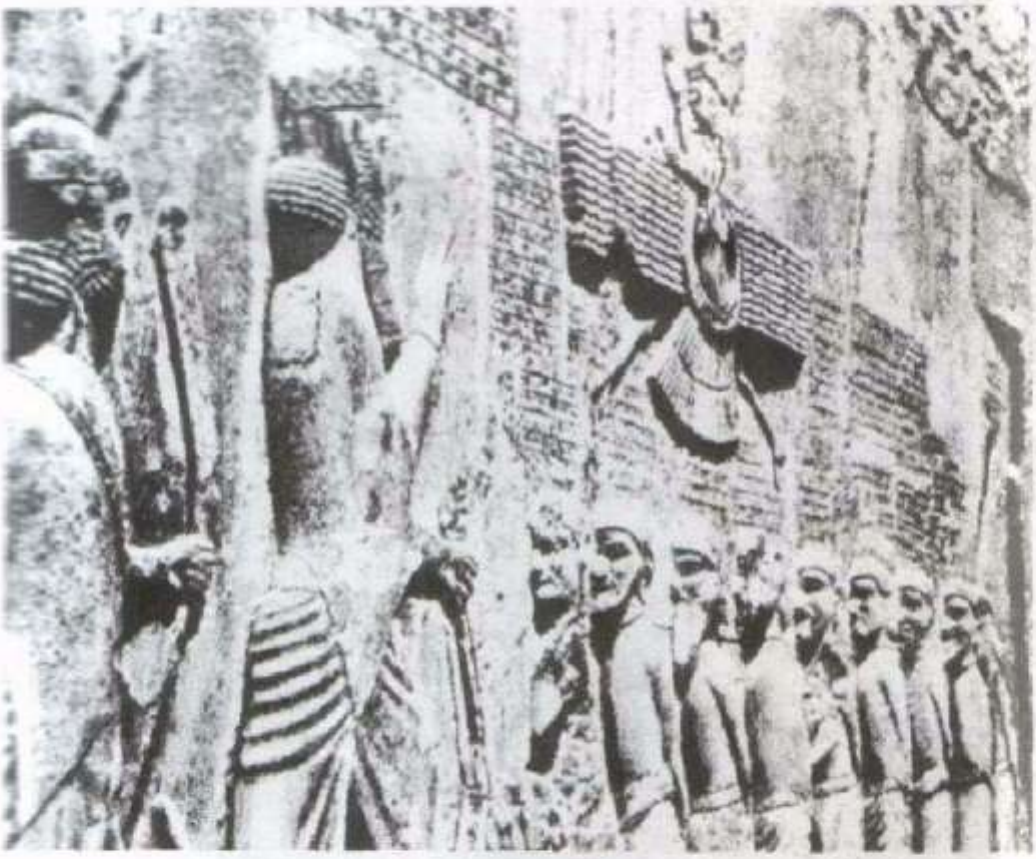
Поема је била писана на вавилонском језику, али њено сумерско порекло било је ван сваке сумње. Јер Гилгамешово име среће се не једном у старим сумерским списима. Такође су нађене Гилгамешове слике, урезане на цилиндричним печатима из предвавилонског периода, које су сведочиле о великој јунаковој популарности у Сумеру. Поему су потом на своје језике превели наследници Сумера, Вавилонци и Асирци.

Утнапиштим је Гилгамешу испричао на који начин је постигао бесмртност:

Још док је живео у граду Шурупаку, крај Еуфрата, указао му се у сну бог Еа и упозорио га да на мерава да људе казни потопом због почињених грехова. Решио је да само њега и њетову породицу сачува од уништења. Препоручио му је, дакле, да начини велики ковчег и да се тамо пресели с целом својом имовином, породицом и животињама. Убрзо је небо прекрио огроман, црн облак и на земљи је завладао густ мрак. Шест дана трајала је провала об

Асирски рељеф

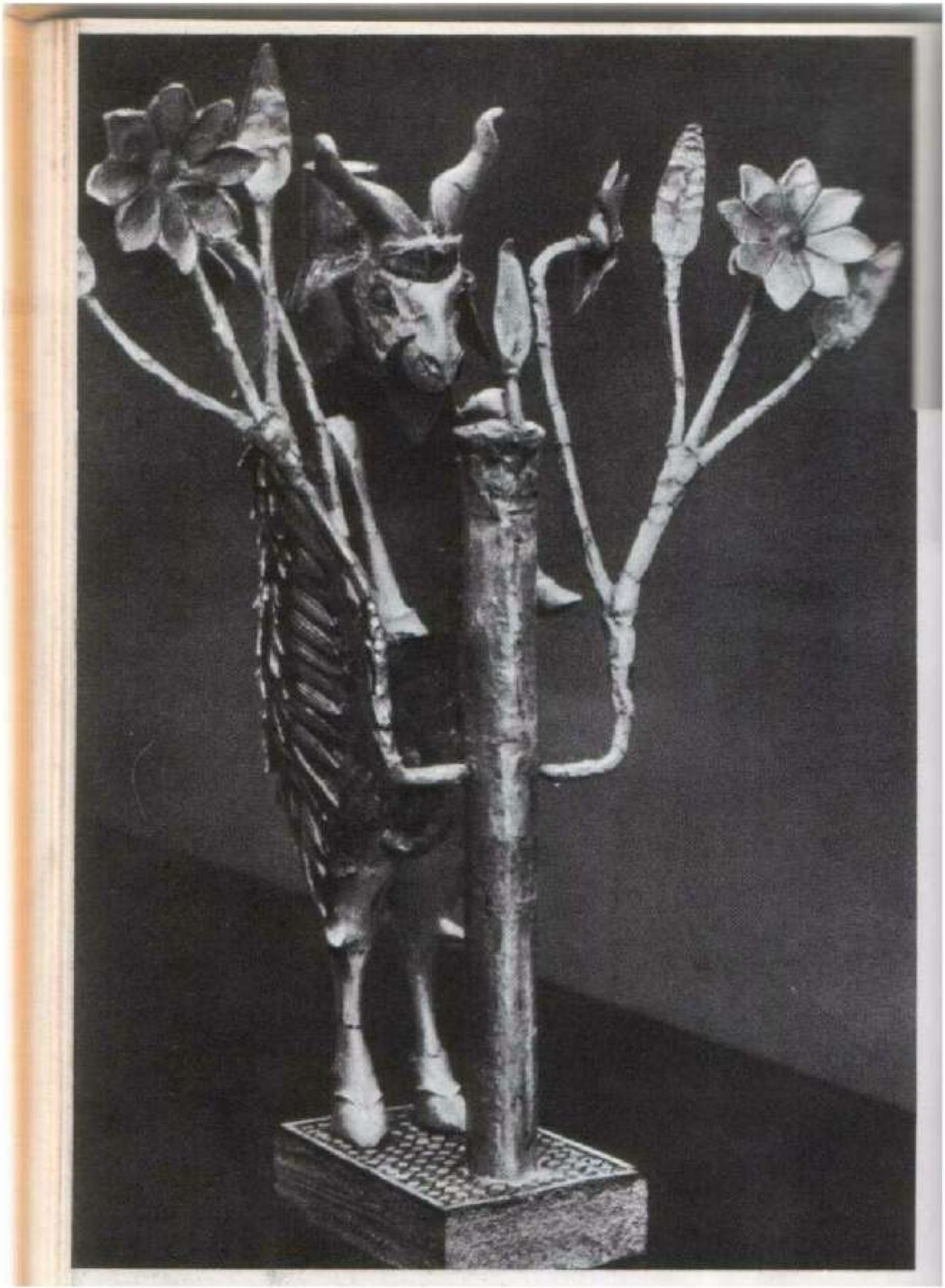
Персијски рељеф на стени у Бехистуну
(персијски краљ Дарије и побуњени вазали)

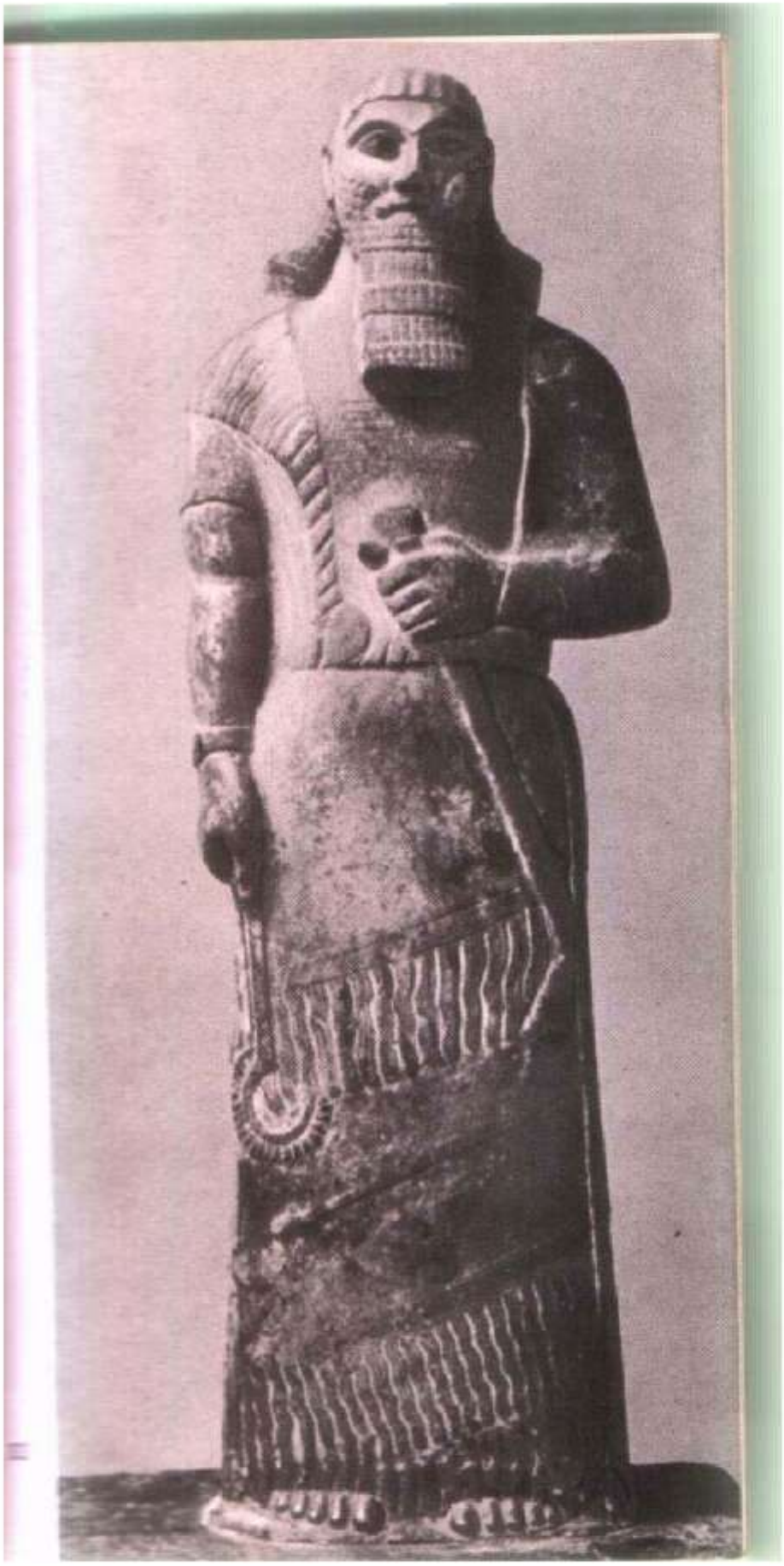
Крилата наказа из Хорсабада

Рушевине храма бога сунца Амона

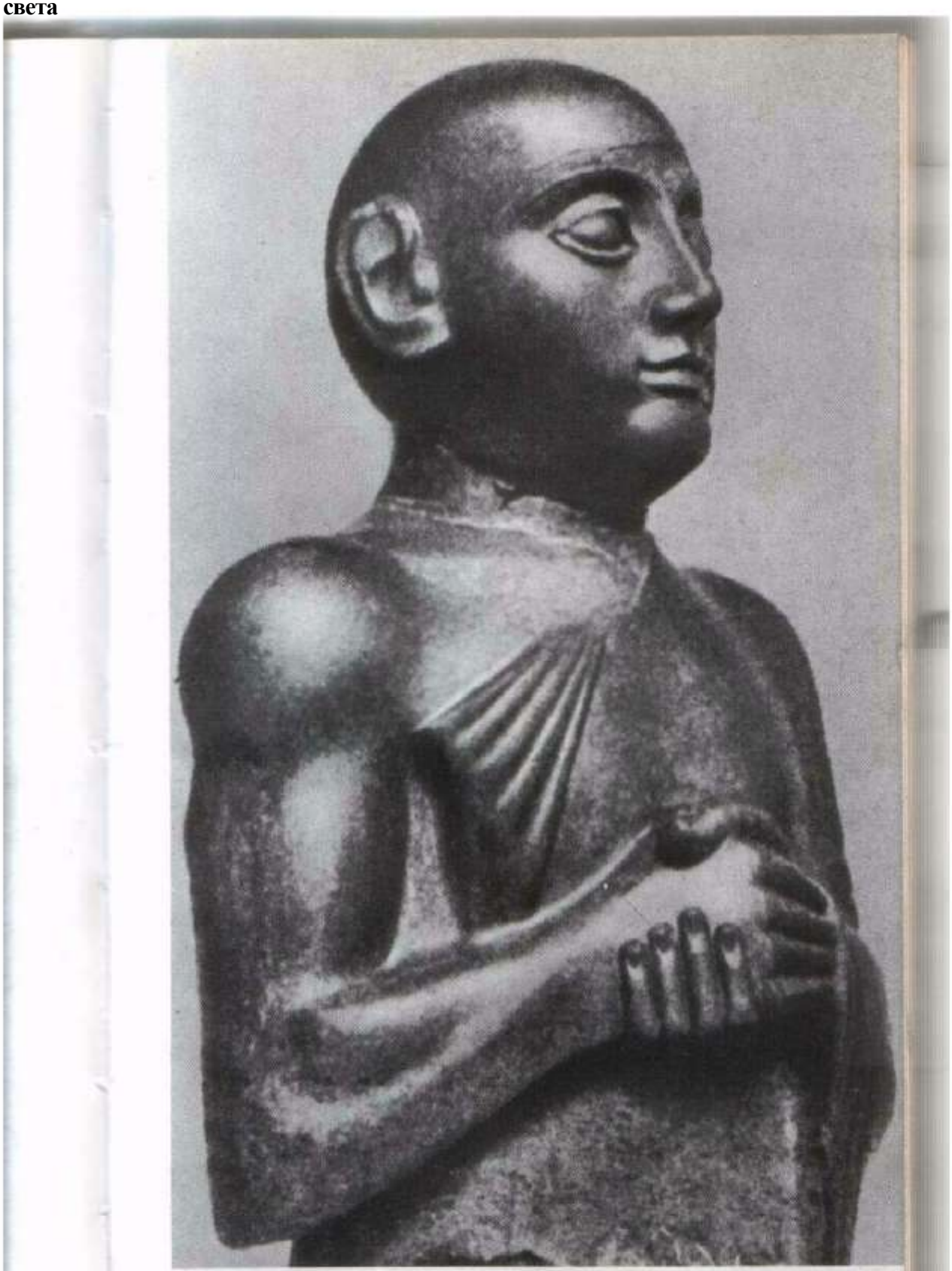
Статуа овна нађена у краљевском гробу у Уру

Kralj Asurnasirpal II

Гилгамеш, јунак најстаријег епа света

Гудеа, сумерски кнез

Сумерска жена

лака: све је утонуло у води. Ковчег је седмога дана допловио до врха планине Насира. Када је године 1872. Џорџ Смит почео да преводи еп, увидео је да у Утнапиштимовој причи о потопу постоје озбиљне празнине, због недостатка читавог низа клинастих таблица. Али већ оно што је успео да састави из одломака, дубоко је потресло јавно мњење пуританских лицемера викторијанске Енглеске, ја за које је *Стари завет* био непогрешиви извор свеколиког људског знања. Јер показало се да је Нојева историја - народно предање које су Јевреји преузели од Сумера.

На ступцима британске штампе дигла се галама. У полемикама браниоци *Старог завета* нису се признавали побеђенима. Сматрали су да се не може говорити о некаквој вези с Нојевом историјом, самим тим што је непознат завршни део Утнапиштимове приче. Ово што је Смит стигао да прочита, по њима је пре указивало на случајну подударност неких појединости. Проблем би могао да реши проналазак клинастих таблица које су недостајале, што је изгледало веома невероватно.

Желећи да изазове сензацију и да створи себи рекламу, лист „Дејли телеграф" је нудио хиљаду фунти награде ономе ко пронађе недостајуће таблице. Власници листа вероватно су мислили да се неће наћи нико ко би хтео да о сопственом трошку крене на далеки пут, да по огромним гомилама рушевина тражи неколико неугледних глинених црепуљака. Било је то безнадежно, баш као тражење игле у пласту сена. Стога је утолико веће било чуђење када се пријавио сам Смит. Шта је навело овога скромног радника, заљубљеног у науку, да дигне рукавицу и да своје добро име баци на вашар сензација? Јер тешко би га било сумњичити да се полакоми на награду, или да га је лонела нека дотад скривена авантуристичка жилица.

На дну ове привидно лакомислене одлуке крила се трезна калкулација стручњака асиролога. Смит се својим очима уверио каквом су варварском небригом убачене у сандуке клинасте таблице. Лејард и Ресем, тражећи искључиво ефектне археолошке споменике,

односили су се према њима просто с омаловажавањем. Зар, према томе, није постојала могућност да је мноштво глинених таблица промакло њиховој пажњи и да се још ваљало под рушевинама брда Кујунџика, а међу њима и недостајући фрагменти Ут напиштимове приче? Доста би било имати бар малчице среће, као у пословици, па да се тамо пронађу.

И опет сензација. Као по неком чуду испунило се оно што су сви сматрали јаловим сањаријама. Током трију путовања у Месопотамију, пуних доживљаја и тешкоћа, путовања која су трајала, укупно узев, једва четири месеца, Смит је прикупио преко три хиљаде клинастих таблица, од којих је, на свеопште чуђење, издвојио 380 одломака који су садржали недостајуће делове Утнапиштимове приче.

После дешифровања писма и превођења, целина датог одломка звучала је овако:

Натоварио сам сву имовину, све што сам у животу стекао,
Сместио на брод породицу и рођаке,
Наредио да се укрцају животиае, стока и занатлије.
Кад се заплавио први освит,
Са далеког неба нагрнуше црни облаци,
И све што беше јасно, нестаде у мраку.
Брат брата не могаше да позна,
И не препознаваху се чак ни житељи неба.
У страху пред потопом богови побегоше
На небу бога Ануа,
Где се као пси приљубише уза зидове...
Шест дана и шест ноћи

Беснели су по земљи вихори и таласи потопа,
Ураган је заробио земљу.
А када освану седми дан, умукоше урагани.
Потоп што је беснео као војска ратника, попусти.
Море се утиша, престаше зли ветрови, потоп стиже свом крају.
Погледах на море, и видех да је мирно,
И да је целокупно становништво утонуло у блату. Муљ
стизаше до кровова кућа.
Погледах на свет, на видокруг мора:
На раздаљини од дванаест мера указа се оток.
Ковчег се заустави на планини Назиру,
А планина Назир шчепала је ковчег, не дајући му да
отплови... Кад настаде седми дан,
Ослободих голуба, пустих га у свет,
А он полете у даљину и врати се. Ослободих ласта вицу, пустих је у свет, А она
клизну у даљину и врати се.
Вратила се јер није имала где да почине
Ослободих гаврана, пустих га у свет,
А гавран отпрхну у даљину, виде да је вода опала,
Поче се хранити, пљускати у води, грактати, и више се не врати.

Ко је могао порећи да је Утнапиштимова историја извор и праверзија библијског потопа? На то су указивале идентичне појединости једног и другог текста - као што је пуштање на слободу голуба и гаврана, као што је планина на којој се ковчег зауставио; или, пак, време трајања потопа, као и наравоученије приче: кажњавање човечанства због греха и награђивање ббгобојажљивог Утнапиштима - Ноја. Пока зало се да је *Библија* зборних, компилација преисторијских митова, предања и народних легенди.
Буран Смитов живот завршио се трагично. За време треће експедиције пао је као жртва епидемије колере, која је тада беснела на Блиском истоку, и 19. августа 1876. умро у Алепу у 36. години живота. У дневнику који је водио готово до последњег тренутка,
записао је:
„Радио сам искључиво за науку... моје збирке представљају драгоцен материјал за студије. Намеравао сам да га ја лично обрадим, сада бих ипак желео да моје збирке буду приступачне свим истраживачима. Увек сам се трудио да испуним своју дуж ност..."

НА ТРАГОВИМА ПОТОПА

Колико год да би се могло сматрати да је слика потопа у сумерској поеми плод народне песничке маште, ипак се наметало питање није ли она, попут многих других предања и митова, садржала макар зрнце историјске истине. Утнапиштимови доживљаји могли су бити ехо, одраз неке прастаре елементарне катастрофе, која се урезала дубоко у сећање многих поколења у виду најразличитијих предања и алегоричних верских прича.

Питање је изгледало утолико умесније, што сами Сумери у погледу историчности потопа нису имали никаквих сумњи. Набрајајући у династичким списковима месопотамске краљеве, делили су их у две јасно разграничене групе: на краљеве из времена пре потопа, и после потопа. „А потом би потоп, а после потопа крал.еви

поново оиђоше с неба" - то је формула која се стално сретала у њиховим летописима.
Енглески археолог Вули, водећи у годинама 1927 -1929. радове на ископавањима у Уру, сасвим случајно је наишао на ову загонетку. У подножју градског одбрамбеног бедема налазило се велико узвишен>е од најразличитијег смећа, где су становници одозго са зида бацали кухињске отпатке. Сметлишта због свога археолошког богатства увек представљају драгоцен извор података о материјалној култури давни јих народа, те је и ово узвишење Ура побуђивало највеће занимање.
Вули је наредио да се ископа извиђачко окно до дубине од четрнаест метара. Радници су лопатама избацивали рушевине и смеће, пепео из огњишта, чађ, полуспаљено дрво, изједене опеке и огромну количину окрњака. Висина насипа и велика количина културних слојева изразито видљивих на зиду окна, сведочили су да су становници Ура то место морали употребљавати за сметлиште током више стотина година.
На дну окна Вули се нашао пред највећим археолошким открићем свога живота. Показало се, наиме, да се под четрнаестометарском наслагом отпадака скривало гробље, толико старо, да већ Сумери нису имали појма о његовом постојању, за шта је непобитан доказ та околност што су га засипали смећем.
Штавише, чак и само гробље било је старо неколико стотина година. Гробови су били један изнад другог, у два, три, а местимично и четири спрата. Многобројне генерације копале су ту гробове и гробнице за своје мртве, не знајући да се под њима крију заборављени гробови њихових предака. На томе гробишту откривена је гробница раних краљева сумерског грададржаве Ура, с неизмерно богатом ризницом злата и драгог камења.

Вули се није задовољио тим открићем. Хтео је по сваку цену да зна шта се крије испод тог гробишта. Каква је била судбина тога крајичка земље пре но што је постало станиште умрлих. Да ли су га обрађивали ратари, или се ту налазило некакво насеље? Одговор су могли да дају само пијук и лопата. Убрзо га је чекало ново, невиђено изненађење, јер се под гробљем налазило друго сметлиште са домаћим отпацима. Оно је потицало ваљда из најранијег периода Ура, што значи да је било невиђено старо, много старије од краЈњевских гробова откривених на гробљу.
После прокопавања релативно грубог слоја смећа, радници су наишли на чврсту подлогу природног муља, које је ту некада нанела вода, и на коме није било никаквих трагова човека. Све је, дакле, упућивало на то да су најзад допрли до првобитног дна некадашње речне делте из раздобља када ту још није било никаквих насељеника. После утврђивања те чињенице радници су изјавили да нема разлога да копају даље. Вули је у почетку мислио исто, но потом је, разгледавши околину око себе, дошао до закључка да је ниво муљног наноса, мада су копали релативно дубоко, био много виши од околне равнице. Пошто је тешко било претпоставити да је дно реке лежало изнад долине која ју је окруживала, узвишење је морало бити дело људских руку и у својој утроби садржати неку тајну. С друге стране чинило се да то побијају слојеви 1 муља, несумњиво нанесени речном водом.
Лопате почеше поново да раде. Али све је изгледало прилично безнадно. Пролазио је сат за сатом, а кз ископа су радници још увек избацивали само речну глину, без трага људске делатности. Чинило се да је упркос мерењима слој муља ипак некадашње дно реке из периода кад је Месопотамија била само област ненасељених мочвара.
На дубини од око два и по метра, арапски радници престадоше да копају, зачуђени оним што су угледали. Позвали су одмах Вулија и ево, под дебелом облогом од речног муља појавиле су се нове рушевине, остаци посуђа, смеће и чађ. Откривено је некакво људско пранасеље.

Упућено око археолога одмах је познало да је оно спадало у потпуно особену културу, сасвим другачију од сумерске - разуме се, хронолошки старију и примитивнију.

Посебни украсни мотиви на посуђу, оруђа од клесаног камена, као и карактеристични избочени облик цигала, сличан ономе из насеља елОбеида, неоспорно су сведочили да се наишло на споменике из неолитског доба.
Двоипометарски слој муља, нанесеног водном струјом, делио је, дакле, одлучну границу између двеју међусобно страних култура. Изнад слоја муља лежали су остаци сумерске културе, много развијеније, с лонцима прављеним помоћу грнчарског круга, а испод тог слоја - остаци примитивне културе другог, непознатог народа.
А на који начин објашњавати присуство овога дебелог слоја глине, која је делила две засебне епохе људских насеобица? Одговор је могао да буде само један: потоп. Али потоп који је иза себе оставио такве трагове није могао бити обична природна појава. Сигурно је то била катаклизма невиђених размера и с последицама трагичним за цео живот у природи. Да би се нагомилао водни нанос од два и по метра, вода је на томе месту неолходно морала стајати кроз дужи временски период, на висини од безмало осам метара. При таквом нивоу воде цео крај, од Ирачке пустиње до подгорја Елама, од Хилеха, или некадашњег Вавилона, до Персијског залива - морао је бити жртва поплаве. Она је захватила сва села и градове, изузев оних који су се налазили на већим висинама. Сумерске хронике одиста саопштавају да су неки градови били поштеђени у овој катастрофи.
Поплава, разуме се, није била свеопшта катастрофа, како тврде сумерска и хебрејска предања, него локални догађај у басену Еуфрата и Тигра, који је обухватао простор размера 650 пута 150 километара. Али за тамошње становнике свет се затварао на том простору, а поплава је означавала потоп ксцим је грозни и праведни бог покарао грешно човечанство.

Поплава је објаснила загонетку изненадног нестанка ручно прављених лонаца, са својеврсним украсним мотивима, који су, како показују ископине, не кад били распрострањени по целој Месопотамији, Племена која су правила ове лонце погинула су за време поплаве. Малобројне групице чудом спасених бродоломника остале су на нивоу варварства и бедног вегетирања. Земља некада тако плодна претворила се у мочваре; људска насеља вода је разнела, •а домаће животиње потпуно су уништене. Цивилизација ових непознатих племена брутално је пресечена у развитку и више није успела да се обнови.
Онако како су се мочваре сушиле и вода враћала у корита Еуфрата и Тигра тако су се појавили нови људи и убрзо се измешали са остацима бродоломника. Били су то Сумери. Сторм. *завет* цитира сумерску легенду која тврди да су Сумери „стигли са истока и заузели област Сенара (Вавилоније)". Друга легенда гласи да су стигли с југа, преко мора, доносећи са собом знање о обради земље, уметност обраде метала и
писмо. „И отада", говори даље легенда, „нису начињени никакви нови ггроналасци." Ови уједињени народи створили су сумерску културу.

КАКО ЈЕ ЈЕДАН НАТПИС ДОПРИНЕО ОТКРИЋУ КРАЉЕВСКЕ ТАЈНЕ

Неочекивани резултати првих истраживања показивали су да сметлиште у Уру садржи просто непроцењиву археолошку ризницу, а пре свега да може објаснити много тајни. Следећи извиђачки прокоп не само што није обмануо ту наду, него ју је чак превазишао. Јер оно што је у њему нађено, из темеља је променило дотадашње научне погледе на најстарију културу света.

Сред мноштва оружја и оруђа од бронзе откривено је тамо и право ремекдело древног златарства, данас славни „бодеж из Ура". То уметничко дело, неупоредиво по сјају и богатству, састоји се од оштрице од кованог злата, дршке од лазурита украшене златним бобицама, и каније од златног лима, са укованим префињеним

орнаментима. У ископу је пронађена и извесна количина филигранских тоалетних предмета, као што су пинцете, ланцете и кутијице, који нам дају представу не само о богатству, него и о високим уметничким достигнућима сумерске цивилизације.
Подстакнут тим налазима, Вули је одлучио да исгита детаљно цео насип сметлишта. Брижљиво уклањајући земљу, слој по слој, најзад је допро до већ поменутог сумерског гробља. Постепено је открио 1400 гробова становика Ура, местимично наслаганих чак и у шест спратова. У најнижем слоју гробља крило се шеснаест краљевских гробница, много старијих од гробова обичних становника града. Гробови обичних смртника имали су облик правоугаоне раке. На дну су се налазили иструнули лешеви, смештени по правилу на бок, с ногама повијеним у коленима и с рукама које држе пехар при уснама. Били су увијени у асуре, скопчане бронзаном иглом, или сахрањени у дрвеним сандуцима, сандуцима плетеним од прућа, или од непечене глине.
Ти су гробови обилато снабдевани најразличитијим предметима свакодневне употребе. Нађена су у њима зрнца огрлица, минђуше, наруквице, ножеви, бодежи, прибори за тоалету, а пре свега много лосуђа од керамике, бакра и алабастра. Иако у гробовима није нађен ниједан предмет везан непосредно за религијски култ, ипак сама чињеница снабдевања мртвих јелом и пићем говори нам да су Сумери веровали у по стојање загробног живота.
Краљевске гробнице састојале су се из две до четири коморе сазидане од камења или цигала, и покривене засвођеним стропом. Те коморе смештане су на дну дубоког ископа и биле су потпуно засуте земљом. У улаз, испуњен рушевинама, водио је пандус ископан у земљи и обложен асуром исплетеном од прућа.
На жалост, гробнице су биле опљачкане. У коморама није нађен ниједан спомеиик прошлости, нити било какав траг о мртвима. Отворено говорећи, не требч се тпме чудити кала се узму у обзир чудни преврати кроз које је гробље прошло током више стотина година свог постојања. Подсетимо се његовог слојног распореда. На самом дну крило се најстарије град ско сметлиште. Касније је на томе месту уређено гробље, у коме су сахрањивани, и то чак у зиданим гробницама, чланови краљевског дома. После истека неколико стотина година, када је потпуно заборављено на гробове, настало је тамо друго сметлиште. Потом су на узвишеном терену почели поново да сахрањују мртве, а на крају је то место употребљено за градњу градске четврти.
Као што видимо, тај невелики терен стално је био коришћен. Такође није тешко замислити на који су начин гробнице постале жртва лопужа. Треба претпоставити да су гробари другог по реду гробља за време копања ударили лопатом о зидове ниже смештених краљевских гробница. Искушење је било презише јако да се не би пробили у тајанствену грађевину и погледали шта се у њој крије. После отварања гробова, нагло су угледали засењујућу раскош разних златних предмета и почели да грабе све, не поштеђујући чак ни краљевске лешеве.
Прошло је опет неколико векова. На старом гробљу започета је градња стамбених зграда. При копању темеља радници су с лакоћом могли наићи на какав предмет који су пљачкаши у брзини испустили, слично ономе што се догодило са „бодежом из Ура", који је пронашла тек Вулијева експедиција. То је био подстрек за тражење гробница које још нису биле опљачкане. Јер сачувани су трагови брижљиво испланираног деловања. Они сведоче да пљачкање гробова није било практиковано само у Египту. Пљачкаши су најпре копали окомити прокоп до извесне дубине, а потом су водоравним тунелом стизали у краљевски гроб, чији су положај већ раније тачно утврдили.
У многим случајевима у томе су успевали с тачношћу достојном дивљења. Понекад су то ипак биле, можда, новајлије у овом послу, те су погрешно израчунали положај изабраног гроба и нису постигли жељени циљ. Пример за то су неки допола ископани тунели, јер се на њиховој оси не налази никаква гробница.

Пред археолозима се нашао тежак проблем утврђивања времена краљевских гробова. Начини и путеви резоновања, помоћу којих су успели да разре.ше тај задатак, врло су занимљиви, пошто нам то дозвољава да улознамо прецизне методе научног рада .археологије.

Било је већ речи о семитском крал.у Акада, Саргону, који је освојио све градове државе Сумера и створио деспотску монархију у Месопотамији. Ето, на основу записа сумерских летописаца израчунато је да је тај освајач владао у годинама 2360-2305. пре н.е. Проблем ипак није био тако једноставан. Из извесних разлога које не можемо овде објашњавати, асиролози су дуго сматрали да је Саргон легендарна личност и да су под тим фиктивним именом груписана ,дела неролицине заборављених историјских краљева. Између осталог, поистовећивали су га и са библијским Невродом.

Треба памтити да су над краљевским гробницама, у вишим слојевима гробишта у Уру, нађени други гробови у којима су сахрањивани обични градски становници. За утврђивање приближног времена њихових гробова помогао је сензационалан налаз: два цилиндрична печата на којима су били урезани име и занимање власника. Какво је било чуђење археолога кад су утврдили да су они били својина двојице дворана краља Саргона. Они су били у служби краљеве кћери, која је била на угледној дужности свештенице богиње месеца. Чак је ископана плоча с њеним ликом. На том рељефу види се свештеник који приноси жртву на олтару, а иза њега је стајала жена у хаљини са шлемом. Из натписа смештеног поред њихових прилика сазнајемо да је то кћи краља Саргона. Један од печата био је својина њеног фризера, а други је припадао њеном писару и команданту двора.

Откриће гробова двојице дворских чиновника дозволило је, према томе, да с потпуном сигурношћу утврдимо како је упркос дотадашњих теорија Саргон био историјска личност, и да су, према томе, гробови из вишега слоја настали око 2300. године пре н.е.

Очевидно је да су краљевске гробнице, због саме чињенице да су се налазиле ниже од гробова из Саргоновог доба, морале бити много старије од њих. Али за колико времена старије? Одговор на то питање добијен је заобилазним и сложеним путем.

До нашег времена сачуване су две династичке листе, које су набрајале редом сумерске краљеве. Једну од тих листа саставили су сумерски летописци, а другу је оставио иза себе вавилонски свештеник из III века пре н.е., Берос, историчар, који је писао на грчком језику.

Из тих листа произлазило би да сумерска историја почиње од стварања света. Прве краљеве тамо називају пракраљевима. По једној верзији било их је осам, а по другој - девет. Ти краљеви потукли су рекорд Метузалемове дуговечности, јер су живели укупно 241300 или 456000 година. Династија пракраљева завршила се прапотопом, а потом се - како гласи легенда - свет намножио Утнапиштимовим потомцима. Прва сумерска династија која је заузела власт после потопа, владала је по тим листама 24150 година.

Митски дуг век краљева, као и натприродне одлике које су им приписиване у поменутим списковима, учинили су да су археолози листе унапред одбацили као потпуно невероватне и безвредне у историјском погледу.

Под утицајем открића начињених на сметлишту у Уру Вули је почео размишљати није ли прва династија после потопа, и поред тобоже фантастично дугог периода њеног владања, одиста постојала? И заиста, убрзо је ново откриће потврдило његову прет поставку.

У рушевинама града елОбеида Вули је открио храм посвећен мајци богова Нин хурсаги. Била је то лепа грађевина, једна од најстаријих у Месопотамији, пуна бронзаних стубова, мозаичких украса, рељефа и кипова. Међу гомилама рушевина нађена је табла од белог вапненца са уклесаним клинастим знаковима. После њихова дешифровања показало се да је тим знаковима записано име утемељивача храма.

Натпис је у целини гласио овако: „Ааанипадда, краљ града Ура, син Месаннипадде, краља града Ура, подигао је храм за богињу Нинхурсагу."

Пронађени натпис изазвао је међу асиролозима невиђено узбуђење. Краљ Месани пада је, наиме, на обема листама фигурирао као оснивач прве сумерске династије после потопа. Дотле је сматран митском личношћу, а нагло је постао историјска личност. Његов син био је утемељивач храма који је Вули открио.
Када је владао краљ Месанипада? То се тачно није дало утврдити, али на основу карактеристичних украсних мотива на керамичком посуђу, чије је време одређено другим начинима, а које је нађено у истом културном слоју - могло се приближно израчунати да је живео 2700 година пре наше ере.
Вратимо се сада краљевским гробовима из Ура. На основу нађенот натписа утврђено је име једнога од краљева што су тамо сахрањени. Био је то Абар ги.
Абарги се не појављује на поменутим династичким листама. Археолози су се над тим замислили. Јер о њему се није могло казати да је легендарна личност, пошто је откривена његова гробница, пуна блага од непроцењиве вредности. Значи да је сигурно постојао и да је сигурно био краљ града Ура.
Одговор је био овакав: Абарги је живео раније него Месанипада. Пошто је ипак Месанипада наведен на листи као први сумерски краљ, ко је онда био Абарги? Објасниле су нам то тек касније прочитане таблице. Око 2700. године пре н.е., дакле за време владавине Месанипаде, град Ур је стекао хегемонију над осталим градовимадржавама Сумера. Месани
пада је, према томе, био први краљ целог Сумера, и стога га листа помиње. Други краљеви који су владали пре њега, а међу њима и Абарги, били су само локални владаоци грададржаве Ура и, чак, као што такође сазнајемо из клинастих таблица вазали снажнијега од њих Лагаша.
И ето, дошли смо до сржи загонетке. У време краљевања првог владаоца Сумера, Мес анипаде, то јест 2700 година пре почетка наше ере, гробље у Уру већ је било претворено у сметлиште. Гробови стародревних локалних краљева грададржаве засути су без скрупула свакојаким отпацима, из простог разлога што се сећање на њих изгубило.

Намеће се питање, колико је морало протећи година да би у заборав пале старе гробнице? Скромно рачунајући - од двеста до триста година. Тако су, дакле, краљевеке гробнице сграђене пред 2700. годином пре н.е., то значи на прелому између четвртог и трећег миленијума пре наше ере.

„ЈУНАК ДОБРЕ ЗЕМЉЕ" И МАЛА КНЕГИЊИЦА ИЗ УРА

Једног дана су радници запослени на ископавањима на гробљу нашли бакарни шиљак копља који је оштрицом вирио из земље. Уз шиљак је, како се показало кад је извађен, био причвршћен тулац који је служио за учвршћење мотке. Ископина те врсте било је у насипу много, тако да шиљак не би побудио већу пажњу археолога да није околности што је тулац блистао златасто, као да је управо изишао иопод оружникове руке. Једино је чисто злато могло да се одупре дејству времена.
Вули је одмах обуставио радове и обавио детаљан преглед налазишта. И тамо, где је вирила отшрица копља, открио је окомити каналчић који води у земљу, што је био несумњив траг дршке која је потпуно иструлела. Положај копља навео га је на размишљање, те је заповедио да се ископа отвор упоредо са каналчићем, и на своје чуђење стигао је право пред улаз неке зазидане гробнице. Није више било сумње да је тајанствена мотка била некада путоказ који је показивао где се налази гроб. Ставио га

је неко из погребне поворке у тренутку затрпавања гробнице, вероватно с намером да себи олакша каснију пљачку. Гроб ипак није опљачкан.
Вули је с немиром посматрао раднике како грозничавао рашчишћавају улаз у гробницу од рушевина и песка, а кад су најзад обавили посао, узбуркана срца је ступио у мрачну комору. Застао је ипак већ на прагу, изненађен оним што је тамо угледао. Огромно богатство најразличитијих предмета поразмештаних на поду коморе могло је да изазове вртоглавицу. Није сумњао да је открио први гроб сумерског достојанственика који пљачкаши нису дотакли.

На средини собе стајала су иструнула носила, на којима су лежали поцрнели остаци умрлога. Крај узглавља је штрчао низ у земљу пободених копаља, а у једнаким размацима између њих биле су поређане, врло различите по величини, вазе од алабастра и печене глине. Сличан низ копаља налазио се и крај ногу умрлога, с том разликом што су између копаља у глинени под биле пободене стреле с каменим шиљ цима.
По сумерском обичају, тело је почивало на боку, с ногама лако повијеним у коленима и рукама које су држале пехар при устима. Овај пехар није био начињен од глине, као што је бивало у другим гробовима, него искован од чистог злата. Груди достојанственика покривало је на стотине зрнаца од лазурита и злата. За широки сребрни опасач био је причвршћен златни бодеж, и на златном беочугу оцило од лазурита. Одмах крај лакта и крај узглавља лежали су пехари, уљане лампе у облику шкољки, дијадеме, и безбројно мноштво накита - све исковано од чистог злата најбољег квалитета. Мртвац је десном руком држао масивну двосеклу секиру.
Вулијево усхићење побудио је пре свега парадни шлем, цео искован и изрезбарен од златног лима, са побочним плочама које су штитиле образе. Имао је облик перике са префињено искованим увојцима косе. Израда детаља сведочила је о руци опробаног мајстора златарске уметности.
Зачуђујуће је било стање нађених драгоцености. Време, тај неумољиви ништитељ свих ствари, показало се невероватно беспомоћним наспрам злата. Дијадеме, пехари, шлем и накити стварали су утисак као да су малочас стављени у гробницу.
На предметима од злата било је уклесано име становника гробнице: *Мескаламдуг,* „Јунак Добре Земље". Тај надимак или титула показивао је да покојник није био краљ, него славни војсковођа. Почасти је стекао - може се рећи с великом вероватноћом - захваљујући победама однесеним у братоубилачким ратовима сумерских градова око превласти, и због тога је, како је сведочила богата опскрба гробнице, стекао необичну милост на краљевском двору.

Таблице са клинастим писмом нигде не помињу „Јунака Добре Земље" - Мескалам дута. Податак о њему сачуван је захваљујући срећној околности што је његова гробница неким чудом остала неопљачкана. Сигурно ни убудуће нећемо о њему сазнати ништа више. Али већ ово што је нагомилано поред носила, а што је спадало у његову најличнију имовину - много нам казује о животу тога ратника. Знамо о обожавању каквим је окружаван у Уру, о раскоши његове' одеће и наоружања, о пехарима из којих је пио вино, о наклоности према лепим вазама, према шареним огрлицама, према префињено украшеном оружју и накитима - речју, о отмености и раскоши, сред којих је провео и завршио свој блистави живот.
Под утиском несвакодневног открића чак ни трезвени археолог није могао да обузда разиграну машту. У његовим сањаријама појављивале су се као живе личности и сцене в^зане са ратником Мескаламдугом. Ено, у блештавом сјају улази он тријумфално у град Ур, враћајући се са успешног ратног похода. Шпалири становништва на улицама одушевљено га поздрављају. А он стоји охоло усправљен на ратно] двоколици, упућујући се у храм, који се високо, на врху зигурата, прелива у азуру својих зидова и

позлати своје куполе. Тамо ће га љубазно поздравити краљсвештеник окружен својом свитом и пред лицем целога града прослављаће његове велике ратне заслуге. Иза војсковођиних кола, тешких од рељефа и окова, марширају ратници наоружани оловним шлемовима, копљима, штитовима, праћкама и луковима. За њима иду жалосни редови ратних заробљеника, гоњени шибањем бичева и бубетањем стражара. Међу заробљеницима се виде не само крепки војници, него и жене и деца, па чак и старци кадри за ропски рад на пространим пољима свештеника и великаша. Тријумфалну поворку завршава низ кола натоварених свакојаким ратним пленом. Становништво задивљено гледа јунака. Врело сунце игра на златном лиму његова шлема. Груди му чврсто штите тешке гирланде зрнаца од злата и лазурита. Његову
опрему чине - златни бодеж који ви

си о сребрном појасу, богато цизелиран бронзани штит и копље са златним оковима, исто оно које је на тако изузетан начин Вулија навело на траг гробнице.
Гомилама, засењеним блеском опреме, Мескаламдуг морао је изгледати као какво надземаљско биће које шаље бог Нанар у град Ур. Ено, у сунчаном блеску корача један од оних изабраника због којих су вежбане руке, подношена глад, делили плодови да би се стекла наклоност бога који штити безбедност града с висине зигурата. Тој мудрости учили су их свештеници, вешти у писмености. У звездама су читали будућност и захваљујући магичним клинастим знаковима тачно знали колику дажбину свако има да даје краљу и свештеницима.
0 богатству владајуће класе Ура сазнајемо још из једног гроба, такође откривеног у недирнутом стању. Тамо је била сахрањена девојчица од својих шест до седам година, сигурно кнегињица краљевске крви. У њен'ој озиданој крипти нађене су дијадеме обложене зрнцима лазурита и окићене привесцима у облику буковог лишћа; поред тога били су ту златни пехари, чаше, зделе, вазе и мноштво накита. Нису то ипак били обични предмети, јер су имали минијатурне размере и стварали су утисак дечјих играчака.
Лако је замислити у каквој је раскоши морала бити васпитавана та мала кнегињица, ако је јела и пила из златних, посебно за њен раст прилагођених посуда.

КРАЉЕВИ НЕ УМИРУ САМИ

Прекопавајући огромни насип урског сметлишта, радници су наишли у једном тренутку на налаз изненађујући по својој особености. На дну плитке јаме опазили су пет иструнулих костура, смештених један поред другог, и то изразито брижљиво. Бодежи који су лежали поред њих сведочили су да су то били мушкарци, вероватно ратници давног Сумера.
Мада су археолози већ стигли да се привикну на сензационална открића на гробљима, овај налаз је ипак побудио њихово нарочито интересовање. Јер до тог тре
нутка није тамо био откопан ниједан заједнички гроб, и никад мртваци нису лежали сахрањени без заштитне асуре или ковчега. Управо упадљиво порицање свега онога што се дотад сазнало о сумерским погребним обичајима, изгледала је чињеница што мртваци, сем обичног пехара при устима, нису за посмртни лут снабдевени ниједним предметом домаће употребе, чак ни посуђем с јелом и пићем, које се по правилу сретало у другим гробовима.
Заједнички гроб је стога представљао археолошку загонетку, обавијену чарима неке романтичне тајне. Ипак, пре но што је Вули стигао да се упусти у разна нагађања о томе, његову пажњу привукло је ново откриће. Костури су лежали на асури од плете ног прућа, која је представљала нешто као подлогу гроба. Тачнија испитивања открила су да под није водораван, него да се налиње под доста великим углом, а да се асура

продужава дубље под земљу, ван оквира ископа. Током копања дуж асуре постајало је јасно да је она била тепих неке врсте пандуса који је водио ка неком непознатом циљу, још скривеном под земљом. Пет ратника лежало је при излазу пандуса, као да је њихов задатак био да чувају улаз у њега.

На омањој раздаљини, преко целе ширине пандуса, лежали су у два реда посмртни остаци десет жена. Необично богатство накита којима су биле украшене сведочило је да нису из просте средине. На глави су имале златне траке украшене каменима од лазурита и карнеола; вратове су им омотавале фине огрлице од бојених зрнаца. И оне су, такође, биле лишене ритуалом прописане гробне опреме.

Отада је готово сваки ударац пијука доносио нова открића. Недалеко од женских остатака откопани су остаци чудесно лепе харфе. Дрвени оквир је, додуше, нестао без трага, али њени метални окови и украси лежали су у таквом положаЈу да су уз њих могли да се дораде делови инструмента који су недостајали и да се он обнови онако како су га тамо сместили Сумери пре више хиљада година. Водоравна шипка харфе била је окована златним лимом. Из њега су вирили ексери са златним главицама, које су служиле за затезање струна. Рубове резонансне кутаје ухрашавао је мозаички

руб од карнеола, лазурита •*и* беле шкољке. Главни декоративни мотив била је ипак дивна статуа исковања од златног лима. Представљала је главу бика с очима и брадом од лазурита. На харфи су лежали остаци жене, окићене златним накитима и разнобојним ђерданима. Била је то сигурно харфисткиња.

Тек што су радници и археолози успели да се приберу од утиска који је изазвала ова у својој трагичности готово дирљива сцена, када у дубљем делу пандуса открише неке животињске кости. Показало се да су то били расути костури магараца. Одмах поред њих нађени су трагови ратничких кола са салинцима уместо точкова. Поред њих су били костури двају мушкараца, сигурно кочијаша. Кола су покривали богати мозаици од белог, црвеног и плавог камења и рељефи исковани у златном лиму, који су представљали лавље главе са гривама од лазурита.

Око кола је било мноштво најразличитијих предмета и скупоцених стварчица. Нађене су мозаичке шаховнице за неку друштвену игру, вазе и жбанови од злата, сребра и алабастра, предмети и златна опрема за тоалетне потребе, а пре свега, ипак, археолошки уникати - прекрасне израђевине од вулканског стакла. Две лавље главе, изврсно исковане од сребрног лима, представљале су последње остатке престола, чији су се дрвени делови претворили у прах. Али највеће занимање побудила је већ знатно иструнула шкриња, на којој су се још изразито видели префињени фигурални орнаменти од седефа и лазурита.

После напорних радова у циљу обезбеђивања и конзервирања овога блага, археолози су се прихватили уклањања шкриње. И тада се пред очима присутних указала нова сензационална тајна. Шкриња је својим дном заклањала отвор усечен у зиду, који је представљао дно косог пролаза. Био је то сврховито начињен отвор, о чему је сведочила околност да су се починиоци потом трудили да га замаскирају овлаш наслаганим циглама.

Показало се да је тај зид део куполе која је затварала гробницу, коју су, дабогме, већ били опљачкали гробљански разбојници. Тамо су нађена само два сребрна модела чунова, занимљивих утолико што се

обликом нису ничим разликовали од чунова какве до дана данашњег употребљава становништво Месопотамије. Највреднији налаз ипак је представљао цилиндрични печат с натписом из кога је произлазило да је у гробници некад био сахрањен краљ по имену Абарги.

Тачан преглед гробне крипте открио је још један зачујујући детаљ: краљ Абарги лежао је ту у друштву других оообa, вероватно дворана из најближе пратње. Значи, чак и зазидан краљевски маузолеј показао се скупним гробом.

Желећи да разумемо даљи ток археолошких истраживања, морамо имати пред очима јасну слику топографског положаја пандуса и гробнице. Откопани пандус, у коме су нађени остаци мушкараца и жена, ратна кола на салинцима, харфа и шкриња, није могао водити у гробницу краља Абаргија из очевиднот разлога што је пролазио одмах изнад врха куполастог крова гробнице, додирујући кров на оном месту где је шкриња маскирала пролом.
Према томе, пандус је морао водити у другу гробницу, затрпану негде у земљи. Ова гробница заиста је нађена у блиском суседству гробнице краља Абаргија, само што је била смештена у земљи нешто више, тако да је пандус у правој линији ишао до улаза у њу.
Ипак, пре но што се Вули прихватио уклањања рушевина и отварања нове гробнице, одлучио је да тражи други пандус, који је припадао гробници краља Абаргија. Јер није било сумње да се такав пандус морао налазити у дубљим слојевима земље. Његов први траг стварно је откривен на дубини од два метра испод нивоа првог пандуса. Пред његовим излазом лежало је у два реда. шест војника са копљима и бронзаним шлемовима. Нешто дубље ископана су двоја дрвена, потпуно иструнула кола на четири точка, у која су били упрегнути волови. Костури ових волова били су тако добро конзервирани да је један од њих извађен у целини. Запрегу, а нарочито узде, покривали су украси од перли и сребрних окова. На воловским костима били су посмртни остаци двају мушкараца, вероватно кочијаша.
Крај темеља зида потпуно откривене гробнице краља Абаргија нађени су у седећем ставу лешеви

девет жена. На шиховим лобањама сјале су златне дијадеме украшене каменима од лазурита и карнеола и обвешане златним привесцима у облику букова лишћа. Крај ногу жена биле су расуте златае минђуше у облику месеца, чешљеви с розетама од лазурита и белог седефа и вишебојна зрнца која су некад творила на конац нанизане ђердане.
Жене, у мелодраматичним позама представљале су слику коју је тешко описати. Леђима наслоњене на зид гробнице, с ногама пруженим преко ископа, биле су немо али речито сведочанство о кошмарној трагедији каква се ту некад одиграла.
Отада су лопате радника вадиле на површину стално нове и нове трагове ове трагедије. Простор између групе жена и кола дословно су испуњавали лешеви других жена и људи. Са обеју страна улаза у гробницу, засутог рушевинама, стајали су војници у пуној бојној опреми.
Нешто даље лежале су две богато украшене харфисткиње. Њихове харфе представљале су право ремекдело сумерске декоративне уметности. Њихов де коративни мотив била је глава бика искована од сребрног лима, са дорађеним очима и брадом од белог седефа и лазурита. Од дрвених делова, наравно, ништа није остало, а по очуваним остацима знамо ипак да су резонантне кутије украшавале плочице од
белог седефа, у којима су биле урезане хумористичке сцене из живота животиња.
Одмах поред гроба краља Абаргија налазила се, као што смо поменули, друга гробница, у коју је водио више смештени ходник. Тајна шкриње која се у н>ему налазила, сада је добила своје објашњење. Гробари су, копајући ходник, нашпли на куполасти кров гробнице краља Абаргија. Искушење је било неодољиво. Продрли су у гробницу кроз усечени отвор у зиду, и потпуно га опљачкали, не штедећи чак ни краљево тело. У брзини су изгубили из вида само два сребрна модела чунова. Просечени отвор потом су лабаво испунили циглама, и заклонили га шкриньом. То није побуђивало ничију сумњу, пошто је коси ходник, у складу с погребним ритуалом, био
пренатрпан мношт

вом других предмета, као што су вазе, пехари, кола и харфе.

После осигуравања налаза из оба коса ходника, Вули'је приступио отварању друге гробнице. Радници су очистили улаз од рушевина, и чланови археолошке експедиције су узбуђена срца ушли у мрачну крипту. Оно што се указало пред њиховим очима подсећало је на завршну сцену неке стравичне мелодраме, у којој глумци падају мртви у сликовитим позама и остају непомични пре но што падне завеса. Само што су уместо живих глумаца тамо лежали од старости поцрнели костури. Накити који су их обилато покривали већ на први поглед су омогућавали да се утврди да су то били остаци жена.

У самој средини собе почивали су на иструнулим носилима остаци жене потпуно покривени зрнцима од злата, сребра, лазурита, кварца, ахата и калцедона. При устима јој је лежао пехар од тешког злата. Поред десног лакта нађене су три златне игле са главама од лазурита и четири амајлије које су представљале рибе и газеле. Украс на глави умрле жене састојао се од широких завоја златне траке, који су некад попут гирланди окруживали перику гротескно великих размера. Са дијадеме су висили привесци у облику златног лишћа и цвећа с латицама од белог и плавог вулканског стакла. На другој страни лобање нађен је чешал. украшен златним розетицама. Са обеју страна главе некад су падале ниске четвороугластих зрнаца, сада у нереду расутих по носилима. На крајевима тих конопаца ви~ сили су амулети у облику бика и телета, фино изрезбарених од плавог лазурита.

Наслоњене на носила седеле су згрбављене две службенице - једна крај узглавља, друга крај подножја. Под собе био је прекривен свакојаким предметима и драгоценостима. Били су ту: дијадеме, златни жбанови, сребрне вазе и уљане лампе, два жртвена стола од сребра и златне кутијице у облику школьки, у којима је још била очувана шминка зелене боје.

Најважнији налаз ипак је био цилиндрични печат с натписом из кога се могло прочитати да је ту сахрањена краљица Субад. Вули је дошао до уверења да је она била супруга краља Абаргија. Сигурно је пре смрти изразила жељу да је сахране близу мужа, и тиме треба објашњавати суседство тих двају гробова.

Мрачна тајна тих преисторијских гробова откривена је у свој драматичној стравичности: с краљевима и краљицама Сумера слати су на посмртни пут сви чла нови њихових дворова. Краљ Абарги лежао је окружен тројицом дворана, а у косом ходнику који је водио до гробнице сахрањено је 62 особе. Краљицу Субад пратило је 25 особа из најближе околине, при чему је двема најомиљенијим женама из службе пала у део част да леже поред њених носила у самој краљевској гробној соби.

ХАРФИСТКИЊЕ, НАРИКАЧЕ И ЖЕНА КОЈА ЈЕ ЗАКАСНИЛА НА ПОГРЕБ

Каквом смрћу су умрле жртве суморног погребног ритуала, ови војници, дворани, харфисткиње, играчице и собарице, чији су остаци откопани на гробљу у Уру? Археолози су дуго премишљали о тој загонетки, и путем промишљених истраживања, која су подсећала на детективистичке методе, дошли до занимљивих закључака.

На основу трагова утврдили су најпре, ван сваке сумње, да према жртвама није примењена груба присила. У прилог томе говорио је смирен положај костура, по чему се добијао утисак да су чланови краљеве пратње легли на вечни починак по сопственој вољ.и. Нормалан, ничим не нарушен положај накита, војничке опреме и харфи, а пре свега пехара држаних при устима сваког мртваца - сведочили су о томе да није било никаквог рвања жртава са џелатима.

Такође није изгледало вероватним да су усмрћени негде другде и да су у гроб унесена већ мртва тела. При таквом преношењу ту и тамо би морало доћи макар и до најмањих померања у распореду накита, оружја или ритуалног посуђа, што археолози ипак, и поред брижљивог прегледа, нису утврдили.

Унапред је ваљало одбацити могућност да су сахрањени живи. Та врста смрти оставила би иза себе драстичне доказе. Живи закопани људи, чак и опијени наркотицима, бранили би се до последње снаге и умрли би искривљени у предсмртним грчевима.
Вероватном објашњењу тајне најзад је допринео налаз коме у почетку није придавана превише велика пажња. Био је то бакарни котлић с почетно неразјашњеном наменом, откопан у близини дворских харфистхиња. Вули је запазио да је котао стајао на централној тачки рампе, те је почео помишљати да има неке везе с пехарима које су при устима држале, без изузетка, све жртве погребног обреда.
Његова теза сводила се на ово: котлић је вероватно садржао ошамућујући напитак, можда опијум или хашиш. Особе предодређене за смрт прилазиле су редом котлићу, узимале у пехар успављујући напитак, испијале га надушак, а потом су се враћале на место које им је одређивао погребни церемонијал, где су се намештале да заспе. У удубљење рампе потом би ушли војници или свештеници и поубијали би жртве удар цима бодежом у срце.
Између 68 жена - 28 је имало на слепоочницама украс у облику траке од златног лима. Археолозима се у почетку чинило да остале жене нису имале уопште никакав украс на глави. Касније су ипак примећене на њиховим лобањама загонетне пурпурне мрљице. Закључак је био очигледан: те жене су имале дијадеме од сребра, које су се потпуно распале, пошто, насупрот злату, сребро није отпорно на дејство органских киселина.
С тим у вези, археолози су наишли на траг карактеристичног и истовремено забавног инцидента, који се десио за време погребних свечаности. Крај праха једне жене нађене су минђуше од чистог злата. Стога се чинило чудним што она на глави није имала никакав украс - на њеној лобањи нису откривене чак ни пурпурне мрље од сребра. Како то? - упитали су се. - Жена с таквим мшфушама без дијадеме? Нешто ту није у реду, јер све су друге жене имале украсе на глави.
За време уклањања њених остатака опажен је у близини појаса плоснат кружић од неке сиве масе.

Чудни предмет је очишћен и стављен под лупу. И ево изненађења: кружић је био од сребра начињена трака за главу, иста какву су имале све друге сумерске жене, само што је била свијена у збијено клупко. Положај кружића у близини појаса указивао би на то да га је жена држала у џепу хаљине. Пошто је свијена трака сачињавала солидну масу сребра, коју је тканина хаљине чувала од разорног дејства органских киселина, није као остале сребрне дијадеме подлегла хемијском распаду.
На који начин се дијадема нашла у женином џепу, уместо да блешти на н>еној глави? Јер сви други учесници мрачне свечаности иступили су у свој раскоши празничне одеће. 0 томе су археолози могли само да снују различита домишљања; највероватнијом је изгледала претпоставка да је ту затечена на делу нека службеница сумерског двора која је задоцнила. Млада жена није стигла да се на време обуче, и у журби је траку тутнула у џеп, како би је ставила на главу уз пут или за време самих погребних свечаности. Зашто своју намеру није извршила, узалудно би било истра живати.
Ово невино археолошко откриће има ипак изразиту и дирљиву речитост. У њему, наиме, као у кристалној кугли гледамо одраз живих људи те драме, људи са њиховим ситним слабостима и чежњама, сличних нама, иако су постојали у тако далеким временима и нама туђим друштвеним условима. Пред нашом маштом изразито се појављује ова млада жена, још недавно пуна животне радости, како бледа и уздрхтала намешта наборе своје дуге тунике, да би се достојно припремила за сусрет с молохом нељудског обреда који ће прогутати њен млади живот.
Да ли су ти људи ишли у смрт добровољно - тешко је данас утврдити с пуном сигурношћу. Околности које смо напред износили говориле би у корист тога да је

жртва била добровољна. Краљасвештеника Ура сматрали су божанским бићем, а његову смрт простим пресељавањем на други свет, где ће заузети место достојно свога ранга. Није стога искључено да су дворани сматрали повластицом и личном коришћу што су

могли да га прате у гробу и да му стоје на услузи упосмртном животу.

С друге стране, ипак, неке чињенице нам говоре да ова вера у краљево божанство није у Сумеру могла бити слепа и свеопшта, као што би ваљало претпостављати. Већ смо упознали околности пљачке гробница краља Абаргија. Гробари су починили злочин кратко време после краљеве смрти и том приликом су чак и краљев леш одвукли на скривено место да би га мирно одрали од свих скупоцености. Тешко је, дакле,, претпостављати да су веровали у краљево божанство и да су се плашили његове освете, чим су се одважили на тако драстично светогрђе.

Међутим, гробари су били становници Ура и заједно с другим становницима морали су се налазити под утицајем страшног сујеверја које су им свештеници од малена уливали у свест. Но ако су се упркос томе одлучили за тако неуздржив цинизам у односу на краљевски леш, није искључено да је и међу жртвама ритуала било таквих који нису веровали свештеничком учењу. За њих је смрт у пролазу који води у кра љевски гроб, и поред обредног блеска којим је била пропраћена, сигурно означавала казну.

Треба, дакле, пристати на хипотезу, да многе жртве нису у смрт пошле добровољно. Зашто онда није нађен ни најмањи траг који би говорио о отпору који су пружали? Одговор је једноставан: ишли су у смрт мирно као што осуђеник иде на губилиште, не видећи никакве изгледе за отпор или бекство. Ишли су у смрт са срцем претрнулим од страха, а не са надом у загробну службу у свити умрлог краља.

Варварски посмртни обред био је коренима урастао у друштвено уређење и представљао је, упоредо са краљевом деификацијом, једно од оруђа владавине виших класа над радним становништвом. Упоредо са слабљењем вере у краљево божанство, окрутни обичај је наилазио на све веће противљење и доста рано је напуштен. У познијим краљевским гробовима археолози већ више нису нашли људске жртве, на основу чега можемо претпостављати да је ритуал угаснуо заједно с првом краљевском династијом грададржаве Ура.

Вули је у краљевским гробовима прикупио довољну количину чињеница да би се могао окушати у реконструкцији погребног обреда. На једном месту рампе нађени су микроскопски остаци тканине по којој се могло разазнати да су жене на себи имале одећу скерлетне боје. Као што су указивале харфе, једну групу жена твориле су харфисткиње, другу, опет, вероватно, играчице, певачице и собарице. Једна харфисткиња држала је руку на оном месту где су некад биле струне. То је стварало утисак као да је жена догоревала изводећи на харфи последње акорде.

На основу тих и многих других појединости није тешко реконструисати сликовити ток свечаности. Ето, у коси ходник ступа свечаним кораком поворка харфисткиња, певачица и играчица, дворских дама и службеница, војника и коњушара, дворских чиновника и официра. Слуге носе посуђе и кутије, гоњени магарци и волови увлаче кола и ратне двоколице - речју, у подземљу се нагомилава цела огромна имовина умрлога краља.

Војници у пуној опреми заузимају у збијеном строју положаје вечних стражара гроба. Дуж зида распоређују се харфисткиње и певачице. На врелом месопотамском сунцу пламти попут живе ватре скерлет дугих женских туника, искри се злато и сребро наки та, блешти полирани бакар шлемова, стрела и бодежа, преливају се у дугиним бојама зрнца ђердана и огрлица.

Кроз отворена врата гробнице види се у полумраку тело умрлога краља како лежи на носилима у раскоши обредне одеће. Све време док траје свечаност чује се тихо

свирање харфи, певање женских хорова, ритуално певање свештеника и лелек дворских нарикача.
На договорени знак, лица из краљеве пратње при•ступају редом великом котлу, захватају пехаром напитак и испијају га надушак. Потом се враћају на своја места, где легавши на земљу полако тону у сан. Харфисткиње додирују струне све млитавије, певачице престају да певају - настаје унаоколо велика тишина, пуна ишчекивања.
У једном тренутку с висине зигурата разлеже се гласно свирање фанфара. На свештеников знак у гробницу улазе војницицелати и вештим ударима бодежа

уоијају људе и животиње. Потом гробари засипају земљом улаз у гробницу и огромни ископ, који обухвата коси ходник и куполасту гра^евину. Гомиле учеснлка погребне свечаности полако се враћају својим свакодневним пословима.
Прошло је једва три столећа, а на краљевски пар хоји лежи у подземном маузолеју сви су потпуно за5оравили. Наредна поколења становника Ура ништа нису знала о владаоцима који су повели за собом толико људских жртава и однели толике драгоцености, чак нису знали ни то да се на месту где они почивају некад налазило гробље. Место је, дакле, засипано смећем и рушевинама. Ниво терена дизао се све више, а гробнице су се нашле дубоко под земљом. После истека седам векова уређено је тамо ново гробље, на коме су сахрањени фризер и командант двора кћерке краља Саргона, свештенице богиње месеца.
Тек пет хиљада година касније археолози су извукли из мрака заборава имена краљице Субаде и храља Абаргија, и открили потресну тајну њихозих погреба.

ЗАКУПНИЦИ БОЖАНСКИХ ИМАЊА

Некада плодна Месопотамија у једном погледу је била сиромашна: природа ју је лишила свих рудних богатстава. Тако су сировине од којих су занатлије ;13рађивале оне уметничке предмете које су археолози пронашли у толиком изобиљу морале потицати из иностранства.

Краљеви и свештеници увозили су често из уда.Ђених земаља кедрово дрво, полудраго камење, алаоастар, диорит, бакар, седеф, злато и сребро, и пре свега лазурит, који су толико волели. Ту скупоцену робу добијали су у замену за пољопривредне производе своје земље наиме, за вуну, стоку, јечам, маслине, месо, живину и урме, а до извесне мере и за неке готове израђевине сумерских рукотвораца, као што су биле аунене тканине, кожне сандале, украсно оружје, накити, керамика, оруђа, мајсторски украшени печати,

посуђе од разних метала, статуете и козметички препарати.

Задивљујуће богатство откопано у гробовима сумерских краљевасвештеника говори нам о ондашњим друштвеним односима више од било каквог писаног извора. Сазнајемо пре свега за две начелне чињенице:
прво, да је још 3000 година пре н.е., услед техничког напретка у земљорадњи, сумерски сељак производио знатно више прехрамбених производа но што је сам трошио, и друго, да су владајуће класе све вишкове те производње узимале за себе и претварале у своје лично богатство.
Много светлости на класно уређење сумерских градова бацају нам, сем тога, записи и летописи, нађени у рушевинама храмова и дворова. Свештеници и неки сумерски краљеви оснивали су библиотеке и архиве од таблица са клинастим писмом, чуваних у „ковертима" од печене глине. Срећном случајношћу очувало се до наших дана неколико таквих библиотека, као, на пример, у Лагашу, Нипуру и Сипару, у којима је било на десетине хиљада таблица са клинастим писмом, а истиче се пре свега библиотека у Ниниви, коју је основао асирски краљ Асурбанипал, страсни љубитељ докумената, који је помоћу читаве армије преписивача и агената нагомилао у своме

двору све доступне му изворе, који су обухватали готово целокупну асирскова вилонску књижевност.
Буржоаска археологија није те изворе умела да истражи, и бавила се углавном историјом краљева, ратова и освајања. Она је доста смушено приказивала таква питања као што су распад првобитне заједнице код месопотамских народа, стварање друштвених разлика, појаву ропства и почетке класних борби, за шта јасне одјеке налазимо у изворима сумерских библиотека.
Сасвим други правац асиролошким истраживањима дао је генијални руски научник из друге половине XIX века Михаил Никољски. Насупрот другим буржоаским историчарима, он се занимао пре свега за живот и рад широких слојева друштва и у тој области је, на основу брижљиве анализе таблица са клинастим писмом, начинио сензационална открића. Његово дво

томно дело о животу и обичајима Сумера, засновано на читању и коментарисању таблица откопаних у Лагашу, представља богат извор знања о занимањима и услови ма рада у сумерским градовимадржавама, о ропству и, пре свега, о начинима рада на њивама. Никољски је први показао у правој светлости какви су били економски и друштвени односи у Сумеру. Његова истраживања наставила су совјетски научници. Служећи се дијалектичким методом дали су нам јаену слику сумерског друштва, почев од првобитне заједнице до државе робовласника. Пронидљиву синтезу тих истраживања донело је дивно дело В. И. Авдијева, *Историја старог Истока.*
Слично другим племенима и Сумери су прошли кроз раздобље првобитне заједнице, раздобље када још није било приватне својине и искоришћавања човека од стране човека. Ипак, упоредо са техничким развитком, развитком производних снага и растом друштвених и имовинских' разлика, првобитна заједница је подлегла уништењу.
Споменици нађени у краљевсккм гробозима и други извори непобитно доказују да је већ око 3000. гоцине пре н.е. распад првобитне заједнице међу Сумеригзда био готова чињеница. У њиховом друштву видимо дубоке класне и имовинске разлике: с једне стране неизмерно богатство владајућих слојева и краља дигнутог на пиједестал божанства, а с друге - сељака и занатлију, привидно слободне, али зависне у економском погледу, и, најзад, мноштво робова који су радили на свештеничким и великашким пољима.
То стање имало је привидне облике првобитне заједнице, која је ипак била лишена своје некадашње садржине. Целокупна обрадива земља званично је припадала богу, а краљсвештеник био је само њен управитељ, „пољопривредникзакупник", како је себе титулисао, у чију дужност је спадало додељивање те земље на употребу родова, породичних заједница и појединаца.

Таблице са клинастим писмом откривене у сумерском граду Лагашу откривају делић тајне како је та подела изгледала у пракси. Записи нам говоре пре свега о моћи и богатству свештеничког сталежа. Већина обрадиве земље тада је већ. била у власништву неких двадесетак храмова који су се налазили у том граду. Остатак је краљсвештеник делио дворским великашима и ситним ратарима.
Али и подела тих остатака имала је изразито класно обележје. Ситни ратар добијао је на обраду једва 0,8 до 2,5 акара земље, угледни достојанственик је имао право на 35,5 акара, а сам краљ је за себе задржао чак 608 акара. Уз то су услови закупа били неупоредиво тежи за ратара него за дворског великаша. Располажемо доста поузданим подацима о односима какви су владали на храмовским имањима. Јер у Лагашу је нађено опширно књиговодство храма богиње Бау, власнице половине свих обрадивих терена тога грададржаве.

Из тих извора сазнајемо да су три четвртине својих поседа свештеници издавали у закуп сељачким породицама, при чему су према њима примењивали безобзирну експлоатацију, узимајући им у име закупнине од 70 до 80 посто годишњих приноса. Остали део земље храм је обрађивао под сопственом управом, служећи се робовском радном снагом. Захваљујући списковима радника можемо да изградимо за себе доста тачну слику о томе ко је и у каквим условима на тој храмовској земљи радио и шта се тамо производило.

Листа запослених радника наводи: 27 пивара и 6 робовапомоћника; 21 пекар и 27 робовапомоћника; 40 преља и ткаља; и још ковача, тесара и других занатлија, економа, писара и надзорника. Награђивани су шкртим оброцима хране, претежно јечмом. Псиħопривредни инвентар и оруђа, као ралице, вучна стока, кола, чамци, мреже за ловљење рибе итд. били су искључиво власништво храма.

Занатлије запослене на тим имањима поред робова, били су, изгледа, слободни грађани, но ипак без сопственог оруђа, и нису могли чак ни да сањају о независном раду или промени послодавца.

Уосталом, не зна се да ли би умели и да се реше на такву промену, пошто је феудални и експлоататорски карактер те привреде био заклоњен религијским привидима. Просечни Сумери од младости су убеђивани да је земља и све што се на њој производи својина бога, а не свештеника, што значи да је њихов рад извршавање религијске обавезе, коју одређује божански закон.

Разорно велике закупнине и лихва којом су ее бавили богаташи, бацали су радне масе у дугове и економску зависност који су се изједначивали с ропством. У почетку то ропство није било јавно, иако у пракси сел»ак и занатлија нису пролазили боље од роба. Комад земље који је обрађивао сељак није чак био његова својина, него је припадао богу, коме је, повећавајући беду породице и своја задужења, морао да даје већи део своје летине. У многим случајевима био је протериван са господарства и присиљаван да ради за дугове на имањима храмова и великаша, где се брзо изједна чавао с тамо запосленим стварним робовима, који су регрутовани међу ратним заробљеницима.

Веран одраз стања радних маса било је сумерско законодавство. Оно је дозвољавало, на пример, старешини породице да своју децу продаје или да их за дугове даје у ролство. Многобројни уговори о куповини и продаји деце, нађени у рушевинама сумерских градова, доказују да се презадужено, до беде доведено становништво сумерских градова, у широкој скали служило тим правом. Из поколења у поколење све већи број слободних чланова сумерских племена тако је претваран у робове.

Процес подјармљивања радних класа током векова

Јсе развијао, нарочито после пада Сумера под власг Вавилонаца, Асираца, и на крају халдејских Нововавилонаца.

Гуљење, самовоља и окрутност свештеника, великаша и краљасвештеника изазивали су класне кон' фликте још 2500 година пре н.е. Одјеке тих конфликата налазимо у многим клинастим текстовима. Тако се један летописац жали како је „високи свештеник ушао у сиромахов врт и однео му дрво". Други текст каже:

„Ако би се леп магарчић родио поданику, а гтсподин би изјавио: хоћу да га купим, ретко би за њега платио онолико колико би задовољило власниково срце."

На основу тих друштвених односа лако је разумети смисао политичких метежа кроз које је око 2400. године пре н.е. пролазио сумерски граддржава Лагаш.

Његови последњи краљеви из династије Урнанше постепено су губили тле под ногама, а краљ Лугаланда био је већ само безвољно оруђе у рукама врховног све дцтеника, стварног владаоца Лагаша.

Несносно политичко и економско угњетавање које *су* спроводили разуларени свештеници, довело је земљу до револуције. На чело побуњеног становништва стао је

неки Урукагина, ваљда први политички реформатор у историји. У летописима нема података о н.еговом пореклу, а поуздано је само то да није спадао у владајући слој, и да је вероватно потекао из наЈрода.
Урукагина је срушио власт свештеника, укротио самовољу богаташа и завео низ реформи, које су донеле олакшање пониженим масама радног становништва. У рушевинама града Лагаша нађена су три камена у облику стожаца и камена плоча, на којима је Урукатина наредио да се овековечи историја његових реформи. Он тамо описује жалосно стање какво је затекао, гуљење које су спроводили прикупљачи
пореза,
•самовољу и похлепност свештеника који су узимали
•огромну наллату за религијске услуге, искоришћавање ;и безакоње које су спроводили богаташи. Потом се .хвали како је он укинуо све те злоупотребе тако да „сиротиње и
удовицама богаташ није више наносио кривду."
Из натписа произлази да оштрица револуције није
•била усмерена против уређења грададржаве. УрукагиЂа није намеравао да укине ропство или да укине класне разлике. Тежио је само онемогућавању већих зло употреба и спречавања самовоље владајућих класа према тобоже слободном становништву сељака и занатлија.
Под његовом владавином Лагаш је прошао кроз ново раздобље успеха и добробити. Урукагина саопштава како је подигао низ нових грађевина и усавршио систем канала за наводњавање. Радно становништво осетило је извесно побољшање свога стања и обожавало је Урукагину као ослободиоца.

Његова владавина трајала је ипак једва пет година. Либералне реформе изазвале су међу владаоцима осталих сумерских градова велики немир. Услед њи хових интрига, и сплеткарења истераних свештеника, краљ грададржаве Уме, Лагалзагиси, напао је изненада на Лагаш, разорио га, а Урукагину је (ништа не знамо о његовој даљој судбини) претпоставља се, заробио и убио. До нашег времена сачувала се дирљива ту жалька која подсећа на Јеремијин плач због судбине несрећног града, од кога су остали само дим изгариште.
Интрига великаша и свештеника показала се ипак погубном по њих. Освајач Лагаша, охрабрен крвавом победом, потчинио је себи остале градоведржаве редом и створио од њих монолитну сумерску државу с лрестоницом у Уруку.
Онако како су расла све већа и многобројнија приватна имања, расла је и потражња за робовима који ће обрађивати земљу. Земљопоседници који их нису могли наћи унутар земље, организовали су ратне походе на суседе, где су могли да прикупљају не само нове групе ратних заробљеника него и допунску обрадиву земљу и изворе воде за наводњавање поља.
Тако су већ од своје најраније историје Сумери водили непрекидне ратове. И поред заједничког језика и културе, сумерска племена била су политички подељена и представљала су посебне организационе јединице градовадржава у којима су владале малобројне групе робовласника, које су тежиле умножавању својих богатстава на рачун других држава.
Читава сумерска историја представља низ братоубилачких борби, у којима су поједини градови редом наметали једни другима хегемонију. Били су то градови државе Лагаш, Агаде, Урук, Ур, Исини и Ларса. На западном пограничју сумерског пространства потом се појавио велики вођ семитских племена Саргон I (2360- - 2305. пре н.е.). Он је покорио не само цео Сумер него је своју власт проширио на исток, далеко ван Персијског залива, а на запад све до Средоземног мора. Саргон је узео име краља Сумера и Акада. Он је, додуше, обележио крај епохе независних сумерских градова, али у његовој империји сумерски језик и култура нису подлегли уништењу, него су, напротив, још бујније процветали и упили у себе победничке Акаде.

Сумерскоакадска држава трајала је само два столећа. Разбила су је планинска ратничка племена Еламићана, а потом је на њеним рушевинама изградио снажну вавилонску империју велики освајач и законодавац Хамураби (око 1800. г. пре н.е.). Петсто педесет година каоније настаје у Месопотамији нова асирска империја, а потом, у годинама 626-538. пре н.е. нововавилонска држава, коју су створили семитски Халдејци. Месопотамију затим заузима персијски монарх Кир. Најзад се појављује један од највећих освајача у историји човечанства, Александар Македонски, и покорава цео Блиски исток.

Државе Акада, Вавилонаца, Асираца и Халдејаца, а до извесне мере и држава Персијанаца и Грка биле су непосредни наследници сумерске културе. Улога Сумера у овим сукцесивним империјама живо подсећа на улогу Римљана и латинске културе у историји европских држава. У распону од безмало три хиљаде година сумерски језик, слично као и латински, не само што није подлегао уништењу, него се и даље раз вијао, мада Сумери одавно већ нису постојали.

У почетку је сумерски језик био у општој употреби поред других семитских језика. Током година постао је искључиво језик песника и свештеника. Храмови су га употребљавали као језик литургије и с пијетизмом су га неговали у школама, где су васпитавани писци, књиговође, судије, лекари, учитељи и астрономи. Записи на каменим плочама и подножјима споменика давани су кроз више стотина година на сумерском језику, или на сумерском и вавилонском напоредо.

Открића у Уру и другим сумерским градовима из основа су променила поглед на порекло наше културе. Почетком XIX века научници су сматрали да наша култура и, нарочито, уметност потиче од Грка, међу којима су се појавиле нагло, попут Паладе Атине, из главе олимпијског Зевса. Од тренутка кад смо упознали културу Египта, Крита и Вавилона сазнали смо дз колевку наше културе треба тражити у удаљенијој прошлости људске историје. Тек сумерске ископине показале су нам да се праизвор наше цивилизације крије не само у Египту, него и у Сумеру, где су још 3000 година пре н.е. архитектура, декоративна уметност, право, медицина, књижевност и астрономија доеегли задивљујући степен развитка.

Непрекинута нит повезује Сумере, током столећа, с нашим добом. Разни народи развијали су се и нестаЈали, преображавајући се на свој начин и предајући народима који су долазили прастаро наслеђе културе

•*л* цивилизације, овима чак и непознато. У многим областима ми смо далеки наследници Сумера. Посредством небројених поколења примили смо од н»их како невине тако и принципијелно важне ствари: такве које су за човечанство биле оков на ногама, као и друге, које представљају велику тековину човека у његовом походу од примитивизма до цивилизације.

Као пољопривредници Сумери су изгледа престигди Египћане у вештини наводњавања помоћу иригационих канала. Они су, такође, открили метод оплемењи ваља биљних култура путем укрштања. Палму урме, коју су, уосталом, штовали као свето дрво, вештачки су опрашивали и на тај начин су у својим воћњацима добијали обилне приносе.

Сумерско вајарство, међутим, није стигло до врхунског савршенства. Узрок треба видети у томе што у Месопотамији није било одговарајуће сировине: дрвета. камена и метала. Но и поред тога археолози су нажаазили на натпросечна вајарска дела, као што је, на иример, поменута рељеф на коме је представљена рааена лавица.

У архитектури и декоративној уметности Сумери су се показали као натпросечни мајстори. Они су створим такве украсне елементе као што су лук, купола, и-астар, камени насип, фриз, мозаички зидни орнаменти. а пре свега разрадили су принципе пропорције ж хармоније у грађевинарству, захваљујући чему њих*ат* одбрамбени зидови, храмови, дворови и пирамиде, поред своје масивности, нису били лишени извесне еаеганције и лакоће у изразу.

Највише дивљење ипак побуђују предмети сумерсхог занатства, нађени у рушевинама и краљевским гробовима. Творци тих бисера примењене уметности Сван су легиони безимених златара, грнчара, гравера и оружара, које су великаши држали на дну друштве них лествица, а који су, ипак, заљубљени у своју вештину, ту вештину развијали с непогрешивим осећањем за уметнички лепо. Ако је сумерска уметност могла да се такмичи са уметношћу других народа, догодило се то захваљујући овим скромним, оригиналним народним уметницима, који су с необичном рутином ковали од златног и сребрног лима рељефе, пехаре, жбанове, шлемове и штитове, инкрустирали харфе и кутије режњевима седефа и полудрагим камењем, или су урезивали минијатурне митолошке сцене на печатима.

Сумерима, човечанство има да захвали на стварању библиотека, архива и лепе књижевности, а пре свега на томе што су створили праузор великог херојског епа. Њихова религија је првобитно изражавала деификацију природних сила, но с временом су ипак та божанства, која су оличавала сунце, месец, воду, звезде, ваздух итд.,, постала симболи таквих одвојених појмова као што су праведност, добро, мудрост, плодност, државна моћ.

Стога су Сумери творци неких основних религијских идеја, које су редом преузимали религијски системи других народа. Име највишег бога Ану значи дословно „отац", име богиње Ниммах - „мајка божја", а бога Тамуза - „прави син". Тамуз је умирао сваке године у јесен,. а васкрсавао у пролеће. Његова смрт и васкрсење прослављани су у Сумеру свечаним процесијама и обредима, за време којих су свештеници при носили жртве у биљу и животињама, певајући псалме уз пратњу оркестра од бубњева, фрула, рогова, труба и харфи. Вредно је истаћи да су Сумери открили и седмотонску гаму.

Хамурабијев вавилонски кодекс, пронађен у Сузи на великој каменој плочи, био је, у ствари, само доградња прастарих сумерских закона. Иако су строге телесне казне, предвиђане у кодексу за најмање прекршаје, сведочиле о окрутности тога доба, несумњивим напретком ипак треба сматрати чињеницу што је основ кодекса била концепција кривице, захваћена у чисто правним категоријама, ослобођена од верских предрасуда. Био је .то, дакле, први светски законик у коме осветник преступа није био бог, него држава. Ова рационалистичка одлика сумерског, а касније вавилонског права, поново је дошла до гласа у Јустинијановом и Наполеоновом законику.

Сумери су остајали под превише јаким утицајем кабалистичкорелигиозних затуцаности да би могли створити озбиљнији напредак у области науке. Па и поред тога, ред је да забележимо нека њихова достигнућа у медицини, астрономији и математици.

Сумерски свештеници бавили су се, додуше, углавном предвиђањем будућности на основу распореда звезда, као што сведоче 72 астролошке књиге из времена Саргона I нађене у рушевинама, али посматрања неба, вршена с врха зигурата, донела су им и практкчнонаучне користи. Створили су тачан месечни календар, у коме су обрт Месеца око Земље израчунали с тачношћу која је допуштала грешке само до четири секунда. Меркурову орбиту обележили су тачније од каснијих грчких астронома: Хипарха и Птоломеја из Александрије.

У математици су научили да се на задивљујући начин служе вишецифреним бројевима. Грци, који су у математици начинили преломна открића, сматрали су број 10 000 за „велики, немогућ за израчунавање", у Европи је појам милиона популарисан тек почетком XIX века, док су на једној сумерској таблици нађена математичка израчунавања, чији се резултат изражазао бројем 195 995 200 000 000.

Сумерска медицина, иако у хирургији и травар~гву није била лишена разумних поставки, претежно ;е почивала на магији, врачању, скидању урока и захлињањима.

Међу Сумерима широко је била распрострањена зера у постојање црне магије. На осам клинастих таб.•дода тачно су сачувани прописи како се треба борити ггротив

вештица. Али како се због тога љутити на љу^е који су живели пре пет хиљада година, када је 1484. ?одине папа Инокентије VII објавио булу против оних =зто шурују са демонима, а средњовековни *ЧекиН за аештице* је све до XVIII века био приручник за мучење људи оптужених због врачања.

У ЕГИПТУ ФАРАОНА

КАМЕН ВРЕДНИЈИ ОД ДИЈАМАНТА

У мају 1798. године Наполеон је, крећући на поход у Египат, нагомилао у тулонској луци 128 бродова и 38 хиљада ветерана из талијанске кампање. Био је то веома ризичан подухват, пошто је простор Средоземног мора тада контролисала моћна флота Велике Британије, под Нелсоновом командом. Наполеон је ипак рачунао на то да су две узастопне побуне енглеских морнара до те мере дезорганизовале противника, да ће француски лаки бродови успети неопажено да се провуку кроз мрежу блокаде.

Планови везани за ову експедицију не ограничазају се једино на освајање Египта. Наиме, Наполеон је намеравао да са својом малом, али у борбама прекаљеном армијом крене потом у Индију, освоји је, и да на тај начин подрије основе британске светске империје. Наполеон је још од младости био опчињен освајањимаАлександра Македонског, те је идући његовим трагом сањао о оснивању велике државе на Истоку, велесиле на чијем би челу он постао наследни, деспотски владалац.

При крају XVIII века Египат је још за Европљане био тајанствена и очаравајућа земља. Историја те зем•ае знала се само по делима античких писаца, таквих хао што

су били Херодот, Стаброн, Диодор и Плутарх, као и по смушеним обавештењима која су оставили писци ренесансе. А када би се враћали с Нила, путници би причали чуда о прастарим рушевинама, о храмовима, ггирамидама, стубовима, сфингама, и обелисцима покривеним целом висином тајанстве вим знаковима и делимично засутим сметовима пустињског песка. Међу њима је био и пољски археолог, историчар и путописац, аутор *Рукописа нађеног у Сарагоси,* Јан Потоцки (1761-1815), који је године 1797, дакле, годину дана пре Наполеоновог похода, објавио дело на француском језику под насловом *Путовање по Турској и Египту.*

Сем освајања Египта и Индије Наполеон је себи одредио још један задатак, кориснији за човечанство од његових ратних планова. Поход у Египат требало је, наиме, да буде почетак систематских научних истраживања историје те земље. Наполеон је стога повео са собом мноштво научника и уметника: астронома, геометара, хемичара, минералога, оријенталиста, технича,ра, сликара, цртача, па чак и пееника, снабдевши их потребном научном опремом.

Нелсон није имао среће: француска флота неопажено је препловила преко мора и 2. јула искрцала се *у* Египту. Под пирамидама је дошло до одлучујуће битке с Египћанима. Наполеоновој армији супротставила се коњица египатског беја Мурата, која је бројала де•сет хиљада коњаника. Мамелуци, бејова телесна гарда, изгледали су на чилим арапским атовима дрско и ратоборно: чинилс се да ће на кривим сабљама разнети француске пешаке. Искуство и дисциплинованост старих ветерана талијанске кампање ипак су превагнули над окретношћу египатске коњице. У бици код пирамида француски експедиг(иони корпус смрвио је бејову војску. Дана 25. јула Наполеон је ступио у Каиро.

Али за непуне две недеље после победе, то јест 7. августа, срећа се окренула од Наполеона. Пред заливом Абукир, где је била укотвљена цела француска флота, изненада се појавио Нелсон. Француски адмирал дозволио је посади да изиђе на копно, и поред тога што су се појавили Енглези није наредио да се да знак за узбуну, претпостављајући да се они неће усудита да форсирају залив пун опасних подводних стена и плићака. Нелсон је ипак упао у залив и отворивши ватру из бродске артилерије потопио притиснуте уз обалу француске бродове. Пораз код Абукира одсекао је Наполеону пут у Француску, присиљавајући га да дуже време остане у Египту.

У корпусу генерала Дезеа, који је гонио потученог Мурата, био је један од чланова научне комисије, Доминик Виван Денон. Живот тог научника био је необично занимљив. У њему су се, наиме, као у калеидогзгопу, огледали сви они политички преврати који су у то време потресали Француску и Европу. Аристократ и истовремено даровит сликар, он је у време монархије постигао све могуће почасти и повластице. Познат по бдиставој интелигенцији, духовитости и друштвеном искуству, имао је отворена врата свих утицајних европских домова. У Паризу је био на дужности кустоса храљевске збирке гема и био члан француске академије. Постао је љубимац мадам Помпадур. Луј XV послао га је у француску амбасаду у Петроград на дужност првог секретара. Боравећи у Русији, успео је да стекне наклоност царице Катарине. Потом је, премештен у Швајцарску с наименовањем за посланика, склопио блиско пријатељство с Волтером, код кога је оивао чест гост. На вест о избијању револуције похитао је у Париз. Тамо је ипак доживео прави крах, јер му је револуционарна влада конфисковала имовину. Денон се неко време издржавао продајом својих цртежа на улицама Париза. Није то ипак трајало дуго, јер се убрзо за њега побринуо велики сликар Давид, поверавајући му израду бакрорезних копија својих модних пвојеката. Денон не само што је извршио задатак на за штатниково задов'ољство, него је, захваљујући својој слретности, успео до те мере да опчини Робеспјера да је овај наредио да му се врати цела конфискова имовина.

За време Наполеонове владавине Денон је такође добро пролазио: овога пута стекао је наклоност диктаторове жене Жозефине и њеним залагањем додељен је

•аучној комисији за Египат. Идући испред догађаја треба још додати да је после повратка из Египта Денона потављен на дужност генералног директора свих француских музеја и у то време је написао роман који је Балзак оценио веома високо због реалистичког прижаза обичаја Француске његова доба.

Тајанствена и мрачна драж египатских рушевина учинила је на Денона непролазан утисак. Од првог тре нутка свог боравка у Египту није испуштао из руке оловку и цртаћи блок. Са грозничавим жаром пренео је на папир све на шта је на путу наишао за време марша корпуса генерала Дезеа дуж Нила, све до првог катаракта. Његови су цртежи били необично тачни и подсећали су на бакрорезе искусних гравера, те су их радо сви грабили као рудник знања о древним грађевинама Египта.
У време египатског похода Денону је било преко 50 година, али отвореном веселошћу, другарством, храброшћу и физичком издржлтивошћу стекао је велику популарност међу француским војницима. Ни убиствена жега, ни дуги, убрзани маршеви по пустињском песку у који су упадале ноге, нису услели да охладе његову радиност. Био је први на ногама и последњи је ишао на починак. Без престанка је цртао: за време марша, јела и сукоба, чак и онда када су око њега фијукали меци. На папиру његовог блока стално су се појављивали нови стубови, сфинге, обелисци, храмови, пејзажи Нила и пустиње.
За време боравка у Египту „научна комисија" је у Каиру развила живу научну делатност. Није она ипак вршила археолошка ископавања, пошто је на земљиној површини било толико споменмка да је већ само њихово регистровање захтевало неколико година рада. Научници доведени из Француске вршили су мерења рушевина, описивали споменике, најзад правили њихове моделе и отиске у гипсу и глини. Такође су прикупили огромну збирку примерака египатске уметности: кипове, рељефе, чак и саркофаге, које су упркос Нелсоновој поморској блокади успели да пребаце у Париз.

У августу 1799. године мали француски одред под командом генерала Бушара био је заузет фортификационим радовима у тврђави Рашид, неколико километара далеко од арапског места Розете на обали Нила. Једнога дана један војник је ископао из земље велику плочу од црног полираног базалта, покривену натписима у три етупца. Већ прва истраживања изазвала су велико узбуђење међу француским египтолозима. По казало се, наиме, да је натпис био двојезички. Два прва ступца садржала су текст на египатском језику, записан старим хијероглифским ггисмом и новијим, упрошћеним демотским писмом, док је трећи стубац био ва грчком језику. Један од генерала, хеленист по струаи, с лакоћом је прочитао текст и уверио се да садржи сзечану посланицу египатских свештеника упућену 196. године пре н.е. фараону Птоломеју V Епифану, приликом његова крунисања.

Римски цезар Теодосије издао је 391. године едикт хојим се наређивало затварање свих паганских храмова. Тада су свештеници разних паганских култова растерани, без могућности да наставе своју религијску праксу. Неки су прихватили хришћанство. У Египту је заједно с нестанком последњих свештеника изишла из употребе и тешка уметност читања хијероглифа. Отада ;у током 1500 година безбројни натписи на храмовима, гробницама, на споменплочама, мртвачким ковчезима, ;аркофазима,
киповима и обелисцима постали само
куп мртзих знакова. 0 њима се знало једино то да су ;;отиве црпли из живота, јер су у њиховим облицима препознавани обриси људских бића, животиња, биља, воћа, оруђа, делова одеће, кошева, жбанова, оружја и многих других лредмета свакодневне употребе.
Научни свет је оценио огромну важност „камена из Розете". Један археолог је чак рекао да је та плоча драгоценија од свих фараонских дијаманата". Њен значај почива на томе што су први пут научници дошли египатски текст с његовим тачним преводом

на грчки језик. Стога је путем поређења појединих речи и уонетских знакова једнога и другога текста било могуће дешифровати тајну хијероглифа.
За победничку француску војску, која је ипак била злокирана у Египту, ситуација је из дана у дан постаала тежа. Дана 17. августа 1799. године Наполеон је крадом напустио Египат, и на фрегати „Муирон" срећно стигао до обала Француске. У складу са мировним слоразумом склопљеним у Александрији, Французи су моралп Енглезима да предају све египатске налазе које је прикупила „научна комисија", заједно с „каменом из Розете", који се убрзо нашао у Британском музеју.

Чинило би се да су Французи занавек изгубили плодове свога брижљивог колекционарског и истражизачког рада. Тако ипак није било, јер захваљујући предвидљивости поседовали су огроман илустративни и описни материјал, као и копије споменика начињене у гипсу и глини, и пре свега отисак „камена из Розете". Могли су, дакле, да наставе даље египтолошке студије, непосредно по повратку у домовину.
Године 1802. Виван Денон је објавио књигу под насловом *Путовање по Гор'њем и Доњем Египту.* Она је стекла огромну популарност и побудила широко интересовање целе Европе за Египат.
Преломни догађај за египтологију било је, ипак, тек објављивање дела у двадесет и четири тома, које је Франсис Жомар обрадио на основу материјала које је прикупила „научна комисија" и које је богато илустровано Денoновим цртежима. *Опис Египта* - такав је био наслов дела - објављен је с великим улагањем трошкова; између осталог оно је садржало стотине бакрореза, међу којима је већина била ручно колорисана.
За европског читаоца та је књига представљала својеврсно откриће. Величанствене египатске грађевине и статуе, пре тога доступне само малобројним путницима, изазвале су опште чуђење својом монументалношћу и оригиналним стилом. Наредни томови овог издања појавили су се у годинама 1809-1813; био је то истовремено период рађања египтологије, која ће током XIX века, захваљујући радовима стотина научника, довести до објашњења већине тајни египатске културе.
Било је незамисливо вођење било каквих научних истраживања без дешифровања хијероглифа. Зато је у првој фази истраживања целокупна пажња научника била усмерена на „камен из Розете", јер се чинило да је захваљујући двојезичности натпис садржао кључ за читав проблем. Засад су ипак сви покушаји доносили готово сама разочарања. На крају је изражена сумња да ли ће било ко уопште успети да изврши то дело. Истакнути француски оријенталист де Саси чак је дао ризичну изјаву да је „проблем сложен и научно неразрешив".

ШАМПОЛИОН, ВАСКРСИТЕЉ ХИЈЕРОГЛИФА

У то време кад су се о хијероглифима водили жестоки спорови, Наполеон је за префекта департмана у Греноблу поставио једнога од чланова египатске комисије, математичара и физичара, Жана Батиста Фуриеа. Велики научник се с љубављу посветио месном школству, посвећујући му много бриге и времена. Године 1801. спровео је инспекцију у једној од средњих школа Гренобла, где је обратио пажњу на једанаестогодишњег ученика, некаквог Жана Франсоа Шамполиона, кога су другови, због источњачких црта лица, прозвали „Египћанином".
За време разговора Фурије је, на своје чуђење, открио да ситни дечак болешљива изгледа течно говори латински и грчки, и да се управо припремао да. савлада хебрејски језик. Натпросечна интелигенција овог дечака начинила је на њега тако велики утисак, да га је позвао у своју кућу. Провео га је кроз све собе и показао му богату збирку споменика довезених из Египта. Шамполион је све време ћутао, а када
је угледао комадиће папируса, покривене хијероглифима, бојажљиво је упитао:
- Је ли то ко већ прочитао? - На
жалост, није ...

- Ја ћу то једном дешифровати - одговорио је дечак.

У тринаестој години живота Шамполион је течно, сем поменутих језика, владао већ арапским, сиријским, халдејским, коптским, старокинеским језиком и сансхртом. Слава чуда од детета и генијалног лингвиста убрзо је стигла до Париза.

После завршетка средн>е школе Шамполион је намеравао да се упише у један од париских лицеја. У ту сврху написао је конкурсни рад, који је био дужан да саопшти најпре у лицеју свога родног града. Професори су очекивали обичан ученички рад, те њиховом чуђењу није било краја када им је млади кандидат представио озбиљну и самосталну научну расправу под насловом *Египат под владавином фараона,* пун непознатах чињеница и смелих историјских теза, које су се ослањале на текстове из хебрејске, грчке и латинске .литературе.

Професори су били толико задивљени да су, уместо да Шамполиону признају право да се упише на лицејске студије, одлучили да га приме у своје редове, као члана наставничког колегијума. Када је за то сазнао, Шамполион се онесвестио од узбуђења, и није имао снаге да сам оде до куће.

Није ипак искористио понуду и кренуо је у Париз на даље студије. Седећи у својој дилижанси поверио се своме старатељу, старијем брату, да читаво учење сматра само припремама за дешифровање „камена из Розете". Био је то врхунац његових снова; њему је посветио цео живот и све напоре. Учећи источне језике желео је да упозна психологију и менталитет људи Истока, а самим тим и да се приближи начину мишљења древних Египћана. Веровао је да ће тим напорним путем моћи да се пронађе кључ за дешифровање њиховог писма и разумевање језика.

Главну пажњу привукао му је коптски језик, који је представљао најпознију и крајњу развојну фазу староегипатског језика. Тај језик су још у XVII веку употребљавали египатски феласи, а до дана данашњег остао је ритуални језик коптске цркве. Шамполион је тај језик говорио течно, а да би стекао искуства у писању, водио је на том језику своје дневнике.

Проучавајући и дела која су расправљала о Египту, стекао је такво широко знање о тој земљи да је Сомини де Мананкур, у то време гласовити путник по Африци, после дужег разговора с њим, ускликнуо:

- Па он ту земљу познаје боље него ја!

Шамполион је у Паризу живео у сиромаштву. Становао је на мансарди у близини Лувра, трпећи понекад глад, а из куће је нерадо излазио, јер се стидео да се појављује у изношеном оделу. Само се тихо прокрадао у библиотеке, где је по цео дан проводио нагнут над књигама. У зиму се тешко разболео, и лежао је без икакве неге у незагрејаном, влажном собичку. Издржавао се само од скромне суме коју му је старији брат слао од своје невелике зараде.

Једног дана срео је на улици познаника који му је саопштио јововску вест: хијероглифи су дешифровани.

Пребледео је и заљуљао се као пијан. Зпачи, све наде су пропале; читав његов рад отишао је узалуд, само зато што га је неко претекао.

- Ко је то учинио? - упита с напором.

- Александар Леноар. Управо је изишла његова брошура Ново *објашн.ење,* где тврди да је дешифровао све хијероглифе. Замисли само, какав то значај има за науку!...

- Леноар? - упита Шамполион изненађен. - Али ја сам га баш јуче срео и није ми о томе рекао ни речи.

- Зар је то чудно, сматрао је правилним да то чува као тајну све док се не појави брошура.

Шамполион потрча до најближе књижаре и пун немира купи брошуру да би је одмах проучио.

Један час после његова повратка кући, газдарица, седећи у кухињи, чу иза врата неки
страшан кикот. Скочила је и завирила у подстанарову собу. Шамполион се ваљао по отоману у хистеричном смеху. Брошура је садржала гомилу чистих бесмислица. Довољно је добро већ познавао тај проблем и одмах открио глупости које садржи брошура.
Године 1809, кад му је било 19 година, Шамполион се вратио у Гренобл да би на универзитету преузео катедру историје. Брзо је ипак наишао на разна шиканирања полиције, пошто је био ватрен републиканац и није крио свој негативан однос према Наполеону. Састављао је заједљиве сатире против цара и отворено иступао против његове ратне политике.
У писму брату цитирао је следећу реченицу из свете књиге Персијанаца, Зендавесте: „Боље је заорати шест акара земље него победити у двадесет четири рата". Убрзо су му универзитетске власти одузеле научну стипендију.
После Наполеонова пада жестоко је иступао протав притисака нове монархије. Писао је позоришне комаде и сатиричне песме. које је улица у лету прихватала. И поред финансијских тешкоћа у то време је обрадио преко хиљаду страна француско коптског речника, о коме духовито говори у писму брату:
„Мој речник постаје из дана у дан дебљи, а ја зато из дана у дан постајем тањи."

Наишао је буран период Наполеонових „сто дана". Наполеон је побегао са Елбе, стигао у Француску и убрзо умарширао у Гренобл, где је цео гарнизон одмах прешао на његову страну. Цар је развио грозничаву војну и политичку акцију, но кад је ипак сазнао за младог научника, нашао је времена да га лично посети у његовој радионици. Не вређајући се због хладне резервисаности коју му је Шамполион указао, заинтере совао се за његове радове. Појавио се код њега и следећег дана, обећавајући му помоћ. за издавање коптског речника.
Царство је пало и други пут, али гарнизон наполеонских ветерана у Греноблу није хтео да се преда ројалистима и бранио се до последњег. Генерал Латур тада је приступио бомбардовању. Шамполион је Наполеону, додуше, пребацивао због издаје републиканских идеала, али праву мржњу осећао је према ројалистима, те се без премишљања отргнуо од својих студија, и ступио у редове бранилаца града.
Ројалисти му то никад нису опростили. После заузимања града одмах су му одузели универзитетску катедру и касније га извели на суд због издаје државе. Претило је то гиљотином, те је у јулу 1821. Шамполион побегао из Гренобла и склонио се у Париз, где је лакше било сакрити се.
Не зна се да ли из бојазни од неуспеха, или се још није осећао довољно спремним - углавном, дотад се још није прихватао озбиљнијег покушаја дешифровања „камена из Розете". Сада је ипак, а било је то 1822. године, озбиљно прионуо томе послу.
Какво је било стање знања о хијероглифима у то време? Већ тада се знало да је египатско писмо прошло кроз три развојне фазе, оличене у трима различитим графичким типовима. У најдавнијим епохама своје историје Египћани су употребљавали хијероглифе, то јест знакове који су представљали реалистичке цр теже живих бића и мртвих предмета. Пошто је тај систем писања био доста сложен и захтевао не мали цртачки дар, знакови су после извесног времена упрошћени свођењем на најнеопходније контуре. То је било хијератско писмо, које су претежно употребљавали свештеници у храмовским натписима и на гробницама.

У последњем периоду развитка појавило се демотско жви народно лисмо; био је то курзив сведен на цртице, дукове и кружиће, лак за писање, али је у њему тешко било препознати првобитне симболе.

За хијероглифе су се живо интересовали већ антжчки писци. Херодот, Страбон и Диодор, а нарочито Хораполон (IV век пре н.е.), сматрани за велике аутормтете у тој области, одлучно су тврдили да су хијероглифи пиктрграфско, то значи слиховно

писмо, у кхше појединн знакови изражавају целе речи, а не слогове или гласове, или да сваки знак за себе одређује веки конкретни предмет или одвојену мисао.

Истраживачи XIX века до те мере су подлегли њиховој сугестији да им чак није
падало на памет да
•ту тезу подвргну научној провери. Последица тога била *је* да су улагали труд да хијероглифе дешифрују третирајући их као самосталне појмовне компоненте сли ховног система. Под утицајем такве интерпретације, *сви* њихови напори показали су се узалудним и, што је још горе, често су их ти погрешни погледи одводили ва стрампутице потпуно смушених, ненаучних решења. Једино је енглески археолог Томас Јунг изразио претпоставку да египатски натписи садрже не само слижовне, него и фонетске знакове, само из тих опажања није ипак умео да извуче практичне закључке и да нађе кључ за дешифровање хијероглифа.нИзузетно значајна Шамполионова заслуга почиваха је на томе што је одбацио мишљење Херодота, Стра бона, Диодора и Хораполона и смело пошао сопственим путем. Претпостаио је да је египатско писмо било из грађено од звучних, а не од појмовних елемената.

Грчки натпис на „камену из Розете" садржао је жмена Птолемеја и Клеопатре.

Иста
имена су се стога мрала налазити и у оба египатска текста. Али где их•ранити сред стотина загонетних графичких знакова? Проблем је срећом био много једноставнији но што је у вочетку могло да изгледа. Већ одавно се знало да су Египћани имена краљева уоквиравали у овалне оквире. или у картуше. Стога Шамполион није уотпше сумњао да две картуше, које се изразито издвајају средноштва хијероглифа, садрже наведена краљевска Упоређујући поједине египатске знакове са одговарајућим грчким словима могао је ван сваке сумње утврдити да је његова теза о фонетској структури хи јероглифа потпуно заснована.
Али Шамполион се на томе није зауставио. Упоређивањем наредних егилатских знакова са грчким словима која су улазила у имена „Птолемеј" и „Клеопатра", прочитао је три хијероглифа с вредношћу слова 0, 0 и Л. Извесну тешкоћу причинила му је чињеница што су два друга хијероглифа, која би требало да у оба египатска имена буду идентична, пошто су и у једном и другом цмену означавали гласове Т и Е, имала различит графички изглед. Али Шамполион је поставио правилну тезу да су Египћани у неким случајевима за изражавање једне и исте фонетске вредности употребљавали исту фонетску вредност разних знакова, слично као што су Грци имали, на пример, два слова за означаватће гласова Е и 0.
Користећи се дешифрованим знаковима, Шамгголион је дешифровао још имена Александра и нсколико других римских императора на другим текстовима, и тим методом је умножавао количину дешифрованих хијероглифа.
У неким случајевима иримснио је методе које се обично користе при решавању ребуса. Тако је, на пример адмој од катруша нашао два хијероглифска знака или круг с тачком
у средиии, и нарочити знак , који је подс.ећао на надоле изокренуте виле са три парошка на. врху. Лупајући главу над смислом тога кружића, Шамполион је дошао на помисао да он представлуа симболични цртеж сунца.
Из података које је нашао код грчких писаца знао је да се сунце на египатском називало *Ра.* Пошто је оба хијеррглифа окруживао овални оквир картуше, могло се прихватити као поуздано да су они изражавали цме фараона Рамзеса. Како се, ипак, изговарао други члац имена, односно поменуте већ вилице? Одговор на то питање дао му је коптски језик; у њему постоји реч *месец,* што значи сик. Ствар је постала јасна: да јегашатском језику краљево име је глас^ло *Рамес* или, у преводу, „син сунца".

Нама, лаицима, тешко је да оценимо сву вбличину Шамполионова, умног напора као и напора свих његових многобројних наследника у дешифровању хијероглифа. Египатско писмо је сложеније но што би се могло судити из овде наведених примера.

Довољно је представити друге карактеристичне појединости да бисмо се у то уверили.

Египћани уопште нису записивалмг самогласнике, те су се изрази састојали искључиво
из сугласника. Да бисмо то боље замислили, применимо метод писања у европским језицима. Кад бисмо наишли, на пример, на групу сугласника „кт" или „лс" могло би
то значити кут, кат или кит, односно лес, лис.
Да би уклонили ту врсту сумње, Етипћани су при крају израза стављали такозване детерминативе, или одреднице, које су имале да означе о каквим је предметима реч При изразу „кт", у српском би могао да се стави симбол који представља кита.
Није ту крај: Египћани су и апстрактне појмове изражавали помоћу конкретних предмета, одређујући њихов прави смисао разним симболичним детерминативима. Сугласници вр означавали су или ластажицу, или придев „велики". У првом случају стављали су као одредницу цртеж ласта вице, у другом цртеж ролне папируса. Сад можемо замислити колико је труда и времена морао Шамполион да уложи пре но што је успео да открије загонетну улогу оног свитка папируса. А таквих ребуса у хијероглифским натписима је било безброј.
Треба објаснити да је египатски језик био у употреби дуже но други светски језици, изузев кинеског. Људи су се њиме служили у најмању руку од четвртог миленијума пре н.е. па до XVII века н.е., или готово пет хиљада година. Јасно је да је током тога огромног раздобља египатски језик подлегао процесу непрестаног развитка и врло битним променама. Када би се на једном месту састала три Египћана, први из године 3000, други из године 2000, и трећи из године 1000. пре н.е., сигурно не би могли да се међусобно споразумеју.

Такође је и хијероглифско писмо подлегало постепеним преображадима. Сем графичких промена, о који ма је било речи, дешавао се и процес унутрашњег раз витка. Антички грчки писци нису се варали у својим судовима да су у почетку хијероглифи одиста били сликовно писмо. Али већ у врло далеким временима они су добијали звучне функције, наиме, цртежи нису изражавали цео предмет, већ само први сугласник његова звучања. Тим путем су Егиггћани добили двадесет и четири сугласничка знака. Треба још подвући да даље нису отишли, што значи да нису могли извршити за људе преломни проналазак азбуке.
Све те компликације стварале су египтолозима неописиве тешкоће. Дешифровање једног хијероглифског текста нипошто није означавало могућност прочитавања другога. Ипак, захваљујући генијалном Шамполионовом открићу, нема данас записа који стручњак не би успео да прочита и разуме.
Велику помоћ у реконструкцији египатског језика пружило је Шамполиону његово познавање коптске граматике и речника, као и чињеница што тај језик спада у велику групу семитскохамитских језика. Захваљујући томе било га је могуће упоређивати са већ познатим језицима древних народа који су настањивали западну Азију, Арабијско полуострво и североисточну Африку.
Шамполион Је убрзо постао у Француској истакнут научни ауторитет, те је с лакоћом добио средства за организовање експедиције за Египат. У годинама 1828. и 1829. премерио је он долину Нила на челу групе од петнаест својих верних ученика, и свуда је одушевљено дочекиван као онај који је „прочитао писмо старог камења".
Додуше, експедиција је својом фантастичном одећом могла да изазове општу сензацију. Њени чланови носили су сви турбане, блузе са златним позументима, и чизме од жуте коже. Сам њен предводник и учитељ нооио је аутентичну арапску одећу.

И поред ових театарских акцесорија експедиција је била у научном погледу веома озбиљна. Шамлолион је побуђивао чуђење и дивљење огромном египтолошком ерудицијом. Обично му је један поглед ока био довољан да споменике на које наиђе класифрпеује у праву епоху. За њега ништа није представљало изне нађење, све што би опазио, потврђивало би његово теоријско знање стечено током дугогодишњег рада у Гренобл у и Паризу.

Шамполионови млади другови дивили су се романтичној лепоти египатских рушевина. Ево шта је један од њих забележио о храму крај Дендера:
„И најзад указа се храм, окупан светлошћу месечине: савршен мир и тајанствена магија владали су над портиком с његовим гигантским стубовима, док је споља све тонуло у засењујућој светлости месеца. Необичан, чудесан контраст! .Запалили смо ватру од сухе траве на средини храма. Нови усхит, нови полет одушевљења, које је граничило са есктазом! Обузела нас је нека непојмљива грозница, нека лудост, неки неописив занос!"
Сам предводник експедиције изражавао се о томе храму на уздржљивији начин, али се видело да ни он није могао да се одупре његовим дражима:
„Чак и не покушавам да опишем утисак какав је на нас учинио храм, а нарочито његов портик. Поједини делови грађевине могу бити описани бројевима и размерима, али оно што је потпуно немогуће, јесте да се да било каква представа о целини. Храм на најсавршенији нгачин спаја у себи *љутгкост* и величанственост. Провели смо тамо два часа, пуни екстатичних расположења. Под вођством сиромашног, одрпаног фелаха тумарали смо по одајама храма, и при светлости месеца покушавали да
прочитамо натписе усечене на спољашњим зидовима."
Три године после повратка с путовања по Египту Шамполион је умро у Паризу од потпуне исцрпљености организма, изазване надљудским умним радом.

ДОЛИНА КРАЉЕВА, СВЕТИ БИКОВИ И СФИНГЕ

Денонова књига и луксузно албумско Жомарово издање изазвали су у Европи грозницу набављања споменика древног Египта. Сви значајнији градови сматрали су својом чашћу да у музејима имају експонате пренесене право са обала Нила.

Експедиције које су у том циљу слате често су више имале у виду мотиве диктиране модом, него озбиљне научне циљеве. Надајући се добити, авантуристи су се на властиту руку отправљали у Египат и откупљивали статуе, скарабеје, па чак и читаве саркофаге и мумије, да би их препродали приватним колекционарима. Захваљујући тој коњуктури распојасала се у Каиру илегална трговина, коју чак ни најоштрији административни прописи нису успевали да укоче. Читава села египатских фелаха, која су лежала у погодном суседству рушевина и краљевских гробница, створила су од трговине споменицима главни извор свога издржавања. У закуцима уличица и на базарима брадати Арапи су често нудили на продају дела египатске уметности, којима би се поносили најугледнији музеји света. Немогуће је чак оценити колико је ненадокнадиве штете нанесено тада египтологији, јер су у гроз ничавом трагању за налазима бескрупулозно пљачкани гробови и храмови, разбијани саркофази, откидане киповима главе и скидане са зидова читаве плоче с рељефима или натписима.
Сред тога метежа полако је сазревала ваљана археологија Египта. Њен пионир је, чудним стицајем околности, био човек који није имао ничег заједничког са археологијом, Ђовани Батиста Белцони, рођен 1778. године у Падови, личност невероватно сликовита и до извесног степена авантуристичка. У ствари, требало би га убројати у ред оних обичних тражилаца блага, од којих је тада врвело у Египту, а који су представљали праву почаст за науку, да није начинио неколико открића од великог значаја за египтологију, која је тада тек стављала прве кораке. Познији археолози су му не једном најоштрије приговарали због његових истраживачких метода који су вапили за осветом до неба, али су и поред свега признали његове неоспорне заслуге.
У младости је Белцони хтео да ступи у манастир, али улога монаха уопште му није одговарала. Јер био је то младић с мишићима рвача, жесток, слреман за битке и авантуре. Уз то се упетљао у неке политичке интриге, а у оно време то није било

безопасно. И стога, кад је напунио двадесет три године, морао је да бежи из Падове и убрзо се нашао на лондоаскод калдрми.
Тамо је за издржавање зарађивао на доста оригиналан начин. Иступао је у путујућим циркусима као „најјачи човек света". Обучен у ружичасте трикое, будио је дивљење снажним бицепсима, дизао невероватне терете, а при крају приредбе, држећи на себи неко~ лико људи, парадирао би око арене уз туш оркестра и одушевљено урлање публике.
Кришом је ипак сањао о извршењу каквог великог открића које би му донело богатство. Пошто је чуо за примитивне методе наводњавања какви су од памтивека примењивани у Египту, конструисао је точак за пумпање воде, четири пута успешнији од ондашњих долапа. За последњи новац добијен за иступе у циркусу отпутовао је у Каиро и приказао свој модел тадашн>ем владаоцу Египта, Мохамеду Алију. Доживео је ипак потпун неуспех. Мохамед Али, познат по томе што је за време банкета посекао све до једног четири стотине бејова, нипошто није био склон да олакша подјармљеним феласима, и пропратио је приказ равнодушним слегањем рамена.
Белцони се нашао у Каиру без паре у џепу. И кад га је посетио месни енглески конзул и предложио му да обави један посао уз добру награду - без премишљања је пристао. Радило се, наиме, о томе да узме из Тебе огромни кип Рамзеса II, да га низ Нил претранспортује на брод у Александрији, откуда је требало да буде превезен у Британски музеј у Лондону.
У јуну 1816. године Белцони се појавио у Теби. Рушевине града оставиле су на њега дубок утисак и улиле му ватрену љубав према *египатским* старинама. Решио је, дакле, да остане у Египту заувек и да се потпуно посвети археолошким истраживањима. 0 првом сусрету с рушевинама овако је писао у својим мемоарима:

личанственошћу, узвишеном монументалношћу. Све је у њему достојно дивљења - предворје (пропилеји) са два обелиска и колосалним киповима у прочељу, густо размештене групе огромних стубова, различите дворане, пребогати орнаменти који покривају сваки делић зидова и стубова, баталистички рељефи на пропилејима. Кад управимо поглед на северну страну Тебе, привучени призором остатака грађевина који се уздижу високо изнад крошњи палмовог дрвећа - нађемо се у правој шуми храмова, стубова, обелиска, киповаколоса, сфинги, портика и безброја других споменика, које је апсолутно немогуће описати.
Чак и на западној страни Нила путник се нађе међу чудима. Можемо тамо да се дивимо храмовима, гигантским киповима неуопоредивим по снази израза, и 'Долини краљева', с многобројним краљевским гробовима, исклесаним у стени, с њиховим зидним сликама, <;аркофазима и киповима. Ко се не би зачудио над судбином народа који је створио ове фасцинантне грађевине, а потомутонуо у такав мрак заборава да су чак и његов језик и писмо постали загонетка."
Белцони је изнајмио неколико десетине Арапа и помоћу греда, мотака и ужади од палмове лике натоварио кип на брод. У тешком послу и сам је учествовао с таквом усрдношћу да му је у једном тренутку крв лотекла из носа. Путовање низводно Нилом трајало је пет месеци. Уз пут се Белцони тешко разболео, и све време је морао да остаје у замраченој кајути, али је Рамзеса II срећно довезао у Александрију.
Следећих пет година провео је у Египту прикупљајући и шаљући у Лондон најразноврсније предмете, од ситних скарабеја, па до огромних монолитних обелиска. Његова делатност, истину говорећи, била је најобичнија пљачка; у његово оправдање може се ипак рећи да он у своје време није представљао изузетак. Чак и озбиљни археолози су без икаквих устручавања огољавали Египат, извозећи археолошке ископине у своје земље.
Несумњива његова заслуга била је то што је почео археолошка истраживања у Долини краљева, која лежи на западној страни Нила, наспрам Луксора и КарЈнака, давних егиггатских градова, данас пуних дивов

ских рушевина. У тој безљудној долини, затвореној венцем кречњачких стена, фараони су почев од XVI века пре н.е. уклесавали себи гробнице и тамо су сахрањиване њихове мумије сред невиђеног блага.
Гробнице су још у прастарим веменима биле опљачкане. Стога су стајале празне и отворене као пећинска ждрела. У њима су пребивали шакали и слепи мишеви. Једино су на зидовима кршгги сачуване чудне слике и тајанствени хијероглифи, које нико није умео да прочита. Већ су грчки и римски путници радо посећивали необичну долину. Њени голи, окомити, стеновити скелети, огромне плазине шљунка и рушевина што су лежале у њиховом подножју и, ггое свега, непробојна тишина која је владала над пустим, рекло би се, месечним пределом, остављали су неизбрисиве утиске.
Египтолози су били убеђени да су сви гробови који су се налазили у Долини краљева већ познати и истражени и да почињање специјалних радова на ископавањима не би тамо имало никаквог смисла. Али Белцони се није уплашио тог мишљења. На једном месту долине он је уз помоћ неколицине фелаха уклонио огромну гомилу рушевина и наједном се нашао пред улазом у гробницу о чијем постојању нико није ништа слутио. Лежао је тамо некад, окружен невиђеним благом, фараон Сети I, Рамзесов претходник, освајач Либије, Сирије и Хетитије, али гроб је био потпуно опљачкан. Преостао је само празан саркофаг од алабастра, који је Белцони послао у Лондон.
Откриће гробнице изазвало је свеопште узбуђење, јер је из тога непобитно произлазило да долина, упркос мишљењу научника, крије још мноштво изненађења. Отада су тамо почели вишегодишњи радови на ископавањима, овенчани у XX веку откопавањем нетакнутог гроба фараона Тутанкамона, где је пронађена велика количина просто невероватног блага и египатских уметничких дела.
Године 1820. Белцони се вратио у Лондон, одушевљено поздрављен. Још је већу славу стекао кад је у „Египатској хали" на Пикадилију приредио изложбу својих налаза, међу којима је највећу атракцију представљао алабастарски саркофаг фараона Сетија I.

Белцони је неколико тодина касније умро на броду, на путу за Тимбукту, куда је био кренуо у потрази за новим доживљајима и новим утисцима.
Истраживач потпуно друге врсте био је Француз Огист Маријет, учени археолог и кустос Лувра. У Египат је сгигао године 1850, с препоруком да за свој музеј откупљује документе на папирусима.
Каиро са својим куполама и стреловитим минаретима оставио је на њега непролазан утисак. Шетајући једном градским улицама с чуђењем је приметио да пред џамијама и палатама високих египатских чиновника стоје идентичне статуе сфинги. Запитао се откуда потичу. Несумњиво су - помислио је - донесене у Каиро с једног места, на шта је указивала готово близаначка сличност стила и једнаки размери.
Њихову тајну открио је сасвим случајно. Боравећи у Сакару, граду који лежи недалеко од Каира, опазио је главу сфинге како вири из пустињског песка. После откопавања њеног трупа, прочитао је натпис: „Апис, свети бик Мемфиса".
То га је веома наелектрисало, јер је однекуд знао да је култ светог бика негован у храму везаном за легендарну алеју сфинги, која је већ одавно нестала са земљине површине и нико није знао где да тражи њене трагове. Зар би требало да је закопана у песку ту, у Сакару?
Одмах је изнајмио неколико десетина Арапа и почео да прекопава песак у блиском суседству пронађене статуе. Резултат рада био је сензационалан. Дуж једне и друге стране широког пута стајало је сто четрдесет огромних сфинги које су охоло гледале у даљину. Даља тражења показала су да је алеја повезивала два храма, који су се сад налазили у потпуним рушевинама.
Првог дана, крај једног од тих храмова, Маријет је открио засут улаз у подземље. Запалио је буктињу и стрмим ходником сишао унутра. При светлчсти лелујавог пламена угледао је незаборавну слику. У огромној галерији, искованој у стени,

стајали су поређани саркофази од полираног хфвеног и црног гранита, тешки најмање око седамдесет тона сваки. Очигледно је

било да су и ту беснели пљачкаши, јер су поклопци неких саркофага били одваљени и стајали на боку.

У еваком од тих саркофага почивала је мумија бика, недирнута и добро очувана, али драгоцености којима су их били опремили за пут смрти биле су опљачкане.

Одавио ее амал.о да су Ерипћанги неке животиње сматрали божанским створењима и окружавали их ре

лигијским култом. Овде је ипак Маријет открио видљив доказ тога особеног обичаја у виду читавог гробља поступних отеловљавања славног бика Аписа, слуге бога Птаха, коме су подизани храмови и додељивани му посебни колегијуми свештеника.

Животиња је цео живот проводила у храму или на пашњаку поред храма, а кад би завршила свој угодни живот, свештеници би је уз свечане ритуалне обреде балсамовали и сахран>ивали у подземним катакомбама.

Египћани су веровали да умире само његова земаљска навлака, 'док се душа пресељава у тело другог бика. После завршетка дуготрајних погребних свечаности, делегирани свештеници храма упућивали би се на лутање по земљи, како би међу биковима пронашли божанског наследника. Познавали би га по само њима познатим тајанственим променама длаке. Изабраника би окитили цвећем и, украшеног шареним тракама, у свечаној процесији одводили у храм. Уз пут би га гомиле верника поздрављале радосним играњем и певањем.

Занимљива појединост је то што је култ појединих животиња негован по областима, из чега треба претпоставлсати да је сезао до оних времена када је Египат још био подељен на засебне племенске државице. У Бубастису и Бени Хасану нађено је гробље балсамованих мачака, у Омбосу крокодила, у Ашумнеину ибиса, а у Елефантини овнова. Док се у неким областима сматрало да су те животиње божанска, неприкосновена створења, у другим областима су убијане без најмањих скрупула. Из те супротности у веровању произлазила је, на пример, необична чињеница да је на неким дело• вима Нила врвело од крокодила, док су на другим били истребљени.

Уопште узев, животин.е су у египатској религији играле веома важну улогу. У најдавнијим временима богови су иступали под ликом краве, овна, сокола, ибиса, шакала, крокодила, мачке, змије итд. Током времена почели су да се очовечују, задржавајући још живо

тињске главе, а тек у последњој фази преображавају се у потпуно *људске* ликове.

Маријет је начинио још једно откриће, исто тако значајно за египтологију. У близини „Алеје сфинги" ископао је уклесану у стени неизмерно стару гробницу великаша и спахије по имену Ти, који је потицао из раздобља настанка Кеопсове, Кефренове и Микеринусове тофамиде. Гробница је потпуно опљачкана, али су се на њеним зидовима очувале фреске које имају неоцењиву научну вредност самим тим што су нам први

пут дозволиле да се упознамо с начином живота и друштвеним уређењем Египта.

Великаша и богаташа Тија видимо на тим фрескама увек три или четири пута већег од других људи, Он се уздиже изнад њих охоло и владалачки, изражавајући на тај начин класну провалију која одваја господара од робова. Видимо га на гозби с породицом, у лову у папирусовом честару, или како стоји на палуби брода и посматра веслаче.

Неке фреске приказују разне облике угњетавања. Ено, сељаци вођени на ужадима

предају порез, на другом месту видимо дуге редове жалосно погнутих заробљеника, а поред њих чуваре који измахују бичевима. Те слике обавештавају нас о друштвеним одно

сима у старом Египту боље од многих прочитаних натписа.

Слично су поучне слике које представљају људе у њиховим пословима. Видимо сељаке при обради лана, при кошењу, млаћењу и чишћењу пшенице, видимо гониче магараца, градитеље бродова, дрвосече, златаре, каменаре, ременаре, граверe и уметникевајаре. Пошто се све то догађа на имању земљопоседника Тија, слободно нам је да закључимо како су имања ондашњих великаша представљала затворене, самодовољне привредне јединице, које су производиле готово све што је било потребно за властиту потрошњу.

Заслуга Огиста Маријета било је и оснивање Еги" патског музеја у Каиру. Као директор тога музеја он се успешно борио против нелегалне трговине спомеиицима; захваљујући њему издат је закон који је регулисао услове под којима су могла да се врше археолошка ископавања и који је имао за цилз да Египат заштити од потпуне пљачке вредних старина. Данас је, захваљујући његовим напорима, слободно само у изузетним случајевима извозити налазе; нормално, археолози морају налазе да предају Египатском музеју, те се у Каиру сад налазе највеће збирке, које научницима дају основ за проучавање историје, културе и обичаја старог Египта.

ТАЈНЕ ПИРАМИДА

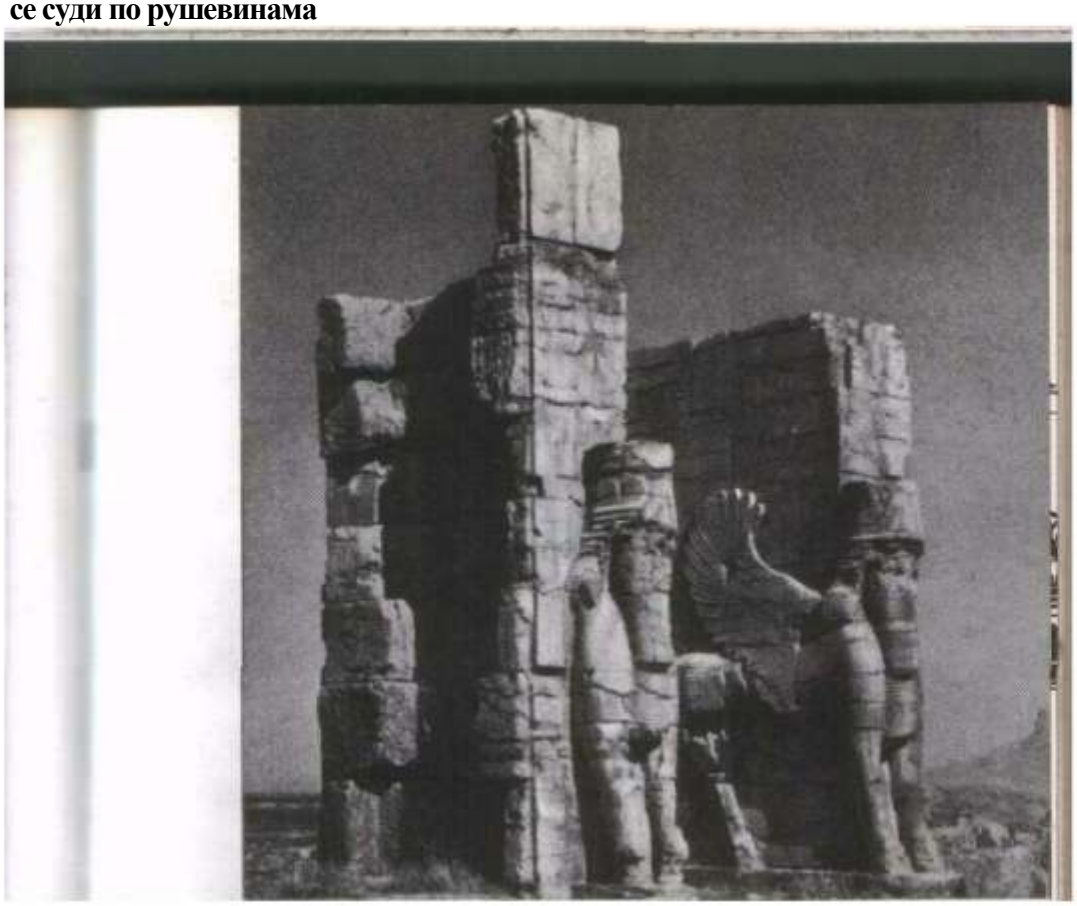
Међу археолозима XIX века назив пионира египтологије заслужује и енглески научник Вилијем Метју Флиндерс Петри, који се почев од 1880. године» кроз раздобље од 48 година, бавио углавном истраживањем пирамида.
Огромне грађевине у облику пирамида, међу Арапима зване „фараоновим горама", настале су у периоду владања треће и четврте династије фараона, дакле пре готово четири и по хиљаде година. Оне су од памтивека представл.але циљ путовања многих генерација путника, будећи дивљење и готово сујеверни страх својим огромним димензијама, као и строгом архитектуром.
0 пирамидама се знало једино то да су криле у себи мумије моћних владалаца Египта. Нису се тачно знали ни њихови размери, ни време настанка неких од њих. 0 пирамидама су кружиле најразличитије, мање или више фантастичне легенде и приче. У њиховим облицима и пропорцијама тражен је одраз свештеничког астрономског
знања, па чак и мистичних пророчанстава о будућој судбини људских поколења.
Ако данас имамо подробна знања о пирамидама, имамо на томе у огромној мери да захвалимо дугогодишњем, стрпљивом Петријевом раду. Године 1880. стао је он први пут испред пирамиде у Гизеу. Услови у

којима се прихватио овог задатка захтевали су многа самоодрицања. Пошто је располагао веома оскудним
•финансијским средствима, није могао изнајмити раднике и саградити бараку у којој би се настанио и мирно радио. Сместио се, дакле, у празној каменој гробници, спавао на сламарици, спремао себи јело на шпиритусном примусу и правио белешке уз задимљену петролејку.
Када би пала ноћ и температура се нешто снизила, Петри би се свлачио до нага и улазио у унутрашњост
•сложених ходника и гробних комора пирамиде. У централном делу грађевине владала је тропска температура и тежак задах. Стога тамо није могао остајати .дуже од два часа. Он би то време искоришћавао да журно црта распоред ходника и прави
копије зидних натписа. Обично се с таквих ескапада враћао обливен
•знојем, са главобољом и очима окрвављеним од умора. И поред тога, одмах би седао на земљу и допуњавао још незавршене скице. Спарне дане проводио би спавајући у свом брлогу, све до вечери, када би му свежина допуштала да се поново прихвати посла.

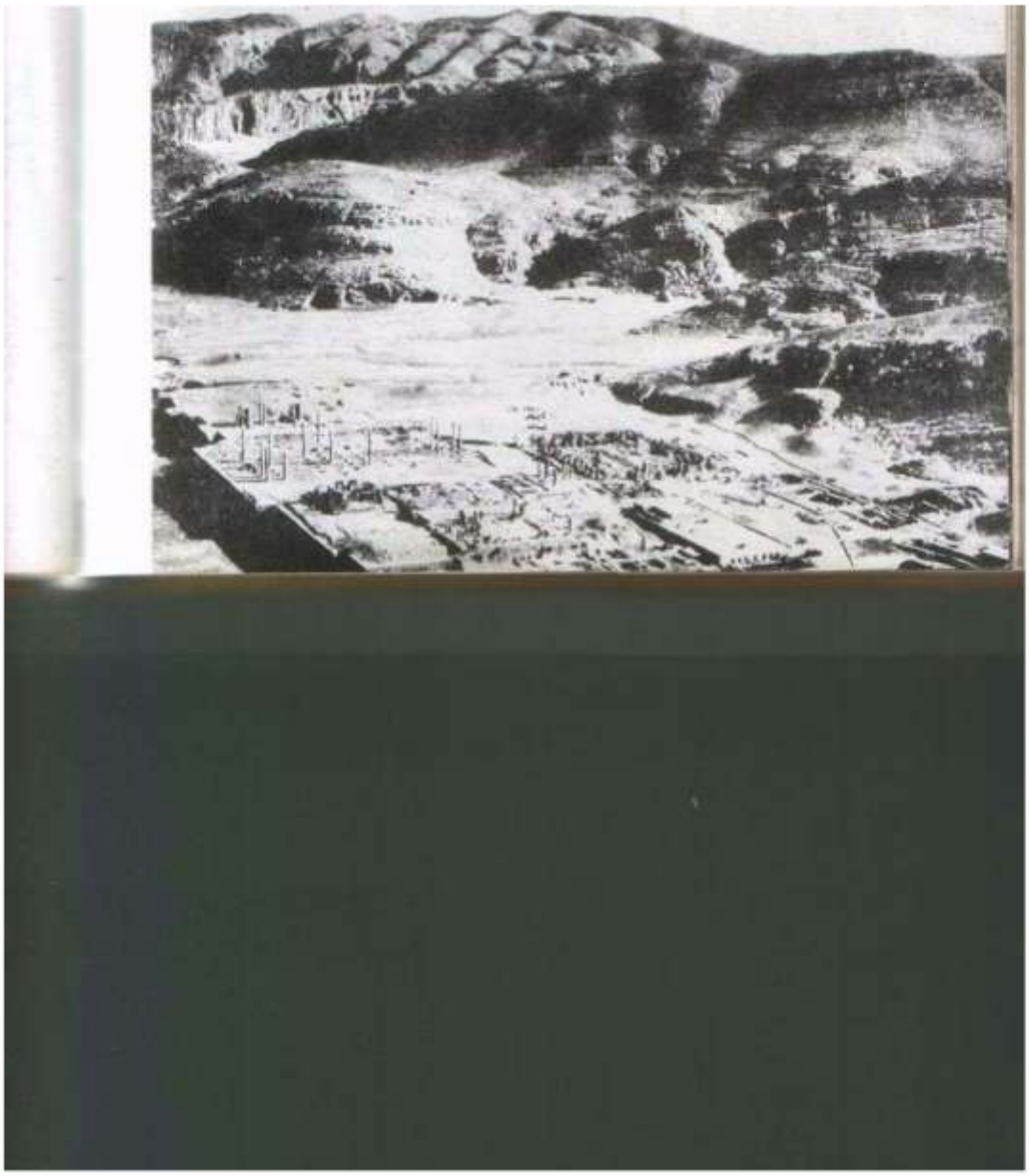
До данас су археолози набројали осамнаест ггирамида, међу којима је већина нађена само у остацима, јер су током векова служиле као неисцрпни извор гра ђевинског материјала за околне фелахе. Фараони су пирамиде подизали на западној страни Нила, у суседству најстарије египатске престонице Мемфиса, смештене на пограничју Горњег и Доњег Египта.

Најславније су три пирамиде: Кеопсова, Кефренова и Микеринусова. Највећа од њих, Кеопсова пирамида, висока је 146 метара, а страна њеног квадратног основа износи преко 230 метара. 0 њеним големим размерима стећи ћемо бољу представу ако додамо да висином она прераста базилику св. Петра у Риму. Пирами,да се састоји од 2 300 000 камених блокова, од којих је сваки тежак просечно 6000 килограма.

Херодот тврди да је пирамида грађена двадесет го,дина и да је само на преношењу грађе било запослено сто хиљада сељака, догоњених овамо сваке године у време излива Нила, када су престајали сви пољски радови. Сем тога, као што сме да се суди по рушевинама

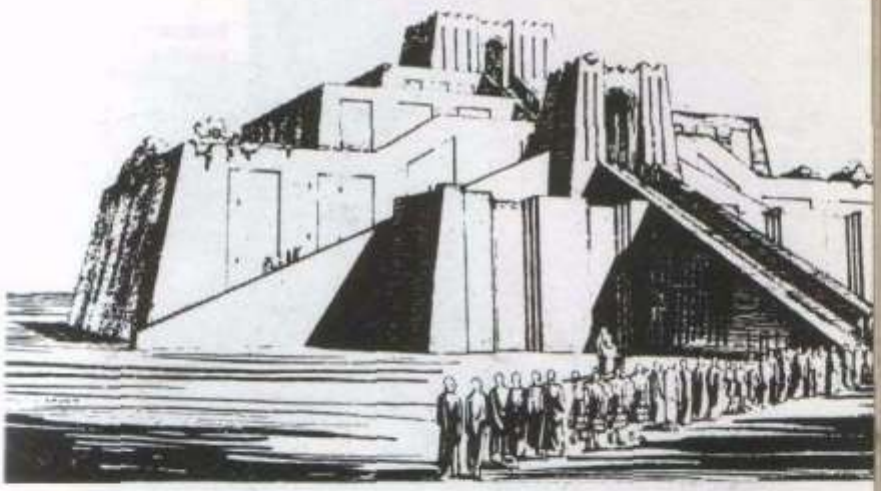

Капија двора у Персепољу Рушевине Персепоља

Златна дијадема сумерске краљице Суб-ад

Реконструкција зигурата у Уру

Рушевине зигурата у Уру

барака, радило је тамо стално око четири хиљаде ру

зидара, каменарз, вајара итд.

Испод пирамиде до дана данашњег стоји огромна сфинга, искована од монолитне стене. Она потиче из периода владавине једног од Кеопсових наследника. Лик лежећег лава с људским лицем пуним загонетне замишљености требало је да означи неограничену моћ египатских владалаца. Кип ствара дубок утисак, макар и самом својом величином, јер је 20 метара висок и 73 метра дуг.

Пирамиде које стоје сред голе пустињске равнице представљају данас веома тужну слику. Углачане плоче од вапненца или гранита, које су твориле облогу површине, поодваљиване су као грађевински материјал, а њихови су остаци посивели и изгубили своју глаткост под ударима пешчаних бура.

Пренесимо се у време њихове младости да бисмо их видели у другачијој околини. Поред сваке пирамиде, опасане украсним зидом, обично се дизао леп храм еа портиком, где су свештеници вршили богослужења за душу умрлог фараона и водили бригу о његовим свакодневним потребама, стављајући испред његова кипа посуђа с јелом и пићем.

Дворски достојанственици сматрали су врховном почашћу ако би стекли право да после смрти почивају у најближем суседству пирамида. Због тога су око пирамида била пространа гробља, пуна сјајних гробница.

Спољне површине пирамида често су биле украшене рељефима и мозаицима. За време великих празника окруживали би их шума јарбола и вишебочних застава. Из натписа у гробној крипти краљ'ице Уjебтан произлази да је врх њене пирамиде био позлаћен; златаст одблесак, који је блештао на сунцу и месечини, указивао је можда пут путницима, као бродовима светло морских светионика.

Узевши у обзир ондашње примитивне методе рада, засноване искључиво на човековој физичкој снази, истраживачи су се питали како је било могуће нагомилати толику масу камења у геометријски непогрешив облик пирамиде, и дорадити хиљаде блокова тако пре

цизно да међу њих није могла да се увуче ни оштрица ножа.

Срећом, у историјским изворима и хијероглифским натписима сачувани су неки подаци који дозвољавају да се приближно стекне представа о току читаве градње. Камени блокови превлачени су из оближњих каменолома Нилом, а потом су вучени на салинцима дуж вештачке косине, која је уздизана и издуживана онако како је напредовала градња пирамиде. Ради смањења трења, траса је посипана водом, тако да су санке с лакоћом клизиле по блату. Каменари су камене блокове постављали на тај начин што су до тренутка спајања блокова остављали уски испуст, на који су, висећи над провалијом, могли да се ослањају ногама.

Био је то изузетно напоран рад, који је захтевао мноштво људских жртава. Масе радника пословале су под бичем надзорника на убиственом пустотћском сунцу да би задовољиле ћуд једног човека, божанског владаоца Горњег и Доњег Египта.

Ако се замислимо над величином уложеног напора, доћи ћемо до уверења да се никад, ваљда, у историји света није догодило да сви потчињени буду присиљени на тако непродуктиван рад чији нам размери и напори данас изгледају као нешто непојмљиво.

Ове монструозне грађевине, намењене да у њима буду сахрањене краљевске мумије, биле су уз то израз божанства фараона, и служиле су им, по њ.иховом веровању, као степеник којим су се враћали на небо. Стога су најстарије пирамиде имале облик степеница и тек касније су, из још неразјашњених разлога, добијале глатке зидове. 0 тој мистичној намени пирамида еведоче нађени папируси, где читамо овакав стих:

„Градимо за њега (фараона) степенице да би могао ступити у небо."

За широке масе подјармљеног становништва ове сурове и у својим облицима бездупше грађевине морале су бити нешто туђе и непријателлко; биле су симбол владалаца који нису познавали меру своје охолости и егоизма. Јер градња тих пирамида гутала је главне економске залихе Египта и продубљивала беду. Чак и после њиховог завршетка паразитски се иско

рипАавао рад ратара и занатлија, пошто је ритуал захтево да се у храмовима поред њих издржава гомила свештеника који су служили искључиво покојнику. Један од фараона предодредио је у ту сврху порезе дванаест села за вечна времена. 0 угњетавању народа у периоду владавине четврте династије говори Херодот, а Диодор тврди како је становништво једном дигло буну и с пирамида бацило тела краљева.
Ако желимо тачно да разумемо мотиве који су фараоне наводили на грађење ових колоса, морамо подсетити, бар укратко, на неке карактеристичне одлике египатске религије. Међу ллејадом богова највећим култом био је окружен бог суица Ра, а затим бог земље Озирис, који је владао праведно и уз то људе научио свим уметностима и занатима. Његов брат, бог Сет, био је оличење зла. Завидећи Озирису на попу ларности међу људима, убио га је, а његово тело ставио у шкриљу и бацио у море. Она је исшговила на обалу у близини града Библоса.
Озирисова жена, богиња Изида, васкрсла га је у нови живот. Васкрсли Озирис иступа отада као грсподар света мртвих.
Озирисов син Хор осветио је очеву смрт убијајући Сета. Од тог тренутка он је постао оличење синовљеве љубави, а пошто је у борби с противником изгубио једно око, постао је и симбол посвећења.
Египћани су веровали да излазак и залазак сунца означавају смрт и васкрсење бога Ра. Из тих митова црпли су сигурност да и њих чека васкрсење и срећан посмртни живот на другом свету.
По њиховом веровању човек се састојао из трију елемената: из физичког тела, и из делова *ка* и ба.
Ка је био човеков двојник и његов анђео чувар. Представљан је као брадат човек с круном на глави. Био је и предводник умрлог по оном свету, снабдевајући га храном и водећи га пред лице бога Ра.

Права човекова душа била је *ба,* представл.ана као птица с људском главом, са уљаном светиљком која гори испред ње.
Осигуравање загробног живота за душу зависило је од двају начелних услова. Мртвачево тело морало је бити осигурано и балсамовано да се не распадне и да

га не опљачкаЈу лопови, а сем тога требало га је снабдети храном и свим предметима домаће употребе, како би се задрвољиле његове посмртне потребе. Фараони су градили стога пирамиде пуне компликованих кружних ходника и галерија, слепих комора и замки, чији је задатак био да лоповима онемогуће да стигну до мумија и блага у гробовима.
Као божанска бића, фараони су се после смрти користили истим повластицама као и на земљи. Пошто се замишљало да бог Ра преваљује свакодневно путовање ћреко неба у златном броду, у почетку је фараонова душа преузимала дужност његовог веслача, потом чак крманоша брода. Онако како су краљеви Египта постајали све снажнији владаоци, проширивали су се и њихови посмртни захтеви. У почетку су преузимали делатност личног секретара бога, потом су и сами седали на престо као

богови сунца. У вези с тим веровањима узимали су у гроб весла, потом и читаве лађе, које су археолози назвали „сунчаним лађама". Године 1955. откривен је у подножју Кеопсове пирамиде у узиданом скровшпту изузетно добро очуван чун са асурама на седиштима и веслима.

Пирамиде и гробнице великаша одражавају класне разлике какве су се обликовале још у давним временгата' египатског друштва. Балсамовање посмртних остатака и грађење специјалних гробница било је скуп подухват, недостижан за обичне смртнике. Сељаци, занатлије и чиновници сахрањивали су своје мртве у пустињски песак. И ето, чудним стицајем околности, док су величанствене гробнице у већини случајева биле 'жртва пљачкаша, остаци простих људи избегли су њихову судбину и уз то се очували у добром стању мумификације, услед недостатка влаге у пустињском пескуг

Поеле стизања у област смрти Египћанинова душа није имала лак живот. Пре но што би стигла у регионе свеколике среће где „нема поплава, зрно даје обилне приносе, а душе живе у изобиљу" - морала је претходно да савлада многе опасности. Обећану земљу окружавале су велике воде, а улаз у њу чувало је чудовиште звано „изокренуто лице", пуштајући само оне који су на земљи водили праведан живот. Ројеви

.гемона и вампира као и најразличитајих других нечистмх духова вребали су путујуће душе, трудећи се да мх чарима обезвладе. .:

Људи су имали могућност да мртвима помогну помоћу магичних формула садржаних у *Кн.изи мртвих.* Фараони нису штедели издатке како би ту људску помоћ себи обезбедили занавек. Подизали су дакле - кахо смо већ споменули - поред својих гробница храмове и додељивали им свештегогке, одређујући за њихово издржавање приходе из краљевских имања. Ти свештеници свакодневно *'су* читали компликоване ритуалне молитве, умрломе потребне као живоме вода.

Фараони су ипак познавали слабости л.удске природе, и стога су рачунали на могућност да свештеници занемаре своје обавезе и тиме њихове душе изложе &пасности да пропадну. Стога су наређивали да се на зидовима гробне коморе испишу све молитве и заклетзе које ритуал предвиђа, и уз то би у свој мртвачки ховчег стављали свитак *Књиге мртвих.* Египћани су, наиме, веровали у магичну моћ писане речи и сматрали да хијероглифи имају свој оопственн самостални живот. Ритуални текст исписан на зиду гробне крипте био је по њиховом мишљењу једнако успешан као и текст који би гласно рецитовали људи.

0 неповерењу какво су фараони имали према свештеницима, сведочило је једно откриће које је случајно начинио Петри. Године 1889. решио је да истражи унутрашњост једне пирамиде, у то време још без,'мене, јер се није знало који је фараон у њој сахрањен. Али и поред напорних трагања, ни на који начин није могао да нађе скривени улаз у њу, иако се на пирамидама улаз обично налази на северном зиду. Изгубивши стрпљење због узалудног тражења, решио је да кроз огромни масив камења пробије коси тунел управо до гробне коморе. Био је то веома тежак и спор посао. Тек после неколико недеља јавили су му арапски радници да су пробили последњи слој камења што их је одвајао од коморе.

Петри се увукао на трбуху и у краљевској крипти затекао два опљачкана саркофага са одваљеним и смрсканим поклопцима. Није ипак одмах утврдио коме. је пирамида припадала, јер је комору, која је током детана векова била суха, почела из непознатих разлога да облива унутрашња вода. Петри ју је захватао лопатицом у ведро и додавао га Арапима, који су воду напољу просипали. С великим напором осушивши комору, приступио је њеном истраживању. У углу је нашао вазу од алабастра с натписом из кога је произлазило да је пирамиду за себе и евоју супругу подигао фараон Аменемхет III.

Али Петрија је много више занимало друго питање, наиме, на који су начин пљачкаши дошли до унутрашњости, не остављајући за собом најмањег трага. Где се

крије улаз у унутрашњост, који је он узалуд тражио? Зар су пљачкаши били тако добро обавештени о распореду грађевине да су једноставно отворили улаз и ушли унутра?
Желећи да разреши тајну, одлучио је да испита цео лавиринт ходника, полазећи од гробне коморе све до изгубљеног улаза. Задатак је био неизмерно напоран, а местимично чак и опасан по живот. Ходнике су испуњавале гомиле крша и песка, које је унутрашња вода претворила у лепљиво блатиште. Петри је на појединим местима

морао да се вуче на трбуху, гушећи се у смрадном ваздуху. Најзад, ма заблаћен и потпуно исцрпљен, стигао је до улаза. Налазио се, насупрот обичаји ; У јужном зиду пирамиде. И сад се почео питати:
откуда су пљачкаши знали да је улаз требало тражити у јужном зиду? Полако су у њему почеле да се буде извесне сумње; ако би се доказале, било би то немало откриће.
Потом се вратио путем којим су се пљачкаши несумњиво морали кретати у правцу крипте, при чему је настојао да се унесе у њлхову ситуацију, питајући се шта би он учинио на њиховом месту. Наилазио је на разне замке и препреке, чији је задатак био да непозваним уљезима отежају стизање до ризнице. Више пута је морао признати да би се нашао беспомоћан и изгубљен пред тим лавиринтом да већ пре тога није знао пут из супротног правца.
Али пљачкаши су, како су то одавале рашчишћене рушевине, ишли напред са зачуђујућом сигурношћу. Кад би се степенице нагло прекидале у некаквој слепој соби, знали су да даљи пут треба тражити у таваници,

где се налазио отвор, замаскиран каменом плочом. Тако су с лакоћом прошли кроз три слепе коморе. У једном од ходника пут је заграђивао нагомилан крш, који ;е сезао до еаме таванице.
Уклањање препреке захтевало је много времена и напора. Петри је срачунао да би пљачкашима било потребно најмање пет месеци да продру до краљевске гробнице и да из н>е изнесу благо.
Било је јасно да у тим условима то нису могли учинити да их не примете свештеници и командир гробљанске страже. А ако су упркос томе пет месеци мирно пословали у пирамиди, није било сумње да то нису чинили на своју руку, него да су припадали ор ганизованој банди у којој су свештеници и командир гробљанске страже били прави инспиратори преступа.

ПОСМРТНЕ БРИГЕ ФАРАОНА

Једнога дана године 1881. у радионици једног немачког египтолога појавио се неки богати Американац. Извалио се на седиште и вадећи из ташне свитак папируса рекао:
- Сазнао сам да умете да читате египатске папирусе, па сам вас хтео замолити да оцените овај документ. Има ли неку већу вредност? Платио сам за њега доста велики износ.
Професор погледа папирус и удуби се у египатски текст. Видело се како се током читања на његовом лицу одсликава све веће чуђење. С једва уздржаваним узбуђењем, упита:
- Где сте то набавили?
- Зашто питате? Зар је то нешто изузетно вредно?
- Овај текст је припадао једном фараону чија је гробница у Долини краљева од памтивека пуста. Тајна је у томе што су свици ове врсте стављани у ковчеге фараона, те се може закључити да ни његова мумија није пропала, него да се чува на неком другом месту. Схватате, ваљда, колико је за науку важно да се открије порекло овог папируса.

- Нећу да кријем, - рече Американац са осмехом - допутовао сам у Каиро с намером да за своје збирке набавим неколико египатских споменика. Знао сам да је то нелегално, те сам се с арапским трговцима састајао само ноћу. Једног дана ме је неки арапски див позвао у задњу просторију дућана и понудио ми тај папирус, тражећи доста велику суму. После ценкања сам га купио и одмах отпутовао из Египта како ме не би ухватили и одузели плен..

Немачки египтолог написао је о овоме писмо у Каиро. Директор Египатског музеја, професор Гастон Масперо, прочитавши вест о открићу палируса, пенио се од беса. Јер у последње време изнесено је у ино| странство неколико десетина вредних докумената и споменика египатске уметности, а сва дотадашња трагања нису дала резултата, сем обавештења да све то продаје неки анонимни Арапин о коме се знало само то да је огромног раста.

Полиција је све дотле била беспомоћна, па је директор решио да ствар узме у своје руке. Задатак открића дива у турбану поверио је младом асистенту, Емилу Бругшу, који је просто трљао руке радујући се улози детективааматера.

Трагање је почео тиме што је отпутовао у Луксор и настанио се у хотелу, причајући на све стране како је он богат Американац који тражи античке споменике. Данима и ноћима вукао се по градским уличицама, откупљујући повремено за скуп новац некакве предмете.

Арапи су најпре покушали да му потуре фалсификовану робу, али како је млади странац у трен ока препознавао фалсификате и одбацивао их презривим одмахивањем руке, стекоше према њему поштовање:

уверише се да имају посла с неким ко није наиван турист.

Једног дана, осврћући се по базару, асистент је пролазио поред једног од безбројних малих дућанчића. С његова прага Арапин дуге седе браде климну му главом и уведе га у задњу собу и понуди му да купи малу камену статуету. Угледавши је, Бругш једва успе да прикрије чуђење. По стилу је одмах закључио да има пред собом рад стар најмање три хиљаде година.

Ценкајући се, он је тобоже овлаш обртао статуету у рукама и по хијероглифском натпису урезаном на њој отарио да потиче из гробнице једног од фараона двадесет прве династије. Та је гробница одавно стајала густа у Долини краљева. Откуда онда потиче статуета? Решење ове загонетке донело би науци непроцењиве користи. Тобожњи Американац је равнодушно откупио статуету и ставио Арапину на знање да тражи још примерака египатске уметности.

Неколико чаоова после тога јавио се у његовом хотелу Арапин по имену АбделРасул из села елГурнаха, и понудио му разне предмете из времена владаа>а исте династије. Млади научник погледао је понуђену робу доста расејано, али је сав опчињен зарио поглед у дошљака, брадоњу огромна раста. Није било нихакве сумње, најзад је стао лицем у лице с оним легендарним трговцем који се као варљива сенка извлачио из свих подметнутих замки, годинама доводећи до' беса полицију и археологе. Наредио је да га одмах ухапсе и баце у затвор.

Истрага коју су водиле египатске власти отезала се унедоглед. Јадник је све порицао, мада су га, по нељудским методима ондашње египатске полиције, тукли штаповима по табанима. Чланови породице и други становници села, доведени као сведоци, заклињали су се да је АбделРасул честит човек и да се никад није бавио трговином спомеиицима прошлости. Проблем је стао на мртвој тачки и затвореника су, хтелине хтели, морали пустити на слободу.

Али после неколико дана кривац се - о чуда! - вратио и признао да је он онај тражени трговац. Шта га је на то навело?

АбделРасул је био члан друштва у које су спадала његова браћа и неколико других сељака. По договору, добијао је пети део добити од незаконите трговине. Али кад се вратио из затзора, затражио је да му се додели половина добити као награда што и по

ред мучења ништа није признао и никог није одао. Настале су жестоке свађе, чак и туча. Одбијање га је разбеснело до те мере да је отрчао у полицију и предао се у њене руке, само да се освети својим саучесницима.

Директор Масперо боравио је у то време у Пари'зу, те је позван његов асистент, кога је занимао тајни извор споменика изношених на тржиште. АбделРасул је тада испричао просто фантастичну историју случајно начин.еног открића.
Једном се у друштву са братом Мухамедом и познаником из родног села упутио у удољицу недалеко од Долине краљева, одвојену од ње ониским појасом тебанских брежуљака. Тражећи у рушевинама налазе које би могли уновчити, изненада су наишли на отворено окно, правилно прокопано кроз стену. АбделРасул се на ужету спустио унутра. Убрзо је дао знак да га извуку и са страхом у очима почео да дречи:
- ***Африт!*** **Тамо доле седи** ***Африт!***
Африт **на арапском значи дух, те се сва тројица .дадоше у бекство. Увече Абдел Расул признаде брату да је прича с афритом била само лукавство, како би уплашио познаника и пред њим лрикрио оно што је открио. Браћа су се вратила сутрадан и спустила се на дно окна. У дубину стеновитог брда водио је ходник који се на крају проширивао у подземну галерију, где им се при лелујавој светлости буктиње указао невероватан призор. Тамо су у реду стајали дрвени мртвачки ковчези. По знаку змије на челу чак су и ови сељаци схватили да имају посла са лешевима фараона.**
Знали су, додуше, да би били дужни да откриће пријаве Одељењу старина, али радије су решили да ћуте и да из пронађене ризнице извуку што већу корист. 0 извлачењу целокупног блага ипак није могло бити ни говора: појава толике количине нових налаза на тржишту сигурно би побудила сумњу власти. Договорили су се, дакле, да оснују компанију са осталим члановима породице и неким познаницима и да гроб ницу искоришћавају постепено. Тим методом осигурали за себе доживотне приходе и ваљано издржавање.
Асистент музеја Емил Бругш одмах је пошао у наведену долину и спустио се на дно окна.
„Нисам поуздано знао", прппе у сећањима, „да ли је био сан или јава. Погледавши на један од ковчега прочитао сам на поклопцу име краља Сетија I, оца Рамзеса II.
Неколико корака даље, с рукама скрште

ним на грудима, почивао је у скромном ковчегу Рамзес II. Што сам даље ишао у дубину дворане, наилазио сам на све веће благо. Ту Аменхотеп I, тамо опет Ахмес, три фараона са именом Тотмес, краљица Ахмес Нефертари - заједно тридесет и седам ковчега са добро очуваним мумијама краљева, краљица, кнежева и кнегињица."
Неки ковчези били су још затворени, други су стајали отворени, опљачкани. Међу ковчезима било је расуто мноштво свакојаких предмета, као што су вазе, кутије, накити, додељени мртвима за посмртно путовање.
Уз неке лобање још је била прирасла кожа и коса, ту и тамо из отворених уста цериле су се добро очуване вилице. Нарочито јак утисак остављао је Рамзес II, који је умро у својој деведесетој години. У лобањи фараона Секенрија зјапио је огроман отвор од смртоносног ударца који му је задат за време најезде Азијата. Међу мумијама се често запажало блиско сродство; тако се, на пример, по цртама лица могло познати да је Рамзес II био Сетијев син.
На који су се начин мумије нашле у скупној катакомби, док су њихове првобитне гробнице у Долини краљева стајале напуштене? Загонетку су откривали натписи, на брзину нажврљани на ковчезима. Египатски свештеници хтели су да избегну пометњу при пресељењу лешева и записивали су на ковчезима имена покојника, и наредна места њиховог почивања, пре но што их ставе у скупну подземну крипту. Неки фара они, као што проистиче из записа, нису ни после смрти дочекали мир. Тако је Рамзес

III - како произлази из забелешке - чак три пута преношен из једне гробнице у другу.

Размишљ.ајући о узроку овог чудног пресељавања, археолози су покушавали да у машти репродукују ток читавог овог случаја. Из многобројних докумената непобитно је произлазило да су краће у Долини краљева постале права напаст. Пљачкаши нису поштеђивали чак ни краљевске мумије, избацивали су их из ковчега и пресецали завоје да би дошли до накита и амајлија. Све мере предострожности показивале су се као уза

лудне, пошто су у пљачку гробова били умешани и

чувари и свештеници којима је поверена брига о мртвима.

Један од фараона најзад је изгубио стрпљење. Желећи да оконча даље светогрће, наредио је да се у оближњој удољици ископа заједничка крипта и да се у њу пренесу све преостале мумије његових предака. Пошто је у подземље водио само један улаз, изгледи за његово очување били су већи но кад су били у питању многе гробнице у Долини краљева.

Једне ноћи свештеници су се потајно окупили, пребацили мумије у нове ковчеге и у фантастичној процесији пренели их на ново место починка, при чему су користили уску планинску стазу, која тамо постоји до дана данашњег. Срећ.ним стицајем околности, гробница је некако пала у заборав, и упркос историјским бурама претрајала до нашег времена, све док је није открио Арапин АбделРасул.

Решено је да се мумије пренесу у Египатски музеј у Каиру, и да се сместе у одвојену дворану (тамо их је могуће гледати само уз специјалну дозволу). Тако су натоварене на барке и повезене низ Нил.

Вест о краљевском погребу проширила се по Египту као муња. Чим би се флотила барки приближила неком приобалном селу, становништво би излазило на обалу и понашало се као да се опрашта с неким од својих најближих. У складу с египатским погребним обичајима, мушкарци су с времена на време испаљивали у ваздух салве из својих пушака, а жене су се претварале у нарикаче, које су очајно нарицале и од жалости чупале косу.

У подземној галерији није пронађена мумија фараона Мернептаха. То је изазвало задовољство код људи који су *Библију* сматрали веродостојним историјским извором. Мернептах је био онај фараон који је прогонио Јевреје за време њихова бекства из Египта и наводно се утопио у таласима Црвеног мора. Одсуство његове мумије у гробници била је тобожња потврда ове библијске верзије.

Али дванаест година касније начињено је ново велико откриће. У Долини краљева нађена је гробница Аменхотепа II са тринаест мумија других фараона. И ето, ме^у њима се налазио и овај библијски Мернеп

ах. Из тога је произлазило да није погинуо у таласима мора, него да је умро природном смрћу. Постојала је, додуше, претпоставка да је његово тело избачено на обалу и да је тек после тога балсамовано. Али анатомска испитивања нису показала трагове распадања

ела какви би морали остати услед деловања морске воде.

Први фараон који је прекинуо традицију грађења пирамида био је Тотмес I (1545-1515. пре н.е.). На такав корак није га нипошто навела воља да поданицима олакша издатке нити да се одрекне титуле „Сина Сунца", него чисто практични обзири, наиме, очита чињеница да пирамиде нису биле у стању да сачувају било коју мумију од светогрђа.

Археолози су наилазили на многобројне доказе систематске пљачке. Продревши у гробницу фараонове жене Зер, злочинци су расекли мумију да би скинули с ње накит. Неко мора ипак да их је уплашио, јер су уплашено бежећи из коморе бацили одсечену краљичину руку. Нађена је године 1909, завијена у ланену плахту, још украшена двема наруквицама од аметиста и тиркиза. У Кеопсовој и Кефреновој пирамиди зате

чени су само празни саркофази разбијени у парампарчад. У Микеринуоовој пирамиди саркофага уопште није било, а на поду гробне коморе стајали су остаци мумије у древном ковчегу.
Тотмес I хтео је да избегне сличну судбину и с'тога је за своју гробницу изабрао место удаљено од људи и лако за чување. Била је то позната нам већ Долина краљева, где су отада наставили да се сахрањују и његови наследници.
Градњу тајне гробнице Тотмес I је поверио свом архитекту по имену Инени. 0 томе нас обавештава градитељ пишући на зиду свога сопственог гроба, следеће речи:

„Ја сам једини надзирао градњу гробнице у стени у којој је сахрањено Његово Кралзевско Величанство. Нико други тај гроб није видео, нико друти није за њега чуо."

Његово тврђење, разуме се, не треба примати дословно, јер је при градаи морало учествовати бар сто рад

ника. Шта се онда догодило с њима? 0 томе даје мишљење један од највећих познавалаца Долине краљева, енглески археолог Хауард Картер:
„Довољно је јасно да сто или и више радника који су познавали највреднију краљеву тајну нису пуштени да остану слободни. Можемо бити уверени да се Инени ни за тренутак није колебао да им уста зачепи занавек. Радове су вероватно обављали робови, који су потом усмрћени."

Знамо већ да су се сви предузети кораци и људске жртве показали узалуднима. Лопови су се у Долини краљева острвили до те мере да је од њих ваљало спасавати краљевске мумије и преносити их на друго, скривеније место.
На закулисни механизам пљачкања гробова занимљиву светлост баца један акт процеса нађен међу папирусима из доба владавине Рамзеса IX (20. династија). Ево како је то изгледало:
Старешина градске четврти Тебе, која је лежала на источној страни Нила, по имену Пезер, сазнао је од својих шпијуна за систематско пљачкање Долине краљева, смештене на западној обали реке, где j§ старешина био некакав Певеро. Оба градска чиновника борила су се за наклоност гувернера тебанског дистрикта Хамвезеа, и колико год су могли, један другог су клеветали.
Пезер је, дакле, написао притужбу у којој не само што Певера оптужује због тихог учешћа у пљачки, него чак даје тачну количину покрадених гробница. По његовом тврђењу нарушено је десет краљевских гробова, четири гроба у коме су биле сахрањене свештенице, и неколико гробова приватаих лица.
Хамвезе је морао да реагује на тужбу, те је сазвао истражну комисију од неколико лица и послао је на другу страну Нила. Али, како произлази из тока истраге, чланови комисије, а можда и сам гувернер, мора да су у тој афери умакали прсте, или су у последњем тренутку били поткупљени. Јер написали су опширан извештај у коме су Пезерову тужбу одбацили на основу потпуно смешних и небитаих доказа.
Изјавили су, наиме, како је Пезерово тврђење да је тобоже опљачкано десет краљевских гробова и чети

ри гроба свештеница неосновано, пошто је као жртва пао само један краљевски гроб и два гроба свештеница. Признали су такође да је опљачкан известан број призатних гробова, али све то, по њиховом мишљењу, ни;е представљало довољан разлог да Певер буде оптужен.
Ослобођен оптужбе старешина је одлучио да тријумфује над ривалом. Окупио је, дакле, све потчињене раднике, инспекторе, администраторе, особље и стражаре из Долине краљева пребацио се преко реке, и на аиховом челу приредио бучну демонстрацију испред Пезерове куће.
Пезер је узаврео од гнева. Излетевши на улицу _ претио је како ће се због свега тога обратити непосред• но краљу, заобилазећи гувернера. Певеро је управо на то чекао. Без даха је потрчао претпостављеноме и поновио му ривалове речи. Хамвезе је

Пезеров поступак оценио као неоггростиво нарушавање службене дисциплине. Извео га је, дакле, пред суд, и испословао да буде осуђен због кривоклетства, којим се, тобоже, послужио у својој притужби. Акти процеса, на жалост, ћуте о даљој судбини несрећног старешине, који је покушавао да се супротстави снажној анонимној банди пљачкаша гробница.
Осам година касније проблем је добио ипак пот; пуно неочекиван обрт. Полиција је ухватила осам пљачкаша гробница, које данас знамо по именима. Били су то каменар Хапи, занатлија Ирамун, сељак Аменемхеб, водоноша Кемвесе, црначки роб Ехенуфер, Аменпнуфер, Хапирес и Сетнахте. Пошто су их шибама тукли по рукама и стопалима, судије су изнудиле од њих следеће протоколарно признање:

„Отворили смо ковчеге и нашли у њима достојне мумије краљева. 0 врату су имали неколико врпци с амајлијама и златне украсе;
»њихове главе биле су прекривене златним маскама; достојне мумије краљева биле су целе прекривене златом. Ковчези су споља и изнутра били обложени златним лимом, протканим драгим камењем. Похарали смо мумијама тих богова злато, амајлије и наките које су имале о

врату; са ковчега смо поскидали златни лим. Нашли смо и жену једног краља - и с ње смо покрали све што је имала. Ковчеге богова потом смо спалили. Покрали смо предмете које смо затекли у гробовима - вазе од злата, сребра и бронзе. Злато које смо нашли поред тих двају богова, при њиховим мумијама, претопили смо и заједно с амајлијама и накитима поделели на осам делова."

Суд је окривљене осудио на смртну казну и самим тим потпуно рехабилитовао Пезера. Међутим, акти са суђења ништа не говоре о судбини главних инспираI тора злочина - високог достојанственика Хамвезеа и градског чиновника Певера.

Године 1907. амерички археолог Тиодор Девис открио је у Долини краљева једну запечаћену гробницу. Од зазиданог улаза водио је у дубину стене веома стрм | ходник, затрпан кршем. На врху огромне, готово до таванице виооке гомиле крша лежао је отворен, празан саркофаг од кедрова дрвета с натписом из кога је про излазило да је у њему некад лежала краљица Теје, жена Аменхотепа III.
После уклањања препреке, Девис је стигао до гробне коморе. Пред његовим очима указао се дирљив призор. На носилима, чији је основ иструнуо и сломио се, почивао је ковчег у облику људске прилике, који се при светлости фењера преливао богатом инкрустацијом од златних листова, полудрагог камења и бојеног вулканског стакла. Испод одмакнутот поклопца вирила је иструнула •лобања мумије. Остатке умрлог Египћанина омотавао је танак лим, а на челу му је блистао краљевски амблем змије од кованог злата. У углу гробне коморе стајале су у полумраку четири алабастрове вазе у којима су сахрањени, унутрашњи органи покојникови.

Прегледајући хијероглифске натписе на ковчегу, Девис се нашао пред загонетном појавом која се дотад аије сретала у египтологији. Сва места у натписима где је требало да фигурира покојниково име била су хзгребана оштрим оруђем. Мумију увијену у завоје, хао обично у таквим случајевима, притезале су уске траке од танког злата, са молитвом за бога сунца, урезаном у њих. Али и ту је уклоњено покојниково име на тај начин што је исечено као маказама, остављајући овални отвор. Трагови су непобитно указивали на то да се неко бесно постарао да покојниково име буде из орисано из памћења потомака.

Тек уз употребу увеличавајућег стакла било је могуће на једном мање брижљиво изгребаном месту прочитати име фараона Ехнатона. Тада се Девису наметнуло неколико питања, на која је ваљало наћи убедљив одговор ради објашњења тајне необичне гробнице. Ко је, у ствари, лежао у том ковчегу - краљица Теје, власница гроба, или фараон Ехнатон? Ако је фараон, шта се, у таквом случају, десило с

краљичином мумијом, и зашто је њен саркофаг извучен у ходник? И уопште - шта се крије иза те интригирајуће сеобе краљевских посмртних остатака?

Да би добио бар део одговора Девис је послао мумију у Египатски музеј у Каиру, да је проучи професор Елиот Смит, један од највећих стручњака у тој области. Девис је више био склон мишљењу да су то остаци краљице Теје, претпостављајући да је из непознатих разлога сахрањена у ковчегу који је првобитно -- припадао њеномсину Ехнатону. У том случају би било ј објашњено зашто је изгребано име. Стога је изненађено читао писмо у коме је професор Смит писао: „Да , .ти сте сигурни да сте послали мумију из гробнице J храљице Теје? Јер уместо леша старе жене добио сам да испитам мумију младог мушкарца. Сигурно се ту догодио некакав неспоразум." У даљем делу писма професор је тврдио да је умрломе било тридесет година и да необични, издужен облик потиљка указује да , је боловао од епилепсије.

Значи, ипак Ехнатонова мумија! Био је то један од најзанимљивијих, најфасцинантнијих фараона на египатском престолу. Захваљујући дипломатској преписци написаној клинастим писмом, нађеној у рушевинама његове резиденције у близини данашњег елАмарна, знамо о њему више но о било коме другом фараону. Његове бурне реформе револуционисале су вечите обичаје Египта и изазвале конфликте невиђене оштрине и размера.

Док се већина фараона провлаче пред очима историчара као избледеле сенке, Ехнатон израња из прошлости као човек од крви и костију, јаке индивидуалности, чије мисли, осећања и тежње можемо да пратиморелативном тачношћу.

Драматични период његове владавине био би за нас можда недовољно разумљив када слику не бисмо поткрепили одговарајућом, иако по нужности летимичном историјском подлогом. Тек у перспективи дуготрајне историје египатске Државе политички и психолошки мотиви Ехнатонова дејствовања добијају пун смисао.

Историчари су усвојили угодан, мада схематски обичај дељења историје Египта на четири велика периода, наиме, на:

Старо царство (1. до 10. династије, 2900- , 2200. п.н.е.),
Средње царство, (11 до 17. династије, 2200 1600. п.н.е.),
Новоцарство (18. до 20. династије, 1600-1100. п.н.е.),
Позно доба (21. династија, до оовајања Александра Македонског, 1100400. п.н.е.).

Египћани своју историју нису датирали од неке одређене полазне тачке, као што су чинили, на пример, Римљани, који су поступне догађаје своје историје рачунали од оснивања Рима (аћ игће сопсША). Давали су само листе фараона, период њихова владања (већином нетачно) и догађаје везане с њиховим животом. Стога су историчари наилазили на неизмерне тешкоће кад је било у питању утврђивање датума и хронологије египатске историје.

Данас тај проблем може да се сматра решеним. Каквим методима је решен тај зачуђујући посао? Као

велика пом<А показали су се пре свега асировавилонски, хебрејски, персијски и грчки документи, чији су датуми већином били тачно познати. Ти документи на многим местима помињу ратове, мировне уговоре и владавину неких фараона као чињенице које се дешаваЈУ У време када и догађаји из њихове властите историје. Стога је поредбеном методом било могуће утврдити велики број египатских датума. Тачније податке дала нам је ипак астрономија. Египћани су водили врло детаљан астрономски календар, на основу кога су утврђивали годишња доба и периоде нарастања Нила. Египтолози су се стога обратили за помоћ математичарима и астрономима, дајући им да испитају старе папирусове текстове и копије гробних натписа у којима се помињало да су неки историјски догађаји били везани са одређеном небеском појавом, као, на пример, с појавом комета. На основу тих текстова цаучници су успели да израчунају, на пример, с тачношћу од три до четири године, да је дванаеста династија фараона почела своју владавину године 2000. пре н.е.

а осамнаеста године 1580. пре н.е. Имајући такву тачку за коју су могли да се ухвате, историчари су могли да утврде ггретпостављене датуме осталих династија, пошто су располагали регистрима фараона и одређеним временом њихова столовања.
Најновије методе утврђивања датума историјских споменика, па самим тим и њихове историје, дала је наука о атомима, тј. атомистика. Услед деловања космичких зрака на биљне и животињске живе организме добија се радиоактивна варијанта угљеника С 14, која се распада и избацује из себе честице. Израчунато је да атоми те варијанте угљеника постоје око осам хиљада година.
С тренутком смрти организма прилив честица престаје, а оне које су се нагомилале у периоду живота организма подлежу постепеном распаду. Стога, уколико је археолошки споменик старији, утолико мора да показује слабије зрачење. Јачина тога зрачења може се измерити помоћу ГајгерМилеровог бројача. Пробе мерења, извршене на египатским мумијама, чији је век однекуд познат, откриле су да помоћу тог метода
могу

да се утврђују датуми са, у тим случајевима, допустивом грешком за 200 година.
Предмет жестоких спорова је такозвана „дуга и кратка хронологија Египта".
Проблем није нимало једноставан, јер се ради о томе да се утврди да ли је историја египатске државе почела за преко хиљаду петсто година раније или касније.
У великој упрошћености проблем изгледа овако. За време друге династије египатски свештеници почели су водити сунчани календар. Пошто су годину делили на пуних 365 дана, између сунчане и календарске године постојала је разлика од једне четврти дана. После четири године закашњење је износило већ пун дан, а после протицања 1460 година - целу годину, то значи да је поново настудало изједначење календарске године са сунчаном годином. Нову годину Египћани су почињали од оног тренутка када је изливање Нила наступало истовремено са изласком Сунца и звезде Си ријуса.Астрономи и математичари израчунали су да се таква појава дотодила почетком календарске године у годинама 4339, 2773. и 1317. пре н.е.
Проблем је почивао на томе да се изабере једна од те три године као датум настанка египатског календара и самим тим да се одреди приближно време владавине друге династије фараона. Годину 1317. унапред ;е ваљало одбацити као позну, међутим, спор се водио око избора двеју првих година. Оне представљају поменуту „дугу и кратку хронологију".
Мада још и данас постоје истраживачи који се упорно држе године 4339, већина је годину 2773. прихватила као неоспорну. Они се углавном позивају на археолошке налазе поред Нила, из којих произлази да је у петом миленијуму пре н.е. египатско друштво било још културно веома слабо развијено да би се могло винути до стварања сунчаног календара. Полазећи од те претпоставке, египтологија је почетком владавине прве династије и уједињења египатске државе повезала са годином 2900.
Природни услови Егиггта живо подсећају на Месопотамију. Захваљујући томе што се Нил сваке године изливао, земља је од најдаљих времена представљала необично плодну оазу сред велике, бескрајне пус

тање. Археолошке ископине показале су да су се већ у каменом добу тамо налазила многобројна и многољудна насеља ратара, рибара, ловаца и пастира.
Херодот је Египат назвао „даром реке". Захваљујући тропским кишама у абисинским горама, воде Нила изливају се из корита и целу околину претварају у периоду од августа до октобра у једно језеро. Повлачећи се у своје корито, вода иза себе оставља црни муљ, који представља одлично тле. Египћани су стога својој земљи дали назив *хемит,* или „црна земља".
Долина ипак није свуда била равна. Постојале су таласасте узвисине, па чак и брежуљци, до којих поплаве нису могле стићи. Такође су се почесто дешавале сушне

године, кад је раст воде бивао. тако мали да не би успео да по свим пољима разнесе чарнозем, неопходан за обраду. Стога су још у прадавним временима египатски ратари испресецали долину густом мрежом канала, регулисали наводњавање ггомоћу долапа и брана, а за случај мршавих година држали залихе воде у вештачким језерима и цистернама.

Извор Нила откривен је тек у другој половини XIX века. У свом горњем току Нил се састоји из двају огранака: Белога Нила, који истиче из језера средње Африке, и Плавог Нила, који извире у абисинским планинама. Из њиховог спајања у околини данапгњег Картума настаје друга по величини река на свету, која од извора до ушћа мери 6 400 килтаметара.

Нил се пробија кроз уску клисуру ижљебљену у гранитном горју давне Нубије и савладавши шест подводних стеновитих препрека, такозваних катаракта, стиже у широку долину окружену кречњачким стенама. Подно Каира дели се на два крака (некада на седам) и чини плодни троугао, назван делтом, јер по свом облику личи на грчко слово делту. Земл^а се географски и политички распала на Доњи и Горњи Египат, чије је границе творио први катаракт.

У најдавнијим временима пре установљавања династија Египћани су живели у устројству родовске заједнице. Пошто је само координирани систем канализације, централизован у једним рукама, могао становништву обезбедити довољну количину хране - створиле су се најпре веће територијалне заједнице, које су
се током времена претвориле у мале кнежевине, са феудалним и наследним владаром на челу. Услед распада родовске заједнице, египатско друштво се раније раслојило на класе богатих земљопоседника и малопоседничке или беземљашке сеоске сиротиње. У својим селима сељаци су дуго још чували уређење родовске заједнице, но, у ствари, ипак су до те мере били економски подјармљени да су творили безбројне масе робова, присилно гоњених на радове за рачун фараона и аристократије. На богаташким пољима истовремено су се појавили и прави робови, који су узимани из редова ратних заробљеника.

У даљем историјском развитку многобројне мале кнежевине сједињене су у две државе: Горњи и Доњи Египат. Око године 2900. пре н.е. фараон Манес их је ујединио у једну државу и стао на њено чело као феудални владалац с атрибутима божанства. За престоницу је изабрао град Мемфис, чије су рушевине откопане у близини Каира, на западној страни Нила.

Менесовим ступањем на престо почео је период Старог царства, период пирамида, огромних кипова и велелепних храмова. Поред аристократије појављује се сада и ботата и утицајна каста свештеника. Фараони предузимају разна освајања ради набавке метала, раскошних предмета и робова потребних у све већем броју за рад на имањима и у дворовима краља, племства и свештеника. Радно становништво не само што није имало користи од овог плена, него је оптерећивано све већим порезима и обавезама. Пред крај овог периода избила је велика социјална револуција, а држава Горњег и Доњег Египта поново се распала на ситне, међусобно зараћене државице.

Око године 2200 пре н.е. један од тебанских кнежева поново је ујединио целу земљу и започео тиме период Средњег царства, с престоницом у Теби. Била је то такозвана класична епоха Египта, за време које су уметност и архитектура стигли до највећег процвата. Фараони су створили велику светску империју, вршећи освајања на исток, на запад и на југ земље, изградили нове иригационе канале и успоставили трговински контакт с Критом и Пелопонезом.

Али заједно с растом богатства и моћи владајућих слојева продубљује се угњетавање и беда широких друштвених маса. На једном папирусу читамо: „Половину жита краду црви, хипопотами прождиру другу половину, у пољу се множе мишеви, налећу скакавци. А овамо уз обалу пристаје надзорник, разгледа поље, аегови

помоћници држе штапове у рукама, а црнци шибе. Веле: дај жито. Ако га нема, бију ратара ... везују га и бацају у канал... везују његову жену и децу."

Око године 1780. пре н.е. земљу поново обузима револуционарно врење. На устанак су се овога пута дигле не само сељачке масе него и занатлије и војници у градовима и робови на великим имањима. Рево . луција је била крвава и победничка. За извесно време подјармљено становништво узело је државну управу у своје руке.

Слике ове револуције сачувале су се у извештајима богаташа Ипувера. Ево неких цитата из његових списа:

„Престоница је заузета у току једног часа. Сиротиња је заробила краља. Дворани су протерани из краљевских палата. Чиновници су побијени, одузети су им документи."

На другом месту читамо:

„Сиромах је постао власник богатстава и док раније није био кадар да себи набави сандале, сад је господар блага. Госпођино дете постало је дете служавке."

Најреалистичкију слику револуције даје нам трећи цитат:

„Кнежевска деца разбијана су о зидове, сви беже из града ... Онај који није имао где да положи главу, сада је власник постеље, ко није имао барку, сада је власник брода, ко није имао комадића хлеба, сада има житнице... Ко је раније спавао без жене, лако налази даму племићког рода."

Непосредно после револуције наишао је најнесрећнији век у историји Египта. На *зетљу* ослабљену метежима напала су семитска племена Хикса и овладала њоме муњевитом брзином. Освајачи су се појавили на ратним двоколицама у које су били упрегнути коњи, који никад пре тога нису у Египту виђени. При појави тих галопирајућих створова египатску пешадију би захватило пренеражење и у страху би се бацала у бекство.

Освајачи су били неотесани варвари и освојеном земљом су постулали невероватно брутално. Палили су градове, рушили храмове, а с народом поступали као са стоком. После сто година такве владавине, понижени Египћани су се дигли на устанак и под вођством тебанског кнеза Амоса I протерали освајаче из своје државе.

Тиме почиње трећи велики период процвата и моћи Египта, познат у историји као Ново царство. На власт долази осамнаеста династија, која је за престоницу изабрала Тебу и владала у годинама 1580-1350. пре н.е.

Фараони ове династије били су велики освајачи и водили су многобројне освајачке ратове, потчинивши себи целу Сирију све до Еуфрата и северну Палестину. Тако је, на пример, Тотмес III предузео седамнаест ратних похода у Сирију и згрнуо неизмерно богат плен у стоци, робовима, злату и сребру. Ови фараони освојили су и Нубију, све до четвртог катаракта, и заузели тамошње богате руднике злата. Хетити, Вавилонци и Асирци морали су им плаћати годишњи данак.

Ратни плен обогатио је ипак само краља, племство и свештеничку класу. У дворовима и храмовима завладала је нечувена раскош. Слава тог богатства проширила се по целом свету.

Али непрестани ратови потпуно су упропастили египатске сељаке; они су морали да плаћају стално растуће порезе за издржавање војске и да дају толико војника да на крају није имао ко да обрађује земљу. Исцрпљеност људских резерви ггрисилила је Аменхотепа III да пређе искључиво на мирну политику. Његова тридесетогодишња владавина убраја се у

најблагословеније периоде египатске историје. Тај фараон узео је за супругу жену некраљевског рода, познату нам већ Теје, у чијем је гробу нађена Ехнатонова мумија. Када је на свет стигао његов син, каснији Аменхотеп IV, у држави је владала доста напета унутрашња политичка ситуација. Поред фараона се развила опасна за њега сила, коју су чиниле обогаћена аристократија и свештеничка каста у Теби. Највиши свештеник Тебе по своме чину држао је и дужност намесника, односно, држао је у својим рукама стварну власт над целим Египтом. Аменхотеп Ш и његова жена Теје на стојали су да интригама ограниче његов утицај, али нису себи ипак могли дозволити да покрену отворени рат, јер у држави, сем непоузданих људских маса, прожетих

револуционарним традицијама, није било снага на које би могли да се ослоне.

Њихов једини син, будући Аменхопет IV, није се надао да ће ту борбу довести до победничког завршетка. Био је то мршав и болешљив дечак, који се осећао туђим у дворској средини итрига и сталних свечаности. Ликови на фрескама показују нам његову, у односу према телу превише велику главу, тешке сањиве очне капке, сентименталне очи и пуне усне, налик на женске. Те слике нам још казују да је овај младић радо проводио време у тихом дворском врту, окружен цвећем, птицама и лептирима. Из лекарског извештаја професора Смита већ знамо за чудни облик његове лобање, што је служило као доказ да је дечак био склон епилепсији.

У складу са обичајима египатског двора рано је ожењен кнегињицом Нефрететом. У ТелелАмарну ископана је из рушевина статуа њене главе, од ваггненог, полихромираног камена, рад вајара Тотмесеса. Та слазна глава данас се налази у музеју у Висбадену. Она приказује девојку финих црта лица, лабуђег врата и бадемастих очију пуних неухватљивог сан>алаштва. То је уметничко дело високог домета, које зрачи неизмерно дубоком дражи поезије.

Млади Аменхотеп ступио је на престо године 1375. пре н.е., кад је навршио четрнаест година живота. Пошто му је до пунолетства недостајало још две године, почеци његове владавине протекли су тгод регентством •аристократије и свештеника, који су му тада сигурно давали да осети њихову политичку превагу над њим.

Стога није искључено да је у периоду тих двеју несамосталних и потајних година почео да се удубљује у узроке владајућег стања ствари. Сигурно су се нашли наклони и поверљиви људи који су му на основу докумената објашњавали којим путем су свештеници у Теби и с њима зближени великаши дошли до такве моАи у држави.

Први религијски центар у историји Египта био је град Хелиополь, где је одавана почаст богу сунца Рау. Фараони су још од најранијег почетка египатске државности себе сматрали потомцима овога бога и с поносом су носили титулу „синова Ра". Свештенике Хелиополља фараони су веома поштовали и постали су најутицајнија бвештеничка група у Египту.

Ситуација се променила у периоду Новог царства, када је престоница премештена у Тебу. Тамошњи свештеници, борећи се за водећи положај у земљи с противницима из Хелиополља, одлучили су да свога бога Амона дигну на водећи положај у египатској религији. Није то било лако спровести, јер је Ра сматран оцем фараона и био је од памтивека окружен ватреним поштовањем целокупног египатског становништва. Тебански свештеници су своју намеру остварили на тај начин што су Амона изједначили са богом Ра, те је он отада носио назив АмонРа, присвајајући тако све ат рибуте старијег бога из Хелиопол.а.

АмонРа је, дакле, био у почетку само један од бројних локалних богова, и тек је у последњих неколико стотина година заузимао водећи положај у египатској религији. Стога је Аменхотеп IV дошао до уверења да је АмонРа узурпатор, док је прави бог Ра онај из Хелиополља, чији су потомци и представници на земљи били и јесу фараони. Нема сумње да су му у објашњењу ове историјсхе и религијске генеалогије одлучно помогли свештеници *из* Хелиополља, који су с противницима из Тебе водили

подземни рат ради повратка изгубљеног утицаја. Млади фараон је у томе ипак опазио добру прилику за сламање моћи свештеника Тебе и њихових племићких помагача. И стога је, добивши пунолетство, прогласио себе присталицом старога бога Ра.
Од тог тренутка млади фараон доживљава занимљив духовни развој. Оно што је у почетку било чисто политичка замисао, убрзо се препородило у дубоки религијски ферме нт, Аменхотеп се постепено претворио у творца нове, реформисане религије, коју је проглашавао свом страшћу визионара и пророка. На двору су до њега имали приступ искључиво његови верни ученици и једино је њима поверавао највиша звања у држави.
На крају је чак и стари бог Ра морао да уступи пред новом, вишом концепцијом апстрактног бога, кога је фараон назвао „Атоном" или „сунчаним штитом". Симбол тога бога била је слика сунца са зрацима завршеним људским длановима. Али по фараоновом учењу Атон није заузимао једно од многобројних места у политеистичкој плејади божанстава, већ је био једини бог у свемиру, безличан и невидљив, сила која је створила сунце и која је праизвор свега што живи и расте на земљи.
Дотада су у Египту богове замишљали као људска бића, обдарена додуше бесмртношћу, али не лишена свих људских слабости. Биле су то пре силе које су будиле страх, осетљиве и ћудљиве, које је ваљало умилостивити крвавим жртвама.
Нечувена новост учења Аменхотепа IV почивала је на томе што је Атон иступао без ових земаљских особина. Одавана му је част као оцу који милује човечанство, чије присуство не треба тражити у грађи битака ни v крвавим жртвама, него у лепоти природе, сред цвећа, дрвећа и птица. Атон је постао „господар љубави", што васкрсава дете у жени и теши га да не плаче. „Испунио сам обе земље Египта својом љубављу" - гласи једна од похвалних химни. Била је то религија прожета радошћу и л»убављу
према животу;
њене присталице пред лицем Атона нису дрхтале у осећању затуцаног страха, него су са захвалношћу певале: „Цела земља радује се и светкује због тебе".

Религијски обреди у храјмовима одликовали су се једноставношћу и скромношћу. Почивали су углавном на певању химни и приношењу жртви од цвећа и воћа. Присталице новог култа претежно су се окупљале у освиту и у сумраку, певајући молитве излазећем и залазећем Атону.
Зачуђујуће је што је Аменхотеп створио монотеистичку религију немајући никакав историјски узор на који би се ослнонио. Стога га треба сматрати не само оригиналним религијским мислиоцем, него и претходником каснијих твораца монотеистичких религијских система. Мојсије каже да је научио „мудрост Египта" у Хелиопољу, те није искључено да између јеврејске религије и Атонова култа постоји нека сродничка веза, што се између осталог види у аналогијама које се јављају у једној химни Атону и 115. библијском псалму.
Аменхотеп је одлучно раскинуо с прошлошћу, променивши своје породично име у Ехнатон, што означава „Атонов штит". Истовремено, желећи да се потпуно ослободи утицаја свештеника и да Тебу потисне у улогу провинцијског града, изградио је себи нову, велелепну престоницу у околини данашњег ТелелАмарна, и назвао је „Градом сунчаног видокруга".
Ехнатон је тамо лично отпутовао у позлаћеној двоколици која је „зрачила као сунце кад се уздиже над видиком и свет прожима својом љубављу". Још пуста поља окружио је у галопу, гонећи чиле атове, и обележио границе своје нове престонице. Био је то град пројектован с великим размахом, пун палата, храмова, административних зграда, улица, вртова. Наредио је да се акт о оснивању, ради потомства, уклеше на неколико суседних стена.
После две године могао је већ да се пресели у своју нову резиденцију. Тамо се потпуно посветио поучавању своје религије, а слободно време проводио је у двору, окружен породицом и пријатељима, или у ловачким походима. Египтолози претпостављају да

ауторство већине химни у Атонову част треба приписати томе владаоцу. Ево почетних строфа једне од тих надахнутих песама:

0 како пун је дражи твој излазак на небу,
Атоне живи, стваралоче живота!
Чим се само појавиш на видокругу, Све
земље купају се у твојој лепоти.
Јер ти си зрачан, узвишен и далек изнад нас.
Земљу коју си створио грлиш својим блеском.
0 Ра, ти си све земље узео у ропство И
спутао их узама свога миловања.
Мада недостижан, ти на небу трајеш,
Не штедиш земљи дар своје светлости,
А сваки дан нашег живота јесте
Отиснути траг твога стопала.
Кад сиђеш иза руба вечерњега неба Свет
земски у мрак тоне, догорева; Мужеви у
сан тону у својим избама,
Покривајући главе до ноздрва,
И не осећају кад им испод узглавља Лопови
краду уштеђено добро.
Из брлога својих устају лавови, змије,
Земља је тамна и потпуно нема,
Јер је њен творац легао да спава. А када
у раном ти се дижеш часу,
И кад нам светлост доносиш, Атоне,
Одмах се уплаши свеколика тама Твога
пламеног лика.
Два нам краја тада пуна су радости,
И разбуђена на ноге се дижу;
Људи устају из сненог несећања,
Умивају се. одећу облаче,
И у дивљењу к теби дижу руке,
А потом на дневне после се враћају.
Стока излази на бујне пашњаке,
Дрвета и жбуње осипљу се цвећем,
Птице скакућу по блатњавом жбуњу
И славу твоју гласе лепетом крила.
Овнови скачу, весело играју.
Све што има крила у ваздух се диже,
Јер ти им живот дајеш топлином својом.
Барке плове реком узводно, низводно,
Друмови се пуне када ти изиђеш,
Рибе из воде скачу кад те виде, А
велико море постаје јасноћа.

Ехнатон је осећао велику љубав према уметности и радо је помагао младим уметницима, које је са свих страна доводио на двор своје нове престонице. Слично као у религији, и у египатекој уметности осетио се дах свежине. Подлога нових струјања била је ту опозиција према тебанским свештеницима. Дотад су сликарство и вајарство подлегали строгим прописима црквеног ритуала, који
сумеtницима допуштали да фараоне

сликају као укочена, хијератична лица, пуна боасанског величанства.
Млади уметници отимали су се испод надзора свештеничког традиционализма и у својим делима су тежили ка истини и племенитој простоти. Ехнатон је лодупирао овај нови реализам у уметности, и сликарима није бранио да га приказују онако како су га видели. Његова толеранција ишла је толико далеко да је дозвољавао не само да га сликају као човека од крви и тела, него чак и у свој истини његове телесне ружноће - велике главе, истурена трбуха и рахитичних ногу.
Раније фигуралне сцене сада на сликама добијају животног руменила. Ниједан од претходних фараона не би пристао да га сликају као живог смртника, лишеног нимбуса божанског величанства. Ехнатон, међутим, није у том погледу имао никаквих ограда, и у његовом односу према уметности нарочито јасно се испољава дубина и смелост револуционарних потеза. Најбољи пример су фреске које нам дају увид у интимни породични живот фараона, његове жене и кћери. Видимо, на пример, Ехнатона како милује и љуби у уста своју жену, док крај његових ногу пузе његове деповојчице. »
У стеновитим гробницама у близини Града сунчева видокруга археолози су открили низ зидних слика, на основу којих можемо да стекнемо лојам о начину живота који је водила краљевска породица.
На једној фресци одржава се свечаност поводом стизања првосвештеника нове религије, који се звао Мерира. Видимо тамо краља, његову жену Нефретете и његове кћери како ослоњени на ограду балкона гледају на становништво окупљено на тргу. Слика је свечана, весела и веома шарена, На огради балкона су јастуци најразличитијих боја, а низ стубове двора спуштају се гирланде од лотосова *цвета* и шарене траке које се њишу на ветру. Дворска служба држи на дутим моткама лепезе од паунових пера, обојених скерлетном и плавом бојом. Ехнатон се лружених руку обраћа свештенику који клечи, поверавајући му високо звање.
На другој слици Ехнатон долази у посету Храму сунца. Слика је пуна живота, покрета и лепоте. При светлости залазећег сунца фараон јури на позлаћеној

ратној двоколици кроз улице града, држећи у једној руци узде и пожурујући бичем атове у касу, окићене пауновим кићанкама. Краљица Нефретете јури одмах за њим у свој двоколици, а остатак кавалкаде творе многобројна кола с принцезама и дворанима. Поред двоколица трче војници наоружани штитовима, копљима, секирама, луковима и штаповима. Међу њима се виде брадати Азијати из Сирије, Црнци из Нубије и дугокоси Либијци. Из кућа је истрчало градско становништво, посматрајући краљевску поворку. Фараон се управо приближава дверима храма. Тамо га клечећи чекају свештеници и разигране девојке, које на таламбасима ударају ритам.
На трећој фресци сликар је приказао наставак овог догађаја. Овога пута уводи нас у унутрашњост храма. Ехнатон и Нефретете стоје пред олтаром, купасто испуњеним воћем и цвећем, и сипају у пламен некакву течност. Краљ је обнажен до појаса и на себи. има само сукњу од фине тканине, која у меким наборима пада до његових стопала. С појаса висе око његових бедара траке ватреноскерлетне боје.
Краљица је обучена у белу хаљину од тако прозрачног материјала да се кроз њу оцртавају обриси њеног девојачког стаса. Опасана је такође скерлетном траком, чији се крајеви спуштају чак до пода храма.' Упадљиво је да ниједно од њих не носи никакав накит. Једноставност њихове одеће, слободне и етеричне, ствара необично дирљив утисак.
Две краљевске кћерчице стоје иза њихових леђа и певају химну богу сунца Атону, пратећи се на малим жичаним инструментима. Првосвештеник Мерира повија се пред краљем у дубоком поклону, док други свештеници пале мирисни тамјан. Мало дал.е стоје седморица слепих музичара - старих, дебелих мушкараца. Певају у част Атона уз пратњу седмоструних харфи.

У гробницама је нађено и неколико породичних слика, које сведоче не само о великој раскоши на двору него и о дирљивој фараоновој везаности за његове најближе.
Ево, цела породица окупила се у древном павиљону, чији кров подржавају шарени стубови оплетени

гирландама од лотосова цвећа и винове лозе. Главе тих стубова украшавају

рељефи
који представљају букете цвећа и уловљене дивље патке обешене за ноге.

На средини павиљона стоји група жена и свира деку мелодију на харфама, лутњама и лирама. Краљ угодно седи на јастуцима столице. Уморан је и тужан: можда је сликар запазио болест која га изједа и предосетио његову прерану смрт. Млади монарх пружа пехар, а његова жена га пуни вином из амфоре. Три кћерке окружавају његову столицу; једна држи велики букет цвећа, друга му пружа тањир са слаткишима, а трећа забавља оца разговором.
Ипак, нарочито изразито испољава се уметнички преврат на другој слици из овог породичног циклуса. Кад је једна кћи умрла, Ехнатон је наредио да је сахране у његовој гробници и да на зиду израде дирљиву сцену која изражава бол и жалост краљевске породице. Око умрле девојке, која лежи на носилима, стоје родитељи и њене живе сестрице. Нарочито је дирљив Нефрететин лик: она држи најмлађе дете на рукама, а на њеном лицу одсликава се дубока патња. У египатској уметности то је дело без преседана, јер су ту први пут осећања божанске породице фараона изражена на тако људски и неуздржан начин.
Ехнатонова борба против племства и свештеничке касте добила је током времена оштрије облике. Фараон је из своје околине уклонио све раније достојанственике и - како нам то у натпису у својој гробници саопштава један од достојанственика - бирао своје сараднике из редова слободних сељака. Други високи дворсци чиновник говорио о себи:

„Био сам човек ниска порекла од оца и мајке, али краљ ме је поставио на

ноге.
Дозволио ми је да се уздижем... био сам човек без својине, а он је у својој штедрости дао свакодневну храну мени који сам некад морао да просим за комад хлеба."

Опозиција великаша и свештеника сковала је заверу против краљева живота. Знамо то с фреске и натписа који је нађен у гробници начелника полиције. Ви

га тамо како пред лице великог везира доводи тројицу ухваћених завереника. У натпису, велики везаф захваљује Атону на помоћи у откривању злочинаца и благосиља фараона Ехнатона.

Фараон је дотле водио политику пуну обзира према свештеницима и дозвољавао им је да слободно славе култ традиционалних богова. Али после открића завере, постао је фанатик и иконоборац. Позатварао је храмове, наредио је да се руше кипови месних божанстава, а с нарочитим бесом прогонио је тебанског Амона. Агенти које је разаслао уклањали су име тога бога кз храмова и гробница, и чак су стизали до најудаљенијих крајева пустиње, где су га уклањали с натписа уклесаних на каменим стенама. Племићи су морали да мењају своја родовска лрезимена ако су у корену има ла Амоново име,
«Најбитнији смисао фараонових реформаторских потеза сводио се, у ствари, на борбу за власт са плем
ством и свештенствбм. У суштини, чак је и увођење „ монотеизма било израз тежње ка једновлашћу. Поштоји Ехнатонове реформе нису имале друштвени карактер,[1] и пошто широким масама становништва нису донеле никакво олакшање, посвуда су примане с равнодушношћу.
***Али од тренутка када је Ехнатон почео да прогања мале локалне богове, наишао је на пасивни отпор и незадовољство народних маса. Била су то божанства проста и**

помагачка, на присан начин везана са животом и радом сељака. Иако су лако могла да

плану гневом и осветољубивошћу, икао их је окружавала страва и необичност - ипак су имали људске одлике, разумљиве за простог човека. Међутим Атон, тај невидљиви бог који је иступао под симболом сунчаног штита, био је за њих нешто потпуно неразумл.иво, туђе и равнодушно. Стога је фанатично секташтво фараона Ехнатона убрзо изазвало непремостиву провај лију између његова двора и широких маса египатског ј народа, баш онога у коме је тражио ослонца, бирајући ' из његове средине своје најближе сараднике.

Установљујући Атонов култ, млади фараон је у својој запал.ивој уобразиљи сновао империјалистичке замисли. Знамо већ да је захваљујући освајањима ње

гових предака Египатска Империја обухватала Сирију, Палестину и Нубију. Пошто је већина тих покорених народа под разним видовима славила култ сунца, Ехнатон је сматрао да их неће бити тешко придобити за Атона, који би на тај начин постао заједнички, ункверзални државни бог. Тада би наступило друго, овога пута мирно освајање тих области, што би за Египатску Империју представљало чвршћу везу од оружане силе.

Али догађаји су добили потпуно другачији обрт. Док се Ехнатон препуштао пријатностима породичног живота и састављао химне у част Атона - држава је почела озбиљно да се колеба и расипа. Сиријски кнежеви, охрабрени његовом слабом владавином, ступили су у тајне преговоре с непријатељима Египта, а потом су се један за другим ослобађали зависности, кољући до последњег војника египатских гарнизона. Као што знамо из преписке нађене у ТелелАмарну, египатски вођи и управитељи из Сирије послали су фараону гласнике, који су јављали стално о новим и новим поразима и упозоравали да ће земља бити изгубљена ако одмах не стигну појачања. Гарнизони градова Мегида, Ашкелона, Гезера очајно су вапили за помоћ, а командант Јерусалима је писао:

„Реци краљу без увијања: цео крај мога краља и господара чека разарање."

Али Ехнатон није давао никакав одговор, препуштајући гарнизоне њиховој судбини. Штавише, на крају чак није пуштао пред своје лице гласнике који су претрчавали огромне раздаљине и измучени путовањем очекивали од фараона подршку и помоћ.

Шта је био узрок ове неразумљиве апатије? Пошто нам документи о томе ништа не говоре, можемо само да нагађамо шта се, у ствари, догодило. Ехнатон је увек проглашавао учење да је Атон бог мира, а он сам је био, ваљда, први пацифист у историји, онај који је осуђивао ратове. Читава његова империјалистичка политика полазила је од поставке да освојене земље треба за Египат придобити искључиво
мирним начинима, помоћу ширења култа Атона, бога сунца, љубави и

животне радости. Стога можемо претпостављати да су га јововске вести из Сирије ставиле пред дилему: да ли кренути у помоћ египатским гарнизонима и самим тим поћи читаву своју идеологију, или пасивно пристати на губитак побуњених крајева. Био је то трагичан и неразрешив конфликт, који је паралисао његову вољу и вероватно допринео његовој прераној смрти. Кад је Ехнатон догоревао у ложници смрти, Сирија је била већ изгубљена, и тек ће је Сети и Рамзес поново освојити за Египат.

Ехнатон је умро 1358. године пре н.е., у тридесетој години живота. Тело му је сахрањено у стеновитој гробници у близини Града Сунчева Видокрута. Ништа нам није познато о Нефрететиној судбини; пошто ју је историја обавила ћутањем, слободно је претпоставити да је умрла убрзо после мужа.

Фараон није имао сина, те је на престо ступио Сменхара, муж његове најстарије кћери. Није ипак дуго владао. Стојећи верно уз реформе свог таста, замерио се аристократији и свештеницима који су стекли толику власт да су га збацили с престола. Престо је после њега заузео Тутанхатон, муж треће Ехнатонове кћери.

Пошто му је било тек дванаест година, лако се покорио вољи правих магната Египта. Стога је своје име променио у Тутанкамон, одрекао се тастове религије и преселио се натраг у Тебу, под окриље тамошњих свештеника.
Ископине из ТелелАмарна говоре нам јасно да је Град Сунчева Видокруга напуштан у нечувеној журби. У рушевинама дворских палата нађени су остаци паса и крава, вероватно заборављених, које је дворска послуга оставила да помру од глади. 0 ве ликој пометњи за време пресељења сведочи можда још речитије та околност што је остао заборављен архив клинастих таблица, на којима је била записана дипломатска преписка.
Велелепне грађевине престонице бога сунца Атона опустеле су и постале склоништа шакала и слепих мишева. Зидови који су се распадали служили су околним сељацима као неисцрпан извор грађевинског материјала. Током времена остатке храмова и палата за

суо је пустиаски песак и тако их добро конзервирао да археолози данас могу с великом тачношћу да реконструишу тлоцрт заборављене резиденције фараона бунтовника.
Тутанкамон је свештеницима вратио конфискована иман>а, поново отворио њихове храмове и снабдео их богатим ритуалним посуђем од злата и сребра. У једном натпису на стени хвали се овако: „Поново сам населио Тебу, вратио добре законе и ојачао праведност." Свештеничка каста однела је над фараоном потпуну победу.
После Ехнатонове смрти остало је још много присталица његове религије. Они су с болом гледали на пад Града Сунчева Видокруга, а нарочито на напуштан>е краљеве гробнице, изложене самовољи пљачкаша.
Решили су, дакле, да тајно пренесу краљеве остатке на безбедније место. 0 градњи нове гробнице није могло да буде говора. За то би сигурно сазнали свештеници и спречили би извршење аихове намере. Дошли су стога на помисао да Ехнатонову мумију сместе у гробницу његове мајке, краљице Теје.
Тутанкамон је владао само шест година и умро у осамнаестој години живота. На престо је сео највиши тебански свештеник Еје, али брзо га је ипак збацио врховни командант египатске војске Хоремхеб, оснивач деветаесте фараонске династије. Хоремхеб је био представник најреакционарнијих племићких кругова. Под његовом владавином расла је контрареволуција. Међутим, тебански свештеници покренули су страсну акцију срамоћења имена фараона Ехнатона. Жигосали су га као „злочинца и јеретика" и наредилј! да се његово име здере са свих места на којима би на њега наишли.

У једном тренутку сазналису за пресељење Ехнатонова тела у гробницу краљ'ице Теје и самим тим се нашли пред деликатном одлуком. Нису се усудили да уклоне и униште мумију - на тај начин би починили светогрђе, које би наишло на осуду становништва, које је гајило укорењени пијетизам према мртвима. С друге стране, сматрали су да је јеретиково присуство обес већење мумије краљице Теје. Стога су решили да краљицу пренесу у другу гробницу, а Ехнатона да оставе на месту. Али за време пресељења утврдили су да је кедров саркофаг тешко провући кроз тесни ходник гробнице. Извадивши, дакле, мумију, оставили су сархофаг на половини пута, на гомили крша, где га је лосле више од 3300 година нашао археолог Тоодор Девис.
Отварајући гробницу, тебански свештеници су ипак имали другу намеру. Тачно су прегледали мртвачки ковчег и свуда тамо где су наишли на Ехнатоново име изгребали су га оштрим оруђем. Чак су и мумију извадили из ковчега и као да су маказама исекли његово име, отиснуто неколико пута на златној траци којом је била повезана, остављајући на тим местима овалне отворе. Потом су гробницу поново затворили и запечатили.

**Брисање покојникова имена у тробници било је, по схватању египатских свештеника,
најстрашнија освета каква се могла замислити. Јер, верујући у магичну моћ писане речи, били су убеђени да душа умрлога, лишена имена, постаје бескућни изгнаник, који безимено лута по крајини подземља. Његов двојник, вечни проклетник, сејао је страх по раскрсницама путева, очајно јаучући и утољујући глад огавним отпацима, избаченим на ђубриште.
Такву су, ето, чудовишну судбину одредили свештеници Тебе фараону који се усудио да им откаже послушност.**

ОТКРИЋЕ ТУТАНКАМОНОВЕ ГРОБНИЦЕ

**Лорд Карнавон био је типични представник богатог енглеског племства. Своје време
проводио је углавном у пријатностима и путовањима, а кад је пронађен аутомобил, постао је један од првих аутомобилиста у Енглеској. Убрзо се прочуо тиме што је на путевима развијао за оно време вртоглаве брзине, ширећи панику међу фармерима и кочијашима. Године 1900. дого дила се неизбежна катастрофа: аутобомил се преврнуо, а он сам је добио потрес мозга и озбиљне телесне повреде.**

**Од тог времена оболео је од неизлечиве астме. Лекари су му саветовали да пође у Египат, надајући се да ће тамошњи сух и врео ваздух олакшати његове патње. Карнавон их је послушао и стигавши у Египат заинтересовао се за старине тога краја. Решио је да се тамо настани и да целокупну имовину уложи у археолошка истраживања, те се на своју руку прихватио радова на ископавањима.
Убрзо се ипак уверио да му недостаје одговарајућа научна прилрема за то, те је узео за помагача стручног археолога. Обратио се за савет директору Египатског музеја Масперу, који му је препоручио младог египтолога Хауарда Картера, који је раније сарађивао с Петријем и Девисом.
Тиодор Девис, откривач Ехнатонове мумије и многих краљевских гробова, годинама је имао концесију за вођење радова на ископавањима у Долини краљева. Године 1914. уступио ју је Карнавону сматрајући да је цела долина већ детаљно претресена. Чак и Масперо, који је преносио концесију на име новог власника, изјавио је бегувтања ла даља истоаживања на том месту сматра непотребним губитком новца и времена. Карнавон је настојао да добије концесију углавном по наговору Хауарда Картера, који је упркос тим мишљењима био уверен да се у долини мора крити непронађен Тутанкамонов гроб. 0 постојању те гробнице сведочили су, по његовом мишљењу, разни налази, које је Девис прикупио за време својих археолошких истраживања. Био]е то пре свега фајансни пехар овог фараона, ископан из рушевина, поломљени дрвени сандук у коме су били златни листићи са утиснутим његовим именом и велика глинена посуда са остацима ланених завоја, коју су оставили л.уди што су балсамовали његово тело. Нарочито је привачила пажњу та околност што су сви предмети који су припадали Ту.танкамону нађени на невеликој међусобној раздаљини, те се могло мислити да у њиховом суседству мора да се налази још непронађена гробница.**

**Кад су Карнавон и Картер стигли у Долину краљева, она није представљала привлачан
призор. Стеиовито дно огромне котлине било је испуњено гомилама крша и шљунка, које су тамо оставили египатски каменари у време копања краљевских гробова.
Где почети тражења, од чега почети тај тагантски гзодухват? 0 уклањању крша са читавог дна долине ни*је* се могло ни сањати. Ваљало је, дакле, изабрати једно**

тачно означено место и тамо усредсредити све напоре - Другог излаза није било. Картер је изабрао место где је Девис нашао већ поменуте предмете који су припадали

Тутанкамону. Оно је творило троугао ограничен гробовима Рамзеса II, Мернептаха и Рамзеса VI.
Године 1917. изнајмљена је бригада арапских радника и почела су трагања. Због убиствених жега у детњим месецима, радови су могли бити обављани само у зимским месецима. Уклањање силних наслага крша трајало је шест зимских сезона. Већ прве године Картер је наишао у подножју стене, метар ниже од гроба Рамзеса VI, на остатке непознатих зидова. После њихова поближег истраживања показало се да су то рушевине барака у којима су некад пребивали каменари запослени при градњи једне од краљевских гробница. Оне нису стајале на првобитном терену долине, него су биле
дигнуте на слоју крша дебелом један метар, а тај је слој потицао из гроба Рамзеса VI. Картер је решио да привремено не дира те зидове, јер би то забарикадирало горе смештену гробницу, која је представљала атракцију за многобројне излете туриста и научника. Када је ипак уклонио сав крш из означеног троугла и није наишао ни на какав траг гроба, одлучио се за уклањање рушевина и за истраживање терена под слојем стеновитих одломака, који су творили њихов темељ. Била је то последња нада после шест година скупих и мучних трагања.
Картер о томе пише у својим сећањима:
„Требало је да то буде наша последња зима у додини. Шест зимских сезона обављали смо тамо радове на ископавањима, читаве месеце радили смо без предаха, и ништа нисмо нашли. Само археолог може знати како то ствара мучан утисак.

Били смо већ спремни да признамо пораз и спремали смо се да напустимо долину..."
Картер је 3. новембра 1922. године предузео последња тражења. Радници су се прихватили уклањања остатака барака и крша што је лежао под њима. Следећег дана, рано ујутро, Картер је приметио да су радници нагло прекинули рад и у крајње напетом ћутању гледали у свеже откопани отвор. Одмах је потрчао тамо и стао као укопан; испод шљунка је вирио степеник уклесан у стеновитој подлози. Отада су почели да раде удвојеном брзином. Испод крша се издвајао степеник за степеником, а кад су најзад стигли до краја степеница, указала су се запечаћена врата покривена сивим малтером.
„Запечаћена врата", писао је Картер у мемоарима. „Значи, били смо у праву! Све ове године стрпљивог рада ипак су награђене. Мислим да је прво осећање које ме је обузело била радост што се моја вера у долину показала заснованом."
Дрхтећи од узбуђења, Картер се загледао у печат на вратима гробнице. Резултат је прекорачио чак и његове најсмелије наде. Био је то неоштећен печат краљевског надзора гробља, са уграviраним шакалом и деветорицом ратних заробљеника. То је ван сваке сумње сведочило да се налазе пред краљевском гробницом. Сем тога, постојала је оправдана нада да гроб нису похарали пљачкаши. На то је указивало место где је гробница пронађена. Радници који су копали гробницу Рамзеса VI збацивали су одломке камења низ падину и њима засули улаз у ниже смештени Тутанкамонов гроб. На тај начин гроб је нестао под грубом наслагом крша. На њега је убрзо заборављено, а у каснијим годинама изнад њега су подигнуте бараке за раднике, те је тиме гроб остао сакривен за пљачкаше.
У горњем делу врата Картер је видео мали отвор и осветљавајући електричном лампицом завирио унутра. Пред његовим очима протезао се уски ходник, сав испуњен камењем и отпацима стена. Карнавон је у то време боравио у Енглеској, а Картер није хтео да отвара гробницу док он не стигне. Послао је, дакле, телеграм и Карнавона чекао готово три седмице.

Можемо замислити с каквим је нестрпљењем чекао на његов долазак.
„Био је то тренутак", писао је, „који је у археодогу могао побудити дрхтавицу. После низа година јаавових трагања нашао сам се на прагу можда колосалног открића. Све,

дословно све, могло је да се крије иза овог ходника и само с великим напором успео сам да се савладам да не развалим врата и да наставим даље радове."
Најзад је Карнавон стигао заједно с кћерком и одмах се приступило отварању тајанствених врата. Састојала су се из танке преграде, брижљиво наслагане од неотесаног камења, покривеног слојем малтера. Ипак, пре но што су уклоњена, Картер је у доњем делу приметио и други печат, који га је неизмерно обрадовао, јер је на њему било урезано Тутанкамоново име. Значи, нађен је гроб који је с толиким трудом тражен пуних шест година:,
После отварања улаза, цео следећи дан је уклав»ан крш који је испуњавао уски, окомити ходник. У дубини, на десетак метара од улаза, показала су се друга врата, такође снабдевена Тутанкамоновим печатом. Сад је наишао одлучни тренутак. Картер је избушио отвор и протурио напред запаљену свећу, како би се уверио да нема унутра отровних гасова. Потом је запалио електричну *лампицу* и завирио унутра, док су његови другови с напетошћу чекали на резултате истраживања.
Најпре ништа није могао да види, али постепено је у полумраку почео да распознаје облике - необичне животиње, кипове, точкове, шкриње, вазе, и пре свега злато, где год погледаш - злато које је блештало недирнутом чистотом светлуцајући при светлости лампице. Картер је занемео од узбуђења, а кад је најзад нестрпљиви Карнавон упитао да ли шта види, једва је успео да прокрклја: „Да, чудесне ствари".

Уклањању врата приступило се с великом опрезношћу, како не би био оштећен ниједан предмет који се иза њих налази. Када су Картер и Карнавон најзад ушли у прву гробну комору, обузело их је дубоко узбуђење, јер је протекло преко три хиљаде година от кад је ту последњи пут ступила људска нога. Оно што су угледали потпуно их је ошамутило. Соба је без икаквог реда била претрпана безбројним предметима изузетне лепоте. Чим су им се очи привикле на тај хаос, почели су да разликују редом оне веће примерке.
Поред зида су стајала три позлаћена кревета, чије је оквире резбар украсио обличјима сгоћоштених животиња с главама лава, краве или фантастичних створова који су подсећали на нилске коње или крокодиле. .Поред зидова лежала је гомила растављених делова четирију ратних двоколица, потпуно окованих златним лимом и украшених украсним фигуралним орнаментима. Чак и точкови и осовине имали су златне окове.
Највећи утисак оставиле су ипак две фигуре природне величине, које су стајале као на стражи са обеју страна зазиданог улаза. Дрвене појаве, најочевидније Тутанкамонови ликови, држале су у рукама дуге штапове и биле обучене у ланено одело, златне кеце *ље* и златне сандале. На челу су имале знак краљевског достојанства: змију исковану од тешког злата. Узвишене, несхватљиве у својој отуђености, те су појаве будиле немир и сујеверно поштовање.
У једном од бочних зидова Картер је открио још један скривени улаз. Кад су га отворили, ушли су у цешто мању комору, такође испуњену најразличитијим предметима. Лежали су у таквом нереду да се чинило да их је разбацао неки земљотрес. Несумњиво су ту некад продрли пљачкаши, но илак су били уплашени или ухваћени на делу.
Само набрајање нађених уметничких дела испунило би целу књигу: довољно је казати да је начињена листа бројала чак седамсто јединица. Стога се ограничимо на кратки опис највреднијих налаза.
Пре свега налазио се тамо велики број најразноврснијих шкриња, мајсторски израђених од злата, сребра, слоноваче, алабастра као и од абоносовог и кедровог дрвета. То су прави бисери златарске и резбарске уметности, богато украшени инкрустацијама, интарзијама и сликама које представљају ловачке и Даталистичке
сцене. Те шкриње садржале су краљев

еку одећу извезену златом и опшивену перлама, златне сандале, дијадеме, украсне лукове, стреле и тоболце, свештеничку одећу од леопардове коже обрубљену златним и сребрним розетама и мноштво других предмета.
Неизмерну вредност представљали су уз то пехари од алабастра, злата, бронзе, вазе у којима ј'е била храна, као, на пример, печене патке, као и свећњаци од злата и бронзе, у којима су се још налазили стењци од плетених ланених влакана. Били су тамо кревети од абоносовине, позлаћени балдахини, мале капелице са статуетама од ливеног злата, скарабеји инкрустирани бојеном глазуром, безбројна количина накита од злата и фајанса, краљевско жезло од масивног злата обложено камењем лазурита. Посебну пажњу заслужују многобројне раскошне столице и хоклице на склапање, које представљају права ремекдела дуборезачког заната, украшене златом, слоновачом и шареним вулканским стаклом, са седиштима од коже с мајсторски утиснутим шарама. Међу тим столицама блистао је раскошношћу Тутанкамонов престо, инкрустиран одозго до доле златом, сребром, вулканским стаклом, фајансом и полудрагим камењем. Стајао је на лављим ногама, а приручје је имао извајано у облику крилате змије. Засењујуће, ваљда најизвроније дело египатске уметности које је икад нађено, јесте ослонац престола. Видимо на њему у злату утиснуту престону дворану са стубовима обавијеним гирландама. На светлости сунчевих зрака који упадају кроз от вор на таваници, Тутанкамон седи слободно и природно на престолу покривеном јастуцима, ослањајући се ' једном руком о приручје. Пред њим стоји краљица де вичанског изгледа и маже супруга уљаним мирисима. То је сцена израђена техником инкрустације, која игра суптилном гамом боја. Тела супружника израђена су од ружичасториђе глазуре, украс главе од фајанса боје топлог тиркиза, а одећа од сребра, које се од старости превукло племенитом, пригаслом патином. Краљевски накит блиста од злата или се прелива различитим тоналитетима бојеног фајанса.

кад је ту последњи пут ступила људска нога. Оно што су угледали потпуно их је ошамутило. Соба је без икаквог реда била претрпана безбројним предметима изузетне лепоте. Чим су им се очи привикле на тај хаос, почели су да разликују редом оне веће примерке.
Поред зида су стајала три позлаћена кревета, чије је оквире резбар украсио обличјима спљоштених животиња с главама лава, краве или фантастичних створова који су лодсећали на нилске коње или крокодиле. Лоред зидова лежала је гомила растављених делова четирију ратних двоколица, потпуно окованих златним лимом и украшених
украсним фигуралним орнаментима. Чак и точкови и осовине имали су златне окове. Највећи утисак оставиле су ипак две фигуре природне величине, које су стајале као на стражи са обеју страна зазиданог улаза. Дрвене појаве, најочевидније Тутанкамонови ликови, држале су у рукама дуге штапове и биле обучене у ланено одело, златне кеце *ље* и златне сандале. На челу су имале знак краљевског достојанства: змију исковану од тешког злата. Узвишене, несхватљиве у својој отуЗ^ености, те су појаве будиле немир и сујеверно поштовање.
У једном од бочних зидова Картер је открио још један скривени улаз. Кад су га отворили, ушли су у нешто мању комору, такође испуњену најразличитијим предметима. Лежали су у таквом нереду да се чинило да их је разбацао неки земљотрес. Несумњиво су ту некад продрли пљачкаши, но ипак су били уплашени или ухваћени на делу.
Само набрајање нађених уметничких дела испунило би целу књигу: довољно је казати да је начињена листа бројала чак седамсто јединица. Стога се ограничимо на кратки опис највреднијих налаза.
Пре свега налазио се тамо велики број најразноврснијих шкриња, мајсторски израђених од злата, сребра, слоноваче, алабастра као и од абоносовог и кедровог дрвета. То су прави бисери златарске и резбарске уметности, богато украшени

инкрустацијама, тттарзијама и сликама које представљају ловачке и 'баталисгичке
сцене. Те шкриње садржале су краљев
ску одећу извезену златом и опшивену перлама, златне сандале, дијадеме, украсне лукове, стреле и тоболце, свештеничку одећу од леопардове коже обрубљену златним и сребрним розетама и мноштво других предмета.
Неизмерну вредност представљали су уз то пехари од алабастра, злата, бронзе, вазе у којима је била храна, као, на пример, печене патке, као и свећњаци од злата и бронзе, у којима су се још налазили стењци од плетених ланених влакана. Били су тамо кревети од абоносовине, позлаћени балдахини, мале капелице са статуетама од ливеног злата, скарабеји инкрустирани бојеном глазуром, безбројна количина накита од злата и фајанса, краљевско жезло од масивног злата обложено камењем лазурита.
Посебну пажњу заслужују многобројне раскошне столице и хоклице на склапање, које представљају права ремекдела дуборезачког заната, украшене златом, слоновачом и пгареним вулканским стаклом, са седиштима од коже с мајсторски утиснутим шарама.
Међу тим столицама блистао је раскошношћу Тутанкамонов прес то, инкрустиран одозго до доле златом, сребром, вулканским стаклом, фајансом и полудрагим камењем. Стајао је на лављим ногама, а приручје је имао извајано у облику крилате змије. Засењујуће, ваљда најизврсније дело египатске уметности које је икад нађено, јесте ослонац престола. Видимо на њему у злату утиснуту престону дворану са стубовима обавијеним гирландама. На светлости сунчевих зрака који упадају кроз от вор на таваници, Тутанкамон седи слободно и природно на престолу покривеном јастуцима, ослањајући се једном руком о приручје. Пред њим стоји краљица де вичанског изгледа и маже супруга уљаним мирисима. То је сцена израђена техником инкрустације, која игра суптилном гамом боја. Тела супружника израђена су од ружичасторић ле глазуре, украс главе од фајанса боје топлог тиркиза, а одећа од сребра, које се од старости превукло племенитом, пригаслом патином. Краљевски накит блиста од злата или се прелива различитим тоналитетима бојеног фајанса.

Картер је био свестан колики га је огроман, одго. вован рад чекао да би се обезбедило ово баснословно благо. Поједине предмете ваљало је најпре фотогра фисати, прецртати и измерити на месту, испитати њихову издржљивост на додир, изнети с највећом пажн>ом из гробнице, упаковати и пренети у лабораторију у Каиру, да би одмах били подвргнути неодложним хемијским конзерваторским поступцима. Морао је да има поред себе читав штаб научника, египтолога, историчара уметности, хемичара, огромну количину сандука, хемикалија, аутомобила и материјала за паковање. Стога је гробницу затворио и отпутовао у Каиро да организације лабораторију и изабере сараднике за овај велики задатак.
Међутим, вест о открићу муњевито се проширила по свету. Штампа је бучним насловима саолштавала о проналаску Тутанкамонова гроба, распредајући о томе сензационалне домисли и маштарије. У Долину краљева су као скакавци долетели туристи, репортери и археолози који су за Картера постали права напаст.
Радови на испражњавању предсобља и побочне собе трајали су преко седам недеља. Срећом, за време пресељења ниједан предмет није оштећен, што Картер с поносом у извештајима подвлачи као заслугу својих сарадника и арапских радника.
Најзад је стигао ред да се отвори главна крипта, која је крила највећу тајну гробнице. На тај велики тренутак Картер је позвао најистакнутије научнике из целог света и представнике египатске владе. Док су они у свечаном расположењу седели на столицама, размештеним дуж зидова предсобља, Картер је лично приступио отварању зазиданог улаза.
Када се на улазној прегради указао први отвор, присутне је обузело велгтко чуђење. На раздаљини мањој од метра заблистао је позлаћени зид, покривен рељефним орнаментом и украсима од плавог фајанса.

После извесног времена отворен је улаз, и тајна овог баснословног зида је објашњена. Била је то огромна шкриња, налик на параван с кровом, и у њој се крио фараонов саркофаг. Картер је опрезно ушао у комору. Показало се да је шкриња толико велика да је између ње и стеновитог зида крипте остао само узак

пролаз, кроз који је с тешкоћом могао да се провуче, уголико пре што су тамо били најразличитији погребни поклони: жбанови за вино, свећњаци, вазе, пехари од алабастра и друго ритуално посуђе. Зидови коморе били су покривени фигуралним сликама и хијероглифима.

На једној страни шкриње налазила су се двокрилна врата, незапечаћена и затворена засуном од абоносовог дрвета. Картер их је отворио и загледао унутра. Показало се да је унутра стајала друга, слична шкриња. Њена врата била су снабдевена краљевским печатом, чему се Картер неизмерно обрадовао, јер је то значило јемство да пљачкаши нису оштетили краљев саркофаг. Значи, од двадесет и осам фараона сахрањених у Долини краљева једино је Тутанкамонов гроб остао нетакнут током више од тридесет и три столећа.

Картер је поново притворио врата и разгледао уски ходник. У једном зиду приметио је зазидан улаз у другу собу. Кад је прекорачио праг, уверио се да је то ризница, дупке испуњена веома вредним споменицима културе.

На супротној страни била је дрвена капелица, сва окована златним лимом и украшена златним светим змијама. Окруживале су је четири богињечуварке, са заштитнички раширеним рукама, као да бране светињу од уљеза. Њихова лица била су природно жива, пуна саосећања и нежности. Капелица је - како се уверио - служила за чување срца, мозга и утробе покојног краља, извађених за време балсамовања тела.

На позлаћеној лектици снабдевеној салинцима лежао је, као погружен у сан, бог шакал Анубис, обучен у рухо од ланене тканине. Поред зидова стајало је мноштво шкриња од слоноваче, алабастра и дрвета, инкрустираних златом и плавим фајансом. У њима је, сем многих предмета за свакодневну употребу, било и неколико статуета од чистог злата, које су представљале Тутанкамона; била је ту и лепеза од паунових пера, зачудо добро очувана. У комори су биле још једне двоколице и низ модела једрењака. Насупрот осталим собама, овде није било никаквих трагова пљачке: пред

мети су стајали на истим местима на којима су их ос

тавили египатски свештеници за време погребних свечаности.

Тек после дугих припремних радова приступило се отварању златних гробних шкриња. Одваливши краљевски печат, Картер је отворио прва и друга двокрилна врата. И ту га је чекало ново изненађење: унутра су се криле још две друге, мање шкриње, не мање лепе од двеју претходних. Отворивши их редом стао је најзад пред краљевским саркофагом, испуњен дубоким узбуђењем и дивљењем. Саркофаг, исклесан од жутог кварцита, почивао је на дебелој плочи од алабастра и био покривен капком од руменог гранита. На четири угла виделе су се извајане богиње са заштит ничким раширеним рукама и крилима.

Пре отварања саркофага требало је уклонити четири шкриње паравана. То им је одузело готоао три месеца, јер су се шкриње састојале од осамдесет тешких и ломљивих делова, спојених кукама и жљебовима. Да би их могао изнети из гробнице, Картер је морао разрушити цео зид који је делио главну крипту од предсобља. Том приликом откривени су ваљда најстарији трагови фушерског рада у историји човечанства. Иако су поједини делови били нумерисани, египатски радници су их саставили погрешним редом, тако да нису ваљано приањали једни уз друге. Уз то су на неколико места оштетили позлату и орнамент, а поред саркофага су оставили гомилу шушки и комадића дрвета.

Тешка плоча саркофага дигнута је помоћу ужади и чекрка. Мртвачки ковчег је почивао под покровом од лаженог платна, које је од старости добило боју мрке рђе. Чим је

скинут, показао се заиста засењујући призор. Мртвачки ковчег, извајан у облику мумије, био је дрвен и обложен златним листићима, док је Тутанкамонову главу и руке древни уметник исковао од дебелог, златног лима. Спокојна лепота главе, загонетно лице пуно замишљености, очи од вулканоког стакла и обрве и очни капци од глазуре тиркизне боје стварали су жив и дубоко дирљив утисак. На челу је мозаиком боја светлео краљевски грб - змија и суп - који симболизују Доњи и Горњи Египат.
Картерову пажњу привукла је ипак на изглед ситна појединост. „Оно ипак", пише у успоменама, „што

је сред тог засењујућег богатства стварало најјачи утисак, био је венчић. од пољског цвећа, који је на ковчег ставила млада удовица; при погледу на тај венчић човеку се срце цепало.Сав краљевски блесак, сва храљевска наочитост бледели су поред ове скромне увеле прегрштн цвећа, које је још сачувало трагове својих некадашњих свежих боја. Оно нас је неодољиво речито подсећало на то како су миленијуми само
ништаван тренутак."
После уклањања капка показао се други ковчег који је фараона приказивао у лику бога Озириса. Бокови ковчега просто су врећали очи позлатама и украсима од лазурита и тиркизне глазуре. Било је то дело чудесне резбарске и златарске уметности, дело од не процењиве уметничке вредности.
Највеће откриће чекало је Картера тек при отваран>у другог поклопца. Под њим се крио и трећи ковчег у људском облику, цео израђен од дебелог златног лима и тако тежак да је осам радника једва успело да га дигне. Сам метал употребљен за његову израду представљао је колосалну вредност. Ковчег су украшавали полудраги камени, а фараонов лик бко је окићен огрлицом од жутих, плавих и златних зрнаца. Није тешко замислити какво се благо морало крити у осталим краљевским гробовима, ако је овако снабдевен млади фараон, који није стекао велики значај.
Мумија која је почивала у ковчегу била је угљенисана и обливена неком ароматичном масом, која је подсећала на смолу. Али главу и рамена мумије покривала је златна маска која је приказивала тужни и замишљени лик младог фараона. Руке, такође изаајане од златне руде, биле су скрштене на грудима. Кад је уклоњена маска и развијени завоји, показало се право лице мумије. И тада је постало јасно да су све маске, статуе и слике нађене у гробници показивале несумњиву сличност с фараоновим ликом, што сведочи о томе колико су се египатски уметници трудили да реалистички израде лик умрлог краља.

Анатомист доктор Дери одмах је приступио прегледу крал.евских телесних остатака. Током одвијања завоја, нађено је у појединим слојевима сто четрдесет и три предмета неоцењиве уметничке вредности: дија деме, бодежи, амајлије, огрлице, нарамници и прстени. Прсти ногу и руку почивали су у златним тоболцима, на којима су сечивом обележени нокти. Највеће узбуђење побудила су ипак два железна предмета, наиме, бодеж и узглавље, јер су они представљали најстарији доказ да је у Египту употребљавано железо. Доктор Дери утврдио је да је Тутанкамон умро у осамнаестој или деветнаестој години, но није ипак могао да утврди узрок његове лреране смрти.
Ова открића изазвала су на ступцима булеварске штампе сензационалне и глупе сплетке; наиме, писано је како су лица везана на овај или онај начин са отварањем гроба навукла на себе фараонову клетву. Под дречавим насловима *Фараонова освета* или *Нова жртва фараонове клетве* репортери су јављали о узастопној смрти Картерових сарадника.
Сујеверне гласине почеле су да добијају нови размах када је године 1923. лорд Карнавон изненада умро од уједа москита. Ево шта је штампа јављала током наредних година: седамдесетогодишњи лорд Вестбери починио је самоубиство, а његов син, бивши Картеров секретар, умро је од неке тајанствене болести. Арчибалд Рид пао је мртав кад је рентгенским апаратом вршио преглед неке египатске мумије. Умрли су и

Картерови сарадници, егилтолог Артур Вајгел и А. К. Мејс, при чему је штампа пређутала да је овај други био неизлечиво болестан још за време радова на Ту танкамоновом гробу. Сплетка је добила хистеричне размере када је Карнавонов полубрат извршио самоубиство, и када је кћерка тога Карнавоновог полубрата умрла од уједа непознатог инсекта.

Када је најзад штампа објавила да је и Картер пао као жртва клетве, археолог је уложио јавни протест и осудио гласину као глупост недостојну интелигентних људи, подвлачећи да у египатском ритуалу не постоји уопште појам клетве, и да умрли моле једино за заштиту и молитву за њихово добро у подземном свету. Чињеницу да су неки његови сарадници умрли у кратком раздобљу Картер је прилисивао случајном стицају околности, при чему су се у многим случајевима умирања објашњавала познијим годинама или дуготрајном болешћу. Свој протест, пун огорчења, завршио је сле дећом реченицом: „У области морала човечанство је напредовало мање но што обично мислимо."
Новинарску патку коначно је уђуткао немачки егилтолог, професор Штајндорф. У брошури објављеној 1933. године приказао је сваки појединачни случај смрти и доказао да многа лица која је штампа помињала нису имала ничег заједничког с Тутанкамоновим гробом. Тиме је дошао до закључка да је проблем исисан из прстију и да су га надували новинари булеварске штампе, јурећи за сензацијама.

КРАЈ КОЛЕВКЕ ЕГЕЈСКОГ СВЕТА

ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ОСТАО ВЕРАН СНОВИМА МЛАДОСТИ

У XIX веку археологија још није била наука која је поседовала сопствене, прецизне методе. Она је тада чинила тек прве, несигурне кораке. Њени најистакнутији радници често нису имали специјалних виших студија нити су се при истраживањима служили било каквим разрађеним методом, штавише дешавало ое да су били без икаквог образовања.

Па ипак, они су извршили преломна открића. Захваљујући њима изрониле су из загубљене прошлости некад богате културе, изумрли градови, рушевине храмова и дворова, заборављена уметничка дела, о којима се глуха вест сачувала само у митовима, легендама и поезији, а према којима се већина историчара односила као према бајкама лишеним реалних основа.

Шта је те људе одвело на пут археолошких истраживања? Било је међу њима сигурно обичних авантуриста, који су имали у виду веома прозаичне циљеве - да помоћу откопаног блага створе себи лак живот. Они су најчешће доживљавали разочарање, а ако су чак и начинили нека открића, она су остала непозната, јер су их крили како пљачка не би изишла на јаву. Али било је и занесењака који су се одликовали от кривачким духом. Једном обузети неком великом идејом, они су с несаломљивом упорношћу остваривали своје циљеве, на изглед фантастичне, остајући глухи према свим подсмесима и убеђивањима своје околине. У већини случајева оно што се обично сматрало наивнопАу и глупом страшћу, показивало се као непогре шив инстинкт који их је правим путем водио до сензационалних открића. Те тобожње незналице били су у суштини необични људи, обдарени живим, стваралачким умом; сем тога одликовали су се не само јаким, бујним карактерима, него и мрављом радиношћу и непоколеб љивом вером у исправност својих намера.

Представник откривача тога типа био је Хајнрих Шлиман (1822-1890), један од најистакнутијих археолога XIX века. Његова биографија је као извучена из авантуриетичког романа; да је неки аутор измислио оно што је тај човек доживео, сигурно би му приговарали због превише бујне маште.

Шлиманов отац био је убоги протестантски пастор у малом градићу Меклембургу. Сиромаштво, уосталом, није било без извесне личне кривице: стари пастор је сувише често загледао у чашу. Уз то је био удовац који је имао на издржавању шесторо деце. Домаћи услови у којима је Хајнрих провео прве године живота нису, дакле, погодовали његовом развитку.

Али стари Шлиман имао је једну несвакидашњу врлину, која га је издвајала од његове сиве средине: био је ватрен обожавалац Хомера и ту је љубав пренео на Хајнриха, од најраније младости. Сред жагора дечурлије и певања увек поднапитог пастора, ликови Агамемнона, Ахила, Одисеја и Менелаја помињани су тамо као имена најближих лица из породице.

Године 1829. седмогодишњи Хајнрих је за Божић добио *Општу историју* од Јерера, дивну књигу, украшену бакрорезним репродукцијама на целим странама. Глава дечака с бујним чуперцима с великом усредсређеношћу се удубљивала у слике које су приказивале запаљену Троју из које је одлазио Енеј са болесним оцем Анкизом на леђима. Послушајмо како се тог тренутка присећа сам Хајнрих у својој књизи *Илион:*

- Оче - пита дечак - зар ми ниси говорио да је Троја сравњена са земљом? -

Тако је ...

- И да ништа од ње није остало? -

Апсолутно ништа ...

'- Али како је Јерер могао видети Троју, јер како би иначе могао да је нацрта?

- Хајнриче, па то је призор насликан у машти.

Дечак се зачудио, а онда поново упитао:

- Оче, је ли Троја имала овако огромне зидине као што се види на слици? -

Вероватно јесте.

- У таквом случају - повика тријумфално дечак - нису могли нестати без трага. Остаци тих зидина морају се налазити скривени негде под земљом. 0, како бих желео да их откопам! Оче, једног дана отпутоваћу тамо и откопаћу их!

Уморен од детињих питања, стари Шлиман је гунђаво одговорио:

- Не бих се томе зачудио ... Али сад буди миран, јер хоћу мало да одспавам.

Мали Хајнрих био је жељан учења, али очево пијанство учинило је да је беда почела да завирује у њихов дом. Тако је у четрнаестој години Хајнрих морао да напусти школу и да ступи као практикант у колонијалну продавницу у градићу Фирстенбергу. Радио је тамо пет година, продајући слеђеве, ракију, млеко и со, метући продавницу и носећи тешке терете.

„Диринчио сам", пише у својим успоменама, „од пет ујутро до једанаест увече и нисам имао ниједног слободног тренутка да нешто научим."

Једног дана када је у дућану био сам, ушао је колебљивим кораком, јер је био одговарајући датум, познати градски особењак, млинар Нидерхоф. Он је некад био пастор, али су га због пијанства црквене власти уклониле са духовничке дужности. Љуљајући се на ногама, припити гост је стао као глумац у јуначкој улози и почео на грчком да схандира Хомера. Додуше, Хајнрих ништа није разумео, али певљива, ритмичка каденца хексаметара деловала је на њега као опојна, егзотична музика. Слушао је ужагрених очију, не могући довољно да се засити чаробног ритма непознатог му језика. Кад год би декламатор хтео да прекине даље рецитовање, Хајнрих би дрхтавом руком вадио из џепа последње грошеве и ради подстицања куповао му ракију. Магију тога тренутка прекинуо је тек власник дућана, који се изненада појавио и пијанца избацио из радње.

„Отада", пише Шлиман, „нисам престао да молим Бога да његовом милошћу доживим срећу и научим грчки језик."
Дечак је сад сањао само о Хомеру. Са својим вршњацима је разговарао једино о Троји и намери да једном пође у тражење њених рушевина. Дошло је дотле да су га сви млади из градића сматрали особењаком и стално му се подругивали. Једино је кћерка суседасељака, Мина Мајнке, озбиљно гледала на његове намере и пажљиво слушала његова сањарска поверавања.
Млади су се убрзо заклели једно другом на љубав до гроба, и обећали да ће се узети кад одрасту. Слободно време претежно су проводили на излетима у средњовековни замак Анкерсхаген, где је, како је гласило предање, витезразбојник Хенинг фон Холштајн закопао велико благо, које је на раскрсницама путева опљачкао од путујућих трговаца. Хајнрих је решио да то благо ископа и да за нађени новац отлутује у потрагу за тројанским рушевинама.
Међутим, породични односи су се погоршали до те мере да није више могао да остане у кући. Прешао је, дакле, у Хамбург и ступио на посао код неког трговца 'колонијалном робом. Али показало се да дужности практиканта у продавници овог пута превазилазе његове снаге. Кад му је при дизању бурета са слеђевима потекла крв из грла, морао је да потражи друго занимање.
Случај је хтео да је теретни једрењак „Доротеја" управо кретао на пловидбу у Венецуелу. Без дужег премишљања Шлиман је пошао капетану и понудио се да буде мали на броду. На пучини их је изненадила бура и бриг је почео да тоне. Хајнрих се са још осморицом другова нашао у чамцу за спасавање. Узбуркани таласи бацали су их тамоамо пуних осам часова и најзад су их избацили на холандску обалу. Измучени бродоломници смештени су у болницу у Амстердаму.

Пошто се после осам дана какотако опоравио, Хајнрих је почео да лута за послом. После дугих тражења, без икаквих материјалних средстава и без крова над главом, најзад је добио посао трчкарала код неког холандског бродовласника. Овога пута решио је ипак да своје време разумније распореди и да у слободним часовима учи стране језике. Отада је половину прихоха давао за приручнике. Настанио се на мансарди, где ге зими смрзавао, а лети се онесвешћивао од врућине.
Било је то особено учен»е. Почивало је на томе што је наглас читао изватке из књига или разговоре из уџбеника за самоуке, док их не би научио напамет. Због тога је имао много непријатности, јер су се сусели жалили на њега власнику зграде, који му је два дута отказивао стан.
Убрзо се показало да је Хајнрих имао изразитих Језичких способности. Да би научио један језик било му је потребно не више од шест недеља. Током године гечно је говорио и правилно писао на енглеском, француском, холандском, шпанском, португалском и талијанском.
Када се једног дана јавио у Шредеровој бродовласничкој фирми тражећи посао књиговође, шеф фирме је с чуђењем утврдио да овај бледи, бојажљиви и неприметни кандидат течно говори седам језика, те га је одмах примио у службу.
На новом месту Шлиман је испољио и друге дарове:
показао се као бистар и сналажљив трговац, који уме веома корисно да обавља невиђено тешке трговачке трансакције.
Са двадесет четири године научио је руски језик тако добро да је могао слободно да разговара с руским трговцима који су стизали у Амстердам ради куповине индига, у то време траженог на тржишту. То што је Хајнрих савладао руски језик навело је Шредера да га, као свог представника, пошаље у Петроград.
После годину дана Шлиман се осамосталио и основао сопствену трговачку фирму. Неочекивано је имао успеха. Извозећи на руско тржиште индиго, за кратко време стекао је знатну имовину.

У већини случајева људи брзо заборављају на своје младалачке снове, а ако их се и сете, онда то пропрате омаловажавајућим осмехом, сматрајући их наивним варкама детињства. Али Хајнрих Шлиман био је начињен од друге материје. Чим је стекао иметак, писар је својој пријатељици из детињства, Мини, нудећи јој брак. Одговор га је дубоко потресао: практична Немица се удала, не чекајући на несигурни повратак *мало* шашавог пријатеља.
Разочаран тиме, али не губећи вољу премажизоту, Шлиман отада путује по Евроли. У то време борави у Берлину, Паризу. и Лондону, гомилајући све већи капитал. У тридесетој години живота знао је већ петнаест језика. Сем поменутих седам научио је још пољски, шведски, норвешки, чешки, дански, латински и грчки класични и живи. Био је потпуно свестан недостатака у свом образовању и сваки слободан тренутак лосвећивао је студијама, нарочито из области историје.
„Недостаје ми школа и основно образовање, ника;:
нећу постати научник" - записао је у дневнику у тр*ећутку* нерасположења.
Визија из младих година није га напуштала, иако је до грла био утонуо у позив трговца који прави милионске послове. Све је то сматрао само средством за постизање циља, важним утолико уколико га је то приближавало ономе што је једном себи одредио. У слободним чаовима преводио је Софокла на савремени грчки језик и учио напамет целог Хомера, улазећи у најситније појединости, које су критичари преочили или их недовољно оценили. Иако су тадашњи историчари *Илијаду* и *Одисеју* сматрали производом песничке маште и држали да Троја у стварности није постојала, никад није допустио да буде локолебан у својим уверењима.
Шлиман је знао да велики грчки историчари, с Херодотом и Тукидидом на челу, нису сумњали у историчност тројанског рата, мада се у Хомеровој поеми често говори о боговима који помажу људима и мада се тако дешавају натприродне ствари. Фантастачној нити он је супротставио реалистичке сцене *Илијаде* и *Одисеје.* Описи свакодневног живота, дворова, убогих кућица, као на пример кућице свињара у *Одисеји,* описи ратарства и једрењаштва, оружја, женских домаћих послова, одеће и накита у Хомера су представљени тако тачно да би било напросто немогуће да је све то настало само у песниковој машти. Хомерова географија такође се ослања на тачне податке о копнима и острвима Средоземног мора. И мада

ту и тамо песник допушта да га понесе машта, ступајући у свет бајке - било у опису Киркина острва, било киклопског краја или хада - то ипак не ништи чињеницу његове топографске оријентације.
Али време остварења снова још није наишло: Шлимана је засад обузео други проблем. Наиме, године 1848. у Калифорнији је откривено злато. Тамо је убрзо, као у обећану земљу, почела сеоба народа највећа од времена крсташких ратова наовамо. Незадржива л.удска гомила прелазила је преко Сједињених Држача, пробијала се преко прерија, пустиња и шума, бродила преко река и мочвара, пењала се на превоје Стеновитих планина и Сијера Неваде. Златна грозница захватила је не само Американце него и Европљане. Калифорнију је поплавила дречава, брза за тучу и пијанство, хорда бедника, пробисвета и авантуриста који су тражили лак начин богаћења. У пустим пределима никла су насеља слупана од дасака, с крчмама и коцкарницама, где су лако избијали скандали и убиства.
За човека као што је био Шлиман то није било мало искушење. Упутио се, дакле, у Калифорнију, где је у дрвеној колиби основао канцеларију и с великом добити откупљивао златни песак од тражилаца злата, којима је био неодложно потребан новац за бекријање и коцку. Чак и кад је оболео од тифуса, није прекинуо вођење послова. Наредио је да га сместе у задњу собицу колибе и из кревета лично управљао трансак цијама.
Умноживши на тај начин иметак, напустио је Калифорнију, упутивши се најпре у Каиро, касније у Јерусалим и Трансјорданију. При том је научио арапски. Савладао га

је тако добро да сами Арапи нису у њему могли да препознају странца. Чак је учинио нешто за оно време крајње дрско: обукао се у арапску одећу, дао да га ради безбедности обрежу и пребацио се у Меку, где је неверницима приступ био забрањен под претњом смртне казне.

Најзад се упутио у Грчку, земљу из снова своје младости. Кад је стигао на обалу Итаке, постојбине Одисеја Морепловца, обузело га је дубоко узбуђење. Ево, после дугих година лутања по свету, после разних доживљаја, чинило му се да се као Одисеј најзад нашао у отаџбини. Клекао је и са сузама у очима пољубио земљу. Острвљани су са чуђењем посматрали непознатог дошљака, који се тако необично понаша.

На Итаци је почео прва археолошка истраживања. Начинио је пробну сонду на месту где је, по традицији, требало да се диже Одисејева палата. Нашао је тамо људске кости, жртвени нож, статуете богова од теракоте и друге ситнице. Са Итаке је отпутовао на Пелопонез, потом се пребацио преко Дарданела и прешао равницу на којој је требало да се налазила Троја.

Решио је да се отада потпуно посвети археолошким истраживањима. Вратио се стога у Америку, где је ликвидирао своје послове. Све о чему је сањао у младоста увек је узимао дословно, те је морао да нађе за себе животну сапутницу с којом би могао да врши открића. Пошто га је Мина разочарала, хтео је да потражи другу жену, одану, која уме да воли, праву другарицу за предстојеће тешкоће.

Као обично, и овог пута је изабрао необичан, ако не и ексцентричан пут. Писао је, наиме, свом пријатељу, грчком архиепископу Вимпосу, молећи га да му предложи кандидаткињу. Хтео је да његова будућа жена буде Гркиња. Мада већ није био млад, јер било му је четрдесет шест година, захтеви су му били веома високи; требало је да то буде девојка сиромашна, али образована, обожаватељка Хомера и поборница за не зависност Грчке, да буде смеђа, с типично грчким цртама лица, уколико је могуће лепа, али пре свега - добра срца.

Архиепископ му је послао фотографију своје сестричине, шеснаестогодишње Софије Енгастроменос. Шлиман ју је гледао као хипнотисан. Била је то девојка класичне лепоте, суптилних, правилних црта лица, као изрезаних у камеји. Лак осмех који поиграва на уснама давао јој је неухватљиву драж, која карактерише жене Истока.

Али Шлиман је решио да се не покори њеним дражима некритично и, као што је планирао, спровео је строг испит. Постављао јој је безброј разних питања, на која је девојка одговарала на задовољавајући начин. Питао је, на пример, које је године цезар Хадријан посетио Атину или које одломке из Хомерових епова она зна напамет.

Све је обећавало да ће бити најбоље.

- Зашто си пристала да се удаш за мене?

- Зато што су ми родитељи рекли да сте богат човек.

На такав одговор Шлиман је скочио и излетео из собе као из праћке. Девојчина отвореност много је заболела постаријег удварача. Било је, међутим прекасно: схватио је да је постао роб својих осећања. Вратио се ипак као покисао и запросио њену руку.

Венчање је обављено одмах, јер никад није волео да одлаже једном донету одлуку. Убрзо се ипак уверио да му је жена одана и да га воли.

„Софија је одлична жена", пише у мемоарима, „страсно ме волп као Гркиња, а и ја њу

исто тако ватрено волим. Говоримо само на грчком, на том најлепшем језику света."

А ипак живот са Шлиманом нипошто није био лак. Сазнајемо о томе из успомена његове кћерке, Андромахе.

„Јадна жена!", пише она о својој мајци. „Причала ми је како је за време свадбеног путовања морала с њим да посећује све музеје Италије и Француске. Такође јој је наредио да учи стране језике, а његови су методи били готово драконски. Није с њом говорио ни на једном другом језику сем на француском, све док га није савладала. Али тек што је почела да се споразумева на том језику, одмах је прешао на енглески.

У првим годинама брака живот с тим ватреним, неуморним и енергичним човеком, који је у себи имао нешто од генија, било је за младу жену не мало искушење. И за мене је то било тешко искушење. У време мога детињства будио би ме зими у пет ујутро и водио ме на шетњу на коњу читавих пет миља до Фа.лерона, где смо се купали у хладним морским тала
0 нашем здрављу бринуо је готово фанатично. Када је у присуству многих позваних гостију требало да се обави крштење мог брата Агамемнона, отац је, ни пет ни шест, извадио из џепа топломер и измерио температуру посвећене водице. Настала је општа пометња. А попа, кад виде такав безобзиран поступак, обузе неоггисив гнев. Тек на молбу моје мајке мало се одобровољио и поново посветио водицу.
Уосталом, аподиктичност његова карактера није сметала да он буде добронаклон и чак до претераности дарежљив човек. Био је и на свој начин скроман и није подносио снобове ... Према цвећу и животињама гајио је готово побожну љубав."

ПРИЈАМОВ ГРАД

Године 1870. Хајнрих Шлиман се са женом упутио у Малу Азију, и на обали Хелеспонта приступио првим, широко замишљеним археолошким истраживањима. На веселье зазјавала што су га гледали, приступио је послу на изузетно особен начин. С *Илијадом* у рукама, као геометар с топографским планом, м(^рио је раздаљине да би утврдио где се по свој вероватноћи могла налазити Троја, коју су Агамемнонове дружине после десетогодишње опсаде освојиле лукавством и претвориле у прах и пепео.
Али његов поступак није, у ствари, био тако наиван као што би могло да се чини. Иза њега се крио цео арсенал стварних и уверљивих доказа, који Шлимановом размишљању чине част. Пођимо трагом тог размишљања ма и ради тога да бисмо се уверили до које мере открића, извршена тобоже случајно, често бивају плод веома проницљивог закључивања.
Малобројни историчари који су допуштали могућност постојања Троје, смештали су је у близини турског сеоца Бунарбашија, где се дизао омањи брежуљак. Основ њихових претпоставки било је 22. певање *Илијаде,* где Хомер помиње да су у близини Пријамова града избијала два извора воде: један топли и један хладни. А тобоже су се баш у Бунарбашију налазила два таква извора.

Шлиман је одлучио да лично провери те претпоставке. Изнајмио је грчког водича и на коња се упутио у Бунарбаши. Али већ на путу су му се наметнуле извесне сумње. Сеоце је било од мора удаљено три часа јахања на коњу, док су - ако је веровати Хомеру - грчки јунаци простор између морске обале и зидина тројанске тврђаве превалживали по три пута дневно, што би им у оваквој ситуацији одузимало најмање осамнаест часова. Стога, или се Хомер варао, или се у Бунарбашију нису налазиле рушевине Троје - друге алтернативе није било.
Стигавши на место, пажљиво је разгледао брежуљак, претпоставл.ано седиште рушевина. Било је то довољно да се у својим сумњама учврсти. Брежуљак је, наиме, био превише мали да би могао крити огромну палату краља Пријама са 62 одаје и дворане, и одбрамбене зидине с моћном Скајском капијом. Сјахао је с коња и попео се на врх узвишења. Ту и тамо правио је пробне сонде и тражио макар и најситније трагове рушевина. Свуда је наилазио само на земљу и песак није тамо било ни комадића камена, црепа или цигле, речју, ничега што ли показивало да се ту некад дизала било каква грађевина. Стога је закључио да узвишење није настало услед нагомилавања рушевина разореног града, него да је оно напросто дело природе, а не људских руку.
Био је ипак прецизан човек, те је желео да још ггровери питање двају извора, о којима су историчари говорили с таквом сигурношћу. И ту га је чекало забавно изненађење,

јер се показало да су поред Бунарбашија избијала не два, него чак четрдесет извора. Отуда је потицао и назив тих страна, што значи „Четрдесеторо очију". Шлиман је, да би се убедио у неисправност постављане хипотезе, ишао потом од извора до извора и мерио њихову топлину. Сви су имали мањевише исту температуру; није међу њима било ниједног топлог извора.

Отада је брежуљак поред Бурнабашија престао да га занима. Али где у таквом случају да тражи место Троје? Стајао је беспомоћан, без икаквих упутстава на која би могао да се ослони. Премеравао је, дакле, уздуж и попреко хелеспонтску равницу, пипањем траже ћи изгубљени град. Нагло је његову пажњу привукао турски назив великог брда које је лежало северно од Бунарбашија, неких пет километара далеко од мора. Назив је гласио Хисарлик, што значи - двор. Шлиману је било јасно да се у називима места, као и у легендама, често крију одјеци дога^аја далеке прошлости. На тај начин народи предају с колена на колено своју историју, своју мудрост и своје искуство. Током времена, првобитни смисао тих назива се брише као .шара на избледелом ћилиму; остају само речи, привидно необјашњиве, које су ипак трагови кадри да укажу на
изворе истине. Зашто се, дакле, под Хисарликом не

- **би крило некакве рушевине, које је становништво некад одређивало као „двор"? Тешко је замислити да је без икаквог разлога на тај начин названо природно**
- **брдо, које чак ни својим обрисима не подсећа на какву грађевину, а да и не говоримо о двору?**

Приступна истраживања чинило се да су потврђи.вала Шлиманову тезу. Брдо је имало приближно четвороугаон облик са спљоштеним врхом, што је указизвало на његово вештачко порекло. И стварно, већ при првом удару пијука на површину је избачено
мноштво

- **одломака цигле, отпадака и глинених црепова, што је сведочило да се у дубини крију енажне развалине зи.дова. Шлимана је потресао дрхтај неизрециве среће. јер је већ био уверен да се налази на месту „светог Илиона", прожетог крвл.у и знојем тројанских и грчких јунака.**

Уосталом, антички историчари су помињали да се на томе месту у историјско време дизао грчки, а потом римски град *Коуит Шит,* који се по традицији | налазио на рушевинама Троје. Херодот спомиње да се персијски владалац Ксеркс задржао у томе граду да би погледао рушевине Пријамова града и да би Илијској Минерви принео на жртву хиљаду грла стоке. У Ксенофонтовом извештају из истих разлога је посетио лакедемонски вођ Миндар, док грчки историчар из II века н.е. Аријан пише како је Алексаз.дар Македонски, после приношења жртве, ископао из рушевина древни мач и наредио да га носи његова телесна стража сматрајући да ће му он донети срећу у по зеоду против Персијанаца. Цезар је окружавао град специјалном заштитом и финансијски га потпомагао сматрајући себе непосредним потомком Тројанаца.
Једино што је Шлимана узнемиравало јесте недостатак поменутих двају врела у најближој околини Хисарлика. Али и та је сумња убрзо расејана. Од околних сел.ака је сазнао, наиме, да се ловремено тамо појављују врели извори и после краћег времена пресушују, да би се поново појавили на другом месту. Ипак, док је он обављао истраживања у Хисарлику није тамо избио ниједан извор.
Године 1871. Шлиман је изнајмио осам радника и почео систематске радове на ископавањима. По Хомеру, на највишем месту града требало је да се диже Атинин храм, по чему је слободно било закључивати да се он морао крити на самој средини брега. Шлиман је наредио да се тамо ископа дуг ров дубине од десет метара. Током обављања овог посла лолате су на површину избацивале одломке оружја, вазе и друге предмете свакодневне употребе - очити доказ да је тамо постојао некад богат и многољудан град.

У зиму су радови прекинути, али већ следећег пролећа Шлиман се са женом вратио, подигао дрвене бараке за отанове и магазине, најмио сто радника и поново приступио истраживањима.
Од Јутра до мрака радио је са женом при копу, а ноћу је, при светлости фењера, прегледао, чистио и !р систематизовао предмете извађене из земље. У поређењу са уложеним трудом били су то примерци мале вредности, те је било потребно не мало упорности и стрпљења да се не обесхрабри.
Уз то их је мучила нездрава клима. Лето је било спарно, влажно, пуно падавина. Најразличитији инсекти, а нарочито комарци, нису им ноћу давали да спавају. Шлиман се разболео од маларије и дуго није могао да врати некадашњу снагу. Зими су опет са севера дували ледни ветрови, пробијали се у бараку кроз слабе зидове онемогућавајући им да држе запаљене фењере. У таквим условима, иако су снажно ложили пећ, температура се у бараци често спуштала и до девет степени испод нуле.

Године 1873, значи у трећој години трагања, брдо Хисарлик је било већ уздуж и попреко испресецано дубоким рововима. У то време је уклоњено неколико десетина тона земље и крша. Током силажења у дубину Шлиман је откривао стално друге рушевине. Били су то остаци давних градова и насеља, подизаних један на другом у неколико нивоа. Ти су градови п'отицали из разних епоха; после кратких раздобља свога процвата подлегали би или пропасти од пожара, или од разних најезди. У горњем слоју био је *Ноуит Шит, а* на самом дну убого насеље из каменог доба.
У прокопу је Шлиман препознао седам људских насеља, наслојених једно на друго. Које је од њих била Хомерова Троја? При ондашњем стању археологије, то је био тешко решив проблем. За данашњег археолога временски путоказ су керамички црепови. Поједина поколења су се при украшавању глиненог посуђа служила властитим стилом и тематиком, при чему је током векова ова уметност пролазила кроз све развојне фазе - од најпримитивнијих, још невештих покушаја, па до највишег савршенства керамичке технике.
Ако се неки одређени тип глиненог посуђа појављује у многим насељима у истом културном слоју, а нема га у нижим или вишим слојевима - тада се с пуном сигурношћу може тврдити да овај тип посуђа као и културни слој спадају у исту епоху. На који се ипак начин може утврдити време појединих типова посуђа? Постоји за то много начина, али радије нећемо о томе шире распредати. Јер то су превише специјалистичка и сложена ггитања. Илустрације ради наводимо само да је у микенској тврђави Тиринту утврђено време културног слоја једино захваљујући томе што су тамо нађене посуде истог стила какве су откривене у гробници египатског фараона Тотмеса III из 1600. године пр н.е.

Шлиман, очевидно, још није познавао те методе. Орнаментика глиненог посуђа ништа му није говорила. па чак ни приближно није умео да се разазна у хронологији седам тројанских наслојавања. Једино је претпостављао да горњи слојеви морају бити млађи од нижих, и да се због тога Хомерова Троја мора налазити на најнижем нивоу. Додуше, дивио се масивности зидина из виших слојева, али дошао је ипак до ааосључка да оне могу потицати у најбољу руку из треИмт века пре н.е., дакле, из периода владања наследнка Александра Македонског на том терену, односно јидцог од његових вођа, Лизимаха.
Ослањајући се на резоновања те врсте дошао је до утверења да је тражена Хомерова Троја треће насеље ааоздо. У томе су га учврстиле и откопане рушевине су јасно сведочиле о силном пожару који је ункштио град. Али то насеље ничим није подсећало на зеличанствени Илион који је Хомер описао. Откопани дворац био је врло скромна грађевина, док је резиденција краља Пријама имала - како саопштава Хомер

- 62 дворане и одаје. Слаби одбрамбени зидови, бедзе куће и примитивна керамика сведочшги су о ниском жултурном нивоу становника.

И ту Шлиман први пут није поверовао Хомеру.Дотле је веровао у његову истинитост, а сад је, ипак, утицајем своје концепције, осумњичио Хомера због заједничког претеривања у описивању тројанског замда и тврђаве.

Иако су се на трепутке будиле у њему озбиљне сумње, није га то ипак наводило на одустајање од једзом прихваћене тезе.

„Тај бедни градић", пише о трећем насељу одоздо,
који је бројао највише три хиљаде становника ... зар
. је могуће поистоветити с великим Илионом окрузеним бесмртном славом, с градом који се десет година :дупирао херојским напорима грчке војске од сто хиљада ратника?"

Тешко је схватити зашто се Шлиман, кога дотад мису завели инстинкт и способност брзог закључивања,овом случају грчевито држао тезе засноване на више ао крхким полазиштима. Убрзо је послао у јавност аест да је открио палату краља Пријама. Вест је дигла аелику галаму у целој Европи. Научници су га веома осггро напали, пребацивали му неукост и потеру за сензацијом, исмејали су његово тврђење како је тобоже открио град који никад није постојао.
Заједљива критика је онерасположила Шлимана. Решио је да прекине даље радове на
ископавањима. Објавио је стога следеће саопштење:

„Копали смо овде током три године са 150 радника, уклонили 250 хиљада кубних метара крша к извадили из рушевина Илиона лепу збирку врло занимљивих уметничких споменика. Сада смо кпак умопни, а пошто смо постигли наш циљ и остварили идеал нашег живота, прекинућемо даља истраживања у Троји са даном 15. августа ове године."
Дана 14. августа 1873. године, значи дан уочи напуштања места на брду Хисарлику, Шлиман је са женом био већ у пет ујутро унутар ископа, посматрајући рад радника. Један зид творио је зид зграде коју је Шлиман назвао Пријамовим двором. Одједном је са чуђењем упро поглед у једну тачку где је испод згариште и песка вирио неки предмет од злата, бацајући живе ватре у косим зрацима јутарњег сунца.
Брзо се обратио жени шапатом, да га не би чули радници што су стајали у близини, и наредио:
- Пођи радницима и објави *паидос! (Паидос* на грчком значи одмор после рада). - Сада, у седам ујутро? - упита изненађена Софија.
- Сада, одмах ... Реци им шта хоћеш ... већ знам, објасни им да данас имам имендан, да сам на то заборавио, а сад им дајемо слободан дан с платом. Донеси такође свој црвени шал.
Софија више није постављала питања. Савесно је извршила добијено наређење. Кад се вратила, Шлиман је клечао у ископу и дрхтавом руком нешто ножићем ископавао из земље, не обраћајући уопште пажњу на зид наднесен над његовом главом, који је сваки час могао да се свали на њега. Софија је раширила шал на земљи. Шлиман је пак почео да вади ископане златне и сребрне скупоцености. Било их је толико много да су их једва сместили у шал. Крадом су се упутили у бараку и ставивши резу на врата, са ду боким узбуђењем разместили по столу чудесно благо, с нежном опрезношћу узимајући у руке комад по комад.

Нарочито дивљење побудиле су две златне дијадеме; једна од њих била је деликатно ковани ланац за украшавање главе, с кога је висило тридесет мањих данчића с карикама у облику срдаца; друга је имала хао украс сличне привеске, али основ је творила дебе.да трака од ливеног злата.
После сређивања накита показало се да се извађено благо састоји од 24 огрлице, 6 наруквица, 8700
прстенова, 60 минђуша, 4066 брошева, пехара од злата,

ешког 600 грама, златне флаше, неколико ваза од сребра и бакра, и оружја искованог од бронзе.
Шлиман је био дубоко уверен да је пронашао бла
о краља Пријама, а можда чак накит саме Хелене, хоју је био уграбио Парис.
„Пошто сам", пише у мемоарима, „нашао те предмете једне поред других, под зидом грађевине посвећене, како тврди Хомер, Нептуну или и Аполону, чини се сигурним да су они првобитно били смештени у др
еној шкрињи, о којој Хомер у *Илијади* говори да се налазк у Пријамову двору."
У машти је замислио ток драматичних догађаја, захваљујући којима се благо сачувало. Агамемнонове дружине продрле су у Трој у. Пријамови домовници запаковали су у великој журби краљевско благо у шкришћу с намером да је закопају под зидом двора. Али уз пут су убијени. Одбачену шкрињу, пре но што је непријатељ успео да је запази, затрпале су паљевине и рушевине зидова у паду. Тако је шкриња иструнула, али је благо сачувано у целини. Пронашао га је тек у XIX веку одушевљени поштовалац Хомера, дошљак са далеког Севера.
Кад је пронашао благо Шлиману је било 52 године. Радовао се ипак као дете, срећан што се испунио сан жгове младости. Узимао је редом сваки комадић начгга У Руке, радовао му се и гледао га кроз лупу. Одједном је његов поглед пао на жену, на њене лепе, тиичнo грчке црте лица. Свечано јој је ставио на главу дијадему, затим јој ставио огрлицу, минђуше, брошеве и прстење, сео затим у столицу и напајао се необичном едиком. Замишљао је како пред њим стоји Хелена у раћевској раскоши накита, са облаком црне косе око лажног лица пуног милине.

Дуго се колебао шта даље да ради. Добивши дозволу од турских власти за вршење археолошких ископавања, обавезао се да турској влади преда све иско пине које нађе у Хисарлику. Али сада, кад је имао у рукама ово дивно благо, чинило му се то несхатљивим. Бојао се да похлепни султан неће имати потребног пијетизма према овим непроцењивим ремекделима преисторијске златарске уметности, и да га чак, ко зна, може и претопити.
Стога га је једне ноћи потајно пренео у Грчку, где га је предао на чување разним женинним рођацима. Вест о великом открићу побудила је у свету невиђену сензацију. Спор око Троје поново се распалио, али сада је Шлиманово име већ изговарано с поштовањем, без снисходљиве поруге с којом су се дотад према њему односили. Громови на њега падали су једино од стране турске владе, која га је јавно жигосала као обичног шверцера.

ЗЛАТНИ ЛИК АГАМЕМНОНОВ

Вођ тројанског похода, „краљ краљева" Агамемнон, био је син Атреја, микенског краља. Био је то род који су богови проклели због почињеног злочина.
Злочин је починио Агамемнонов отац Атреј, светећи се на огаван начин своме рођеном брату Тијесту зато што му је, тобоже, завео жену. Једнога дана позвао га је на тозбу и почастио печењем. Одмах после гозбе обавестио га је да је месо које је појео било од тела његове двојице убијених синова.
Окрутни покољ преживео је трећи Тијестов син Егист. Дечак се заклео да ће се осветити целоме Атрејевом роду. Агамемнон није помишљао шта се дешавало у души синовца, и крећући под Трој у на челу уједињених грчких сила, оставио је Егиста у Микени поред своје жене Клитемнестре.
Из трећег певања *Одисеје* сазнајемо шта се десило у његову одсуству:

Док смо жестоке ми под Тројом бојеве били дотле је безбрижно он сред Арга што негује коње глед'о да освоји речма њу, Агамемнона љубу.

Испрва срамотно дело одбијаше она од себе, честита Клитемнестра, јер беше чистога срца. Крај ње беше и певач, и њему идућ' у Тројy, Атрејић на срце метне да својски љубу му чува. Али кад њу божја судбина за несрећу веза, Онда Егист поведе певача на острво пусто, ту га остави грабеж и храна да птицама буде, а њу хоћу хоћо одведе у кућу своју и на олтарима светим сажеже бутине многе.

Бојећи се последица вероломства, порочни пар је Агамемнону припремао пропаст чим се вратио од Троје. На који начин су остварили свој план, прича нам Хомер устима спартанског краља Менелаја, у четвртом певању *Одисеје:*

А кад се најзад и отуд указао повратак срећан, бози окренуше ветар, и они стигоше кући, брат твој радостан тада ступи на очинску
земљу, завичајног се дохвати тла, целиват' га стане и сузе ронити топле, јер радостан угледа
земљу! С виса га примети стражар, ког подмукли посла Егисто, пошто к'о награду два му обећао таланта златна, стражар вребаше годину дана да потајно онај не дође и да се тада Егисто одбране лати:
стражар отиде у двор пастиру да народном јави. Али одмах Егисто превару лукаву смисли:
најбољих двадесет јунака у народу он изабере, заседу смести, а другим заповеди гозбу да
спреме, а сам с колима, с коњма пастира народног пође Агамемнона звати на гозбу снујућ' страхоту;њега што пропасти није ни слутио Егист поведе кући и смакне по гозби, к'о вола кад уз јасле кољу.

Нико не оста из пратње од дружбе Атрејева сина, ни од дружбе Егиста: у дворници смакнути беху.
(Превод Милоша Ђурића)
У Есхиловој трагедији *Агамемнон* главна извршитељка убиства је Клитемнестра. Руководи је не само бојазан од казне због издаје, него још у већој мери демон мржње и освете. Јер није могла Агамемнону да опрости што је крећући на Тројy принео на жртву њихову кћер Ифигенију, како би од бога измолио повољне ветрове на мору. Из трагедије још сазнајемо да је заједно с Агамемноном у Микени погинула његова за робљеница Касандра, Пријамова кћерка. Била је то пророчица коју су надахњивали духови и која је прорицала уништење Троје.
Ево Клитемнестрина монолога, одмах после извршења злочина:

Ту стојим где га згодих. Све је свршено. Извршх то, и нећу да вам поричем. Големо ткање, кобно рухо богато к'о рибар мрежу, бацих брзо на њега;
не беше му ни бежања ни одбране. Два ударца му дадох, двапут крикну он и уда опружи; и кад се сруши већ, још трећи додадох к'о свету милошту под земљом Диву, спаситељу покојних. У ропцу тако паде, душу испусти. Из љуте ране шикну топле крви млаз, и ороси ме капља росе пурпурне. И ја се радовах к'о зрно клијало што небеском се благослову радује!
(Превод Милоша Ђурића)

Осам година касније стигао је у Микену Агамемнонов син Орест и осветио очеву смрт. Убио је не само Егиста него и своју мајку. Дуго су матероубицу прогониле Ериније, три наказна створа, оличење строгих и непопустљивих грижа савести, док најзад после дугих мука није добио опроштај атинског ареопага и ступио на окрвављени престо Атрида.

Насупрот Троји, рушевине Микене нису биле сравњене са земљом. У Арголиди, у североисточном закутку Пелопонеза, до дана данашњег могу се видети тужне зидине Агамемнонове тврђаве дигнуте на виоокој стени. Оне се састоје од

огромних блокова, чврсто меЂусобно приљубљених, али не повезаних малтером. До тврђаве Г воде славна „Лавовска врата", кроз која је некад, вра
ћајући се испод Троје, пролазио Агамемнон. На њиховом врху уздижу се два лава исклесана од монолита, са главама од памтивека одваљеним. У рушевинама се налази још древна подземна цистерна, још увек снабдевана водом из Персејева извора помоћу
цевовода од
теракоте.

Ван зидина, на околним падинама брда, диже се .И седам купастих гробница. Свака од њих саграђена је у облику кошнице. То су монумен талне грађевине, које сведоче о моћи микенских владалаца и високом нивоу ондашњег грађевинарства. Опљачкане су још у прадавним временима.

Најзначајнији споменик је такозвани Агамемнонов. гроб, који је Словацки прославио у својој истоименој песми. У мрачну унутрашњост улази се кроз капију висок.у пет метара, саграђену ид камених блокова, од којих је сваки тежак по неколико десетина тона. Када се стоји у средини зграде, она оставља утисак монументалне кошнице саграђене од тридесет три камена прстена, који се постепено сужавају према врху и за тварају се једним полулоптастим блоком. Симетрично размештени отвори сведоче да су зидови некад били украшени бронзаним розетама. Из тог огромног хола, који подсећа на римски Пантеон, води ходник у собу исклесану у стени, где су вероватно почивали остаци умрлога краља.

Грчки митови о трагичном роду Атрида, које су прославили Хомер и Есхил, као и сурова једноставност рушевина учинили су да је Микена у давним временима била циљ путовања многих грчких и римских путника. По њиховом мишљењу, ове зидине нису могли саградити обични људи и стога су веровали да су оне биле дело надљудског напора дивовакиклопа.

Око 170. године н.е. посетио је Микену грчки писац и путник Паусанија. Своје утиске описао је овако:

„Део зидина још се очувао, као и капија на којој стоје лавови. У рушевинама Микене на лази се Персејев извор и подземна Атрејева грађевина; сем тога гробови оних које је Егист побио на гозби, када су се вратили испод Троје. Тамо је гроб Агамемнона, кочијаша ратних кола Еуримедонта, Теледама и Пелопса. Кажу такође да је Касандра Агамемнону родила близанце, те да је и ту малу децу Егист усмртио заједно с родитељима. Клитемнестра и Егист сахрањени су ван зидина, пошто их нису сматрали достојнима да почивају унутар зидина, где су лежали Агамемнон и они што су заједно
с њим погинули."

Наведени текст одиграо је нарочиту улогу у археолошким ископавањима XIX века. Разни археолози, ослањајући се на његове информације, почињали су у Микени повремене радове на ископавањима, али су их сваки пут напуштали не постижући циљ.

Узрок њихова неуспеха био је својеврстан начин на који су интерпретирали Паусанијин извештај. Иако је грчки путописац недвосмислено саопштавао да су Агамемнон и другови сахрањени унутар зидова, посвемашно се мислило да је он имао на уму снажне зидине праве тврђаве. Треба објаснити да је Микену, као што су показала ископавања, окружавао још и други, много слабији зид, који је обухватао шири простор, на коме су се налазиле већ поменуте кошничке гробнице. Већина археолога сматрала је да је Паусанија управо те гробове видео и описао.

Још две околности утицале су на такав суд. Двориште праве тврђаве обухватало је веома мали простор, те је тешко било поверовати да би се ту могло сместити гробље. Сем тога, пробна сондирања довела су до уверења да је његова подлога, покривена, уоста.лом, огромном наслагом крша, тврда стена која не погодује за сахрањивање мртвих.

После великих успеха постигнутих на брду Хисар.лику, Шлиман нипошто није мислио да се одмара на ловорикама. Тражећи нове археолошке објекте сетио се да Хомер, кад год помиње Микену, употребљава одредбе као „богата златом", „златна" или „имућна". Са себи својственом сигурношћу која је, као и у слу чају Троје, била привидно наивна, закључио је да се у Микени мора налазити мноштво вредних златних уметничких споменика.
У свом расуђивању одбацио је пре свега претпоставку претходника, сматрајући је потпуно погрешном. За њихове аргументе нашао је одговор зачуђујуће једноставан, тако једноставан да се треба чудити зашто се за њега нису одлучили археолози који су добро познавали микенске тврђаве.
Разматрајући Паусанијин извештај, Шлиман је дошао до закључка да је он имао на уму киклопски зид праве тврђаве; јер јасно је подвлачио да се на њему налазила капија с лавовима што је водила у двориште. А ако је у питању спољашњи зид, онда у сваком случају грчки путописац није могао да га види, јер је тај зид порушен за време најезде Аргиваца 468. године пре н.е., значи 638 година пре његова доласка у Микену. Отуда једини закључак да је Паусанија у свом извештају описивао гробове у дворишту тврђаве, а не - као што су мислили претходни археолози - велике кошничке гробнице сграђене на падинама околних брда.
Је ли замисливо да се на невеликом дворишту, које је истовремено било агора, што значи место јавних скупова, може налазити гробље? Шлиман је на то питање одговор нашао код Паусаније. На другом месту својих успомена он је писао:

„Ту су саградили скупштински трг тако што су се гробови јунака налазили на

његовој
средини."

То је сведочило да је код старих Грка постојао обичај сахрањивања истакнутих

људи
на јавним трговима.

Да би предузео археолошке радове, Шлиман је морао да добије концесију од Грчког археолошког друштва у Атини. Али Грци, памтећи гласовиту аферу с тројанским благом, нису веровали Шлиману. Преговори су се вукли више од две године и вероватно би били безуспешни да Шлиман није обећао да ће се ограничити на археолошка ископавања у самом дворишту тврђаве. Улрава друштва најзад му је издала концесију само зато што по њеном мишљењу двориште није представљало никакву археолошку вредност, где се по мишљењу управе сем црепова и камених блокова ништа није могло наћи. Затражено је ипак да преда тројанске ископине, изузев неколико ситнијих предмета, које је могао да задржи доживотно. Сем тога, додељен му је за сваки случај контролор у личности грчког археолога Стаматокиса. Шлиман је са женом стигао у Микену 7. августа 1876. године. Тек на месту схватио је величину своје намере. Двориште је било затрпано високом гомилом крша од најмање неколико хиљада тона. Стога је из околних села изнајмио 125 радника и вредно се при хватио уклањања препреке. Рад је започет на неколико метара од Лавовских врата. Једна група радника разбијала је камење пијуцима, други су га товарили на тачке и извозили ван дворишта. С времена на време, Шлиман је из рушевина вадио разне налазе: делове фризова, сликане вазе, статуете од теракоте, камене модле за одливање накита, зрнца ђердана, геме.
За четири месеца ископана је огромна јама. Кад су се приближили правом нивоу дворишта, Шлиман је извршио прво откриће, које га је веома подстрекло. Наиме, на стеновитој подлози нашао је велике камене плоче размештене у широком кругу, а на средини округли олтар на чијем је врху била ижљебена здела и проврћен каналчић којим је отицала крв жртвених животиња. Плоче су по свој вероватноћи биле надгробне стеле. На некима од њих могли су још да се препознају излизани рељефи који су приказивали ратнике на двоколицама и разне ловачке сцене.

Шлиман је био већ готово уверен у успех. Ликови на стелама живо су подсећали на јунаке Хомерова епа. Највећи утисак на њега ипак је оставио олтар с каналчићем. У антици је постојао обичај да се на гробовима мртвих јунака жртвене животиње кољу тако да крв убијене животиње отиче у гроб, те је присуство олтара на агори у Микени сведочило да се негде у близини морају налазити тражени гробови.

На потврду своје тезе није морао превише дуго да чека. Када је на једном месту одгрнут последњи слој крша, пред његовим очима се показало четворо" угаоно окно у стени, до врха испуњено земљом. Шлиман је одмах обуставио рад радника. Пошто је сам био превише тежак, откопавање гроба извршила је његова жена, Софија. Малом лопатицом и ножем, с највећом опрезношћу, вадила је земљу из окна, просејавајући свако зрнце кроз прсте. На дубини од око пет метара наишла је на први предмет који је најављивао велико откриће - златни прстен с печатом.
Оно што је затечено на дну окна превазишло је чак и најсмелија очекивања. Тамо су почивала три грчка ратника у засењујућој раскоши свога достојанства. Главе су им биле прекривене посмртним маскама искозаким од златног лима. Представљале су на реалистички начин строга лица брадатих мушкараца. Груди су им покривали златни
оклопи, богато украшени орнаментом. Са стране је лежало мноштво оружја:
бодежи, мачеви и штпитови.
После скидања маски лобање двају умрлих одмах су се расуле у прах, али трећа лобања била је сасвим добро сачувана. На њој су се још видели трагови коже, а здрави зуби у отвореној чељусти сведочиле су да је мртвац био човек у, приближно, тридесет петој години живота.
Ш лкмана ле обузела велика радост, јер је био убеђен да је открио посмртне остатке Агамемнона и његових најближих ратних другова. Са сузама у очима клекао је на земљу и маску свечано пољубио. Потом је грчком краљу послао телеграм ове садржине:
Погледао сам у Агамемноново лице!

Током даљих истраживања откривено је заједно пет гробова. Лежало је у њима девет мушкараца, осам жена и двоје мале деце. Сви мушкарци имали су златне маске и оклопе, а сем тога поред њих је нађена велика количина оружја, златни и сребрни пехари и много других употребних предмета. Већина жена имала је златне дијадеме у облику траке која опасује главу, украшене спиралним орнаментом и розетицама. По ред њихових тела стајале су златне и сребрне тоалетне кутије, пуне накита. Тела су им била покривена стотинама златних плочица, са уграviраним пчелама, рибама, розетама, спиралама. Те плочице су некад укра шавале хаљине, од којих, наравно, није остало ни трага.
Нађени предмети су потврда високе културе већ зреле микенске цивилизације. Посебну пажњу заслужује пре свега оружје. Мачеви, бодежи и штитови од бронзе украшени су златном и сребрном инкрустацијом, која представља најразличитије фигуралне сцене. На једном од бодежа уграviран је лав кога гони група ловаца; они су имали велике штитове који су заклањали њихова тела, а на другом штиту, пореклом из Египта, непознати гравер урезао је Нил с мачкама које се лрокрадају кроз папирусов гај, а изнад њих лепршају дивље патке. На дршци бронзаног мача гало пира стадо коња, израђених са задивљујуће тачним осећањем за облик и покрет. Сем пехара, наруквица, сигурница за закопчавање одеће и дијадема, Шлиман је тамо нашао још мнојштво прстенова од јасписа, аметиста, ахата и другог камења у боји. Захваљујући тим налазима, данас знамо како су се облачиле жене у ондашњој Грчкој. На прстенима с печатима представљени су рељесћни цртежи помодарки с колмованим фризурама, с обнаженим бистама и сукњама у облику кринолина. Прикавани ликови су тако ситни да их је немогуће распознати без увеличавајућег стакла, а ипак су их ондашњи минијатуристи израдили с необичном тачношћу, која побуђује искрено дивљење.

Низ подударности, које је тешко било приписати искључиво случају, учврстио је Шлимана у уверењу да су пронађени остаци, у ствари, остаци Агамемнона и његових блиских. 0 томе је сведочила пре свега чињеница што се на микенском дворишту налазило пет гробова, управо онолико колико помиње Паусанија.
А најуверљивији доказ био је гроб Касандрине деце. Као што знамо из наведеног Паусанијиног текста, као жртве су пали и њени близанци, које је родила Агамемнону. И ево, необичним стицајем околности, у једном од гробова почивало је двоје мале деце увијене у златне лимове.
Још и више, идентичан облик гробова, њихов близак положај, као и једнак стил украса на накитима и оружју - све је Шлимана уверило да је некад у Ми кени обављен скупни погреб, када је истовремено сахрањено деветнаест жртава крваве замке Егиста и Клитемнестре.
Невероватна срећа Шлимана, који је већ по други пут, руководећи се једино инстинктом, начинио изузетно откриће, изазвала је у свету велико узбуђење. У почетку нико није смео да оспори његове тезе, утолико пре што је благо на први поглед показивало заиста упадљиве одлике сродности са светом који је описао Хомер.
Какве су биле те сличности? Научници су се чудили, на пример, чињеници да су се Хомерови јунаци служили великим штитовима, док су историјски Грци употребљавали искључиво кратке штитове. А ево, на дршцима бодежа и на печатима прстенова микенски ловци и ратници наоружани су били искључиво оваквим великим штитовима. То је могло једино потврђивати да су налази потицали из доба у коме су живели Агамемнон, Одисеј и Менелај.
Живе расправе изазвао је и један пехар нађен у једном од микенских гробова. Он је стајао на ножици, а са обеју страна имао је велике дршке, на којима су стајала два извајана голуба, међусобно окренути један другом кљуновима. Из сличног пехара, како описује Хомер, пили су вино Нестор и Менелај.
Најуладљивија је ипак била трећа аналогија. У десетом певању *Илијаде* Хомер помиње нарочити шлем:
украшен очњацима дивљег вепра, какви се нису сретали нигде у историјској Грчкој. Стога је могуће замислити Шлиманову радост кад је у једном гробу нашао 60 слободних очњака дивљих вепрова, с једне стране равно иструганих, што је сведочило да су некада били, ваљда, украси на шлемовима тамо сахрањених ратника. У годинама 1876. и 1884. Шлиман је спровео даља истраживања у Тиринту. Била је то друга грчка тврђава, која је лежала југоисточно од Микене, недалеко од града Аргоса. Њене снажне зидине, саграђене од неклесаних блокова, древни људи су уб рајали у светска чуда, а Паусанија их је изједначивао са египатским пирамидама. Шлиман. додуше, није овде пронашао никакво благо, али зато је после уклањања стотина тона рушевина открио зачуђујуће вешто направљене одбрамбене уређаје, састављене од рампи, замки и тајанствених ходника, скривених у дубоким зидовима. Једно од вреднијих открића извршених у Тиринту било је откопавање рушевина двора, сличног Одисејевом двору. Главни његов део представљао је тзв. *тедагон,* или стубна дворана, где су се око отвореног огњишта окупљали грчки мужеви. Мегарон у Тиринту ослањао се на четири стуба, а његови зидови били су украшени шареним сликама, са сценама из лова и ратова. Дневна светлост тамо је улазила само кроз врата, а дим огњишта излазио је киоз отвор на крову. У мегарону је стога владао вечни полумрак, што нам објашњава зашто га Хомер назива „сеновитим". Нађене у рушевинама вазе и етатуете од теракоте сведоче да је Тиринт спадао у исто културно раздобље коме су припадали Микена и друга места Пелопонеза.

Захваљујући баснословним открићима у Троји и самој Грчкој, Шлиман је постао славан човек. Највећу част доживео је ипак 1877. године, када га је тридесет научних друштава позвало у Енглеску. Путовао је, дакле, од града до града с предавањима, дословно ношен на рукама публике, засипан одликовањима у облику диплома и

споменмедаља. На том тријумфалном путу пратила га је Софија, будећи велико интересовање својом класичном лепотом, досто]анственим држањем и иознавањем археолошких открића свога мужа.

Прошло је од тог времена тринаест година. Године 1890, после једног од својих многобројних боравака у Енглеској, Шлиман се враћао у Атину, где је себи подигао кућу и настанио се с породицом. Уз пут је оболео од запаљења уха, али упркос лекарским саветима није прекинуо путовање, јер је желео да кући стигне на Божић.

На Бадњи дан онесвестио се и пао на једном тргу у Напуљу. Самилосни пролазници пренели су незнаног им човека у најближу болницу. Пошто је Шлиман, по свом обичају, био врло сиромашно обучен, управа болнице одбила је да га прими, сматрајући да је у питању сиромашак који неће моћи да плати трошкове лечења. Пренели су га у обЈгижњи комесаријат полиције. Тамо је у његовом џепу нађена адреса лекара код кога се лечио. Дозвани лекар одмах је наредио да дођу кола да се онесвешћени човек пренесе у хотел. Чудним стицајем околности, у том хотелу је био одсео Хенрик Сјенкјевич. У једном од писама из Италије јавља како је био сведок када су уносили онесвешћеног Шлимана. Полицајац се литао ко ће покрити трошкове овог
превожења, на шта је лекар одговорио:
- Али то је врло богат човек! - и у доказ извадио из његова џепа прегршт златника. Шлиман је тога дана умро од запаљења мозга, далеко од жене, кћерке Андромахе и сина Агамемнона, далеко од својих драгих ископина. У таквим је околностима, ето, окончао живот бивши дечактрчкарало, богати трговац и најзад један од највећих археолога света.

У МИНОТАУРОВОМ ЛАВИРИНТУ

Године 1882. појавио се у Атини тридесетдвогодишњи Енглез, Артур Еванс. Био је ватрени сакупљач старина, археолог и нумизматичар који је данима седео у продавницама старина, где је претурао по старудијама, разгледао геме и примерке новца, а што би му се допало, откупљивао би без већег ценкања.

Млади дошљак био је веома кратковид и због тога никад није испуштао из руку дебели, чворави штап. Овај недостатак чинио је да су га сви сматрали тиггичним књишким мољцем, који ништа није видео сем науке. Нико није помишљао да је овај крхки научник у Енглеској већ стекао глас човека храброг до дрскости; човека који је читаоце новина држао у напетости авантуристичким испадима, а уз то је исповедао радикалне политичке погледе, који су ширили јавно згражање.

Било је ово утолико чудније што је Артур Еванс потицао из богате, угледне породице научника и професора, поколењима везане за Оксфордски универзитет и радове Краљевског научног друштва у Лондону.
Његов отац био је познати геолог и скупљач старина, који се узгредно бавио антропологијом и археологијом.
Може се, дакле, рећи да је Артурова младост била посута ружама. Још од детињства је стекао љубав према научним проблемима, слушајући ватрене дискусије које су у родној кући водили очеви пријатељи што су се тамо окупљали. Пошто је био радознала духа, брзо је завршио универзитет и добио почасно звање наставника историје у Оксфорду.
Чинило се да ће млади Артур поћи путевима свог деда и оца, да ће слично њима постати уравнотежен професор универзитета. Међутим, крила се у њему ватрена природа, пркосна, жељна романтичних доживљаја. Убрзо се, захваљујући својој нарави, замерио универзитетским властима, критикујући трули конзервативизам и

ширећи идеје које по њиховом мишљењу нису одговарале достојанству предавача тако славне научне институције каква је био Оксфорд.
Уз то је слободно време и одмор проводио на начин који је најмање био у складу с професорским звањем. Узимао би ранац и упућивао се пешице или на коњу на лутање по Енглеској или Европи, ноћивајући у крчмама, сеоским кућама или амбарима. Тако је, током времена, прокрстарио Румунију, Норвешку, Шведску, Финску, па чак и замрзнуте тундре Лапоније.
Године 1875. први пут се нашао на Балкану и одмах га заволео.
Све је тамо привлачило његово младо срце, пуно жара: предели Далмације, острва, полуострва и заливи плавог Јадрана, богата историја, римски, византијски, млетачки и муслимански споменици, а нарочито храбри народ Срба и Хрвата, који су се херојски борили за своју слободу.
У време Евансова боравка на Балкану, у Босни и Херцеговини је избио устанак против Турака, који су те земље држали у окрутном јарму од године 1526. Еванс је убрзо постао ватрен обожавалац устаника. Данима је остајао у њиховом табору, учествовао у партизанским походима, и чак се преобучен прокрадао на терене које је држала турска војска како би успоставио контакт са тамошњим словенским живљем.
О бурним догађајима на Балкану слао је дописе енглеској штампи. Прослављао је јунаштво устаника, жигосао окрутност Турака, и пре свега нападао владу Велике Британије због држања према ослобођењу Јужних Словена.
Његова храброст није ишла наруку тамошњем енглеском конзулу. Да би се супротставио Евансовој пропаганди, објавио је у Енглеској званичну изјаву у којој је порицао да су Турци вршили окрутности над словенским становништвом.
Разљућен тиме, и у жељи да прикупи непобитне доказе крвавог турског терора, Еванс је препливао ледну реку, нараслу од киша и топљења снега, и стигао у главни устанички логор. Убрзо је енглеска штампа, а нарочито либерални „Менчестер гвардијан", објавила потресне описе спаљених села, масовних покоља, одузимања имовине и невоља становника истераних из својих кућа. Енглески конзул је тако компромитован.
Једног дана Еванс је пао у турске руке и само га је пасош енглеског држављанина спасао од вешала. Морао је ипак да напусти Балкан и да се врати у ЕнгЈтеоку, где јс изазвао ееизацију одећом балканског устаника, лицем поцрнелим од сунца и ватреном пропагандом у корист Јужних Словена. Да би уздрмао савест Енглеза, објавио је већину својих чланака у посебној књизи, а уз то је скупљао новац и одећу за несрећно становништво, чија га је судбина толико ганула.
Дубоко га је потресла чињеница да услед дипломатских уједруми великих еила Босна и Херцеговина нису добиле слободу, него су пале под власт Аустрије.
Еванс се оженио и настанио у Дубровнику, где је купио кућу. Бавио се тамо историјом, археологијом и политиком, откопавао старе гробове, скупљао грчки и римски новац, писао о млетачким споменицима у Далмацији. Веома омиљен, уживао је међу становништвом града велику популарност.
Чинило се да ће његов живот сада потећи мирно. Ипак, године 1871. избио је устанак против Аустрије. Еванс је без премишљања прекинуо научни рад и понудио своју помоћ устаницима. Дуго времена остао је у њиховом табору, откуда је у Енглеску слао дописе,

али овога пута о јунаштву устаника и поразима аустријске војске. Његов дом постао је место конспиративних састанака и склониште родољуба који су се крили од полиције. Убрзо је ипак аустријска тајна служба докучила шта се дешава у његовом дому. Еванс је добио наређење да одмах напусти границе Аустрије.
У енглеским универзитетским круговима и даље је сматран неозбиљном индивидуом, кадром на свакојаке лудости. И стога, кад је покушавао да добије место директора једног од мањих лондонских музеја, наишао је на оштар отпор. У њему се поново

огласила ратоборна природа. У низу чланака указао је на скандалозне пропусте у овом музеју и резултат је био такав да се и против протеста изборио за директорско место. Остао је на тој дужности до краја живота, спроводећи у својој институцији темељиту реорганизацију.

Све слободне тренутке посвећивао је путовањима. За време једног од тих путовања, као што смо на почетку споменули, нашао се 1882. године у Атини. Претурајући по радњама са старинама, изненада је обратио пажњу на непривлачне, веома особене предмете, које су антиквари, у ствари, омаловажавали. Били су то плоснати кружићи од обојеног камена са горе провртеним отвором - нешто попут медаљона или амај лија ношених на конолцу или ланчићу. На сваком од тих камених медаљончића видела су се урезана тајанствена слова, која нису личила ни на египатске хијероглифе, ни на асирско клинасто писмо. Упитани трговци тврдили су Евансу да их добијају с Крита, где их сељаци ваде из свеже преоране земље.

Еванс није сумњао да су ови амулети веома стари, да потичу из периода критске историје, када је тамо цветала бујна, непозната култура која се служила дотад недешифрованим писмом. 0 тој култури се, сем митова и легенди, ништа у то време није знало. Кружићи које је Еванс нашао постали су за њега траг који ће га одвести до сензационалног археолошког открића. Куповао је, дакле, ове кружиће где год би на њих наишао, размишљајући о необичним знаковима, и решио да се упути на Крит, да на сопствену руку спроведе тамо истраживања.

да за Минотаура сагради палату у облику лавиринта, са замршеном мрежом соба и ходника.

Једног дана је Миносов син Андрогеј, младић одрастао и вешт у свим врстама спорта, пошао у Атину с намером да се бори за ловорике у лакоатлетским играма Грчке. Пошто је у свим такмичењима показао недостижну превагу над Атињанима, атински краљ Егеј, вођен завишћу, наредио је да га на издајнички начин убију. Желећи да освети синовљеву смрт, Минос је кренуо на Грчку с великом ратном флотом, разорио Атину и присилио Егеја да плаћа годишњи данак у виду седам девојака и седам младића, намењених за жртве крвавом Минотауру.

Окрутни данак Атињани су плаћали две године. Трећи пут, када су међу младима тражене нове жртве, добровољно им се прикључио Егејев син Тезеј, да би савладао Минотаура и на тај начин докрајчио патње својих земљака.

Пре поласка на опасни пут договорио се с оцем да ако у повратку с похода угледа на видику црна једра, то ће означивати његов пораз и смрт, а да ће бела једра, пак, јављати радосну вест о постигнутој победи.

На Криту је имао среће, јер се у њега заљубила Аријадна, Миносова кћи. Тајећи од оца, уручила му је мач и клупко конца и препоручила му да нит веже на улазу у лавиринт, а потом, како се буде кретао у дубину, да размотава клупко. Тезеј је убио Минотаура и, захваљујући Аријадниној пређи, успео је са друговима да нађе пут из лавиринта.

Тезејев брод потајно је напустио Крит и запловио ка Атини. Али, радостан због победе, Тезеј је заборавио да дигне бела једра. Седећи на високој стени краљ Егеј је с нестрпљењем изгледао синовљев повратак. Опазивши како се приближава брод са црним једром на јарболу, није могао преболети замишљени губитак и бацио се у море, које је у његову част добило назив Егејско море.

Међутим Дедал, који је био родом из Атине, почео је да чезне за домовином и усрдно молио Миноса да га ослободи службе. Ипак, владалац Крита није мислио да се лиши Дедала, даровитог грађевинара, уметника и проналазача, коме нико од савременика
није био ра

ван. Јер он је изградио морску луку, лавиринт и прекрасни краљевски двор, он је пронашао сврдло, разбој, водоводе и либелу, веома корисну у градитељству.

Не добивши краљев пристанак, Дедал је решио да потајно напусти Крит. У ту сврху начинио је за себе и свог сина Икара крила од птичјег перја, залепљеног воском. Пре него што ће полетети, поучио је Икара да се не уздиже превише у небо, где би врели сунчеви зраци могли да растопе восак. Када су обојица попут орлова полетели у плави бескрај, Икар је заборавио на очеву опомену. Понесен радосним усхитом што лети као слободна птица, уздизао се све више ка злаћаном сунчаном диску, док му у један мах не отпадоше растопљена крила тако да он паде као камен у морску пучину.
Неутешан у болу, Дедал је одлетео на Сицилију и ставио се под заштиту тамошњег краља, који му је указао гостопримство. Али Минос није признавао свој пораз. Кренуо је на Сицилију са својом ратном флотом и затражио да му предају бегунца. Краљ Сицилије се претварао као да се радује краљевом доласку и, као што пристаје гостољубивом домаћину, наредио да му припреме топло купатило. У тренутку кад се Минос спремао за купање, три краљеве кћери изненада су га гурнуле у басен с кључалом водом, ослобађајући на тај начин Дедала од тиранског ропства.
Приче о Тезеју Атињанини нипошто нису примали као легенде. Он је по њихову уверењу био историјска личност, чија се гробница, окружена општим поштовањем, налазила у самом средишту Атине. Годишњица Тезејева повратка с Крита слављена је за време празника осхофорија. За успомену на Тезејево ослобађање атинских талаца, девојке и момци, окићени цвећем, пролазили су у радосној поворци улицама града.
Шлиман је дошао до закључка да легенда о Тезеју сведочи о хегемонији какву је Крит некада, захваљујући поседовању моћне ратне флоте, имао над целим басеном Егејског мора. Ако је тај закључак исправан - расуђивао је Шлиман - морао је некада одиста владати неки моћни краљ Минос, који је наметнуо власт Атини, или су се, пак, како је тврдио Хомер, краљеви Крита ондашње династије називали

миносима, слично као што су владаоци Египта себе називали фараонима. У XIX певању *Одисеје,* представљајући се као Миносов унук, Одисеј каже:

Ал' ћу ти рећи што питаш и мене испитујеш
сада. Крета земља постоји у средини пучине пусте, лепа и родна земља, око ње вода, а на њој расути безбројни људи; градова деведесет има. Онде се језик меша са језиком: ту су Ахејци, Етеокрећани ту су јунаци, ту и Кидонци, Дораца ту су племена три, и дивни Пелазги. Кнос је голем град, у њему је краљево Миној година девет по девет ...

(Превод Милоша Ђурића)

Тачнији извештај може се наћи у Тукидида. У првој књизи *Пелопонеског рата* читамо:

„Први је, наиме, као што чујемо, флоту имао Минос. Владао је он над претежним делом мора, данас званог Хеленским, држао власт и над Кикладима; њихов већ'и део први је коло • низовао протеравши Каре и поставивши своје синове за господаре. Наравно, колико је могао уништавао је и пирате на мору, како би му приходи поузданије пристизали."

Шлиман је одлучио да објасни тајну критске културе. Стога се године 1886. упутио на Крит да га по • ближе упозна. У лланинској котлини неколико кило Ц метара од града Хераклиона, диже се брдо звано Кефала, где је по традицији некада требало да се дизао Кносос. На том месту је, девет година пре Шлиманова доласка на Крит, прокопао пробно окно тамошњи шпански конзул и утврдио да се на великој дубини налазе остаци огромне грађевине.

Да би се спровели велики радови на ископавањима, ваљало је најпре брдо откупити од његова власника. Лукави Крићанин затражио је за цело брдо, заједно са жмањем, зградама, виноградима и маслињацима, сто хиљада франака. Била је то толико висока

дена да Шлиман на њиј е пристао и гневан се вратио у Атину.

Видевши да је претерао у својим захтевима, критски сељак је у Атину послао телеграм у коме је цену спустио на четрдесет хиљада франака, под условом ипак да Шлиман ту суму одмах уплати на његов рачун у атинској банци.

Али Шлиман није узалуд годинама био трговац: у сељаковој журби наслутио је неку подвалу. Отпутовао је на Крит и на своју неописиву љутњу утврдио да је на брду било 1612 маслинових дрвета мање но што је тврдио власник.

Разбешњен због преваре одмахнуо је на све руком и одустао од куповине. Шлиман трговац тријумфовао је овога пута над Шлиманомархеологом. Због маслиновог дрвећа које није имало за њега вредности, одрекао се трећег, ко зна да ли не највећег открића свога живота.

Четири године после Шлиманове смрти упутио се на Крит Артур Еванс. Острво му је од првог сусрета прирасло за срце. Где год би погледао, видео би историју тога острва у свој лепоти. Грци, Римљани, Франци, Млечани и Турци оставили су тамо једни за другима белег свога владања. У Хераклиону се дивио лаву св. Марка, извајаном на старој млетачкој цитадели;

над скупином грчких кућица дизале су се лоптасте куполе џамија и стеловити торњеви католичких цркава. Допадао му се и предео острва, његове искрзане кречњачке горе, сеновите јаруге, зелене котлине обливене сунцем, еребрнасте плаже и море боје ултра марина.

У почетку су ипак покушаји извођења радова на ископавањима пропали. Турска. која је држала острво под окупацијом, није Евансу заборавила његову наклоност према балканским устаницима. Стварали су му свакојаке тешкоће. Стога је отпутовао у Енглеску и вратио се тек после пет година, када је Крит поново прикључен Грчкој. Тада је за новац добијен од оца купио брдо Кефалу, подигао тамо кућу и прихватио се систематског рада на ископавањима.

Већ први копови уверили су Еванса да је открио неку цивилизацију много старију од микенске. На про

.стору од два и по хектара крила се под земљом огромна палата, или, тачније, цео скуп грађевина са архитектуром каква је могла настати једино у моћној и богатој држави с вишевековном традицијом.

Онако како су радови напредовали, испод земље

•су се издвајале анфиладе безбројних соба и дворана, унутрашње галерије, тајни пролази, портици, степенице и дворишта с тако зачуђујућим распоредом да су одиста подсећале на лавиринт.

„Не може више бити никакве сумње", писао је Еванс, „да је пространа грађевина коју називамо Миносовим двором идентична с легендарним лавиринтом. Водоравни план са дугим дворанама и слепим ходницима, са заплетеним пролазима и замршеним

системом малих собица - заиста има све одлике неразмрсивог хаоса."

После месец дана Еванс је извршио откриће које је широко одјекнуло у свету. На једном зиду налазила се слика задивљујуће свежих боја. Био је то први пут оком савременог човека виђен, у природној величини, представник оног загонетног народа који је некада, у далекој прошлости, досегао необично висок степен културног развитка. Шарена фреска приказивала је младића који оберучке држи вазу купастог облика, такозвани гг<:оп. Младић је био стасит, мрко осунчан, с

појасом на бедрима.

Племенит профил, пуне усне и црне, бадемасте очи уклапали су се у помало женствену лепоту која је одисала декадентном отменошћу.
Крићанинова слика изазвала је узбуђење, нарочито међу египтолозима. Објаснила се загонетка мушкараца тајанственог народа, у Египту званога *КејИи,* чије су слике сретане на зидовима египатских гробница. Познавали су их по превезима око бедара, увек плавозлатне боје, и по карактеристичним ритонима у .којима су фараонима доносили дарове и дажбине.
Хијероглифски натписи у гробницама називају ове чудно обучене мушкарце посланицима „острвског народа" или „народа из великог мора". Тек је Евансово откриће потврдило оно што је одавно наслућивано - да су се под називом *Кефтиу* крили становници Крита.
Фараони су у разним раздобљима или с Крићанима ратовали, или су били с њима у живим трговинским

хонтактима. Историја помиње, на пример, да су критски бродови, на препоруку фараона, превозили из Ливана у Египат кедрово дрво.
Еванс је откопавању Миносовог двора посветио преко тридесет година свог живота и целу имовину коју је наследио од оца. Тек после неколико година мучних радова на ископавањима и после брижљиве реконструкције било је могуће дивити се величини и раскоши двора. Привидни хаос постепено се претворио у разумни архитектонски склад, који похвално говори о вештини критских грађевинара.
Око великог, калдрмисаног дворишта налазио се скуп зграда различите намене. Биле су тамо просторије намењене за репрезентативне пријеме, посебне одаје за краља и краљицу, за мушкарце и дворске даме, за слуге и робове, као и простране господарске зграде у којима су биле смештене радионице краљевских занатлија. Двор је имао неколико спратова, међусобно спојених монументалним степеницама ослоњеним на стубове нарочитог облика, јер су се, за разлику од грчких стубова, они сужавали према доњем делу.
У подземљима двора Еванс је нашао велике магазинеподруме, с многобројним, по три метра високим амфорама од печене глине, у којима је чувана храна, нарочито вино и маслиново уље, главни острвски производи. Срачунато је да је у њих могло да се смести 35 хиљада литара вина и маслиновог уља. То сведочи о необичној имућности критског двора. У поду магазина откривена су узидана скровишта. Њихова намена дуго је остајала необјашњива, док једном у њима нису нађени микроскопски трагови злата: тада је постало јасно да је краљ Минос у њима чувао благо освојено у ратовима или добијено од трговине.
Занимљива просторија у двору јесте престона дворана, нарочито добро очувана. Ослоњен на један од зидова, тамо још увек стоји краљевски престо, исклесан од вапненца. Он подсећа на столицу из раздобља готике. То је најстарији престо света сачуван у целини до наших дана. Лепо углачани вапненац личи више на бели каларски мермер. На зиду, са обеју страна престола, виде се два стилизована грифона или
крилата лава с птичјим главама, насликана у боји рђе на бле

доплавој подлози. Дуж двају наопрамних зидова стоје камене клупе намењене дворским достојанственицима.
Највеће откриће ипак представља изузетни комфор двора. Сви спратови су снабдевени водоводним цевима и канализацијом, који буде дивљење данашњих стручњака. Становници двора имали су на располагању купатила, басене за прање ногу и нужнике испиране водом. У све собе допирао је свеж ваздух и сунчана светлост кроз врата из главног дворишта или кроз отворе на таваницама, као и кроз посебне, у ту сврху сграђене светларнике.
Двор у Кнососу у односу на грађевине Микене или Тиринта изгледа као версајски двор у поређењу са замжовима средњовековних барона. Критски краљеви нису се бојали најезди и стога није било потребно да град опасују одбрамбеним зидинама. Безбедност Крита није зависила само од положаја острва, удаљеног од сталног копна, него је

произлазила пре свега из чињенице поседовања најмоћније, ако не и једине у оно доба ратне флоте, која је обале бранила успешније од било каквих утврђења.
Двор у Кнососу својом лаком, отвореном и пространом архитектуром подсећа на палату из времена ренесансе. Морепловцима који су навраћали у критску луку указивала се појава која је будила усхићење. На позадини сунчаног, плавог јужнога неба оцртавао се скуп заслепљујуће 'белих зграда: спратови, терасе, стубови и портици. Морао је то бити призор величанствен и истовремено заносан; стога није чудо што су морепловци ширили о њему најчудније приче.
На основу првих ископина било је тешко закључити каквог је етничког порекла био овај народ уметника, грађевинара и поморских трговаца, народ који је својом бујно цватућом културом извршио огроман утицај на друге народе што су настањивали околна копна и острва Средоземног мора. Еванс је у рушевинама двора нашао стотине гтгинених таблица покривених загонетним писмом, на које је наишао већ у Атини. Ове таблице сигуро би објасниле тајну порекла Крићана. Али и поред напора многих научника, ево већ више од пола столећа нико није успео да дешифрује те чудне знакове.

и љубичица, видимо јаребице скривене у шевару, дивље вепрове у потери за зецом, мачке које вребају на голубове, видимо разјарене бикове и процвале гране маслиновог дрвећа. Блиска сроћеност с морем види се кз тога што су на фрескама често сликали полипе, рибе, морске звезде и бескичмењаке. Из тога се може закључити да су се Крићани с великом осетљивошћу односили према лепоме у природи, што их је начелно разликовало од њима савремених народа Месопотамије, Египта, па чак и Грчке.
Једна од лепших слика јесте фреска која приказује младог критског краља. На циноберној подлози видимо тамо младог, поцрнелог мушкарца који стула кроз поље љиљана. Руку је ставио на срце, а сав је лако нагнут унатраг. Широка, мишићава плећа и развијена бедра уз неприродно танак стас дају његовим облицима израз привлачне грациозности и истовремено зрачне чврстине младога бога. Као одећу има само бело плави превез око бедара; главу му, пак, украшава плава круна са челенком од паунова перја, испод које на рамена падају увојци црне косе. Профил његова лица више подсећа на профил жене, што сведочи да је овај отмени младић одрастао у заклону двора, далеко од буке битака, коју су толико волели сурови ратници Микене.
Најбољу представу о дворском животу у Кнососу дају нам ипак фреске које приказују критске даме. Групе помодарки, окренуте лицем, седе на клупама посматрајући игре; о томе' сведочи набачена гомила гледалаца иза њихових леђа. Оне имају префињене фризуре и дубоко деколтоване хаљине, опшивене воланима од плаве, црвене, беле и црне материје. Њихове главе, вратови и руке украшени су мноштвом накита од сребра и злата.
Изненађује нас велико осећање за хумор с којим је критски уметнтос насликао ове жене. Судећи по њиховим рукама и нагибима главе, оне једна другој причају дискретне и фриволне дворске сплетке, при чему су толико утонуле у разговор да уопште не обраћају пажњу на оно што се дешава у арени. На тим фрескама је, ваљда први пут у историји сликарства, све- сно изражена уметникова склоност ка карикатури.
Предмет још увек неразрешене расправе јесте тасозвана Фреска тореадора. Видимо на њој разјареног Б;гка у нападу у тренутку када изнад његових леђа цладић изводи *ваИо тогlа1е.* У позадини стоји акрораткиња раширених руку да би га придржала, док в>ена другарица управо хвата бика за рогове у намери ца изведе исту такву вратоломну вежбу. Био је то очигледно национални спорт, пошто се сличне сцене често срећу на керамици и печатима израђеним у разним г:адовима Крита.
Ова сцена је неизмерно заинтереоовала Еванса. Није било сумње да је таква еквилибристика захтевала иуњевиту оријентацију и просто надљудску окретносг [I храброст. Да ли је, ипак, била у границама човекових Љизичких могућности? Запитани за то, стручњаци, а карочито шпански тореадори и амерички каубоји, одговорили су одречно. Брзина бика који напада, по њиковом мишљењу, толико је страховито велика

да нема човека који би био кадар да га у трен ока ухвати за рогове, дигне се на руке, изведе обрт преко главе и стане на ноге иза бика.
| А ипак, ова сцена није могла бити само производ Маште критских сликара. Јер они понегде приказују и несреће, какве су том приликом често морале да се дешавају. На једној вази видимо бика како роговима пробада брадатог мушкарца, који је за делић секунда закаснио. а на једном печату разјарена животиња гази ;{ боде роговима младића оборсног на земљу. Загонетка ове невероватне акробације остаје нам засад необјашњена.
У Миносовом двору среће се ту и тамо (између осталог у престоној дворани) насликана секира са двојном оштрицом. Истраживачи у почетку нису знали за шта је употребљавана, иако је изгледало јасно да је она на Криту била неки важан сижбол. Једни су је сматрали ознаком краљевске власти, попут секире са свежњем прутова, какву су ликтори носили пред римским конзулима, док су је други опет сматрали амблемом везаним за религијски култ Крићана. Проблем је разјаснило недавно откриће, извршено у једној од пећина, која је по легенди била место Зевсова рођења. |У пукотинама између сталактита и сталагмита нађено'

је мноштво минијатурних секира са две оштрице, које је тамо ставио побожни народ као религијски заветди дар.
Претпоставља се да је из тога корена изведен назив лавиринт и да је тај назив првобитно употребљаван за ознаку .двора краља Миноса, пошто се тамо готово на сваком кораку сретао карактеристични амблем двоструке секире.
Постепено је лавиринт поистовећен са замршеним .системом унутрашње структуре палате, а на крају је у народној машти настала посебна зграда, где је легендарна наказа Минотаур прождирао људске жртве .које залутају у њеним ходницима.
Може бити да се чак у митовима о Тезеју и Минотауру крију одјеци стварних догађаја. Јер није искључено да су критски краљеви најпре заробљавали атинске таоце у своме двору, а потом их присиљавали да учествују у играма с вратоломним акробацијама уз бикове - Минотауре. Ове акробације су се у већини случајева морале завршавати учесниковом смрћу на роговима разјарене животиње.
Стога није била лишена реалних основа претпоставка Артура Еванса да је палата у Кнососу коју је открио истоветна с лавиринтом о коме говоре грчки митови и легенде.

ОТКРИВЕНИ КОНТИНЕНТИ ИСТОРИЈЕ

Докази које је Шлиман прикупио у потврду тезе да је у микенским окнастим гробовима „погледао у Агамемноново лице" нашли су се још за њетова живота под пљбом критике. Неки истраживачи, међу којима и његов најближи сарадник, познати археолог Вилхелм Дерпфелд, скренули су пажњу на крхкост Шлиманова расуђивања и изразили гледиште да микенски гробови хронолошки иду испред Агамемнонова времена најмање за четири стотине година. Прихвативши годину 1180. пре н.е. као
време завршетка тројанског

рата, они су сматрали да ови гробови потичу с почетка XVI века пре наше ере.
Нова хипотеза требало је, у ствари, да одговара Шлиману. Њен смисао своди се, било како било, на то да је откриће начињено у Микени имало за историју преломнији значај но што је он сам могао да претпоставља.
Пре откопавања гробова, историја Грчке почињала је, у историографији, првом олимпијадом из године 776. пре н.е. Све што је било пре тога, урачунавано је у легенде и митове, лишене историјске документације. Шлиман је мислио да је захваљујући резултатима ископина у Микени грчку историју померио унатраг за четири стотине година, док се по мишљењу његових критичара људско знање захваљујући њему
обогатило

• за преко осамсто година историје, сежући у дотле не
• познато праскозорје античке Грчке.

Али Шлиман се веома снажно везао 'за своју тезу да је открио Агамемнонов гроб. Није признао нову хипотезу и супротстављао се свим изношеним приговорима и сумњама. У том погледу веома је подсећао на Колумба, који је до краја живота тврдио како је от крио нови морски пут за Индију, иако је, у ствари, његова заслуга била за читаво небо већа, јер је почивала на открићу новог континента.

Није овде место да издвајамо све доказе ове полемике. Ограничићемо се на изношење само неколико основних Шлиманових аргумената (укратко већ поменутих у поглављу *Златни лик Агамемнонов)* и критичких одговора које су његови полемичари истицали ради подривања теорије о идентитету микенских лешева са Агамемноновом дружином.

Први доказ: дуги штитови, пехар са двоструким ушицама, и очњацима дивљег вепра што су служили за украс сведоче о томе да су микенски ратници били јунаци тројанског рата.

Одговор: истина је да те подударности много значе. Ипак, није слободно омаловажавати разлике које су много битније од ових подударности. Из ископина произлази да су Микенци своје мртве сахрањивали, док су их Хомерови ратници спаљивали на ломачи. У окнастим гробовима нађено је оружје искључиво од

бронзе, док су јунаци *Илијаде* већ имали штитове од гвожђа. Из тога може да се извуче само један закључак: Микенци су живели у бронзаном добу, које је трајало неколико стотина година пре гвозденог доба, коме су припадали Агамемнон и његови другови из тројанског рата.

Други докал: Паусанија саопштава да је на дворишту микенске тврђаве видео пет гробова Агамемнона и његових другова. Шлиман је тамо откопао баш пет гробова, дакле онолико колико наводи грчки путописац.

0(3го80р: свакако, у почетку је тај аргумент имао извесне реалне основе, али само привремено: нешто касније је грчки археолог Стаматокис открио на дворишту шести гроб, што је овај доказ учинило беспредметним. У консеквенцији треба прихватити да је Паусанија морао видети неке друге гробове, а не оне које је откопао Шлиман.

То, уосталом, потврђују допунска истраживања терена. Показало се, наиме, да је крш који је високом наслагом покривао двориште микенске тврђаве лежао тамо још у Паусанијино време, те стога гробови, скривени дубоко под рушевинама, нису у то време, могли бити видљиви. Тој околности треба, уосталом, захвалити срећну и у археолоцији ретку чињеницу да краљевске гробове, пуне златног блага, нису опљачкали многобројни освајачи, који су у разним периодима владали Пелопонеским полуострвом.

Трећи доказ: нађени остаци у гробовима сахрањени су истовремено, у заједничком скупном погребу. У Микени се, дакле, догодио неки злочин, у коме је изгинуло деветнаест лица која су спадала у краљевску династију или племство. Какав је то могао бити злочин ако не крвави покољ Егистов и Клитемнестрин?

0 томе да су лешеви покопани истовремено сведоче две околности. Прво: гробови су били испуњени земљом и кршом, што је непобитан доказ њихове једнократне употребе. Родовски гробови, употребљавани кроз дужи временски период за сахрањивање чланова краљевске династије, умрлих природном смрћу, били би покривени каменом плочом, а не би били само засути земљом. Друго: стил и тематика украсних мотива

на оружју, накиту и печатима у свим гробовима су идентични, што значи да потичу из истог раздобља.

Обговор: читава та аргументација почива на неспоразуму који произлази из недовољно тачног проучавања материјала споменика. Оборио ју је већ поменути Дерпфелд. Пресељавајући крш извађен из грооова открио је у њему размрскане камене плоче - покрове гробница. Стога су, упркос Шлимановим претпоставкама, у стени ископани окнасти гробови били гробнице у којима су кроз дуже време били

сахрањивани чланови рода. Ови поклопци су се под теретом рушевина тврђаве сломили и упали у гробовска окна заједно с кршом и земљом, што је створило утисак да су ти гробови једнократно засути земљом.
И други доказ показао се неисправним, пошто су на предметима који су припадали појединим мртвима уочаване најпре незапажене, али и поред свега несумњиве разлике у стилу декоративних мотива. Ове варијанте стила одсликавале су поступне фазе развитка микенске културе у време од неких сто двадесет година, и биле доказ да је сваки од умрлих сахрањиван у окнастим гробовима засебно, а не истовремено, за време скупног погреба. Ови мртви репрезентовали су неколико генерација у историји непознате краљевске династије, која је у Микени владала неколико стотина година пре Атреја, Агамемнона и Ореста.
Овај спор око Агамемнона има у себи нечег напетог. Реч је о типичном примеру метода којима се служи археологија при интерпретацији ископина и тражењу историјске истине. То су, у ствари, методи каквих се не би постидео Шерлок Холмс. Ослањајући се на једва приметне нетачности које је Шлиман преочио, Дерпфелд и други археолози дошли су дедуктивним путем до дотпуно неочекиваних резултата: открили су непознату епоху грчке историје, штавише - одважили су се да утврде њено време.
Зачуђујућу тачност њиховог расуђивања потврдиле су, уосталом, ископине на Криту, откривене после Шлиманове смрти. После открића Миносовог двора у Кнососу, Артур Еванс је утврдио да рушевине овог двора не потичу из једне епохе: Крићани су, наиме из поколења у поколење на темељима већ уништених

зидова дизали нове зграде, све пространије и лепше. Захваљујући томе настали су изразити трагови њихова грађења у разним периодима, у виду тачно оцртаних културних слојева. На самом дну Еванс је пронашао дебео слој из каменог доба, који сведочи о веома старом пореклу насеља.
Главни Евансов задатак почива на покушају обраде слојног система откопаног споменика, то јест на тачном проучавању и одређивању епоха појединих културних слојева, пошто се једино тим путем могло бацити нешто светла на историју Крита.
У нормалним условима такав задатак био би тешко извршив. Срећом, ако је у питању Кипар, његови становници су од најдавнијих времена одржавали живе односе са Египтом, чију хронологију већ доета добро познајемо, захваљујући дешифрованим хијероглифским записима из гробница.
У једном од слојева у Кнососу Еванс је пронашао египатску статуету од диорита пореклом из времена од 2000. до 1790. године пре н.е., значи из периода Средњег царства Египта. Јасно је да ни сви други налази извађени из истог културног слоја, а нарочито керамички црепови са извесним монолитним стилом орнамената - нису могли настати раније од 2000 године пре н.е. Пошто је Еванс у доњим и вишим слоје вима рушевина нашао предмете египатског порекла, био је кадар да постепено проследи релативно тачну историју настанка миноског двора.
У томе тешком послу помогли су му египтолози. У гробницама фараона често се срећу уметнички лредмети са облицима и орнаментима непознатим у Египту. Археолози су били свесни да то нису египатске израђевине, но нису ипак умели да одреде из које су земље донесене. Тек су ископине у Кнососу помогле у утврђивању да су потицале с Крита. Најважније је ипак било то што се, захваљујући дешифрованим хијероглифима знало када су донесене у Египат. Стога је упоређивањем критских предмета из египатских гробова са сличним налазима на Криту могла тачно да се контролише хронологија културних слојева палате.
На који начин је помоћу тог метода одређено време настанка окнастих гробова у Микени? Знамо да је

још у време свог боравка код Шлимана Еванс скренуо пажњу на сличност која се

јавља
у одећи микенских • критских жена. Ископине у Кнососу не само што су потврдиле његове опаске, него су још откриле да је Јтацај критске културе на културу Микене био већи но што се првобитно помиљало. Велики део оружја, накита и посуђа из окнастих

гробова несумњиво је настао на Криту или су га израдиле занатлије које су дошле с Крита.
На основу слојног метода истраживања, који је Еванс применио на Криту и који су египтолози прозерили на египатским ископинама, није тешко било утврдити време настанка предмета из микенских гробова. И ево, резултати тих истраживања слагали су се с оним што су Шлиманови критичари закључили једино путем дедукције: окнасти гробови у Микени настали су још у XVI веку пре н.е., те, према томе, нису у њима могли бити сахрањени Агамемнон и његови другови, који су живели у XII веку пре н.е.
Пошто су археолошка истраживања показала да су утицаји критске културе стизали и до Троје, било је могуће истим методом исправити и другу, не мање важну Шлиманову грешку. Он је, као што смо већ говорили, приметио да се рушевине тога града састоје из неколико слојева насеља, која су током десетине векова сукцесивно подлегала уништењу. Каснији археолози набројали су девет слојева те врсте, а касније их је утврђено дванаест. Шлиман је прихватио да је треће насеље одоздо било град краља Пријама, иако су његове бедне зидине порицале Хомерове извештаје по којима је Троја била моћна тврђава. На основу налаза критског порекла ускоро је утврђено да је Хомерова Троја седмо насеље одоздо. То, уосталом, потврђују огромни одбрамбени зидови, као и рушевине храма и палате, на основу којих се може закључити да је то био многољудан и диван град, кадар да десет година издржи опсаду војске од више хиљада борбених грчких ратника.

Шлиманово и Евансово откриће, допуњавано стално новим подацима које проналазе археолози, допушта нам да сад обновимо огромно раздобље до сада непознате историје. То је повест пуна изненађења и дра матичних догађаја. У том периоду настајали су, цветали и нестајали разни народи и њихове културе.
Најнижи културни слој откривен у Кнососу показује да су се у периоду између четвртог и трећег миленијума пре н.е. појавила на Криту неолитска племена која су живела у родовској заједници и служила се оруђем од тесаног камена. Били су то не само ваљани рибари, ратари, сточари него и искусни морепловци, упознати са далеким поморским походима.
Крит је тада обиловао свим благодетима природе. Равнице су биле покривене пољима пшенице, јечма и лана, а горске падине обрасле виноградима и маслиновим гајевима. У тихим котлинама зеленели су се бујни пашњаци на којима је гајена стока за доставу меса и млечних производа. Гајен је и шафран, који је служио за бојење ланених тканина. У сељачким двориштима појило се од патака, кокошију, голубова и ла будова. Куће су биле окружене повртњацима и пољима перунике, љиљана, лала, зумбула и другог цвећа. Густе чемпресове шуме покривале су у оно време данас огољена брда, дајући становништву грађу за куће и бродове.
Највеће богатство Крићани су ипак црпли из географског положаја острва, смештеног између Европе, Азије и Африке. Захваљујући томе, становништво се брзо богатило тргујући с тим континентима.
Ово благостање изазвало је убрзо дубоке друштвене преображаје. Током трећег миленијума пре н.е. родовска заједница се постепено распала. Раније биране старешине стекле су током времена наследност и заграбиле у своје руке власт и право на профит од поморске трговине. На тај начин постали су зависни до тада слободни сељаци, а чак је заведено и ропство. Тако се друштво раслојило. Наступила је подела на племиће, дворске чиновнике, трговце, сељаке и многобројне занатлије, који су се населили у градовима, где су се бавили израдом уметничких предмета намењених двору и извозу у прекоморске земље.

Критски трговачки бродови, снабдевени једрима или, ако је бонаца, покретани веслима, стизали су до најудаљенијих крајева Средоземног мора. Производе критских занатлија археолози су пронашли у Египту, у Либији, у Малој Азији, у Феникији, на Кикладским острвима, у Грчкој, у јужној Италији, на Сардинији, у Шпанији, на Малти и Балеарима. Крићани су, како се претпоставља, трговали не само вишковима произво

да него и робовима. За своју робу добијали су злато, сребро, слоновачу, племените врсте дрвета, израђевине од стакла и фајанса и прехрамбене производе. У рушевинама Кнососа нађена су, на пример, зрна једне врсте пасуља који расте само у Египту. Почетком другог миленијума пре н.е. бронза коначно потискује камен. Крит тада постаје велесила која располаже моћном ратном флотом, која је острву обезбедила хегемонију на Егејском мору. На острву настају четири трговинска центра - у Кнососу, у Фестосу, у Аја Тријади и Малији. Тамо владају међусобно независни краљеви, који живе у лепим дворовима. То су већ изразито формиране робовласничке државе с малобројним слојем аристократије, која држи у покорности остале друштвене класе.

Око 1700. године пре н.е. задесила је Крит нека велика катастрофа. Откуда сазнајемо за њу? Ето, у слоју рушевина палата у Кнососу, Фестосу, Аја Тријади и Малији, слоју из тога доба, Еванс и остали археолози открили су поразбијане статуете, угљенисано дрво и остатке бесног пожара. Нема сумње да су дворови покрајинских краљева у то време били уништени.

0 узроцима ове катаклизме изношене су разне хипотезе. Једни су сматрали да је Крит пао као жртва најезде прекоморских племена, други су узроке видели у земљотресу, а зна се да земљотреси до данас узнемиравају то острво.

У новије време преовладала је трећа теорија. Њене присталице тврде да је на Криту у то време међу обласним краљевима избио домаћи рат за хегемонију на острву. Били су то некадашњи вођи племена, који су сачували политичку независност, али током вре мена почела је да их угрожава растућа моћ владаоца из Кнососа. Склопили су међусобни савез и са оружјем устали против њега.

У корист ове теорије говори низ зачуђујућих околности. Елем, сви дворови у Кнососу, Фестосу, Аја Тријади, Малији и другим местима нису се пре катастро фе разликовали ни размерима, ни снабдевеношћу. Биле су то, најочевидније, резиденције обласних кнежева, хоји су одржавали дипломатске односе као равни с равнима. Међутим, после рата ситуација се потпуно Д променила. У Кнососу је изграђена пространа грађе вина пуна нечувене раскоши, зграда која је истовре ;
мено служила као седиште централизоване администрације, док су у осталим местима подигнути мањи дворци, у којима су, судећи по њиховим скромним димензијама, владали само провинцијски намесници. Из тога би произлазило да је краљ Кнососа изишао из овог рата као победник и постао на острву монарх источњачког деспотског типа.

Не може се, уосталом, сумњати да би страна најезда, која би цело острво претворила у прах и пепео, нанела критској култури смртни ударац. Међутим, догодило се супротно. Градови и палате убрзо су се дигли из рушевина и уједињена критска држава ступила је у раздобље свога највећег процвата и моћи. Краљ Крита, располажући ратном флотом, потчинио је себи Кикладе, Пелопонез и неке градове на обали Мале I Азије. Оснивана су тамо трговачка насеља, потчињена ' критској држави. Био је то онај златни век краља Миноса, век богатства и високе уметничке културе, век о коме је остало живо сећање у легендама о атинским таоцима, Тезеју, Дедалу и Минотауру.

На основу археолошких ископина утврђен је низ особености које су издвајале Крићане од свих других тадашњих народа Азије и Африке. Тако, на пример, за разлику од Вавилонаца, Асираца и Египћана, критско друштво није у свом крилу створило посебну касту свештеника. Женесвештенице обављале су религијске обреде под голим небом, у гајевима и на пољанама. Предмет култа била је Мајказемља, бик као симбол плодности и цвеће, рибе, дрвета и камење. На фрескама видимо свештенице како приносе на олтар жртве, видимо их како кроче у свечаним процесијама или плешу ритуалне игре. Претпоставља се да је краљ на Кипру истовремено вршио и дужност највишег свештеника.

Око двехиљадите године пре н.е., дакле у периоду пуног процвата Крита, на Пелопонезу и неким острви ма Егејског мора живела су медитеранска племена ко~ ја

су антички Грци називали Лелегима, Пелазгима, Карцима. Она су вероватно живела у
уређењу родовске заједнице и нису градила веће градове, но ипак су се већ служили бронзаним израђевинама. Њихов језик је заборављен, али известан број речи, као на зиви места и неког цвећа (хијацинт, нарцис) прихватио је грчки језик. Чак и назив мора Грци су преузели од тих несталих народа.
Почетком другог миленијума пре н.е. допутовали су са севера најстарији преци Грка, Ахајци. Била су то варварска и ратоборна племена, наоружана бронзаним оклопима. С лакоћом су покорили домаће становништво и подигли снажне тврђаве у Микени, Тиринту и другим местима Арголиде, како би се обезбедили не само од страних најезди, него и од побуне покорених домородаца.
Дворови, тврђаве и краљевски гробови видно су сведочанство свемоћи микенскиХ краљева. Киклопски зидови тих зграда, који импонују својом величином, настали су радом мноштва робова, представника подјармљеног домородачког становништва. Ахајске државице биле су, дакле, монархије које су се ослањале на ропство. У њима су владали деспотски кнежеви као. наследни владаоци, међусобно повезани крвним сродством и лабавом федерацијом; током времена је ипак краљ Микене задобио хегемонију над њима. Ту~. кидид каже да је Агамемнон предузео тројански поход „као најмоћнији човек свога времена".
Од године 1700. пре н.е. Ахајци почињу да подлежу утицајима више критске културе. Ахајски дворови увозе из Кнососа уметничке јувелирске израђевине и инкрустирано оружје; жене се облаче по критској моди. На тај начин родила се монолитна култура, коју су историчари назвали микенскоминоском културом. Ахајци се ипак нису до краја одрекли својих сурових црта и мушке крепкости; насупрот Крићанима но~ сили су браде и бркове, а свој живот проводили су у лововима и ратним походима.

Тукидид обавештава да су се ахајска племена бавила гусарењем. Касније су ипак организовали заједничку ратну флоту, која је постала опасан конкурент Крита. Од XV века пре н.е. Арголида, сигурно под вођством Атрида, израста у поморску велесилу. Ахајци истерују Крићане са својих поседа и заузимају редом Кикладе, острва Родос, Кос и Кипар, и чак оснивају колонију у Малој Азији.
Године 1400. пре н.е. извршили су најезду на Кипар и задали му пораз, из кога се Кипар више није дигао. Дирљиви трагови тога историјског догађаја могу до дана данашњег да се виде у рушевинама и згариштима нађеним у одговарајућем културном слоју критских дворова. Треба претпостављати да се пре најезде негде на Егејском мору одржала једна од преломних морских битака. После разарања снажне критске флоте, брадати ахајски ратници продрли су у одаје краља Миноса, кољући немилосрдно оне отмене и разнежене дворане, тако колористички и суптилно приказане на дворским фрескама.
Треба рећи још неколико речи о критском писму. На глињеним таблицама ископаним у Кнососу, Еванс је издвојио три поступне фазе у развитку критског писма: првобитно употребљаване хијероглифе, линеарно писмо а и најпозније, линерано писмо ћ, које потиче из златног раздобља Крита. Већина таблица садржи овај последњи тип писма. Године 1948. чешки научник Беџих Хрозни објавио је сензационалну вест да је дешифровао линеарно писмо ћ, над којим су се тодинама узалуд мучили највећи лингвисти. Методи које је применио Хрозни неизмерно су сложени и, да би се разумели, захтевају разумевање многих језика древног Истока, којим се научник служио као помоћним материјалом.
После смрти Хрозног ипак је непобитно утврђено да је његов метод био погрешан и да га је одвео на странпутицу. Заслуга дешифровања линеарног писма ћ припада Енглезу М. Вентрису, који је по занимању био архитект, дакле аматер у области лингвистичких истраживања. Џон Чедвик, аутор књиге *Дешифровање линеарног писма* ћ и истраживачев пријатељ, даје за нас занимљиве информације да је Вентрис течно гово рио пољски, пошто је његова мајка, како каже, била „полуПољкиња". Вентрис је 1956. године погинуо у аутомобилској несрећи.

Полазна тачка за Вентриса постала је врло оригинална хипотеза. Ослањајући се на чињеницу да су таблице с линеарним писмом ћ нађене не само на Криту него и на

грчком копну, где је владала микенска култура Ахајаца, претпоставио је да је то писмо
адаптирао грчки језик у својој ондашњој првобитној форми, или да су се хијероглифима и линеарним писмом *а* служили Крићани, а линеарним писмом ћ најстарији преци Грка, пре но што су неколико векова касније усвојили знатно догоднију феничанску азбуку.
Показало се да је хипотеза тачна. Служећи се класичним грчким језиком као помоћним средством, Вентрис је дешифровао низ таблица нађених на грчком копну. При том је утврдио да се то писмо састоји из фонетских знакова који изражавају слогове, као и из сликовних знакова. На даљем дешифровању тога писма Вентрисовим методом раде и пољски научници, др Р. Раношек и др J. Сафаревич из Кракова.
Досад дешифровани текстови садрже искључиво пописе, рачуне и регистре, но ипак ван сваке сумње потврђују две историјске претпоставке: прво, да су Ахајци били Грци, и друго, да су они извршили освајање Крита, о чему сведочи и 1700 таблица с њихо вим писмом нађених у рушсвинама Кнососа.
Сметњу за дешифровање хијероглифа и линеарног писма а чини не само непознавање критског језика него и то што је досад нађено веома мало таблица на којима би била оба типа писма, те научници не располажу довољном количином научног материјала. Стога проблем етничког порекла Крићана остаје и даље тајна историје.
Сместивши се на Криту, Ахајци су почели да се осврћу за новим пленом. У XIII и XII веку пре н.е. склопили су савез с неким народима Анадолије и два пута покушали да освоје Египат. Сваки пут су их, ипак - 'како саопштавају египатски натписи - фара они одбили и згромили.
Порази у Египту нипошто нису умирили освајачке амбиције Ахајаца. Над Хелеспонтом се дизала Троја, древни многољудни град и неосвојива тврђава, од памтивека славна по богатству и раскоши. Захваљујући погодном смештају на пограничју Европе и Азије, Тро ја је у својим рукама држала целокупну трговину Анадолије, Азије и јужне обале Црног мора.
Под њеним зидинама одржавани су вашари, на којима су трговци са свих страна света продавали и куповали најразличитију робу.
Утврдама Троје треба приписати што Крићани никад нису успели да овладају Анадолијом у трговинском погледу. Такође никад нису имали довољно снаге да Грају победе, јер за то није била довољна сама флота, него је требало имати и копнену војску, вичну уметности опсаде и рушевину одбрамбених зидина, што Крићани нису имали.
Ахајце је мамило не само злато нагомилано у тројанском двору него и велике могућности које би се отвориле за н»ихову трговину у случају да град освоје. Кренулк су, дакле, на Троју, и после десетогодишњег напора разорили је око 1180. године пре н.е.
Нису ипак превише дуго уживали у плодовима победе. Мањевише осамдесет година касније стигла су са севера нова варварска грчка племена, позната под заједничким називом Дорана, преци каснијих историјских Грка. Били су то борбени и сурови народи, те су за кратко време освојили и сравнили са земљом тврђаве у Микени, у Тиринту и Орхомену, заузели Пелопонез, Крит и острва Егејског мора, и чак стигли до Мале Азије.
Њиховим доласком дошло је до пада микенскоминоске културе. Над егејским светом завладала је ноћ варварства. Из мрака грчког средњовековља спасена су ипак предања о Криту и тројанском рату, која су лутајући народни певачи преносили од уста до уста. Неколико стотина година касније, Хомер је прикупио све те легенде у једну целину и створио два ремекдела епске поезије, *Илијаду* и *Одисеју.* Оне су, попут нове зоре, најављивале нову еру културног препорода и процвата, која ће ускоро синути великом јасноћом над копном и острвима Грчке.

ПОМПЕЈА И ХЕРКУЛАНУМ

ГРАДОВИ ЖИВИ САХРАЊЕНИ

У Кампанији, која лежи крај Напуљског залива, владало је сунчано августовско време. С мора су допирали свежи ветрови пуни сланог укуса. У купци плавог ваздуха утркивала су се јата галебова, кричећи у радосном узбуђењу.
Златноплави залив био је прошаран плитким чамцима на којима су се рибари рвали с мрежама које су извлачили из воде. На самом рубу избочене морске пучине, сред милијарди искри и блескова усталасане воде, спокојно је пловила ратна трирема. Весла држана у крепким рукама робова кретала су се правилношћу клатна. База брода била је у оближњем Мисенуму, где је била стационирана римска флота под командом патриција и ученог природњака Плинија Старијег.
Дуж обале и на падини Везува белеле су се сред винограда и вртова виле римских сенатора и еквита. У дубини когтна црвенели су се кровови Помпеје, опасане снажним одбрамбеним зидом и торњићима. Када се приближавало једној од градских капија требало је проћи кроз улицу мртвих, поред гробница помпејанских богаташа.
У граду је кључало као у кошници. Уским уличицама, калдрмисаним плочама од базалта, пловио је жуборав поток људске гомиле. Дуж уских и високих тротоара протезале су се широм отворене продавнице с најразличитијом робом, крчме, ресторани, свратишта и занатлијске радионице.
Мањевише на средини тог лавиринта улица и уличица отварао се пространи квадрат трга, величан

ствени форум, окружен стубовима, храмовима и јаваим зградама. Отменост и достојанственост зграда подигнутих на високим подзиђима, украшених портицима и

штукатурама, које су заслепљивале свечаном белином, чиниле су особен контраст с вашарском живошћу уличног кретања.
У једној од помпејанских кућа сачувала се зидна. слика на којој је непознати уметник приказао тренутак из свакодневног живота на форуму. Видимо тамо кипове од мермера и бронзе, пуне сјаја и мирне лепоте, али њихова постоља руже изборни натписи исписани црвеном бојом. Дорска колонада је украшена гир ландама - сигурно остатак неке недавне градске свечаности. Грнчари и друге занатлије хвале своје израђевине, а одмах поред њих угојени трговац је изложио на продају своју ропкињу. На другом месту трга одиграва се забавна сцена: расрђени учитељ шиба ученика по задњици.
Помпеја је била невелики град, бројала је само двадесет хиљада становника. Али због свог богатства и давнашње традиције, као и због благе климе и сликовитог положаја, уживала је у целој Италији заслужену славу.
Био је то град заиста стар и богате историје. Хиљаду година лре н.е., потискивани од дорских племена, Еољани и Јоњани напустили су Грчку и населили се на обалама Црног и Средоземног мора. На тај начин Грци су се нашли на обали Напуљског залива. Били су то претежно трговци, који су се лако мешали са домородачким Оскима, намећући им свој језик и ви« соко развијену културу. Дуж залива је израстао Напуљ, који је тада носио назив Партенопе, а нешто јужније израсли су Херкуланум и Помпеја.
Те градове редом су заузимали Етрурци, Пелазги и Самнити. После самнитског рата (343-290. пре н.е.), Помпеја је с целом Кампанијом пала под власт Римљана. Али тек у првом веку пре н.е. наступила је њена потпуна романизација, иако су грчка култура и језик, као и у целој Италији, заузимали равноправан положај у односу на римски језик и културу.
Помпејанци су се брзо помирили с новом влашћу, јер су схватили да им она доноси користи које долазе

од светске трговине велике државе. Смештен на ушћу реке Сарно, град је подигао малу морску луху и успоставио трговачке односе са Истоком, а нарочито с Египтом, откуда су довожене најфиније ђаконије и разноврсни луксузни артикли за римске патрицију, обогаћене у ратовима.
Сем ручног рада обављаног у кућној радиности, Помпеја се није могла похвалити значајнијом индустријом. Ипак, њени виногради производили су чувено вино, које до дана данашњег, под називом спада у најбоље врсте талијанских вина. Помпеја је такође од сопственог базалта производила млинско камење, а још је чувенији био у целој Италији тражени сос, справљан од скуша, мурена и туњева са разним зачинима. Али главни извор благостања Помпеје био је њен смештај и клима. Римљани су изнад прекрасног залива, који је мирисао на мирту, руже и море, дизали своје виле и летње резиденције, а што су више пристизали, град од камења, цигле и малтера преобра жавао се у отмен град мермера, водоскока, портика и бронзе. Настали су монументални храмови, споменици, амфитеатар за двадесет хиљада гледалаца, драмско позориште, затворен музички театар звани „Одеон", три терме, односно купатила и импозантан водоводни систем који је достављао воду имућнијим римским кућама.
Чувени правник, говорник и писац Цицерон спомиње да је у Помпеји имао вилу којој је био дао назив „Помпејанум". Чак и царске породице проводиле су летње месеце у својим вилама у Помпеји. У вези с њиховим боравком догодио се трагичан случај, забе лежен у хроникама. Године 21. н.е. тринаестогодишњи Друз, син каснијег императора Клаудија, играо се тако што је бацао увис крушку и хватао је устима. Крушка му је једном пала у грло тако дубоко да се дечак задавио пре но што су стигли да му притекну у помоћ.
Римљани су граду признали широке самоуправне повластице. На челу управе стајала су два градоначелника, званих *д.иитит,* који су истовремено били председници градских већа. У управу су спадала још два квестора који су вршили надзор над
финансијама,

и два едила, саветника градског грађевинарства, који су истовремено пазили на безбедност и ред. Кандидати, које су слободни грађани бирали на годину дана, морали су да буду богати, пошто су звања обављали почасно, а уз то су били дужни да улажу новац за јавне игре и јавне зграде.
Четири километра северозападно од Помпеје, мањевише на половини пута до Напуља, налазио се рибарски градић Херкуланум. Због недостатка комуникације тамо није било живље трговинске размене. Становништво Херкуланума бавило се искључиво ратарством и риболовом. Прекрасан поглед на море, неоцењиви нектар ваздуха и тих смештај, далеко од вреве Помпеје и Напуља, учинили су да су многи богати Римљани управо то насеље изабрали за место одмора.
У близини Херкуланума, нарочито у време Августове владавине, као гљиве после кише расле су виле, па чак и велелепне патрицијске палате, пуне уметничких ремек дела, мозаичких подова, алабастарских стубова, водоскока и вртова. Међу њима се величином и богатством, величанственим дворанама и мермерним терасама на падинама морске обале издвајала палата зета Јулија Цезара, Луција Калпурнија Пизона, чувеног противника Цицерона и ватреног присталице Епикура.
Током времена град је изгубио карактер скромног рибарског насеља и претворио се у прави бисер римске архитектуре. Било је тамо позориште за 2500 гледалаца; дуж његовог полукружног зида стајали су кипови од бронзе, који су представљали личности царске породице и истакнутих становника града. Зид који је затварао сцену био је изграђен од разнобојних мермерних плоча и имао је многобројне нише с попрсјима од мермера и бронзе. Међу јавним зградама истицала се базилика, седиште месног суда и трговински центар, овенчана бронзаном квадригом, као и храм посвећен мајци богова Кибели, која је оличавала расплодну силу природе. Готово све јавне зграде биле су украшене сликама, мозаичким подовима и портицима од алабастра. Град је имао
калдрмисане улице, водоводе од оловних цеви и раскошно уређено јавно купатило.

Над читавом околином уздизала се стреловита купа Везува. С помпејанске зидне слике знамо да он тада није имао отворен кратер. На падинама вулкана пасле су овце, ширили се виногради и дизале се разбацане виле. Везув је од памтивека ћутао, и људи су заборавили да је планина што је тонула у зеленилу била опасан вулкан.

У подне 5. фебруара 63. године Кампанију је задесио силан земљотрес. Нагли потрес озбиљно је оштетио неке јавне зграде. Највеће разарање катастрофа је изазвала на помпејанском форуму. Храмови Јупитера и Аполона су се расули у рушевине, много је оштећен и дорски портик, који је заузимао три стране трга. Водоводи су престали да дејствују, становници су морали да се користе старим бунарима који су се налазили на улицама.
Али ни тада никоме није падало на ум да је кривац био Везув. Гасови и паре, нагомилани у вулкану, тражили су излаза, но нису још имали толико снаге да би избили. Становници Кампаније катастрофу су приписивали вољи богова и настојали су да њихов гнев ублаже умноженим жртвама.
Н_пуну годину дана после ове несреће у напуљском позоришту се одвијао музички фестивал. Као певач иступао је император Нерон, непоправљиви глумац, који је уображавао да је највећи уметник на свету. У тренутку када је парадирао у свом иступу, бучно поздрављан од стране плебса и преторијанске клаке, наступио је поновни потрес земље и зидови позоришта су се распали. Гледаоце је обузела паника, али је Нерон, како тврде хронике, стајао непомично на арени и својом хладнокрвношћу стекао дивљење целога града.
Наишао је незаборавни дан, 24. август 79. године. Као што смо у почетку поменули, небо је било плаво, без облака. Сунце је припекло од самог јутра; становници Помпеје и Херкуланума пролазили су кроз град с лепом отежалошћу. По калдрмисаним улицама Помпеје трештале су двоколице натоварене пшеницом и поврћем, рибари су отегнутим гласом „хвалили свој ноћни улов, пијачни трговци и занатлије с треском су
отварали дрвена врата дућана, кроз гужву продаваца

гурали су се робовикувари и дечаци који су журилм у школу. С времена на време, понеки од пролазника заустављао би се крај тезге отворене крчмице да угаси жеђ чашом јевтиног вина. Групице људи застајале су пред изборним огласима који су хвалили кандидате за предстојеће комуналне изборе. Градови Кампаније започињали су нови дан, пун пословне вреве.

У тринаест часова, када су грађани седали за ручак, нагло се разлегла стравична, заглушујућа бука;

снажни потреси уздрмали су земљу, куће су се почеле љуљати као пијане. С врха Везува под небо је сукнуо пламен, окружен облацима црног дима. Из гротла кратера што се отварао шикнуле су перјанице усковитланог пепела и ситног камења плавучца, до те мере заклањајући сунце да је настао потпуно мрак, обасјаван само рифим пламеном вулкана.

На Помпеју је почео да пада све гушћи град пепела и камен>а, чија је тежина некада достизала и до шест килограма. Птице су падале с неба; морски таласи избацивали су на обалу мртве рибе. Међу људима и животињама завладао је неописив страх; свако је мислио само на своје лично спасење. Кроз мрачне улице као луда су јурила кола и двоколице, упрегнути у коње и муле. Мушкарци, жене и деца с јастуцима на главама безглаво су бежали кроз тесне уличице, сред густа испарења сумпора, у којима је немогуће било дисати.

Нису сви Помпејанци на време тражили спаса ван градских зидина. Многи су се заваравали да вулкански град неће потрајати дуго и склањали су се у подруме најближих кућа, плаћајући своју непредузимљивост сопственом пропашћу. Пепео и камење падали су на град непрекидно, тако да су се на улицама створиле гомиле високе и до неколико метара, у које су ноге упадале и преко којих је било тешко пробити се. Они који су прекасно покушали да побегну из града, заглављивали су се у наносима и, бомбардовани камсн>ем, падали мртви, грчевито држећи своју најдражу имовину. Други су опет гинули у рушевинама кућа, које су падале под теретом нагомиланог слоја пепела и камења. Тако је нашло смрт преко две хиљаде Помпејанаца, тачно десет посто градског становништва.

Нико није могао предвидети размере несреће. Вулканска киша падала је на град још и следећа два дана, у мрклом мраку, само што су из гротла Везува избијали црвени пламенови. Тек 27. августа сунце је почело да се пробија кроз пепелну маглу која се дизала над земљом. Спасени л.уди угледали су језив призор. Помпеја и Херкуланум потпуно су нестали под петнаест метара дебелом наслагом пепела и камења, само су ту и тамо штрчали над површином појединн стубови и кровови виших зграда.

Вулкански покров прекрио је околину у распону од осамнаест километара. Ветрови су сиви пепео донели до Рима и, чак, до обала Африке, на Сицилију и до Египта.

Потпуно другачији ток имала је катастрофа у Херкулануму. На падинама Везува, који је био удаљен само четири километра од градиђа, отворила се пукотина налик на рану из које истиче гној. Из пукотине се изливао густ, лепљив муљ, настао од мешавине морске воде, пепела и ситног камења, такозваних 1аргШ. У подножју вулкана створила се широка река: њено чело представљао је петнаест метара висок блатни зид. Не задрживом, иако спором снагом, ова апокалиптична бујица прождирала је храмове, куће, дивне виле, мермерне стубове, јавне зграде и зидове амфитеатра. Полако је Херкуланум нестао под петнаест метара високом наслагом муља који се под дејством сунца брзо стврдњавао у камен.

Насупрот Помпејанцима, становници Херкуланума су на време препознали опасност која им прети и разумели да им од потопа муља који се приближава не преостаје никакво друго спасење сем бекства. Нико није покушавао да спасава своје добро ни да се склан>а у подрум, те је сем неколицине несрећника, којима одузетост или старост нису дозволили да се повуку, целокупно становништво Херкуланума неповређено изи шло из катаклизме.

Тачне податке о току катастрофе имамо захваљујући великом римском историчару Тациту. Године 106. обратио се он свом пријатељу Плинију Млађем, синовцу већ

поменутог команданта римске флоте у Мисенуму Плинија Старијег, да му јави све што је знао о ерупцији Везува и о смрти свог стрица.

Плиније Млађи одговорио му је у два оггширна писма, која су срећним стицајем околности сачувана до наших дана.
Командант флоте добио је од 'своје пријатељице Ректине, која је имала вилу на падини Везува, писмо с молбом да је спасе из тешке невоље. Плиније Старији наредио је да се одмах припреми ла1?и брод и исплови на море. Пробијајући се кроз густ облак пепела и камења диктирао је секретару своја опажања и доживљаје. Али убрзо су му плићаци и узбуркана, успенушана врела морска вода онемогућили даљу пловидбу. Упркос капетановом савету упутио се потом у Стабије, где је погинуо у вулканској киши, отрован сумпорним испарењима.

Плиније Млађи описује оно што је он лично доживео:

„Међутим, ја сам с мајком још био у Мисенуму. Целу ноћ док стрица није било земља се тресла. У зору мајка, изједана страхом, упаде у моју спаваћу собу. Решисмо да град одмах напустимо, видећи да све куће у сваком тренутку могу да се претворе у рушевине. На нас су се угледали и остали становници града, који Урили напред и у журби нас заобилазили.
Том приликом могле су да се прате необичне сцене. Сви су толико јурили колима да им је у сваком тренутку претила опасност да ће' се извртнути. Море је изгледало као да с повлачи, остављајући на песку мноштво водних створова. На небу се гомилао злослутни црни об
лак, који је просијавао од блескова и пламенова.
За тренутак окружила нас је црна ноћ, која је подсећала на мрак у неосветљеној соби. Чуло се лелекање мајки, плач деце и довикивања мушкараца. Сви су дозивали родитеље, децу, мужеве и жене. Једни су оплакивали своју сопствену судбину, други су опет нарицали над судбином својих блиских, а било је и таквих који су се молили за сопствену смрт. Многи су преклињући дизали руке према боговима, но
већина је ипак викала да бога нема на свету и да је настала вечита ноћ."

Судбина Кампаније дубоко је узбудила италско друштво. Император Тит одредио је комисију сената у циљу додељивања помоћи несрећним жртвама Везува;
чак се лично упутио на место несреће да се својим очима увери колики су размери катастрофе.
За време свог боравка наредио је да се из Помпеје извезе све што се дало, а нарочито кипови богова и царева које је било могуће ископати. Чак су одваљиване мермерне плоче са стубова и атика што су се дизали над површином. Становници кућа су се тунелима пробијали до својих соба и из њих извлачили оно највредније. Трагови тих тражења у виду пробоја кроз зидове до данас се могу видети у рушевинама откопаног града.
Другачије је било у Херкулануму. То је петнаест метара висока вулканска кора, тврда као стена, онемогућила спасилачку акцију ове врсте. Уз то је, после извесног времена, на брду настало велико село Ресина, што је много отежавало археолошка истраживања. Стога сигурно знамо да се у неоткопаним деловима Херкуланума крије неоцењиво благо римскогрчке културе, које чека на пијук и лопату археолога. Уништење двају цватућих градова живо је одјекнуло у римској литератури. Песник Стације написао је о томе песму, а сатиричар Марцијал, после посете Напуљском заливу 88. године, саставио је епиграм о уништењима која је видео. Царфилозоф Марко Аурелије указивао је на судбину Помпеје и Херкуланума као на очит пример ништавности свега на овом свету и о вечитој горчини пролазности. Поглавља историјског дела у којима је Тацит описао катастрофу на основу двају писама Плинија Млађег, на жалост, изгубљена су.

Судбина уништених места Кампаније убрзо је у умовима Италаца потиснула у даљи план, јер су били суочени са другом стихијском катастрофом која је задесила

престоницу Римске Империје. Тамо је избио велики пожар, који је прогутао половину града и међу

бескућним погорелцима изазвао застрашујућу епидемију куге.

Прошло је мало времена, и заборављена је не само ерупција Везува него чак и географски положај Помпеје и Херкуланума. Наместо градова што су лежали под наслагама пепела подигнуте су нове куће, засађено дрвеће и чокоти винове лозе. Памћење о несталим градовима сачувало се само међу сељацима који су у тим странама имади имања и који су то место назвали или град.

У средњем веку о Помпеји и Херкулануму владао је потпун мук. Просечан човек оног доба, запитан за трагичну судбину тих градова, одговорио би слегањем рамена. Кад бисмо ипак погледали на карту средњовековне Италије, чекало би нас изненађење, јер су Помпеја и Херкуланум тамо обично били уношени с великом географском тачношћу. Чиме објаснити ову чудну супротност? Тајна се крила у потпуном нестанку самосталних природних истраживања, што је представљало суштину средњовековног сколастицизма: картографи су ропски и без премишљања копирали карте римских легија из времена пре катастрофе, и чинећи то сигурно нису знали да Помпеје и Херкуланума одавно нема међу живим градовима.

С проналаском штампарске уметности и настанком епохе ренесансе, објављена су писма Плинија Млађег, што је васкрсло теоријску заинтересованост за римске градове Кампаније. Ренесансни писци у својим песмама и хроникама помињу ове градове, али ни тада нико није покушавао да утврди њихов стварни положај.

Над Херкуланумом је, као што смо поменули, настало село Ресина. И тако, године 1710. један од сељака тог села, копајући бунар, наишао је на мермерне плоче и стубове, које је уновчио код напуљских каменара као сировину. Идући од нити до клупка, за све је сазнао аустријски војни командант који је имао резиденцију у Напуљу и одмах је приступио тражењима на сопствену руку. У рупи коју је ископао сељак на шао је неколико дивних кипова, међу којима и ванредно реалистички извајану групу која представља мајку са двема кћеркама. Драгоцене налазе кришом

је послао у Беч, где се и данас налазе у музеју. Нико тада, ипак, није био свестан да је откривен Херкуланум.

У децембру 1738. године, у ископу дубоком двадесет метара, под Ресином, тражиоци блага допрли су до амфитеатра Херкуланума. Нашли су тамо главу и труп коња, исклесане од мермера, и три кипа мушкараца у тогама, од којих је један имао црте лица императора Августа. Сем тога извађен је део квадриге, огромна статуа која је представљала императора Веспазијана, и кип на коњу Марка Нона Балба, намесника Крита и Африке. У једној кући нађена је зидна слика са сценама из грчких митова; исечена је из зида и пренесена у двор напуљског краља. Највреднији налаз у ар хеолошком погледу ипак је била табла с натписом. На њој је прочитано да је Ан Мамијан Руф о свом трошку подигао *Tea1mum Hercu1aneum.* Значи, чудним стицајем околности најпре је откривен Херкуланум, иако је под дебелом кором скамењеног блата он био много недоступнији него Помпеја, закопана под сипким наслагама пепела и плавучцова камена.

Ово велико откриће дало је подстрек за истраживања у широј скали. Године 1755. основана је у Напуљу Херкуланска академија, чији је задатак био спровођење систематских радова на ископавањима и научна обрада налаза. Исте године један од чланова академије, Бајарди, објавио је диван каталог, илустрован стотинама бакрореза који представљају зидне слике, кштове и ситније предмете нађене у Херкулануму. Године 1762. појавило се дело чувеног немачког историчара уметности Винкелмана о херкуланским ископинама. Оно је побудило свеошиту заинтереоованост за античку уметност, за праву класичну ренесансу, која је изазвала дубок, преломни утицај на европску архитектуру, ликовност, књижевност и орнаментику.

Чудне су биле стазе које су довеле до открића Помпеје. Још у XVI веку се знало да се испод брда Чивите крију рушевине неког града. Године 1594. талијански инжењер

Доменико Фонтана добио је наређен>е да изгради подземни аквадукт и тада је наишао на загонетне рушевине. Откриће је изазвало извесно уз
буђење у научном свету; неки историчари изразили су претпоставку да су рушевине део Помпеје, док је већина ипак упорно држала да се у Чивити налазе остаци града Стабије, где је - као што знамо - погинуо Плиније Старији. Чак се и Винкелман, објављујући рад о Херкулануму, одлучно изјаснио за ту тезу.

Преокрет је наступио тек 16. августа 1763. године. У Чивити је тада откопан кип од белог мермера који је представљао мушкарца у тоги. На постољу је прочитан натпис следеће садржине:

„У име императора и цезара Веспазијана Августа трибун Т. Сведије Клемент вратио је граду Помпеји јавне земље, које су била присвојила приватна лица."

Тако је први пут добијен непобитан доказ да под брдом Чивита почива нека славна Помпеја. Том приликом стигло се колањем до градске капије, данас зване Херкуланском, као и до улице мртвих, где је откривено неколико наочитих римских гробница, међу којима и гробница Мамијине свештенице. Отуда се отварао широк видик на Напуљски залив.
Током следећа два века ископавања су вршена с већом или мањом систематичношћу, зависно од политичких догађаја који су их или кочили или убрзавали. Данас је Помпеја откопана и доступна туристима у своје три петине делова. Проблем Херкуланума изгледа другачије: да би се ископавања извршила до краја, требало би преселити сељаке Ресине и порушити њихове куће, што би било скопчано с великим трошковима. У условима капиталистичког уређења, археологија за то није добила средства.
Више од два и по века ископавања у Помпеји во^ена су на хаотичан и пљачкашки, ако не и варварски начин. Њихова сврха била је, пре свега, да се нагомила што више блага, уметничких дела, новца. Налази су смештани у музеје, у дворове краљева и аристократа ради увећавања њихова блеска, а чак су и продавани.

У тим условима није било говора о томе да се ископине истражују на научни начин и да се обнови потпуна слика материјалне културе двају римских радова који су до нашег доба остали готово у онакзом стању у каквом су их становници напустили у I зеку н.е.
Тешко је сада утврдити тачне размере штете коју је нанео вандализам тих векова. Дивне зидне слике исецане су из зидова и преношене у напуљски музеј. Штавише, ако се нека слика неком није чинила дозољно лепом, разбијана је у парампарчад, и крш из бациван на ђубриште. Откопане куће, после њиховог доследног огољавања, поново су засипане земљом. На тај начин неповратно је изгубљена нека идентификована Цицеронова вила „Помпејанум". Кад би била нађена каква мермерна плоча с натписом од бронзе, поједина слова била би скидана из мермерне подлоге и бацана у кош, тако да се текст није могао репродуковати. Од фрагмената статуа фабриковани су за тури сте сувенири, често са ликовима светаца; што је горе, ко год је посетио рушевине, могао је да узима што год му драго.
Тек почетком XX века археолози су завели строге научне методе радова на ископавањима. Одговарајуће ишколовани радници брижљиво просејавају земљу да не би изгубили чак ни најситније археолошко стабаоце. Куће се остављају онако како су откопане; само их покривају кровом, да их обезбеде од кише. Зидне слике и мозаици покривају се стаклима, а чак се и предмети кућне употребе, као лонци, делови намештаја, оруђа и играчке остављају тамо где су нађени. На шанку једне помпејанске крчме лежи римски ас, који је тамо оставио вероватно неки жедан пролазник у тренутку кад га је изненадила катастрофа. Тај бакарни новчић је израз пијетизма каквим се данашњи археолози односе према ископинама у Помпеји и Херкулануму.

У СЕНЦИ МЕРМЕРНИХ СТУБОВА

Услед ерупције Везува догодила се необична ствар, јединствена у историји археологије. Два града, у тренутку док су живела пуним животом - нестала су нагло под покровом вулканског пепела, где су попут уславаних витезова из бајке чекала неколико десетина векова да се пробуде.

Енглески археолог, откривач краљевских гробова у сумерском Уру, Лионард Вули, написао је једном у шаљивом тону:

„Кад би се држали жеља археолога, сви би антички градови, без изузетка, морали да скончају под пепелом вулкана смештених у погодном суседству. Раднике других ископинских тачака обузима тешка завист кад посећују Помпеју и виде дивно очуване домове, фреске на зидовима, делове намештаја и предмете свакодневне употребе како стоје тамо где су их власници оставили у тренутку бекства испред катастрофе."

Историјска наука много дугује Помпеји и Херкулануму. Захваљујући тим градовима, пред нашим очима се јавила као жива материјална култура Италије у њеном сложеном и пребогатом целовитом облику, као заустављена у покрету захваљујући неком свемоћном волшебништву. Никакве друге ископине на огромном пространству Римске Империје не могу се изједначити с њима. У та два града упознали смо не само храмове, палате, купатила, амфитеатре и јавне градске зграде, готово онако како су их користили римски грађани, него пре свега свакодневни начин живота обичног човека, којим се античка историографија бави толико недовољно.

Попнимо се на падину Везува и погледајмо на ископине из удаљене перспективе. Имамо пред собом Помпеју као на длану. Простор који заузима град твори неправилни овал са опсегом од три и по километра. Нагомилану скупину кућа опасује снажни одбрамбени зид дебљиће шест метара и висине од шест до осам метара, зависно од нивоа терена. На размацима од по сто метара пробијају се у небо снажне куле, које у даљину гледају очним дупљама стрелница. Град има осам капија, откуда јуре уске калдрмисане улице на пространом правоугаонику форума.

Сад силазимо с падине Везува и приближавамо се Херкуланској капији. Са обеју страна приградског друма стоје лепе тробнице помпејанских великаша. Улица широка четири метра, покривена шестоугаоним базалт ним плочама, води нас поред многобројних свратишта, дућана, крчми и занатлијских радионица ка градском тргу. У калдрми се види колотечина коју су током векова ужљебили точкови кола.

Најзад стајемо на прагу форума. Ту се концентрисао живот Помпејанаца који су, као у већини градова Југа, највећи део дана проводили на слободном ваздуху. Ту су обављани трговински и политички послови, обављани религијски обреди и организоване свакојаке приредбе.

Пре свега, ипак, форум је био салон за чије се улепшавање није штедело у новцу и идејама. У витким стубовима, у зградама пуним достојанственог склада и умерености, а ипак монументалним по стилу, у чистим и јасним линијама блокова - изразила се душа грчкоримске културе, испољила се наклоност ка прозирним формама, пуним беспрекорне строгости и љупкости.

Лепоту трга још је увећавала околна природа. У западном правцу шири се видик осмехнутог Напуљског залива, с отоком Капријем на хоризонту, на истоку се види снажни планински ланац, а на југу се изразито оцртава купа Везува.

Трг је с трију страна окружен двоспратном колонадом дорских стубова. Четврту страну заузимао је Јупитеров храм, подигнут на пиједесталу високом десет метара. Храм је имао портал сложен од шест стубова у коринтском стилу. Унутра је нађена Јупитерова глава натприродне величине и постоље на коме је некад стајао цео његов кип. Главни улаз на форум имао је облик тријумфалне капије, обложене белим мермером с плавим жилицама.

Поред Јупитерова храма налазила су се још три друга храма, с једнако лепом архитектуром, само ман»а. Али доминирајући акцент трга творила је базилика. Та масивна зграда, овенчана куполом, била је место трговинских трансакција, друштвених састанака, но углавном је, ипак, представљала седиште судства. Дизале су се тамо још

и друге зграде за јавне потребе, као три трговачке хале, уред за мере, *сиги* или већница са мермерним репрезентативним дворанама, колонадно двориште за грађанске скупове, и чак јавни нужник с водом за испирање.

Форум је био затворен за колски саобраћај. Он је имао подлогу од веома тврдог кречњака, званог травертин. На целој његовој површини било је мноштво кипова од мермера и бронзе, који су представљали лица из царског дома или заслужне становнике града. Од њих су сачувана само постоља с натписима; вероватно су их Помпејанци ископали нелосредно после катастрофе, као предмете од велике вредности. У Помпеји је постојало укупно девет храмова посвећених боговима и богињама. Најзанимљивији од њих је храм египатске богиње Изиде. Као и у целој Римској Империји, у Помпеји су се ширили најразличитији религијски култови пренесени с Истока. Тачно знамо да је тамо постојала јеврејска општна, а знак крста, нађен на зиду једне куће, допушта претпоставку да је у томе граду постојала и тајна хришћанска секта.
Култ Изиде био је илак најпроширенији. Представљана је у лику мајке која држи дете на рукама. Поштован је такође њен муж и брат Озирис. Тајне мистерије везане за религијске свечаности привлачиле су широке масе сиромашних људи и робова. У јесен су слављени велики празници, када је представљано васкрсавање Озириса, кога је убио бог Сет.
Овај храм откривен је 1765. године. Тамо се налазила цистерна, у којој је држана света вода из Нила, и тајна ћелија из које су свештеници кроз уста богиње давали вернима савете и објављивали пророчанства. На олтару је стајао кип Изиде са позлаћеним венцем на глави и још су лежали угљенисани остаци жртава: животињских костију, смокава, кестења, ораха, урми и овса. На зидовигла су се добро очувале слике које представљају животшле и биљке са обала Нила.
Овом приликом није наодмет да споменемо како су религијски култови стизали у Италију чак и из далеке Индије. Доказ за то је нађен у једној кући; то је кип од слоноваче који приказује индијску богиау љубави Лакшми.

Помпеја је имала још један, старији форум у облику троугла, *Рогит 1гшпди1аге.* Од тренутка када је изграђен нови форум, овај стари је постао место предаха, шетњи и разоноде грађана. Две стране овог ле пог трга окружавао је кровом покривени портик састављен од 95 дорских стубова, а трећа његова страна била је отворена према мору. Тамо су смештене клупе за шетаче, а на средини се налазила мермерна цистерна, у коју је из оловних цеви текла вода. Трг су украшавали разни кипови од бронзе, између оста лих кип Марцела, сестрића императора Августа.
Одмах уз *Форут Триангиларе* уздизала су се на малој раздаљини два позоришта, драмско позориште са 5000 места и кровом покривено музичко позориште, такозвани „Одеон", за 1500 особа. Тамо је нађен басен за шафранову воду, којом је пошкропљавано гледалиште у време великих жега. Међу клупама лежале су разбацане позоришне улазнице у облику кружића од олова или слоноваче, са урезаним бројевима места.
Представе у овим позориштима биле су међу Помпејанцима веома популарне. Поред трагедија приказиване су тамо народне фарсе, балети и пантомиме. У време Неронове владавине велику славу уживао је пантомимичар Парис; он је, жељан овација, издржавао оопствену клаку, иако је несумњиво и иначе добијао искрене и френетичне аплаузе светине.
Град се бринуо за физичко васпитање омладине и изградио је чак три палестре с вежбалиштима. Највећа од њих, уређена са штедрим размахом, имала је мермерни портик, гардеробу, купатило, басен за пливање, просторију за атлете који стижу из других места, па чак и мали храм Венере, заштитнице младежи. На пространом тргу расли су стари платани, од којих је једном било чак 120 година.
На другој страни града откопан је већ поменути велики амфитеатар. Ту огромну грађевину подигли су својим прилозима богаташи Кај Квинт Балб и Маур Порције, као израз захвалности што су изабрани на висока градска звања. Балб је стекао огромно

богатство у време реакционарног Сулиног терора, откупљујући у бесцење имања проскрибованих Римљана.

У амфитеатру нису одржаване само борбе гладија- тора. Крваве игре обогаћиване су борбама грабљивих животиња, као и ловови са ждрепцима. На арену су пуштани бикови, медведи, лавови, тигрови, вукови,, пантери, дивљи вепрови, газеле и зечеви. Људска и .животињска крв лила се у потоцима.
Становници Помпеје одушевљено су посматрали
•скрутне игре. Стварана су међу њима друштва навијача, увек спремна за гужве и туче у одбрану својих „љубимаца.
Године 59. дошло је због тога до крвавих борби. 'Сенатор Ливенк Регул, политички прогнаник из Рима, .лриредио је игре како би придобио наклоност помпејанских бирача. Амфитеатар су испунили не само Помпејанци, него и становници суседних градића. За време приредбе један гладијатор је пао рањен у песак .арене; гледалиште је дизањем палца увис, или окретан>ем палца надоле, требало да пресуди: да ли ће бити дотучен или помилован.
Тим поводом дошло је до свађе између Помпејанаца и дошљака из Нуцерије. Разјарена руља продрла је у арену с ножевима, камењем и батинама, а кад је метеж најзад смирен, набројано је неколико десетина измасакрираних лешева и неколико десетина рањених. Оштећени Нуцерани упутили су делегацију са жалбом Нерону, а овај је многе кривце осудио на изгнанство, но пре свега је на десет година затворио помпејански амфитеатар, што је била необично строга казна с об
•зиром на просто опседнуту страст Италаца према гла.дијаторским играма.
У близини амфитеатра средином XVIII века откопана је касарна гладијатора. Била је то грађевина у облику правоугаоног портика с ћелијама, подигнута тако да је окружавала цео простор за вежбања. У једној дворани пронађена је гладијаторска опрема, која представља прекрасан споменик римске оружарске уметности. Богатом орнаментиком изупчаном у бронзаном лиму посебно се истичу две наколенице, округли штит и тешки, свечани шлем. Ти предмети данас представљају ретку и вредну знаменитост Напуљског музеја.
Игре су одржаване само двапут годишње, прили:ком неких свечаности. У обичним данима Помпејанци усу слободно време проводили у трима термама или јавним купатилима. Те институције имале су и улогу ...друштвених клубова. Због тога су уређиване са умет

Фараон Ехнатон

Наслон Тутанкамонова престола

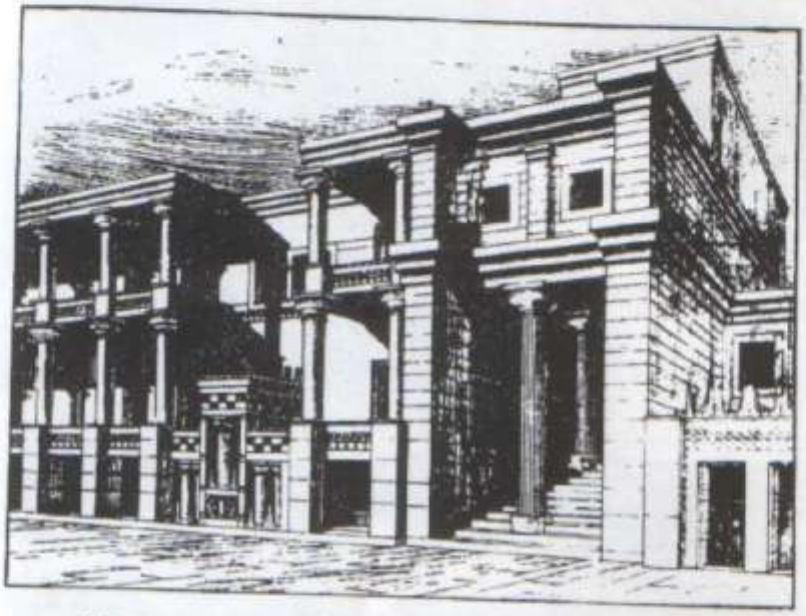
Прва соба Тутанкамонове гробнице
(из књиге Х. Картера *Тутанкамон*)

Улаз у Тутанкамонову крипту
(из књиге Х. Картера *Тутанкамон*)

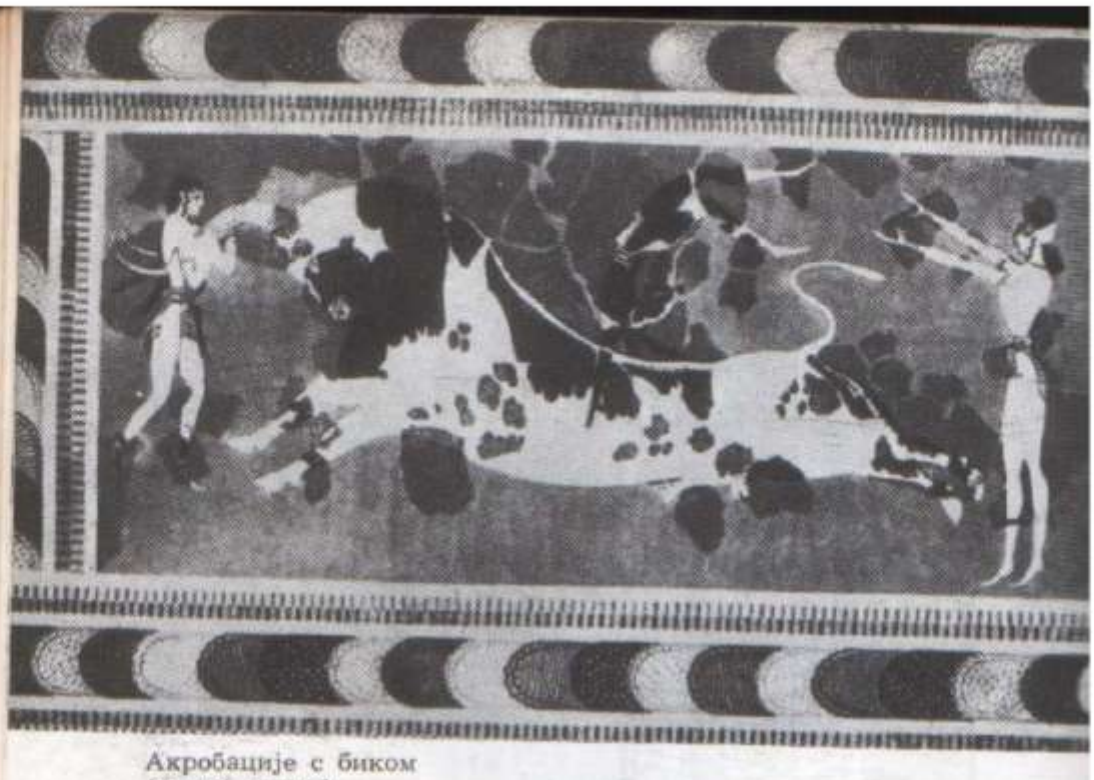
Глава Тутанкамонове мумије

Реконструкција дела краљевског двора у Кнососу
(из књиге А. Еванса *Миносова палата*)

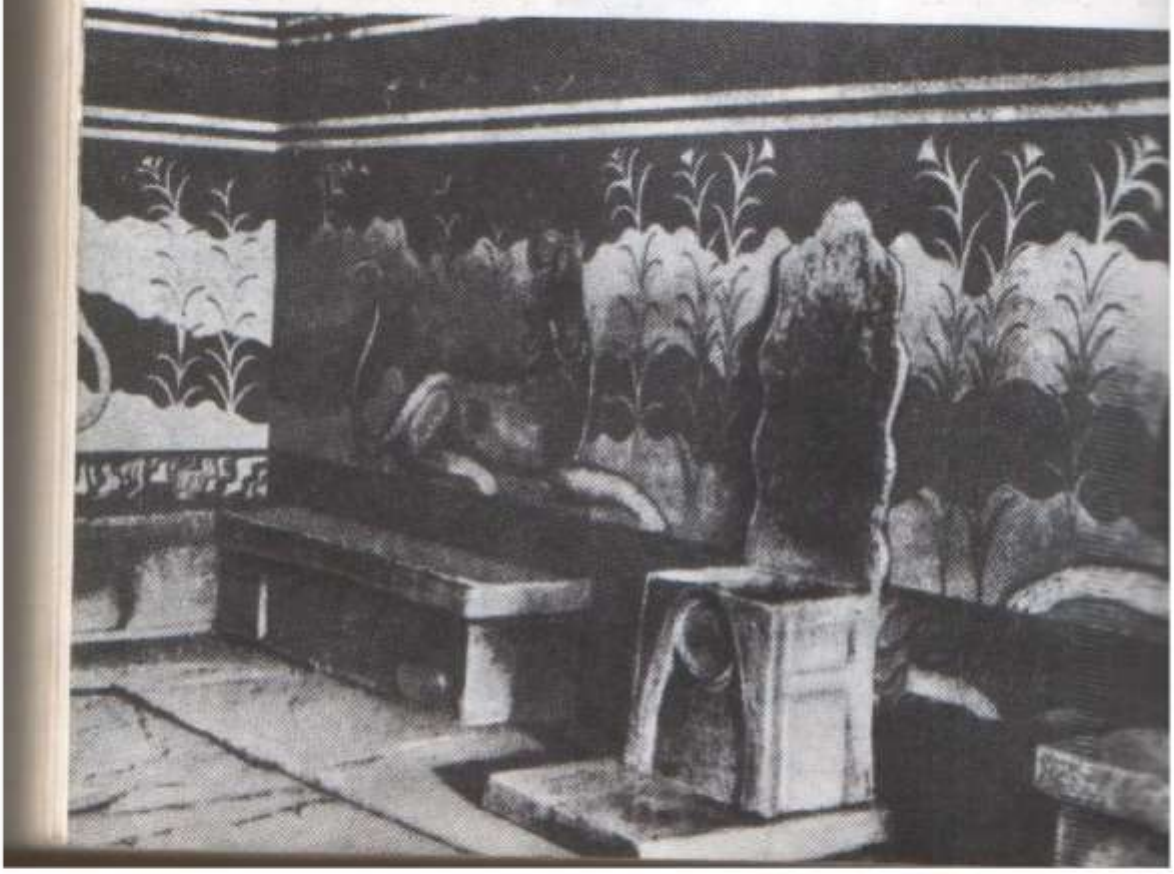
Соба критске краљице (из књиге А. Еванса *Миносова палата*)

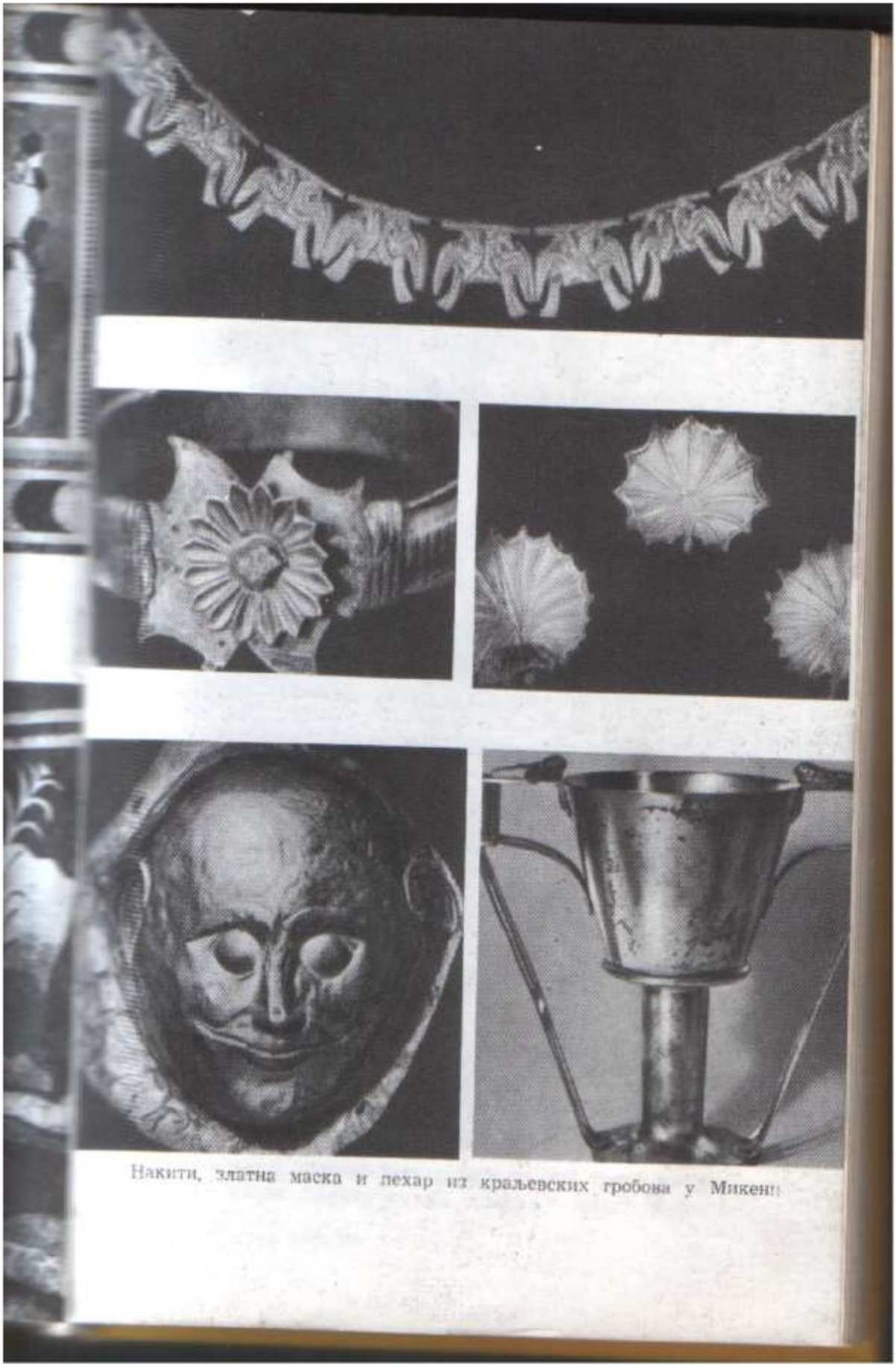

Акробације с биком
(зидна слика)

Престона дворана у Кнососу

Накити, златна маска и пехар из краљевских гробова у Микени

Богиња змија (фајансна статуета с Крита)

ничком раскоши. Опширне мермерне дворане украшавале су фреске и штукатуре, на подовима су уграђивани уметнички мозаици, таванице су имале облик лукова и сводова. Терме су се у начелу састојале из четири просторије са хладном, топлом и врелом водом, и парионице у коју је увођен вреo ваздух помоћу проводника испод пода, у зидовима и сводовима. Помпејански грађанин могао је после купања да се препусти читању у библиотеци, да са друговима поразговара у свечаној соби, да своју физичку способност испроба на лакоатлетском стадиону или да се поткрепи у лепо уређеном ресторану.

У рушевинама терми извршено је откриће које представља својеврсно изненађење. Неке дворане имале су округле прозоре са уметнутим окнима - што је сасвим редак пример стаклених лрозора у антици. Налаз 1238 уљаних лампица, нагомиланих у ' једној терми, сведочи да су Помпејанци тамо проводили и вечерње часове. Вредно је на крају навести још једну занимљивост: Помпејанци су се жалили на невољу са ситним лопужама, који су из гардеробе крали одећу и вредне предмете, док су се њихови власници препуштали уживању од купања.

Просечни Помпејанци становали су претежно скромно, ако не бедно. Ситни трговци и занатлије изнајмљивали су радњице у прочељима патрицијских палата, и спавали у малој собици на првом спрату, до које се стизало дрвеним степеницама. Намештај је био убог, састојао се из предмета најнеопходнијих за живот.

Дубоке класне неједнакости у италском друштву, неједнакости које нису успеле да ублаже револуције браће Грах, Марија или Спартака - убедљиво су се показивале у луксузним вилама сенатора, еквита и обогаћених ослобођеника. Споља су ти домови имали неупадљив изглед. Прочеља су се састојала из слепих зидова без прозора, једино ту и тамо украшених сликама римских богова: Јупитера, Аполона, Марса, Меркура или Минерве.

Побочне улице где су се дизале те зграде стварале су утисак једноликости. Једино при главним артеријама града палате су на прочељу имале радњице и занатлијске радионице, што је, ипак, у још већој мери прикривало велелепност њихове унутрашњости.

Кроз уски ходник, са улице затворен двокрилним вратима са звекирима, улазило се у главну, репрезентативну дворану куће. Био је то атријум с мермерним басеном, у који је кроз отвор у таваници падала киша. Басен су окруживали стубови који су подржавали кров куће. Тај лепи салон, намењен за пријем гостију, обично су украшавали жуборави водоскоци и попрсја предака и чланова породице.

При дужим странама атријума налазили су се низови малих собица без прозора заклоњени завесама. Тамо су биле спаваонице (Договор) и благоваонице, где су се махом очувале камене постеље, на којима су учесници гозбе лежали окренути главама према столу.

Из атријума се, поред собе господара куће улазило у перистил. То је био врт окружен колонадом и малим алковама, који су робови вредно обра^ивали. Он је представљао средиште домаћег живота, тихо и пријатно. Обично су тамо прскали водоскоци, расипајући капље свеже воде на цвеће, дрвеће и травњаке.

На основу угљенисаног корења могла је да се обнови тачна слика тих вртова. Расли су тамо у лејама љиљани, дамаскинске руже, трандафили, нарциси, перунике и беле раде. Од дрвећа најчешће се срећу багреми, чемпреси, ловорике, платани, храстови и пиније, а од жбуња и украсних трава алој, бршљан, мирта, папирус и трска.

Практични Помпејанци нису заборављали ни на воће и поврће. У откопаним вилама нађени су угљенисани остаци који сведоче да су тамо сађени бадеми, слатки кестени, смокве, ораси, урме, вишње, маслине, нарови, јабуке, крушке, винова лоза, боб, шпаргле, лубенице, беле бундеве и диње.

Собе дивних палата сведоче о великој љубави њихових власника према лепом. Зидови готово свих соба били су украшени сликама и мраморним штукатурама. Слике, које

прекривају огромне површине, најчешће представљају сцене из римске и грчке митологије. Видимо тамо, на пример, Јупитера који заводи Данају,

Ију или Леду, или како отима Европу. Врло често понавља се слика Аполона који прогони богињу Дафну или Венеру.

Помпејанци ипак нису остајали само на митолошкој тематици. У разним периодима мењала се мода, те научници у помпејанском зидном сликарству откривају четири начелна стила. Врло је занимљив илузионистички стил. На сликама из те епохе видимо фантастичну архитектуру и пределе представљене с тако реалстичком перспективом да се добија утисак као да се кроз прозор гледа на спољни свет пун пространства, сунца и ваздуха.

После 30. године пре н.е., значи после римског освајања Египта, појављују се на зидовима њихових кућа лотоси, нилски коњи, крокодили, Пигмеји, пирамиде и призори Нила. Контраст тим мотивима твори циклус слика које изненађују љупкошћу и задивљујућим осећањем за хумор. Видимо на њима мале геније или домаће шкратове, запослене најразличитијим занатима какви су се онда обављали у Помпеји: они кувају јела, стружу даске, праве сандале, израђују разне ситнице од злата, бију чекићем по наковњу, стављају хлеб у пећ, беру грожђе и ногама муљају обрано грожђе. Један патуљчић натеже се са ћудљивим магарцем, гонећи га и вукући га за реп.

Испред Херкуланске капије откопана је споменвила која је припадала некој свештеници дионисовског култа. Тамо је набројано 19 соба с приватним купатилима, и чак - што је било реткост у помпејанским кућама - полукружна веранда. Али главно богатство куће представљале су зидне слике са 29 ликова готово природне величине. Непознати мајстор, употребљавајући ватрене боје, представио је на њима ток посвећивања младе питомице у мистерије дионисовског култа. На једној слици крилато божанство бичује младу девицу, на другој наге бахантките играју или одају почаст Баху падајући му пред ноге.

У близини те исте Херкуланске капије откопана је друга кућа, много старија него претходна, јер је у тренутку ерупције Везува била стара већ 400 година. У њој је обављао праксу неки хирург, што знамо отуда што је у једној од његових соба нађена читава га

нитура хируршких инструмената, задивљујуће сличних данашњим. Занимљиво је то што је хирург имао кћер која је вероватно била сликарка. У њеној соби, са огромним прозором који је гледао на врт, зидна слика приказује младу девојку како слика попрсје Баха, док мали Ерос придржава слику, а две ропкиње посматрају рад са усредсређеном заинтересованошћу.

На зидовима се често срећу и реалистички израђени портрети. Тако је Теренције Прокул, власник велике пекаре, стекавши иметак, подигао сасвим лепу вилу и на једном зиду дао да се изради његов портрет и портрет н.егове жене. Човек лако обрасла лица и клемпавих ушију држи у руци, ваљда да би себи увећао важност, свитак папируса; лепа жена крупних очију као у кошуте, права носа и лепог овала лица има пред собом воштану таблицу, а металном ггисаљком дотиче усне, као да премишља шта би написала.

Много пажње посвећивали су Помпејанци подовима својих кућа. Већином су их украшавали мозаицима сложеним од хиљада ситних разнобојних камичака. Неки мозаици су права ремекдела, која заслужују највеће дивљење. Срећемо тамо најразноврсније геометријске шаре, звезде, розете, плетенице и меандре, а често и биљне мотиве, као бршљане, лотосе, винову лозу и ловоре. У тој уметничкој декорацији често су и теме из животињског света. С необичном верношћу приказивани су нилски коњи, кентаури, морски коњици, делфини, пси, голубови, медведи, и голубови у борби.

Врхунцем мајсторства мозаичке уметности треба сматрати фигуралне мотиве који творе читаве сцене, чији је основ митолошка легенда или неки догађај из античке историје. У том погледу типична је „Драматургова кућа", коју је прославио Булверов роман По*след'к,и дани Помпеје.* Живим бојама и с реализмом пуним драматичне

напетости, уметник је у мозаику на поду приказао позоришну пробу глумаца комичара. Стари, ћелави драматург са сценаријем у рукама даје режисерска упутства двојици младића обучених у јарчје коже, док у дубини слике други глумац уз помоћ свог колеге облачи позоришни костим.

Просто недостижно ремекдело је огроман мозаички под у „Дому фауна", коме су археолози дали такав назив зато што је у атријуму откривена неоштећена статуа тога косматог бога италских шума.
На правоугаоном поду размера 5,12 м са 2,75 м уметник је из милион и по најразличитијих прелива белих, црних, жутих и црвених камичака сложио широку баталистичку сцену: битку Александра Македонског са Даријем код Иса, године 333. пре н.е.
Ликови сукобљени у окршају, у њиховим очима одсликана јарост или страх, реалистички захват карактеристичних црта лица појединих личности, динамика и избезумљеност борбе, снага и размах композиције - све то подсећа на Матејкову *Битку код Грунвалда.*
Доминирајући лик слике је Александар. Развихорене косе, измршавела лица и горућних очију он копљем пробада персијског достојанственика, док Дарије с пренераженошћу увиђа личну опасност која му прети. Кочијаш његових борних кола у паници заустављa атове, а неки кнез скаче с коња да би га дао своме монарху и на тај начин му омогућио бег. Злослутна шума копаља штрчи на хоризонту, сведочећи да су македонске фаланге у борбеном замешателлтву сачувале збијене редове, што Персијанцима предсказује потпун пораз. Мозаик је верна копија изгубљене слике истакнутог грчког сликара Филоксена из Еритреје, који је живео на прелому трећег и другог века пре н.е.
Археолози се нису много надали да ће у Помпеји наћи воштане таблице на којима су Римљани писали своја писма и бележили текуће господарске ствари Везиване су конопцем у триптих, што значи у књижицу од шест страна. Пошто су се таблице састојале од дрвених дашчица покривених танким слојем воска, тешко је било претпоставити да ће се оне сачувати у Помпеји, где су пепео и камење пропуштали ваздух. Могућност њихова откопавања пре је постојала у Херкулануму, који је био изолован кором скамењене вулканске лаве.
Али једнога дана откривена је вила банкара и творничара сукна Луција Цецилија Јукунда. У једној соби стајала је дрвена шкриња обложена мрким лимом. Када је дигнут њен поклопац, нађено је тамо

Богатство мотива и шара је задивљујуће. Постоје тамо реалистички портрети

римских
цезара и патриција, ждралови, роде, лишће, јелени и дивље свиње за којима јуре хртови, медведи који нападају на срне, орлови који отимају зечеве, дивокозе, кос који посматра гуштера, лав који се баца на лава, лисица која се бори с вуком. Све сцене израђене су с необичним ооећањем за покрет, анатомију и тајне уметничке компо зиције.
Нарочиту особеност представљају сребрни лончићи за вино. Уметник је на њима извајао игру костурова са главама великих филозофа и драмских писаца, наиме Софокла, Еурипида, Менандра, Епикура и оснивача стоичарске школе Зенона из Китиона. Смисао тих необичних гротескних сцена била је воља да се изрази тада модерна епикурејска филозофија, која се сводила на следећу мисао: уживај у животу док је време, јер смрт на тебе вреба иза сваког угла.
Тако велико благо, једино у својој врсти, откривачи су тајно извезли ван граница Италије и продали га француском милионару Ротшилду.
Надзорник, опивши се од новца који је добио као богату награду, одао је тајну пред друговима и афераје у Италији добила широк одјек. Чак се нашла на дневном реду талијанског парламента. Али влада је била беспомоћна: благо које је по закону припадало талијанској држави већ је било у иностранству, у рукама странаца као купца.

Сада се сервис готово у целини налази у париском Лувру, где лредставља један од највреднијих експоната материјалне културе Рима.

КАО ЧАСОВНИК ЗАУСТАВЉЕН У ХОДУ

Ко год би мислио да је ружни обичај жврљања по зидовима почаст нашег доба - сигурно би се варао. Та непријатна навика стара је као свет и препуштали се и у Помпеји. На зидовима базилике, амфитеатра, храмова и приватних кућа врви од хиљада имена, цртежа, реклама и сентенција, у којима су пролазници настојали да изразе своје мисли сумњиве вредности.

Гребали су их неким оштрим оруђем или су их исписивали комадићем ћумура.
Ми данас осуђујемо тај обичај и трудимо се да објаснимо људима како је шкрабање по зидовима нештошто не приличи добром укусу. Ипак, у Помпеји, чудном иронијом ствари, ови натписи су, као старо вино, добили за нас, садашње људе, нарочиту вредност и укус. Захваљујући њима, наиме, добијамо увид у свакодневни живот града, упознајемо душу просечног Помпејанца с његовим бригама, мржњама и невољама, срећемо се непосредно с његовом ћудљивом, безбрижном, често фриволном и изазовном шалом.
Не можемо да се не осмехнемо кад склапамо познанство с непознатим помпејанским зидаром који је са злобним задовољством уклонио бојом са зида неко име,. али сам није могао да се уздржи да не овековечи своје.
„Сосије се потписао", читамо на зиду, „Онесије га замазао белим малтером." Други грађанин Помпеје, ласкавац или пријатељ испуњен наклоношћу, оставио је на зиду као дописну карту: „Поздрав теби, Емилије Фортунате." Нашао се и због нечег разљућени дописник, који је сву своју горчину испразнио у следећој реченици: „Сумије жели Корнелију да се обеси."^
Нису лишени љулкости наивни покушаји писања какве су на зидовима кућа оставила деца. На једном зиду охоло се надимају страшне сврачје ноге - поједина слова алфабета која је мали шкрабало недавно научио у школској клупи, сигурно не без помоћи прута. На другом месту дивимо се сасвим успелом цртежу малог подругљивца; карикатури ћелавог учитеља, с накривљеним ловоровим венцем и бабурастим носом ноторног пијанца. Много нехотичног хумора садржи и цртеж двојице гладијатора у љутом двобоју.
Уопште, популарност гладијаторских борби међу градском светином нашла је одраза на зидним натписима. Неки гладијатори били су идоли жена. Тако, између осталог, читамо да је Трачанин Целад „предметчежње, владар и лекар жена".
Врло су поучне рекламе које најављују игре или саопштавају резултате појединих борби. На једној од, угаоних кућа нађен је цео плакат следеће садржине:

„Двадесет пари гладијатора, које је Лукреције Сатрије Валент, Неронов свештеник, записао у тестаменту, и десет парова које је оставио његов син, иступиће једни против других у Помпеји, дана 4. априла. Сем тога одржаће се борбе између ловаца и дивљих звери. Биће навучена надстрешница од платна да се људи не пеку на сунцу."

Још је занимљиво то што су у то време постојали и противници те варварске забаве, и то међу самим гладијаторима, који су од времена Спартакова устанка у Римској Империји представљали опасан елемент побуне и које су легионари и преторијанци будно пратили и држали на узди. Један од тих бунтовних гладијат&ра написао је на зиду своје касарне као неки протестни манифест следеће садржине: „Филозоф Луције Анеј Сенека је једини писац међу Римљанима који је осудио крваве игре."
Преко две хиљаде других натписа изврсно нам слика чињеницу да су самоуправни избори имали жив и буран ток и да је у њима узимало активно учешће читаво градско становништво. За своје љубимце агитовале су не само поједине оеобе, узгред речено, врло често жене, него и цели цехови. Плакате су потписивали цехови ложача у јавним

купатилима, ткачка, фарбара, златара, гонича мула, бријача, виноградарских радника,
посластичара, присталица богиње Изиде, чак и играча лоптом. Изборне пароле и слогани или су кандидате дизали у небо, или су им се изругивали и блатили их. „Пакије моли да се бира едил Луције Помеј" - позива помпејански грађанин, а други је опет исписао крупним словима следећи позив: „О Требије, сабери се и учини да едил постане млад, поштен човек, Лолије Фуск."
Духовите и злобне бивају пароле које теже да дискредитују кандидате: „Ватија за едила препоручују шаљивчине" - читамо на зиду. Негде другде опет испод паролу у којима се дволично хвале кандидати, стоје потписи „сви спавала" или „закаснели пијанци". Појављују се и шаљиве претње које сведоче о томе да у

агитационој грозници Помпејанци нису изгубили свој дрски хумор. У том погледу типичан је натпис: „Онога ко свој глас ускрати Квинкту, нека кроз град протерају на магарцу, као луду."
У љубавним перипетијама Помпејанци се нису истицали претераном стидљивошћу: са дивном искреношћу поверавају на зидовима своје чежње, разочаран>а и драге чарке, називају љубавнице по имену или се горким речима жале на њихову бојажљивост и несталност. На кућном зиду љубавник је оставио ову песму, пуну меланхолије:

На овом свету ништа не траје вечно! Иако нам сунце злаћано светли, У океан
мора натраг да пође;
А месец што тако јасно сија,
Без трага ће нестати у небеској дубини.
И стога ако твоја вољена
Почне да бесни у лудом гневу, Ти не
попуштај, јер ће та бура,
Одмах попустити под благим дахом Зефира.

Неки младић са уздахом је написао: „Ах, пре бих волео да умрем, него да будем и бог без тебе", а други опет у полету неизрецивог усхита слави лепоту своје драге: „Ко није видео Венерину слику коју је израдио Апел, нека погледа моју девојку - једнако је заносна као та богиња". Несрећник који није наишао на наклоност своје изабранице, опростио се с њом овом реченицом: „Због ом, моја Саво, воли ме бар мало. Ах, кад сазнаш шта је љубав, и кад почнеш људски да осећаш, имај милости према мени и
дозволи, Венерин цвете, да дођем к теби."
На бунару, где су појене муле и магарци, читамо пожуривање упућено превише флегматичном кочијашу. „Ах, да осећаш како љубав пали, брже би ме повезао до моје девојке. Стога напред, гони своју кљусад, брзо хватај камџију и узде! Жури у Помпеју, јер тамо живи моја најдража." У спаваћој алкови једног свратишта случајни гост је своју чежњу изразио следећим речима: „Овде је спавао Вибије Реститут, усамљен,
срца пуног чежње за својом Урбаном."
Чак ни љубоморни нису умели да скрију свој бес и разочарање. Један од њих претио је свом супарнику:

„Ко усхте да заведе моју девојку, нека га у безљудним горама пождеру страшни медведи." Неки сулруг увребао је своју жену у крчми у друштву свог ривала и своје задовољство изразио у следећем узвику: „Ухватио сам је, нема сумње, Ромула је ту с оном хуљом!"
Забавне су изјаве очајних љубавника и хвалисаваца који изигравају равнодушност наспрам љубави. „Венеро", писао је непознати колеричар, „поломићу ти сва ребра и избичевати те тако да ћеш ошантавити. Ако си ти могла да пробијеш стрелом моје нежно срце, зашто ја да не разбијем твоју лобању!" Другачије, међутим, третира своју љубав подругљивац и ветропир, или можда презрени љубавник који се храбри. Ево његових речи: „Један воли, други је вољен, а ја на то фућкам." На то је неки скептик дописао своју примедбу: „Ко на то фућка, тај воли." Нашао се чак и грдни сплеткар, који тражи освету у оговарању. Није се колебао да девојку која му је

вероватно дала
кош обаспе следећом увредом: „Луцила из свога тела извлачи звечећу корист."

Мушкарцима нису остале дужне жене. Нека Ливија је на овај безобзирни начин скресала неком Александру:
„Твоја судбина ништа ме се не тиче, ако нестанеш, тим боље за мене." Друга опет девојка у одговор на неумесна удварања написала је: „Виргула свом приЈатељу Тортију: Драги мој, превише си ружан за мене."
Вино је играло у граду важну улогу, те на зидовима налазимо мноштво опаски о том дионисовском пићу. У једној таверни читамо овакву рекламу: „Овде се може добити пиће за један ас, боље за двапут толико, за четири аса може се добити пехар фалерна." Нехи пролазник нажврљао је на базилици: „Суавис уздише за пуним жбановима с вином, претерано је жедан." Други натпис сигурно је настао у позну ноћ, када се групица пијанаца враћала из таверне кући. Један од њих је застао да би на зиду изразио своје хвалисаво задовољство: „Лепи поздрави!", написао је несигурном руком. „Пуни смо као буклије!" Али други бекрија био је потпуно незадовољан тиме како је провео вече и упућује грдњу крчмару: „Што не пукнеш једном као жртва свог лукавства -
нама продајеш воду, а сам лочеш чисто вино."

У свему томе чудно је то што су чак и гробнице прекриване разним натписима. Налазимо на њима изборне плакате, најаве гладијаторских игара, рекламе, чак и мале огласе, помоћу којих грађани м^ћусобно саобраћају. На једној гробници пред
Херкуланском капијом такав оглас тиче се побегле кобиле. Читамо ово:
„Ако је неком побегла кобила с товаром дана 26. августа, нека се обрати Децију . . . иза Срниног моста, на Мамијевом имању."
Посматрајући ове хиљаде натписа који ругобом кал.ају племените површине готово свих зграда у Помпеји, не чудимо се што се међу становницима нашао разумнији човек коме је све то дозлогрдило. Али чак ни он - и у томе и јесте цео виц - није могао да се одупре фаталном искушењу и написао је не без хумора: „О зиде, дивим ти се што се ниси још увек разлетео. Осуђен си да трпиш толико јалових брбљарија!" Помпејанци су имали слабост према паролама и кратким моралним сентенцама, које су давали да им се испишу на зидовима соба или да се мозаичком техником угради у подовима. У једној кући постоји овакво наравоучениЈе: „Најмање зло израста у велико
зло, ако се потцењује."
Овај метод је до глупости довео неки Епидије Хименеј. На свим зидовима његове куће простачки се намећу многобројни натписи, некад потпуно смешни, који нам недвосмислено говоре да је власник био типичан скоројевић доста скромног интелектуалног укуса. Ево његове опомене упућене гостима позваним на гозбу:
„Гнусне сва^е одложи за после ако можеш - у противном случају упути кораке у своју сопствену кућу";
или „Удварачко лице и удворичке очи одврати од туђе супруге, имај на лицу израз скромности." Трећа реченица је вал.да најзабавнија: „Пази на наше ланене столњаке!" Богати пекар и рентијер Гнеј Алеј Нигид, у осећању задовољства због стеченог имања, дао је да се крупним словима испише у његовој пекари: „Овде живи срећа", а други трговац, по имену Сирик, сажео је девизу свог живота у следеће две речи: „Поздрав
љамо добит." Трећи трговац, који нам је остао непо

знат по имену, са забавном искреношћу се поверавао свима да за њега „Добит јесте радост".
И кућни прагови били су украшавани натписима. Чувена је мозаичка слика пса са опоменом: *Caye cane* - чувај се пса. Али претежно се пред вратама срећу лаконске речи поздрава: *8a1ye!* Од тог свеопштег обичаја издвојио се један кућевласник, смештајући на степенику дужу реченицу: „Моја су врата затворена за лопове - и
широм отворена за поштене људе."
Ако нам наведени натписи стварају весело расположење, нашао се један који нас је на дирљив начин подсетио на трагичну судбину каква је задесила Помпеју. У тесној

Херкуланској капији дешавале су се дантеовске сцене. Избезумљене од страха гомиле хтеле су што пре да се пробију ван града на отворени простор и у безумној паници су се гурале и узајамно газиле, немајући обзира ни према деци, ни према старцима. Неки

Јеврејин, не могући да се пробије, склонио се у оближњу кућу да тамо сачека катастрофу, но потом је ипак опет истрчао на улицу. Чекајући у том дому, изгребао је на зиду две речи потресне по својој садржини: „Содома и Гомора."
Овај злослутни натпис баца нам стуб светлоста на оно што су Помпејанци преживљавали у време катастрофе, а опипљив доказ су људски костури нађени у кућама и на градским улицама. Набројано их је, као што смо већ поменули, преко две хиљаде.
Више векова ове костуре, из чијег је положаја било могуће извести закључак о току личних трагедија, археолози су гомилали у музејима, не подвргавши их одговарајућој конзервацији. Тек 1864. године је директор ископина Фјорели дошао на срећну помисао. На једној улици ископана је људска лобања, а остатак костура био је остао у стврднутом вулканском пепелу. Истраживања су показала да се за време катастрофе, поквашен кишом, пепео слепио око тела, које је током времена иструнуло, остављајући тачну своју некадашњу форму.
Фјорели је отвор испунио течним гипсом, а после н>еговог стврдњавања извучена су на површину четири људска облика. Имали су пуне, заобљене линије жи

вог човека, а на њиховим лицима оцртавала се прене"

раженост и предсмртна мука.
На основу положаја жртава није тешко било домислита се шта се догодило у тој малој уличици. Напред је лежала старија жена која је поред себе имала читаво благо које је настојала да спасе: три пара златних минђуша, преко сто сребрника и два гвоздена кључа од куће. Њена десна рука била је сломљена, а лева је заклањала лице, као у одбрани од камене кише. Одмах крај њених стопала умрла је четрнаестогодишња девојчица, можда њена кћи. На извесној раздаљини лежала је друга жена, судећи по железном прстену на десној руци - ропкиња. На крају је наузнак лежао роб огромна раста, са железним прстеном на прсту и јасно видљивим сандалама на ногама.
Отада археолози примењују Фјорелијев метод свуда где мокри пепео то дозвољава. На тај начин добијени су многобројни, дубоко дирљиви одливи, који се данас чувају у напуљском музеју. Независно од тога хроника помпејанских ископина бележи откриће мноштва скелета који бацају занимљиву светлост на поједине фрагменте катастрофе.
У Изидином храму свештеници су управо седели на гозби кад их је изненадила ерупција Везува. На столу су имали хлеб, вино, пилиће, рибе и јаја. Гозбеници су поскакали с кревета и почели да скупљају своје благо. У дебелу ланену плахту умотали су огромну количину златног и сребрног новца, Изидине статуете, сребрно жртвено посуђе и друге скупоцености. Нису ипак предалеко отишли: попадали су под градом камења, расипајући благо храма по калдрми. Други свештеници погинули су у суседним административним собама. Један од њих се са секирчетом у рукама пробио кроз два зида, но крај трећег је ипак пао и умро отрован испарењима.
На кошмарну гротеску личила је сцена откривена у једној од откопаних гробница крај Херкуланске капије. Римљани су имали особен обичај да за погребне даће седају у самој гробници, наиме, у специјално у ту сврху намењеном предсобљ.у, званом Елем, ерупција Везува затекла је у тој гробници целу породицу која тек што је сахранила грађанина, у тренутку када се испружена на лежајима гостила на даћи.
У школи гимнастике и мачевања, званој палестра, где се налазио огромни басен за пливање и капела заштитнице омладине, Изиде - млади су, као обично, били на вежбањима. Град камења и пепела отерао је атлете под стубни портик који је окружавао спортско игралиште. Кров се ипак срушио и већина младића нашла је тамо смрт. Изидин свештеник, желећи да побегне са две огромне ритуалне посуде, пао је у басен испуњен до врха пепелом, и упркос страшним напорима није успео отуда да се извуче. Његово тело нађено је згрчено у тешким мукама.
Сличан инцидент догодио се у гладијаторској касарни. Тамо присутни гладијатори превише су касно увидели да је њихова зграда пре постала клопка него склоништа. Тек кад су се собе испуниле сумпорним испарењима и улази постали прегра^ени наслагама вулканске масе - бацили •су се у бекство, при *чему* су потпуно заборавили на спасавање двојице другова који су због неке кривице били у подруму у железним око

вима. Али бекство се показало прекасним. У двема вежбаоницама, где је на зидовима била окачена гладијаторска опрема, погинуло је преко 50 гладијатора и једна жена, крај које је нађена бижутерија.
Иста таква страва владала је у једној палати крај пута мртвих. Под двораном са стубовима те палате налазили су се пространи подруми, испуњени огромним амфорама вина. Власник се тамо склонио с породицом и многобројним робовима. Жена, окићена златном огрлицом и многобројним скупим наруквицама, имала је на рукама дојенче, а старијег сина и кћерку поред себе. Чељад су донела у подрум хлеб, воће и другу храну, кесу са сребрним новцем и велику врећу испуњену стоним прибором од дебелог сребрног лима.
Кад су у палату почела да продиру испарења, несрећни укућани покушали су да изиђу на свеж ваздух, али показало се да је улаз у подрум већ потпуно засут пепелом и камењем. Најзад су сви они - богаташева породица и робови, укупно 34 лица - остали мртви међу амфорама, изједначени пред смрћу. Археолози су могли да препознају разлику између господе

и слугу само по накитима. Заједно с људима погинула је и коза, која је о врату имала обешено бакарно звонце.
Сличне сцене могле би се наводити до у бескрај. Тако се у кући Пакија Прокола весело играло седморо деце. Њихови родитељи су у то време сигурно били у својим дућанчићима и радионицама, далеко од куће. Кад је наступила ерупција вулкана, несрећни малишани су се приљубили једно уз друго у беспомоћној пренераженост, очекујући спас. Али пре но што је било ко стигао на њих да помисли, смрвила их је таваница, која се срушила под теретом пепела и камења.
Стравична сцена откривена је 1787. године. У малој соби лежале су разбацане, очито нагризене женске кости. У почетку се није мого објаснити зашто су кости разбацане на разним местима. Тек кад је откривен костур пса, постао је јасан ток језиве трагедије. Пас је у затвору надживео своју господарицу и, борећи се против смрти од глади, хранио се њеним телом.
Некако распознајни знак Помпеје постао је гипсани одливак пса на ланцу. Јадни пас, остављен у општој гужви у предсобљу једне куће. ископавао се на површину растуће наслаге пепела све док му је то допуштала дужина ланца. Потом је пао наузнак и умро држећи ноге испружене у предсмртном грчу.
У палати „Пијаног фауна", истој оној где смо се дивили мозаику који је приказивао битку код Исе, под стропом портика у перистилу нађено је гнездо са скелетом голубице која је седела на јајима. У једном јајету крио се мали скелет неискљувљеног младунчета. Тај налаз, не толико археолошки вредан колико дирљив, заслужује да буде поменут због тога што више од било које друге ископине даје представу о чудној судбини града чије је срце нагло стало, као часовник зауставл.ен у ходу.

U KRALJEVSTVU ZLATNE ZMIJE

КАКО ЈЕ КОРТЕС ОСВОЈИО АЦТЕЧКУ ДРЖАВУ

Ернан Кортес, син осиромашеног шпанског племића из Естремадуре, био је у младости бекрија каквих је мало. У друштву других ниткова до те мере је дозлогрдио поштеним грађанима својим пијанкама, скандалима и потајним флертовима да је на крају морао да шмугне пред потером градских чувара реда.
У то време, млади шпански племић који би се нашао у немилости имао је великих могућности за скитње и авантуре. Јер била је то година 1504; од првог Колумбовог похода у Западну Индију протекло је непуних дванаест година. 0 златном благу на Антилским острвима кружиле су такве гласине да су могле побудити вртоглавицу не само у врелој глави ватреног Кортеса, него чак и најстаријег становника Иберијског полуострва.

Кортес се, дакле, упутио на прекоморско путовање и искрцао на острву Сан Домингу. Године 1511. упутио се с Веласкесом у освајање Кубе, где се прославио не само ксмњичком фантазијом, него и окрутношћу над индијанским острвљанима, који су се очајнички бранили пред мором беле најезде.
После освајања острва Веласкес је постао њен гувернер, а Кортес је добпо у својину извесну област земље и златни рудник. Убрзо је стекао озбиљну имовину - „Бог зна на рачун колико индијанских живота" - како је писао шпански хроничар из XVI века, де Лас Касас.
Оженивши се, можда би Кортес остатак живота, слично многим другим колонизаторима, провео у мир

ном трошењу плодова рада индијанских робова да није стигла вест о новим открићима, која се по острву муњевито проширила.
Године 1518. Хуан де Грихалва је истражио северну и западну обалу Јукатана. Од тамошњих индијанских племена сазнао је да у дубини копна постоји снажна, многољудна и златом богата држава Ацтека. Та вест деловала је на Кортеса као искра на буре барута.
Гувернер Веласкес решио је да на тај терен пошаље војну експедицију, а Кортес је путем преговора, нудећи се да покрије део трошкова експедиције, успео да искамчи за себе команду над њом.
На Куби, у лучком градићу Сантјагу, новопечени адмирал армаде снабдео је шест бродова и заврбовао триста војника. Веласкес је ипак пожалио због свога корака и опозвао наименовање. Познајући ћудљиву и дрску Кортесову природу, сео је на коња и појурио у луку да му лично одузме команду.
Али у тренутку његова доласка Кортес је журно дигао једра и подсмевајући се Веласкесу испловио на море, иако експедиција још није била спремна за пут; недостајало је бродова, посаде, а пре свега хране. Раскинувши односе с представником власти, Кортес је морао да прибегне гусарским методима да би дошао до свега што му је било потребно.
У луци Макаки на Куби присвојио је све залихе хране које су му пале у руке, немајући обзира чак ни према краљевским мајурима који су тамо постојали. У Тринидаду је приграбио теретни брод с пуним товаром, који тек што је био стигао из Шпаније. Због тих испада гувернер града хтео је да га ухапси као обичног пљачкаша, али он је управио топове на град и запретио да неће тамо оставити камен на камену. Заплашени достојанственик се покуњено повукао из сукоба са оласним авантуристом.
У другој луци Кубе, у Кап Сан Антонију, армада је најзад потпуно опремљена, и у фебруару 1519. године кренула на пучину у правцу Јукатана. Састојала се од 11 бродова са посадом од 110 морнара, 566 војника и 200 индијанских носача. Моћ те мале војске представљала је коњица, која је бројала 11 коња, али пре

свега артиљерија са 10 тешких и 4 лака тучана топа. Пешадија је као наоружање

имала

лукове, копл»а, рапире, 32 самострела и 13 аркебуза.
Флотила се укотвила на ушћу реке Рио де Табаско на Јукатану, пошто се речно корито показало превише плитким за бродове. Кортес се са делом посаде упутио чамцима узводно реком, да би посетио престоницу племена Табаскана, о коме је Грихалва при чао да га је лепо примило.
Ипак, био је непријатно изненађен када су га са обала реке, где су се у честару манго дрвећа и пузавица прикриле стотине чамаца пуних Индијанаца - засуле стреле и камење. Убрзо су се шпанске шалупе сударнле са индијанским чамцима, а ратници су поиспадали у плитку воду, где су наставили жесток окршај.
После извесног времена Шпанци су успели да се докопају обале, где су почели да пуцају из аркебуза. Пуцњава непознатог оружја учинила је на Индијанце поразан утисак. Потпуно су се расули, а Кортес је у брзом маршу заузео њихову престоницу. Сутрадан се окупила табасканска војска од неколико десетина хиљада ратника. Уз стравичне звиждуке и повике Индијанци су кренули у напад; чак ни ватра из топовских ждрела није успела да их задржи, мада су падали као снопље. У последњем

тренутку с леђа их је напала шпанска коњица. Индијанци никад у животу нису видели
коње, те су, угледавши те фркћуће и ржуће наказе, бацили оружје и разбежали се на све стране.
Двојицу заробљених вођа Кортес је послао краљу Табасканаца с предлогом за склапање мира. Убрзо се сам краљ појавио на челу многобројне свите, доносећи богате дарове од злата и доводећи двадесет индијанских ропкиња, међу којима се налазила и лепа Малинцина, коју су Шпанци звали Марина, будућа Кортесова преводилица, љубавница и помоћница у освајању њених сународника.
После склапања мира с Табасканцима, конквистадори су се поново укрцали на бродове и 21. априла 1519. године улогорили се на месту где данас лежи град Вера Крус. Окруживала их је неизмерна мочвар

на џунгла, из које су се дизала отровна испарења. Срећом, тамошњи Индијанци су се показали услужнијима од Табасканаца. У трен ока дигли су око логора хиљаде колиба од грађа и живо се потрудили да госте нахране воћем, поврћем и печеном перади. Индијански старешина Техатлиле богато је Шпанце обдарио памучним тканинама, огртачима ванредно вешто извезених перима егзотичних птица, и кошевима пуним накита од злата. Кортес га је замолио да пошаље гласника ацтечком владару Монтесуми, с вешћу о доласку Шпанаца и о њиховој намери да га посете у (његовој престоници.
Седам дана чекали су конквистадори одговор. Окруживало их је бујно тропско зеленило, пуно задаха и влаге: манганова дрвета, гранате махагоније и палме, високе трске и траве, лијане и пузавице прошаране егзотичним цветовима, изувијане попут змија. У тој густој вегетацији преливали су се у ватреним дугиним бојама колибри, огромни лептири и птице јарких боја.
Међутим, у Монтесумином двору су вођена непрестана саветовања. Престоницу А1(тека Тенохтитлан, која је касније добила назив Мексико, обузело је осећање несигурности и страха. Владар и дворски достојанственици нису могли да се реше ни на какав одлучан корак.
Шта је био узрок крајн>е необичне чињенице да се вишемилионски народ ратника уплашио шачице дошљака с друге стране мора? Кривац је био њихов бог Кецалкоатл. Ацтеци су га замишљали као белог човека таласасте браде, мада сами нису имали браде. Легенда је држала да је бели бог стигао из „земље излазећег сунца" на крилатом броду (Ацтеци нису знали за једра) и искрцао се тамо где се сад улогорио Кортес. Бели бог научио је Индијанце занатима и добрим обичајима, обдарио их мудрим законима и религијом, и основао државу, где је гајен памук различитих боја, а кукуруз је рађао клипове човекова узраста.
Извршивши послаништво, бели бог се вратио тамо откуда је допловио. 0 његовом нестанку постојало је међу Индијанцима неколико предања.
Једно је гласило да је Кецалкоатл клекнуо на обали шумног Атлантика, горко заплакао и бацио се на

запаљену ломачу. Његов пепео дигао се у ваздух и претворио у ројеве птица, а срце остало да виси на небу као јутарња звезда.
По другој легенди бог ноћи, желећи да лукавством уклони белог бога, понудио му је пехар испуњен тобоже еликсиром бесмртности. У ствари, напитак је у њему распалио тако неодољиву чежњу за домовином да је бог отпловио на крилатом броду у земљу излазећег сунца.
Све легенде слагале су се у једном: брадати бог најавио је појаву белих освајача с друге стране мора. Они ће покорити сва индијанска племена и оборити богове за рачун туђинског бога. Под утицајем такве традиције Ацтеци су лако поверовали како се, ето, пророчанство испуњава. Бели дошљаци чинили су им се као бића са другог света. Владали су муњама и јахали нека четвороножна чудовишта, а Табасканце су, и по~ ред њихове бројне надмоћности, разбили као по сили чудне чаролије.
Сачували су се писани извори из којих непобитно произлази да је сујеверје о белом богу био један од узрока лаког покоравања Ацтека и перуанских Инка, Ово сујеверје

одузело им је вољу за борбу и притиснуло мрачном сенком Монтесумин ратни савет. Уместо да прикупи све снаге и да једним замахом разбије шачицу дрских уљеза, владалац Ацтека одлучио се за преговоре. Посланство које је упутио требало је, то боже, обилним даровима да умилостиви опасне странце, да им недвосмислено покаже колико је богатство и моћ Ацтека и, пошто их на тај начин обесхрабри - да им уручи забрану да наставе пут ка ацтечкој престоници.

Посланство се састојало од неколико достојанственика и стотине робова, натоварених поклонима. Посланици су на себи имали пространу, богато везену одећу и шарене перјанице од папагајског перја на главама. Руке, ноге, вратови и уши били су им окићени накитом од тешког злата.

Кортеса су поздравпли ниским поклоном, додирујући прстима редом час земљу, час своје слепоочнице. Робови су запалили кадионице од егзотичног биља и раширили на асурама дарове које је послао Монтесума: штитове, шлемове, оклопе, огрлице и наруквице

- све од чистог злата. Биле су тамо перјанице, бисери и драго камење у ошамућујућим количинама, златне и сребрне статуете необичне и дивне израде., памучна, богато везена и попут свиле мека одећа, а пре свега две златне плоче, округле и велике као млински каменови, покривене богатим рељефом који је представљао биљке и животиње.

Поклони су превазишли и најсмелије снове конквистадора, и уместо да их обесхрабре, као што се Монтесума надао, још су разбудили њихову необуздану похлепу. Кортес је уљудно али одлучно одбацио Монтесумин захтев, изјавлзујући како је стигао као посланик шпанског краља и како не сме да не изврши задатак свог наредбодавца. Сутрадан у освит Шпанци су опазили да од Индијанаца који су им спремали јело није било ни трага. Злослутна тишина није најављивала ништа добро и очевидно је показала да се Монтесумини захтеви не могу омаловажавати. Јер, ето, по његовом наређењу они су се нашли беспомоћни у пустом свету, напуштени од домородаца, осуђени на смрт од глади у убиственој клими маларичне џунгле.

Кортес се нашао пред тешком одлуком. Да ли да се враћа на Кубу, као што су све упорније захтевали његови војници? Тамо га је ипак чекао конопац. С друге стране, даље ступање у вишемилионску државу упркос владаочеве жеље личило је на лудост. Када је ситуација изгледала безизлазна и кад је Кортес, подлежући захтевима своје војске већ хтео да

•се врати на бродове, нагло се уз лупу добоша и писак пиштаљки појавило многобројно посланство неких Индијанаца. Говорили су потпуно другачијим језиком, и само су двојица од њих могли да се споразумевају на ацтечком језику. Од њих је Кортес сазнао да су стигли као посланици краља Тотонака, чија се престоница, Компоала, налазила у северном делу Мексичког залива.

Тотонаци су подлегли ацтечкој моћи и морали су ,да сносе њихов јарам, али нису губили наду да ће поново постати независни. Чувши за задивљу1ућу победу прекоморских странаца над храбрим Табасканима,

њихов краљ их је позивао к себи и нудио им савез против заједничког непријатеља. Кортес је оберучке прихватио ту понуду и кренуо с војском у Компоалу, уверен да ће ацтечку државу, која је - како је изишло на јаву - била конгломерат народа покорених и спремних на побуну, лако моћи да покори.

Компоала је била град од близу тридесет хиљада становника, сликовито смештен међу брдима, вртовима и кукурузним њивама. Окречене куће блештале су на сунцу, као да су од сребра. На главном тргу дизала се у небо бела пирамида с терасама, а на њеном врху видео се дрвени храм.

Становништво је Шпанце поздравило гирландама цвећа, а краљ, висок, угојен Индијанац у свечаној одећи, примио их је веома љубазно, обдаривши их накитом и лепим тканинама. Још више, обећао им је помоћ од сто хиљада ратника, али их је још обавестио и о другим непријатељима Ацтека, Тласкаланцима, на које је такође могло да се рачуна.

Повољан обрт ситуације није умирио Кортесове војнике. Многобројна група завереника сковала је заверу да покупи бродове и умакне натраг на Кубу. Кортес је открио заверу, вође осудио на смрт или муке, а потом се решио на безумно храбар корак. Одлучио је да „за еобом и својом војском спали мостове"; наредио је, дакле, да се бродови демонтирају, њихове дрвене делове је спалио, а железне делове, ужад и једра сачувао.
Поставивши на месту искрцавања учвршћен табор и давши му назив или „Богати Град Правога Крста" - кренуо је на свој марш у дубину континента, узимајући са собом 1500 тотоначких ратника. Пошто је особеност индијанске цивилизације била то да није знала за точак и вучну стоку, опрему и топове носиле су хиљаде индијанских но сача. Поход је кренуо 16. августа 1519. године.

Најпре су марширали кроз тропску, низинску џунглу, кроз жбуње ваниле и какаоа, где су пролетали папагаји, колибри и шарни лептири. Но већ после неколико дана почели су се пењати на падине висоравни, где су први храстови најављивали висински појас уме рене климе. Пред њиховим очима израсли су до неба високи планински ланци. Са своје десне стране имали су снажни масив Сијера Мадре, обрастао шумом, а на југу се својим снежним врхом белео самотни гигант Анда - вулкан Орисаба, који су домороци штовали као божанство.
Индијанци, на које су наилазили уз пут, поздрављали су их веома пријатељски. У долинама и на висоравнима угледали су градиће са обавезном ггирамидом, тих села и њиве златног кукуруза, алоја и кактуса, речју - земљу која је бујно цветала на зрацима планинског сунца.
После марша од неколико дана стигли су преко превоја у област опасних планинских стена. Колона војске и носача протезала се стазом изнад понора и склупчане бујице потока. Кише и ледни ветрови, град и снег страшно су измучили Шпанце, а још више неодговарајуће обучене Индијанце.
По савету Тотонака Кортес јеуправио маршрутуу земљу Тласкаланаца. Пошто су они били вечити непријатељи Ацтека и пошто су у непрестаним борбама морали од њих да бране своју независност, рачунао је на њихову оружану помоћ.
Чекало га је ипак непријатно изненађење. Тек што се нашао на њиховим границама, невелики одред ратника бесно га је напао, тако да је пред њиховим бесом бледело одушевљење Табасканаца. Храброст и презир према смрти, какве су испољили изненадни противници, били су просто узнемирујући, а највећу запањеност изазвао је поггтун недостатак сујеверног страха од шпанских коња. Мада су их видели први пут у животу, бацали су се на коњанике, свлачили их са седала, и чак су два коња убили
својим необичним оружјем:
дрвеним буздованом назубљеним као бритва оштрим шиљцима од вулканског стакла, такозваног опсидијана. И не зна се како би се сукоб завршио да пуцњава из аркебуза и топова није зауставила нападаче.

Следећег јутра, у потери за малим одредом Индијанаца, конквистадори су улетели у неки кланац. Изненадио их је необичан призор. Докле око сеже стајала је тамо непребројна армија Тласкаланаца. Међу војницима обојеним беложутим пругама издвајали су се вођи. Њихови златни или сребрни шлемови и оклопи, на ветру развејане шарене перјанице, и пре свега огртачи од перја који су се преливали у свим бојама - цела та велелепност чинила је да су били налик на
(раскошне егзотичне птице. Изнад војске се њихала шума од копаља и ознаке појединих одреда, које су биле представљене у облику животиња. На челу је огромни ратник држао на копљу амблем тласкаланске државе: бисерима и сафирима обложеног златног орла.
Кортес је у трен ока схватио колико је примитивна и наивна била тактика Тласкаланаца. Војска збијена у кланцу - јасна ствар - није се могла развити и иско ристити своју бројну надмоћ. Стога је формирао чврсту колону и пробио се у сам центар непријатеља. Тактика се показала исправном: борбени метеж запљуснуо је,

додуше, Шпанце као узбуркано море, али су индијански ратници, скучени у кретању теснoћом места, били готово беспомоћни.
У својим железним оклопима Шпанци су се полако пробијали кроз мноштво ратника, док нису стигли на отворени простор на другој страни кланца, откуда су почели да засипају непријатеља густим плотунима ватре. Тласкаланци су морали да се са бојног поља повуку са озбиљним губицима.
Трећег дана пред Шпанцима је стајала још већа војска. Кортес се укопао на вису и одлучио да примени одбрамбену тактику. Индијанци су се разјарено бацали у напад, али и сад су нападали у несређеним и збијеним налетима, без икаквог стратегијског плана. Њихове стреле из лукова и камење из праћки упадали су у шанчеве или клизили низ шпанске шлемове и оклопе. Густо су падали само ратници њихових савезника Тотонака.
У један мах грунули су топови и аркебузе. Тласкаланци су падали као покошено жито, а кад су, суочени са губицима, остаци почели да се повлаче из првих линија, јуришао је одред коњице, секући и газећи ратнике који су у паници бежали.

Током целог дана и следеће ноћи Индијанци су са беспримерном храброшћу обнављали нападе, али су се сваки пут сламали пред вишом тактиком и бољом дисциплином Шпанаца, а пре свега пред огњем непо знатог им ватреног оружја. Кад су убрзо међу индијанским поглавицама избили спорови, неки од њих, онерасположени неуспесима, окупили су повицима своје одреде и напустили бојно поље.
На Кортесов предлог Тласкаланци су изразили спремност да склопе мир; штавише, позвали су Шпанце у своју престоницу. И ево, њихово непријатељско држање одједном се претворило у импулсивно пријатељство. Становници града изишли су у сусрет недавним нелријатељима са огромним наручјима цвећа, на вратове атова и војника вешали су цветне гирланде, а свештеници у белим туникама одали су им почаст димом из кадионица.
У граду су се разлегли гласни крици, музика, песма и грмљавина добоша. Над уским улицама њихале су се гирланде исплетене од Шпанцима непознатог цвећа. Седи краљ Хикотенкатл загрлио је Кортеса и позвао дошљаке на гозбу.
Град је опасивао прстен снажних планина покривених вечним снегом. Улице су биле уске и кривудаве. Куће од вапненца нису имале ни прозора ни врата. Улазе су заклањале шарене тканине окићене звончићима, чији су се сребрни звуци разлегали по целом граду.. Великаши и дворски достојанственици становали су у палатама од тесаног камена. На средини града под облаке се дизала пирамида са храмом посвеће ним богу рата, коме су Тласкаланци свакодневно приносили на жртву л,уде, претежно ратне заробљенике.
Већ пола века били су они у ратном стању са Ацтецима, бранећи се од њихова грабљивог освајања. Трпећи стално поразе, Ацтеци су наспрам њих најзад применили тактику економске блокаде. Пошто су им, између осталог, пресекли довоз соли, Тласкаланци су се до те мере од ње одвикли да још и током неколико поколења у периоду шпанске владавине нису солили јела.

Вест о поразу Тласкаланаца, и још више о њиховом опасном савезу са странцима, довела је Монтесуму до ужаса и одузела му остатке храбрости. И тако је дошао на глупу помисао да по цену огромних количина злата наклони конквистадоре да раскину савез са Таласкаланцима и да се окану марша на Тенохти тлан. Када је ипак наишао на одбијање, молио је Шпанце да се упуте у град Чолулу где им је припремио конак.
Град Чолула био је верска престоница Ацтека. Тамошњи храм познатог нам већ бога Кецалкоатла представљао је циљ ходочашћа свих Индијанаца Мексика. Шпанци су тврдили да је тај град био лепши од Фиренце, што, уосталом, до извесне мере потврђују до данас очуване рушевине. Пирамида на којој је стајао храм још увек буди дивљење својом величином. Њен основ је много већи него основ Кеопоове пирамиде, иако је била нешто нижа.

Тесне уличице веома су подсећале на Меку, Јерусалим или средњовековни Рим. Њима су куљале непрекидне бујице путника и просјака, свештеника и свештеница. Изнад града парало је небо четири стотине храмовских кула, са вечном ватром која је горела на врховима. Уз песму и дим из кадионица дању и ноћу су кроз град пролазиле процесије.
Шпанци, Тотонаци и Тласкаланци уконачили су се у дворишту једнога храма. Једнога дана Марина је сазнала од жене домаћег достојанственика да се против дошљака припрема завера, организована по Монтесумином наређењу.
Кортес је решио да удари први и начинио је дрзак план истребљења месне аристократије, како би на тај начин оставио град без његових вођа. Под привидом да има да им саошити важне вести, позвао је к себи све достојанственике. Чим су се окупили у дворишту, наоружани Шпанци су их изненада напали и започели покољ. Крик згражања отео се из грла ненаоружаних Индијанаца. Очајно се отимајући, једни су се голим рукама бацали на нападаче, други су опет трчали по дворишту, тражећи излаз из клопке. Нико ипак није успео да избегне смрт. Задихани и умашћени крвљу конквистадори су се као шакали бацили на лешеве, скидајући с њих скупоцености и одећу.

Крици убијаних дигли су на ноге цео град. Непрегледне гомиле окружиле су двориште и покушале да продру унутра. Шпанци су одговорили плотунима из топова и аркебуза. Угледавши лешеве, становништва је тражило спас у бекству. Тада је из капије излетела коњица, а затим су заједно јурнули конквистадори и н.ихоби савезници Индијанци. Упадајући у ускомешану гомилу секли су и убијали десно и лево. Цео дан су пљачкали куће и храмове, палили што нису могли да понесу и враћали се на коначиште једва вукући плен. Пред вече, од цватућег града остале су само рушевине. Две недеље касније Шпанци су кренули на даљи иут. Ишао је преко превоја планинског ланца који је окружавао долину Мексика. Ваздух је на сваком кораку постајао све ређи и оштрији. Хладни ветрови прожимали су их до сржи у костима. Са једне и друге своје стране имали су две највише планине јужноамеричког континента: вулкане Попокатепетл и Ихтакихуатл.
Стали су на превоју и нису веровали својим очима. Из њихових груди отео се усклик одушевљења: „То је обећана земља!" Мексичка долина, која се на индијанском језику звала Анахуак, представљала је прекрасан призор. У непомућеној, сунцем обасјаној прозрачности ваздуха видео се као на длану шарени мозаик њивица, вртова, шума и језера, чије су воде имале тамноплаву боју. На самој средини највећег језера, као на површини кристалног огледала, ширила се у сенци безбројних пирамида бела престоница Ацтека Тенохтитлан. „Западна Венеција", како су је одмах окр
•стили конквистадори.

Дана 8. јула 1519. године армија Шпанаца и њихових индијанских савезника упугила се у град. Језеро Техкоко пресецао је савршено раван насип од камења и песка. С обеју његових страна пловило је мно
•штво чамаца, натоварених најразличитијом робом. При крају насипа, окружен свечано обученим достојанстведицима, чекао их је у позлаћеној носиљци Монтесума. Био је то човек висок, од својих четрдесет година, тамнопута лица грабљиве птице. На његовој глави била је огромна скерлетнозелена перјаница, на којој су се искрили бисери и тиркизи. Његов плашт представљао је чудо ручног рада: хиљаде пера с преливима свих могућих боја уклапале су се на платненој подлози у .шарен и засењујући орнамент.
Читава краљева одећа

капала је од злата и разискреног камења. Чак и ципеле су имале потплате од

златног
лима.
Монтесума је Кортеса поздравио с куртоазијом и обдарио га ниском сечених кристала, цењеног у Ацтека више од злата. Потом је стао на чело Шпанаца и упутио се у град. Војска је развила заставе и уз гласно свирање труба и лупу добоша ступила у предграње док су је гомиле које су испуњавале улице и равне кровове посматрале са осећањем радозналости и немира.

Најзад су се зауставили на главном тргу града. На једној страни пала им је у очи огромна пирамида, а одмах поред ње истицао се пространи комплекс зграда Монтесумина двора, сагрђен од тесаног камена. На супротној страни стајала је давна резиденција оца садашњег владаоца, окружена снажним одбрамбеним зидом. На двориштy је чекао Монтесума, да би госте лично одвео на коначиште.
Следећег дана владалац је лично повео Кортеса и његове официре да посете пирамиду. Зграда се дизала на средини пространог дворишта, затвореног одбрамбеним зидом с кулама и круништем. Тамо је била стационирана војска за случај побуне становништва.
Пирамида се састојала од пет спратова с терасама. До врха, где су се дизала два храма у облику дрвених кула, водиле су веома стрме степенице са триста четрдесет степеника. На вртоглаво високом врху пирамиде Монтесума је ухватио Кортеса испод руке и објаснио му детаље панораме која се отуда ширила. Ацтечка престоница имала је 300 хиљада становника, што значи да је била тада једна од највећих градова на свету. (Лондон је у то време имао 200 хиљада). Дуж обале језера ширили су се други, мањи градови, међу којима се по величини истицао Техкоко. Сви ти градови сјединили су се у најчвршћу федерацју, тако да је Тенохтитлан бројао укупно, у ствари, три милиона становника.
Из птичје перспективе топографија града изгледала је овако:
Тенохтитлан је лежао на средини језера на овалном острву спојеном с копном трима насипима пресецаним каналима, изнад којих су пребацивани покретни

мостови. Сем тога, језеро је премошћавао импозантни аквадукт, који је цевима од теракоте доводио воду из оближњих планина, пошто је језерска вода била слана. Шпанци су с немиром опазили да је град замка из које ће им, у случају сукоба, тешко бити да се извуку.
Испред храма је стајао снажан монолит од црвеног јасписа на коме су клани људи да би били принесени на жртву боговима. У једној од храмовских кула столовао је бог рата Уитцилпохтли, велики и чудовишан бог, вечно жедан људске крви.
„Кип је", како пише Бернал Дијас који је пратио Кортеса, „био сав покривен златом и накитима. У десној руци држао је лук, а у левој - сноп стрела. Велики идол имао је на себи огрлицу од људских лобања, обложених сафирима".
Најпотреснији утисак стварала је, ипак, пред кипом постављена здела са три људска срца из којих се још дизала пара. У подножју пирамиде Шпанци су још открили дрвене скеле од гигантских лестава, где су набројали 136 хиљада људских лобања, брижљиво навучених на пречке тих лестава.
После недељу дана боравка у престоници, Кортес је почес да саставља лланове како да завлада државом и присвоји њена богатства. Из искуства је знао да су Индијанци по правилу падали у панику кад год би био убијен или заробљен њихов вођ. Стога је решио да изведе беспримерно дрзак атентат, наиме, да Монтесуму одведе у свој конак и да у његово име преузме власт.
Један му је инцидент убрзо послужио као оправдан>е атентата. Неки обласни јавни ацтечки старешина убио је неколицину шпанских заробљеника. Савладан у бици и стављен на муке, признао је како је то учинио по Монтесумином наговору. Тада је Кортес, на челу неколицине војничина, упао у двор, оптужио владаоца због издаје и уз кукњаву целог двора повео га у свој конак. Да би га казнио, он га је лично бацио на неколико година у окове, док су на тргу спаљивали на ломачи несрећног старешину. Нељудски понижен у свом достојанству, Монтесума и поред тога није народ позвао у борбу, већ напротив - када су пред двором почели да се окупљају

узнемирени поданици, показао им се на врху зида и убеђивао их како се добровољно преселио к својим гостима. Страх од дошљака лишио га је не само храбрости и осећања сопственог достојанства, него и здравог разума.
Владаочева покорност и пасивност становништва само су допринеле да конквистадори постану још дрскији. Током времена изнудили су од Монтесуме да им преда читаву ацтечку ризницу, тобоже као данак за шпанског краља. Али врхунац безочности било

је прера^ивање једног храма у католичку капелу, при чему су шпански војници пред очима целог града збацили кип бога са степеништа пирамиде.
У мају 1520. године - дакле, после шест месеци Кортесова боравка у престоници - стигла је алармантна вест из Вера Круса. Тамо се искрцао јак корпус Шпанаца под командом Нарваеса; послао га је гувернер Кубе Веласкес с наредбом да Кортеса ухапси и преотме му плен.
Кортес је предао команду Алваради, а сам је, без одлагања, са одредом од 233 војника кренуо против новог непријатеља. Нарваес је ступио у престоницу Тотонака и учврстио се на врху пирамиде. Био је то ипак млитав и неспособан командант. У ноћи, за време тропске буре и пљуска, Кортесова војска прикрала се пирамиди и наглим јуришем заузела непријатељски положај. Нарваес је пао тешко рањен, а војници, њих 1200 пешака и 100 коњаника, положили су оружје. Даровима и обећањима богатог плена
Кортес их је придобио да пређу на његову страну, и тиме је ојачао своју војску.
Тек што је решио тај проблем, стигао је од Алвараде курир с лошим вестима. У Тенохтитлану је избио устанак. Разјарено становништво натерало је Шпанце у њихову касарну и одсекло им довоз хране. У сваком тренутку требало је очекивати општи јуриш и уништење опседнутих.
Шта се, у ствари, догодило? Због прославе ггразника бога рата на двориштуггирамиде окупило се шест стотина највиших ацтечких достојанственика да обаве традиционалне обреде, с песмама и процесијама. На Алварадин знак конквистадори су напали ненаоружане

Ацтеке и све их поклали. Потом су с мртвих поскидали све скупоцености.
Покољ ничим није био изазван, него му је мотив била најподлија жеља за убијањем и пљачком.
Кортес је убрзаним маршем похитао у помоћ опседнутима, и 24. августа исте године умарширао у град. Па опустелим улицама владала је злослутна тишина; нико се, чудном случајношћу, није трудио да спречи спајање двеју војски.
Тек што је Кортес успео да закључа за собом капију, кад су у граду почели да се разлежу опасни гласови. Убрзо се безбројна маса људи наоружаних до зуба приближила утврђеним зидовима, као бура која наилази. Суседне улице и кровови, па чак и пирамида, били су испуњени људима, женама и децом. На опседнуте се сручио град стрела и камења, а потом су се индијански ра.тници, уз невиђену гужву и стиску, пењали један преко другог на зидове, не обзирући се на то што су топови и аркебузе сејале пустош међу њима.
Шпанци нису претрпели озбиљније губитке, али их је разјареност оних што су јуришали испунила страхом. Кортес је с времена на време вршио испаде с коњицом и пешадијом, али био је то прави Сизифов посао. Гажени коњима, гоњени и немилосрдно клани, Индијанци би уплашено бежали, али би се одмах поново враћали. Оберучке би се хватали за коње, свлачили јахаче са седала, а живе ухваћене одмах би одвлачили пред олтар бога рата на клање. Вода канала и језера пуна је била чамаца с ратницима. На насипима су Ацтеци порушили мостове и дигли барикаде, пресецајући на тај начин Шпанцима повратни пут. Кортес се срдио и беснео у осећању беспомоћности, наре дио да се пали кућа по кућа, четврт по четврт, док Л убрзо цео град није претворен у
море пламена. Најзад је једину могућност спаса видео у склапању примирја и слободном изласку из града. Обратио се Монтесуми с молбом да посредује. Владар Ацтека, да ли из жеље да спасе престоницу од коначног уништења, или подстакнут оном немушком плашљивошћу - није отказао помоћ.
Обукавши се у најсвечанију краљевску одору показао се на врху зида и свечаним гласом наредио свол

народу да прекине борбу. Али устаници су изгу&или поштовање према Монтесумином краљевском величанству. На тргу се разлегао сложан урлик беса, сручиле се увреде. Монтесума је обасут камењем. Погођен у само чело, пао је смртно рањен на земљу.

Последње тренутке свога живота провео је у самотном очајању. Кидао је завоје с ране и одбијао сваку храну, с чежњом очекујући смрт. Шпанци су предали његово тело Ацтецима, који су га тако добро сакрили да га до данас није било могуће наћи.
Чим су настале ноћи без месеца, Кортес је решио да се кришом пробије из замке. Град, погружен у сан, остављен је по индијанском обичају без страже, те је поход имао извесне изгледе за успех. Преко унапред припремљеног моста Шпанци и њихови индијански савезници већ су успели да пређу први пролом на насипу и управо су се приближавали другом кад их је нека Индијанка, запослена и поред позног времена прањем рубља, опазила у мраку и почела да виче на узбуну.
Становништво је поскакало иза сна и јурнуло у потеру за бегунцима. Насип су преградиле огромне гомиле ратника, на језеру су се појавили чамци, и планула је битка. На издужену колону уљеза сручио се град стрела и камења. Ратници из чамаца свлачили су Шпанце у воду и живе их носили на клање пред ацтечке богове. Нападачи су се свим оилама бранили, али су н»ихови губици у мртвима и рањенима расли на узнемирујући начин. Од крајњег пораза спасли су их жестоки напади коњице и плотуни артиљерије, који су чамце разбијали у парампарчад и шчишћавали Индијанце са уског насипа. Користећи тренутну гужву, Шпанци су се бацили у воду и запливали како би стигли на чврсто тле, где су имали већу слободу маневрисања.
Кортееова војска је после битке представљала тужну слику окрвављених, подераних и исцеђених бродоломника. Шпанци су изгубили готово једну трећину војника, Тласкаланци, пак, преко пет хиљада ратника. Међу онима што су изишли живи из погрома није било иијединог без лакше или теже ране. Пропали

су сви топови и аркебузе, део самострела и већина коња. На дно језера отишло је, такође, и целокупно ацтечко злато које су Шпанци уочи битке међусобно поделили и трудили се да га изнесу из града.
Кортес се упутио у престоницу Тласкаланаца. После неколико дана марша конквистадори су се почели пен>ати на падину горског ланца што их је делио од таласкаланске државе. На превоју који је владао над долином Отумба стали су као громом погођени. Читаво Ж дно долине покривало је непребројно мноштво ацтеч Т ких ратника, обучених у ватиране огртаче од беле тканине. Издалека се чинило да је долина испуњена снегом. Изнад војничких глава видела су се копља, ратне ознаке и шарене перјанице. Вођи су носили настране шлемове у облику животињских глава.
Дочекани заглушујућим урликом и звиждањем, Шпанци и Тласкаланци су већ поверовали да им је куцнуо последњи час. У очајању, желећи да скупо продају своје животе, јуришали су у саму средину те збијене л.удске масе. Водио их је Кортес на свом кон>у, одмах за њим пробијали су се шпански војници, секући рапирима, кољима и бодежима, а поворку су затварали Тласкаланци са својим страшним буџама окованим оштрим шиљцима од опсидијана.
Ацтечке старешине нису извукле никакве поуке из дотадашњих борби са странцима и с несхватљивом непромишљеношћу су поново починили тактичку грешку, какву нису избегли Тласкаланци, а после њих и они сами у уличним борбама у Тенохтитлану. Стиснути у затвореном простору долине нису могли да искористе своју бројну превагу и да истовремено баце у напад одреде својих ратника од више хиљада људи. Битка се састојала из узастопних двобоја, у којима Индијанци нису били дорасли конквистадорима, заштићеним оклолима и вештим у руковању рапиром.
И поред свега, шачица очајника на крају би подлегла притиску бројно надмоћног непријатеља. Војницима су већ слабиле руке, многи од њих задобили су тешке ране и једва су се држали на ногама. Чак је и Кортес пао са убијеног коња и озбиљно се угрувао. Масе Ацтека наваљивале су све жешће и Шпанцима је претио коначни пораз.

Тачно на време Кортес је опазио нешто што га је загрејало за нову акцију, наиме, на невеликој раздаљини угледао је окруженог свитом врховног команданта ацтечке војске. Познао га је по великој перјаници ношеној на златном копљу. Бацио се у његовом правцу и, пре но што је телесна стража успела да га спречи, пробио га копљем, а заставнику отео из руку државну заставу.

Поновила се слика карактеристична за ондашња индијанска племена: одмах се распала
чврстина војске која је све до тада давала доказе дисциплине и борбености. Телесна стража и свита разбежале су се на све стране. Страх се ширио као степски пожар, зара жавајући и најодважније ратнике. Ацтеци су се расули, напуштајући бојно поље. Тога дана, 8. јула 1520. године, Шпанци су постигли своју највећу победу у Мексику.
У земљи Тласкаланаца Кортес је одмах почео да планира нову кампању против Ацтека, и у ту сврху послао је у Вера Крус по помоћ. Међутим, међу Ацтецима је завладала зараза великих богиња које су агресори пренели из Европе. Као жртве болести пале су хиљаде људи, а међу њима и Минтесумин брат Квитлахуак, вођ устанка. И мада је његов наследник Гватимосин прогласио свети национални рат, трудећи се да на ацтечку страну привуче чак и Тласкаланце - поједини градови и племена су утркујући се слали Кортесу изјаве о својој лојалности, потписујући на тај начин пресуду самима себи и својим сународницима.
Изгледало је да је судбина наклоњена Кортесу. С разних страна почела је да стиже помоћ, коју уогшгге није очекивао. Тако је у луци Вера Крус био укотвљен брод са Кубе који је упутио Веласкес, а који је носио велике залихе ватреног оружја и муниције. Одред од сто пешадинаца и двадесет коњаника, који је бродом послао гувернер Јамајке са задатком да изврши колонизацију Јукатана, одмах је прешао на Кортесову страну. Неки приватни бродовласник продао му је свој брод заједно с товаром оружја, а посада се прикључила конквистадорима. Већ у време опсаде Тенохтитлана у Вера Крус су стигла, не зна се откуда, још тпи боода са одредом од двеста војника и седамдесет коњаника.

Захваљујући свему томе Кортесова војска је била јача него икад и састојала се од 818 пешадинаца, међу којима је 118 било наоружано самострелима и аркебузама, имала је 110 кон>аника, три велика железна топа, 15 лаких топова од бронзе и 75 хиљада тласкаланских ратника.
Кортес је памтио колике му је губитке нанела флотила ацтечких чамаца, стога је решио да јој супротстави своју сопствену флоту. Наредио је да се сагради 13 бригантина и снабдео их ужадима, једрима и железним оковима сачуваним од своје спаљене фло тиле.
Убрзо су ацтечки устаници доживели најтежи ударац: савезнички и побратимски град Техкоко, који је лежао наспрам Тенохтитлана крај истог језера, услед династичких интрига понудио је Кортесу савез и позвао га у своје зидове. На тај начин, захваљујући издаји у самом срцу ацтечке државе, нападачи су стекли базу готово поред самога главног града.
Транспорт тешких бригантина из тласкаланске престонице у Техкоко преко до неба високих планинских превоја, на раздаљину од сто километара, био је беспримеран чин. Извршиле су га хиљаде индијанских носача под заштитом двеста хиљада тласкаланских ратника.
У току неколико месеци Кортес се трудио да чврсто опколи Тенохтитлан, опседајући својим бродовима све околне градиће и села, а пре свега рушењем аквадукта одсецајући прилив воде у град. Припремајући се за јуриш, поделио је своју војску у три оперативпе групе, које су имале задатак да истовремено нападају три насипа што су водила у град.
Гватимосин је организовао добро смишљену одбрану. Насипе је забарикадирао многобројним шанцима и рововима, а крила тих утврда бранили су у води читави ројеви чамаца с војничким посадама.

Кортес је вршио јуриш за јуришем, али су сваки пут нападачи морали да се повуку пред градом камења и стрела, покривајући мртвима пут којим су се враћали. Убрзо се ситуација, ипак, окренула у њихову корист. Из Техкока је послата у акцију флотила бригантина. Нагла појава огромних бродова с белим једрима, бродова који су вртоглавом брзином секли површину језера, изазвала је међу Индијанцима запање ност и ужас. Бригантине су оштро нападале крхке индијанске чамце, бљујући ватру из малих топова и мушкета. Убрзо се језеро напунило остацима разбијених чамаца.

Пораз ацтечке флотиле открио је крила и позадине барикада дигнутих на насипима.
Опседнути са свих страна, ацтечки ратници су се, додуше, бранили испољавајући невероватан презир према смрти, али нису могли да зауставе нападе и гинули су. Кортес је редом освајао барикаде, напредујући дуж насипа у правцу престонице.
У граду су Шпанци морали да освајају кућу по кућу, пирамиду по пирамиду. Често су падали у замке. С кровова, с врхова пирамида, иза зидова и углова, мушкарци, жене и деца засипали су их камењем и стрелама из лукова. Оггкољени са свих страна, напа дачи су се нагло морали повуђл, остављајући за собом лешеве коња и Лзуди.
Не могавши да сломи отпор становшиитва, Кортес је наредио да се град потпали и повукао се са својом војском на средину насипа. Пожар је претворио кућеу горући пакао из кога су у ватрометима прскале искре. Храбром становништву чинило се да је наступио „сумрак богова". Тетурајући се од глади и исцрпљености, тумарали су као безумници по улицама и поред канала испуњених мртвима. С врхова пирамида разле гало се мрачно нарицање свештеника и потмуло тутњање ратних добоша.
Једне ноћи Шпанци су ухватили вођа устанка Гватимосина у тренутку кад је покушао да се на чамцу повуче из опседнутог града. Кортес га је примио с почастима и дао му реч да ће поштовати његово краљевско достојанство. Тада се Гватимосин обратио Кортесу с молбом да становницима допусти да напусте град и да се настане у околним сеоцима.
У освит се из задимљених рушевина почело помаљати преживело становништво ацтечке престонице. Седамдесет хиљада мушкараца, жена и деце три дана и три ноћи изморено су ступали преко насипа, одлазећи у изгнанство.

Опсада је трајала три месеца. Процењује се да су Ацтеци имали од 120 до 240 хиљада мртвих, а Тласкаланаца је погинуло 30 хиљада. Једино су Шпанци постигли победу уз мале губитке. Цео терет рата пао је, дакле, углавном на плећа индијанских племена, иако су корист од њега имали само бели дошљаци с друге стране мора.
Заузевши град, конквистадори су одмах приступили тражењу Монтесуминог блага напуштеног у језеру. Гњурци су претражили дно језера и канале: претражени су сви закуци града. Резултат је, у ствари, био промашен; нађен је само пети део онога блага које је већ било одложено за краља Шпаније.
Кортес је тада допустио себи да почини подлост, која га је заувек осрамотила. Погазивши реч, ставио је Гватимосина на муке, како би га присилио да преда скривено благо. Али храбра индијанских вођ се није сломио и ћутао је. Неколико година касније Кортес је наредио да га обесе о једно дрво, због тобожњег подстицања становништва на побуну.
Остатке ацтечког блага Кортес је послао у Шпанију, али оно тамо никад није стигло. У писму од 15. • маја 1522. године капетан брода јавио је да је пао у • руке гусара који је био у служби француског краља. Случај, тај велики ироничар, учинио је да је Монте сумино благо, уместо у руке Карла V пало у посед његовог највећег непријатеља Франсоа I.
Разарање Тенохтитлана није сломило дух индијанских народа. Дуги низ година водили су они беспоштедан партизански рат, колонизатори нису били сигурни ни дању, ни ноћу. Бернал Дијас је писао:
„У целој Новој Шпанији покушај наметања пореза домороцима постао је подстицај за устанак. Порезници који су покушавали да га наплате губили су живот, слично, уосталом, као и сви други Шпанци који би пали у руке Индијанаца.
У покрајинама је отпор био општа појава, тако да смо морали да патролирамо кроз
земљу с потпуном четом војника, како бисмо становништво одржали у покорности."
Одмах после постигнуте победе Шпанци су се прихватили систематског рушења ацтечке престонице.

Ру шевинама од палата и храмова засипали су канале; пирамиде су сравнили са земљом, а на узвишеном терену градили су нови град, данашњи Мексико. Тамо где се на пирамиди дизао храм бога рата, сад стоји катедрала, а на рушевинама Монтесумина двора диже се некадашња резиденција шпанског гувернера. После непуних пет

година, метропола Ацтека с њеним величанственим статуама и архитектуром тако је сахрањена под темељима шпанских зграда да од ње није остало ни трага.
Али. мада је нестала индијанска метропола, Индијанци нису уништени. Преживели су не само најгори период ропства, него су улице и тргове шпанског града наново населили мноштвом занатлија и трговацаторбара. ткача и грнчара, златара, повртара и сељака. Шпанске палате и виле биле су само острвца сред набујало плодног индијанског мора. Из наметнутих и домаћих елемената родили су се темељи нове мексиканске културе са властитим, националним лицем.

СУМРАК ПРОЖДИРАЧА ЉУДСКИХ СРДАЦА

„Краљ града Техкока, путујући прерушен по својој земљи, срео је једном дечака у ритама који је вредно скупљао суварке на отвореном пољу. И упитао га је:
- Зашто не скупљаш суварке тамо у оној шуми? Тамо их има много више но овде у пољу.
- Лепо бих се провео... Та шума припада краљу, тамо је под смртном претњом забрањено скупљати грање.
- Заиста? Па какав је човек тај ваш краљ?
- 0, то је тврд човек . .. забрањује људима оно што је дар божји."

У овој ацтечкој анегдоти, која, уосталом, подсећа на причу из *Хиљаду и једне ноћи о* калифу који тумара кроз град, указује се на изразите класне супротности ондашњег индијанског друштва. Видимо тамо безобзирног владаоца, који завидљиво чува своје богатство, и видимо сиромашног дечака, предетавника оних који су доведени до беде, којима се забрањивало чак и нешто мало суварака за ватру, а који су живо осећали неправедност таквог друштвеног уређења.
Знамо већ непосредне узроке оне у историји крајње необичне чињенице да се десетомилионска ратничка држава расула у прах под ударцима шачице шпанских авантуриста. Знамо до којег је степена на њену судбину утицало то што се у крилу индијанских народа угнездила издаја, што су се индијански вођи непромишљено држали старе, примитивне ратне тактике и нису умели да се прилагоде новој ситуацији, што је, најзад, Монтесума у својим поступцима према уљезима испољио затуцани страх и млитавост.
Корене ипак треба да тражимо - као што нам анегдота указује - много дубље, наиме, у распореду друштвених сила и у историји индијанских народа.
У периоду шпанских освајања ранија племенска заједница, изборност старешина и подела земље међу родовима и породицама постојала је већ само *фор*глално. Од тренутка када су Ацтеци путем освајања створили своју државу, имовинске и друштвене разлике пробудиле су се услед настанка богате аристократске класе ратника, која је присвојила не само земљу него је нагомилавала богатства у виду плена и ратних заробљеника. Родовска звања постала су у неким малобројним породицама наследна.
Поред тих великаша и достојанственика израсла је моћ свештеника. Краљеви су им један за другим давали све више земље, док на крају није у ацтечкој земљи било закутка где храмови не би имали пространа имања. Уз то је свештеницама било додељено право узимања десетине из свих сеоских господарстава која су спадала у домен датога храма.
Два првосвештеника заузимала су, после краља, други положај у држави. Њихов утицај стизао једонајудаљенијих места, пошто су располагали неизмерно бројким нижим свештенством, расејаним по целој земљи. Доста је рећи да је поред главне богомоље у Тенохтитлану живело пет хиљада свештеника разних степена. За време Монтесумине владавине свештеници су, чатс, стекли превагу над великашима и имали су одлучујући глас у политичким питањима.

Ранији слободни чланови родова спали су у ред сељака без земље, падајући у све већу економску зависност од великаша и свештеника, док се током времена њихов положај није готово поистоветио с ропством. Поред тих сељака постојала је каста стварних 4 робова, чији су редови попуњавани ратним заробљеницима и ранијим члановима сељачких породица које су '' осиромашени родитељи у детињству продавали у ропство.

Индијанско друштво распало се, дакле, на богаташе и широке масе сиротиње, на земљопоседничку аристократију и свештенике с једне, и сељаке и занатлије с друге стране. Та два главна огранка друштва раздвајале су не само имовинске него чак и обичајне разлике: племство је, на пример, употребљавало сасвим Другачију одећу него сељаци или занатлије.

Док су се представници владајућих слојева купали у раскоши и богатству, народ је тешко радио за комадић хлеба. Конквистадори у својим мемоарима често подвлаче како су поред величанствених палата постојале бедне, густо збијене чатрље од глине и палмова лишћа, у којима је становала већина Индијанаца. У Чолули и Тенохтитлану Кортесову пажњу су привукли ројеви просјака који су се наметљиво провлачили из међу пролазника. Из индијанских хроника знамо да су сиромашни супружници, доведени до крајње беде, своју децу продавали не само у ропство него и храмовима за крваве жртве. Долазило је дотле да су се неки супружници тиме бавили

професионално, плодећи се с намером да продају децу за ритуално клање.

Сдруге стране, известан појам о богатству аристократије даје чињеница да је само у Техкоку постојало триста палата од тесаног камена, окружених парковима, воћњацима, цвећњацима и водоскоцима. Собе тих палата биле су украшене богатим рељефима, скупоценим ћилимима и украсима од чистог злата.

Ацтечким краљевима одавано је божанско поштовање. Кад је умро краљ Техкока Насахуалпили, његови су остаци спаљени на ломачи заједно са дванаест робова и ропкиња. Његов пепео смештен је у златну урну обложену драгим камењем и положен у храм бога рата.

Монтесума је ступио на престо 1502. године и одмах се показао као изузетан деспот. Сматрајући себе равним боговима, према поданицима се понашао надмено и арогантно. Заслужене ратне ветеране, које је његов отац наградио разним дворским звањима, уклонио је из двора једино зато што су водили порекло из простих породица, а не из племићких родова. Дворани су морали пред њим да падају на лице и могли су да му се обрате само посредством његовог секретара. Изазвао је нерасположење према себи видним увећањем пореских дажбина. Због тога су повремено избијале побуне међу незадовољним становништвом. Његови војници су их, ипак, крваво угушивали. Приходе од пореза владалац је у великој мери трошио за покриће трошкова издржавања бројног дворског особља, које се састојало од више стотина чиновника, дворана и послуге, а пре свега из неколико стотина суложница, држаних у посебном крилу двора.

Монтесума је уживао у раскошној одећи. Преоблачио се четири пута дневно, а исту одећу никад није облачио по други пут, иако су делови те одеће били плод вишемесечног рада и највеће уметности индијанских рукоделаца.

Пре главног ручка уношене су у собу стотине здела с најразличитијим бираним јелима. Монтесума би изабирао оно за шта би у том тренутку имао вољу, а остало би се износило и служило дворанима. Била су то јела од дивљачи и живине, рибе, коју су специјални тркачи доносили непосредно са обала Атлантика, поврћа и воћа.

Монтесуму су служили дворани и лепе индијанске жене. Владар би седео на јастуцима крај ниског, богато извајаног стола, заклоњеног позлаћенидт параваном. Зделе од фине керамике или злата било је слободно износити пред краља само једном, а потом су даване на употребу дворана. Трпезарија је осветљавана лучима од смоластог дрвета, које је ширило унаоколо омамљујуће мирисе. За време јела краљ је пио чоколаду зачињену ванилом и егзотичним мирођијама.

После јела Монтесума би прао руке у сребрној посуди и запалио лулу дувана, посматрајући наступе луда, патуљака, еквилибриста, опсенара и играчица.

По том би се упућивао у своју спаваћу собу на вишечасовни поподневни одмор. Раскош аристократије, заснована на израбљивању радних маса, било .је могуће одржати само уз примену присиле. Да би се обезбедили за случај устанака народа, племићки родови су живели у засебним четвртима града, опасаним одбрамбеним зидом. У Тенохтитлану се та четврт звала Теепан. Сем палата тамо су се налазили и главни центри религијског култа. Велика пирамида бога рата била је окружена снажним зидом и кулама; на њеном дворишту стално су били стационирани наоружани стражарски одреди од неколико стотина ратника.

У светлости тих чињеница лакше ће нам бити да схватимо наизглед чудну пасивност индијанског народа према провокативним испадима конквистадора. Чак ни одвођење Монтесуме у затвор није могло да га истргне из апатије, и да није било крвавог Алварадиног покоља можда не би ни дошло до устанка.

Равнодушност простог становништва према судбини њихових владалаца речито илуструје следећи случај. Кортесова војска, састављена од Шпанаца и Тласкаланаца, за време опсаде Тенохтитлана била је улогорена у Техкоку. Односи међу савезницима нису били најбољи, пошто Шпанци нису пропуштали ниједну прилику да Индијанцима искажу свој презир. Један Шпанац допустио је себи чак то да насиљем нанесе увреду једном од тласкаланских вођа.

Увређени вођ пожалио се лично Кортесу. Не добивши задовољење, он је дубоко увређен напустио Техкоко и пошао кући. Кортес је наредио да га ухапсеи осудио га на погубљење због дезертерства. Погубљење је извршено по белом дану, пред очима тласкаланске војске од седамдесет хиљада чланова, а ипак нико од присутних ни прстом није мрднуо да би иступио у одбрану свог вођа и сународника.

Једино је класном провалијом између народа *и* његових владалаца могуће објаснити другу чудну појаву, наиме то што су се индијанске војске оног тренутка кад би изгубиле вођа одмах расипале и напуштале бојно поље, као да су ратове сматрале проблемом вођа, а не својим сопственим. Рат Ацтека са Шпанцима био је, дакле, аристократски рат, и није имао карактер борбе народа за независност. Тек је устанак у Тенохтитлану добио карактер ошитенародне борбе, али тада је било већ прекасно.

За ток рата сносила је, дакле, одговорност искључиво аристократија индијанских племена. Знамо већ каквим га је затуцаним методима водила. У свим сукобима с конквистадорима војске Табасканаца, Тласкаланаца и Ацтека формирале су се у збијену масу, 'изложену плотунима ватреног оружја и дисциплинованим нападима Шпанаца. Најгоре су се у том погледу исказали ацтечки вођи. Упркос свим претходним искуствима поновили су исту кобну грешку у долини Отумба, где се концентрација војске граничила већ са•тупом непромишљеношћу.

Неизбежна последица аристократског уређења били су освајачки ратови које су индијанска племена стално водила једна против других. Поседничке класе, жељне богатстава, нападале су на суседе, узимале им•све боље земље и наметале дажбине у виду драгоцених метала, занатских и сељачких израђевина, и људи, предодређених за жртву боговима или за ропски рад на пољима.

У тим борбама око презласти постепено су се највише истакли Ацтеци, и у тодинама 1427-1440. изградили су велику државу која се обухватала Мексико, Јукатан и Гватемалу. Изузев Тласкаланаца покорили су сва племена тих пространстава, као Тотонаке, Табасканце, Сапотеке, Микстеке и многе друге. У њиховим градовима стајали су гарнизони ацтечке војске, а лорезници су истеривали данак и дажбине достављајући их у магазине у Тенохтитлану. Због покушаја извлачења од дажбина претила је смртна казна, због

•најмање кривице подјармљена племена морала су да дају цвет своје младежи за крваве жртве приношене ацтечким боговима.

Ацтеци су освојили ггревагу захваљујући својој ратоборности која је будила општи страх, но, пре свега, имали су да захвале железној дисциплини своје друштвене организације, која је подсећала на дисциплину крсташа. Мушкарци, изузев свештеника, живели су организовани у групе подељене на неколико степена, које су се међусобно

разликовале како ознакама, тако и одећом и наоружањем. Највиши степен обухватао је
ратнике племићког покрета, али чак су се и њихови редови делили у рангове према ратним заслугама. њихов војни кодекс био је необично строг: за најмање прекорачење претила је смртна казна. Један од краљева Техкока осудио је на смрт своју двојицу синова због неког ситног нарушавања дасциплине у сукобу с непријатељем.
Политичко и економско угњетавање Ацтека појачавало се из дана у дан, а поједина индајанска племена нису могла да збаце окрутни јарам због недостатка јединства. Монтесумин претходник је током читавог раздобља своје владавине био заузет угушивањем побуна, а Монтесума је стално водио ратове, за време којих је један део становништва обуздавао други, побуњени.
Код тих чињеница није тешко разумети зашто је' Кортес таквом лакоћом успео да разбије ацтечку државу од много милиона људи. Покорена племена, као, на пример, Тотонаци, поздрављала су га као савезника и ослободиоца, друга су, опет, макар с почетка, пружала отпор, као што је било с Тласкаланцима, али на крају су му дала главну војну помоћ за борбу против њихових непријатеља. Током времена Ацтеци су се нашли у издвојености и у мањини. Кортес је извршио дело за какво покорена индијанска племена нису имала снаге: ујединио их је у монолитну, снажну оружану силу. За време опсаде Технотитлана он је већ командовао војском од сто хиљада индијанских ратника, који су се светили својим угњетачима; Кортесова победа била је, у ствари, победа Индијанаца над Индијанцима.
Слика политичке ситуације у ацтечкој држави била би непотпуна ако се не би узело у обзир питање реливије, која је још у већој мери но било која друга религија на свету била оруђе угњетавања како ацтечког становништва, тако и становништва покорених' индијанских племена. Њен ритуал, окрутан и крвожеда.ч, гутао је безбројне људске жртве; мушкарце, жене, па чак и децу, не искључујући дојенчад.
Ацтечка религија била је политеистичка. Веровало се да ли су божанства владала природним силама и

људским делатностима. Богове су замишљали у облицима који су подсећали на људе, с тим, ипак, што су им приписиване гротескне и чудовишне, понекад чак животи.њске особине. Богова је било толико много да би већ само њихово набрајање захтевало посебно поглавље.
Из тога мноштва богова упознали смо већ Кецалкоатла, коме су и поред његове доброте такође приношене људске жртве. Велики углед уживао је бог сунца и његова жена богиња месеца. Излазак сунца свештеници су поздрављали псалмима и крвавим жртвама. Помрачење сунца сматрало се великом несрећом: у храмовима се тада трубило на узбуну и ударало у добоше, а становништво је нарицало и кидало себи усне.
Врховно божанство био је, додуше, бог сунца и извор сваког живота Теотл, али највећа почаст указивана је богу рата Уитцилопохтлију. У његовом лику и у жртвама које су њему приношене нашли су свој израз крвожедни нагони Ацтека. Овај одурни бог чим је дошао на свет умастио се крвљу своје породице, усмрћујући браћу и једину сестру тако што им је одсекао главе. Његова мајка била је наказно створење које је будило ужас, јер је имала мртвачку лобању и панце крагуја.
Људске жртве Ацтеци су приносили на овај начин: Четири свештеника, обојена црном бојом и обучена у црну одећу, хватали су младог човека за руке и ноге и бацали га на жртвени камен. Пети свештеник, у скерлетној одећи, расецао би му бодежом од опсидијана грудни кош и дланом би му чупао срце, које би потом бацао пред ноге божанског кипа. Ацтеци су примењивали ритуално људождерство; срца су јели све штеници, а трупове, због степеништа пирамиде, односили су кућама чланови аристократских родова и јели их за време свечаних гозби.
Пошто је, сем осамнаест главних празника у години, који су често трајали и по неколико дана, сваки други дан такође био посвећен неком божанству - људска крв пролевана је у храмовима непрестано.
Најзанимљивији је био празник посвећен богу Тескатлипоку. Годину дана унапред био би изабран за жртву младић без телесне мане. Изабраник је добијао

одећу, име и све атрибуте бога. Становништво га је окруживало побожним страхопоштовањем, сматрајући га земаљским представником Тескатлипока. Кроз цео припремни период младић је пребивао у богатству и непрестаним забавама и стално био позиван у аристократске домове на пијанке.
Последњег месеца додељивали би му четири девојке за супруге.
Он је имао и неких обавеза које су проистицале из легенди о богу Тескатлипоку. Веровало се, наиме, да је тај бог ноћу тумарао и отимао људе да би их однео на онај свет. Да би му се умилили, Ацтеци су стављали дуж путева камене клупе на којима је уморни бог » могао повремено да отпочине. По његовом примеру, младић предодређен за жртву морао је ноћу да излази ' на раскрснице путева и да сваки час седа на
размештене клупе. Обично га је пратила бројна свита златне младежи, можда у том циљу да не допусти да осуђеник побегне.
0 празничном дану односили би га у носиљци у храм, где би га свештеници на већ описан начин лишили живота.
Богињи ратарства приношена је на жртву млада девојка. Обојена црвеном и жутом бојом, што је требало да симболизује кукуруз, морала је да изводи компликоване ритуалне игре у храму, а потом би гинула на жртвеном олтару.
Ацтечка религија имала је чак нарочитог заштитника приношења жртава, бога Хипе Тотека. У његову част свештеници су живим младићима гулили кожу, потом ту кожу навлачили на себе и носили је двадесет дана. Чак је и сам краљ навлачио на себе кожу с њихових стопа и дланова.
Врхунац дивљаштва био је ритуал везан за култ бога ватре. Свештеници су у његовом храму распаљивали велико ложиште. Потом би свлачили до гола ратне заробљенике и везане их бацали у ватру. Не чекајући да умру, вадили би их кукама из ватре, узимали их на плећа и изводили ритуалну итру око опћишта. На крају би их клали на жртвеном камену.
Ацтечка религија није штедела чак ни децу. За време суше свештеници би убијали дечаке и девојчице

да би умилостивили бога кише. Невинашца, коју су продавали сиромаси, облачена су у свечану одећу и кићена цвећем и уношена у колевкама у храм. После обављан>а ритуалних обреда, клали би их ножевима.
Чим би се појавиле прве клице кукуруза, децу би усмрћивали на тај начин што би им одсецали главе, а тела би чували у планинским пећинама као реликвије. У периоду сазревања кукуруза свештеници би куповали четворо деце у узрасту од пет до шест година и затварали би их у подруме да умру од глади.
Особен обичај била је бескрвна битка коју би Ацтеци и Тласкаланци обављали на уговореном месту. Ратници тада не би употребљавали оружје, него би се борили као рвачи, голим рукама, одводећи се узајамно у ропство. Заробљенике би потом у кавезима односили у своје храмове да их принесу као крваве жртве.
Други обред много је подсећао на римску борбу *• гладијатора. Заробљешгка би везали дугим ужетом за тешки камени блок. Давали би му у руке штит и штап тако малих размера да је то мало могло да му помогне. У борбу против њега излазио би ацтечки ратник, нормално наоружан. Везани и готово ненаоружани заробљеник није имао никаквих изгледа да из борбе изиђе као победник, но ако би ипак успео да победи шест противника једног за другим, добио би слободу, под условом да не задобије чак ни најмању огреботину.
Такав несвакидашњи случај догодио се једном од тласкаланских краљева, чувеном по надљудској *спази,* тласкаланских краљева, чувеном по надљудској снази, кога су Ацтеци били заробили. Победивши редом шесторицу противника стекао је право на слободу, но више је волео да изабере смрт, пошто су по индијанском веровању ратници побеђени у том двобоју ишли у посебни рај, који је помало подсећао на германску Валхалу.
Не зна се тачно колико је људских жртава годишње приношено у ацтечкој држави. Знаоци их одређују на 20 до 30 хиљада. Мада те бројке треба примити са извесном резервом, нема сумње да су оне морале бити високе. Доказ су, између осталог,

павиљони са десетинама хиљада људских лобања, које су конквистадори открили у свим ацтечким градовима, на наро

чито у већ. поминањој згради у Тенохтитлану, у којој је Бернал Дијас набројао 136 хиљада лобања. "

Обезбеђивање жртава за незасите богове била је стална брига ацтечке државе. Једна група ратника бавила се искључиво хватањем заробљеника да би их доставила храмовима. Многи ратови покретани су само ради прибављања ратних заробљеника потребних за жртве. Пошто је о почастима, напредовањима и наградама у ацтечкој војсци одлучивао број заробљеника који је ратник могао да припише себи у део, противници су, уместо да једни другима задају ране и смрт, настојали да се узајамно хватају и одводе у ропство. У том чудном обичају треба сигурно тражити објашњен>е зашто је међу конквистадорима било тако упадљиво мало мртвих и рањених. Монтесуму су једном упитали зашто је у блиском суседству трпео независну државу Тласкаланаца, а он је на то без премишљања одговорио: „Да би ми доставила људи за
жртве боговима."

Године 1479. требало је да се прослави велики празник посвећења плоче на којој је извајан ацтечки календар. Био је то онај, данас славни „Камен Сунца", који је касније прошао кроз најчуднију судбину и на крају се нашао у Народном музеју у Мексику. Краљ Ахајакатл сазвао је веће савезничких краљева и старешина да би размислили о томе коме,да се објави рат да би се прикупио потребан број заробљеника. Одлучено је да се крене против племена Тарасканаца. Али ацтечка војска претрпела је срамни пораз
и вратила се празних руку. •

Савет за саветом, и борбу су међу собом одржали сами савезници. Ацтеци су заробили седам стотина, а савезници четири стотине двадесет заробљеника. Пошто је свечаност посвећења камена била заједничка ствар, на жртве су принесени и једни и други. Заробљени ратници поређани су поред „Камена Сунца", потом су их краљ, свештеници и великаши клали бодежима. Ниједан није остао у животу.

Кажу да је за време свечаности посвећења храма бога рата у Тенохтитлану, одржаној 1486. године, на тај начин убијено двадесет хиљада заробљеника, а Монтесума је, ради обележавања свога крунисања, по

слао у смрт дванаест хиљада ратника. Није тешко замислити каква је мржња и какав терор владао међу индијанским племенима у Мексику у тренутку када су тамо стигли Шпанци.

Историјске чињенице говоре да су људске жртве у великој скали Ацтеци завели тек почетком XIV века, значи у периоду када је распад племенске заједнице постао свршена ствар и кад је настао слој владајућих ратника, с наследним краљем на челу. Тај слој се несумњиво користио древним ритуалом из епохе дивљаштва како би се њиме послужио као средством терора ради одбране освојених привилегија и присво јене племенске имовине.

Ко год се усудио да протестује против привилегија ратника, дочекао би смрт на жртвеном камену бога рата. Већ сам изглед свештеника могао је људе да лиши сваке воље да пружају отпор. Обучени и обојени у црно или скерлетно, са дугим праменима косе улепљене људском крвљу - стварали су утисак демона без људских осећања.

Из извештаја конквистадора сазнајемо да су у религијским свечаностима у Чолули и Тенохтитлану учествовали углавном чланови аристократских родова, а да се становништво већином односило апатично или чак равнодушно према скрнављењу богова и храмова. Неће стога бити неосновано ако кажемо да је религија Ацтека била искључиво религија ацтечког племства.

Расположење народних маса било је негација онога што је репрезентовао религијски култ са својим жртвама и мрачним свештеницима. Просечни Индијанац, без обзира из којег је био племена, одликовао се гостољубивошћу, добродушним хумором и мрављом радиношћу. Са страшћу, и чак са извесном безбрижношћу, препуштао се свим радосним милинама живота. Волео је да се окупља на улицама и трговима,

радо учествовао у играма, прославама и скупним плесовима. Са одушевљењем је посматрао уличне глумце, опсенаре и еквилибристе, волео ведре религијске обреде, сликовите и масовне, за време којих је певао и божанствима приносио на жртву цвеће и воће.

Изнад свега је волео цвеће. Љубав пр$ма цвећу одржала се у Мексику до дана данашњег и постала

најдирљивија одлика мексиканског народа. Сви градови кроз које су конквистадори пролазили дословно су тонули у обиљу цвећа. Цвеће је прекривало не само острва, чамце, улице и тргове, него чак и равне кровове кућа и висило у гирландама изнад глава пролазника.

Где год су се Шпанци појавили, становништво их је поздравлзало гирландама и букетима цвећа. Чинило је то радо, као да је желело да изрази своју урођену животну радост.

Велику популарност имала су међу индијанским народима разна спортска такмичења. Прво место заузимала је игра ло.птом, звана „тлахтли", за коју је у сваком граду постојао посебни стадион. Она је подсећала на баскијску *религију.* Задатак играча био је да гумену лопту (тамо је већ био познат каучук) пробаце кроз отвор водоравног прстена смештеног на зиду. Правило је забрањивало коришћење руку, ногу и главе; лопта је одбијана само бедрима. Неки играчи, слично шпанским тореадорима, постајали су национални јунаци и, окруживани су свеопштим одушевљењем.

И поред своје ведрине и безбрижности Индијанци еу били кадри да у случају потребе испоље храброст која је граничила с презиром према смрти. Борили су се смело са, билокако било, језивим дошљацима, тукли њихове коње штаповима и ишли као неустрашива лава на топове који су ригали ватру.

Тако је, дакле, индијански народ изишао из борбе неокаљане части. У понор уништења увукао га је малобројни слој подивљалих, мрачних и омлитавелих великаша: свештеника чије се поступање пред лицем највише опасности изједначивало са издајом.

ОСЛЕПЕЛИ НАУЧНИК ОТКРИВА ИЗГУБЉЕНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

У периоду шпанских освајања у палатама и храмовима Мексика сачувало се мноштво историјских извора, у којима су свештеници исписали историју не само Ацтека него и древних индијанских народа: Ма

ја, Толтека и Микстека. Записивали су је чудним и вештим сликовним писмом на различитом материјалу - на памучном платну, на меко обрађеној кожи, и гтре свега на папиру, који је подсећао на египатски папирус, справљан од агаве магеје.

Компликовани индијански хијероглифи испуњавали су Шпанце сујеверном предрасудом: сматрали су их сотонским знацима, који имају моћ да бацају зле чини. Стога су се фанатачном ватреношћу прихватили њиховог откривања и систематског уништавања, не бринући што су многи од тих докумената због својих бојених илустрација представљали праве уметничке сгроменике.

У целом Мексику почеле су горети ломаче на којима су спаљивани записи и хронике, покупљени из свих закутака и скровишта; у тим списима било је садржано непроцењиво благо знања о освојеној земљи. Оно што је од тога побожног беса некако спасено представљало је мршав основ за обнављање историје ове несрећне цивилизације, брутално прекинуте у свом развитку.

Паролу за свеопшти аутодафе први је дао надбискуп Мексика дон Хуан Самарага, при чему му је узор био надбискуп Хименес, који је двадесет година раније у Шпанији уништио рукописе некада дивне мавританске културе.

За Самарагом су пошли други". Тако је, на пример, гувернер дон Лоренсо Савала опустошио све ацтечке архиве Тенохтитлана, а покупљене рукописе продао трговцима као папир за паковање.

У истом духу Шпанци су поступили и са споменицима индијанског грађевинарства: рушили су их таквом страшћу да пет година после освајања од ацтешке метрополе није остало, у ствари, ни трага. Огромне гомиле шута од разрушених храмова, палата и кипова послужиле су за то да се заспу језеро и канали, тако да је град убрзо изгубио одлике „Западне Венеције", како су је назвали први шпански дошљаци. Чак ни снажне пирамиде нису успеле да се одупру: неке, као, на пример, велика пирамида бога рата, сравњене су са земљом, а друге опет, занемарене од људи, губилв су своје облике,
обрастале растињем и претварале се у
огромне хумке, у коЈИма нико више ни]е могао да препозна некадашње снажне грађевине.
Ту су у истој мери деловали религијско пророштво и фанатизам колико и политичка перфидија освајача узнемиреног пленом. Пошто је Индијанцима одузета земља и пошто су отерани на ропски рад на плантажама и у рудницима - радило се о уклањању са земљине површине свега што би их подсећало на минули сјај. Када је средином XVIII векау Чатапултеку пронађена камена плоча с рељефом који је представљао Монтесуму, мексиканске власти најхитније су наредиле да се плоча кришом разбије у парампарчад и на скривеном месту закопа.
У тим условима није прошло ни пет година, а култура индијанских народа је потпуно отишла у заборав. Већ тада нико више није познавао тајну читања индијанских хијероглифа. Пуних триста година историчари и археолози су се са беспримерном равнодушношћу односили према тој минулој, изузетно богатој и оригиналној цивилизацији. Глухо памћење о њој очувало се једино у забаченим индијанским селима где се шапатом причало о древним боговима и свештеницима, о Монтесуми и јуначким борбама Индијанаца против конквистадора.
Прелом у тој ситуацији која је била за жал.ење извршио је Вилијем Хиклинг Прескот, аутор дела Ос*вајање Мексика,* објављеног 1843. године у Њујорку. Књига од неколико стотина страна густог текста стекла је одмах општу популарност, и данас се убраја у светску класичну литературу.
Шта је допринело њеном необичном успеху? Пре свега то што је аутор мрављом радиношћу на њеним странама прикупио све податке о народима Средње Америке које је могао да пронађе у библиотекама и архивима света. Био је то потпуно непознат материјал, што значи у великој мери сензационалан - чак и за стручњаке. Човечанство је, као трљајући очи, са чуђењем сазанло за светове који су утонули у валима заборава. Аутор се, уз то, показао као веома даровит писац, веома темпераментан и маштовит. *Освај'ље Мексика* чита се од почетка до краја у једном даху, као ро

мантичарски авантуристички роман. У узбудљивом причању упознајемо као

живе
Кортеса, Монтесуму и њихову околину, с напетошћу пратимо баталистичке сцене, гледамо градове и њихове становнике у пуној д боји и покрету, упознајемо обичаје, религију и истори 1| ју индијанских народа - речју, обухватамо оком импознатну панораму за нас необичног света, насликану жаром расног епичара.
Новост у овој књизи било је и то што је изражавала наклоност према Индијанцима. Аутор с наклоношћу представља велика цивилизациона достигнућа и јунаштво Индијанаца у борби против освајача, иако, наравно, не затвара очи пред њиховим слабостима и почињеним грешкама. Ако је реч о Шпанцима, он немилосрдно кида с њих дволичну маску некористољубивих католичких мисионара показује њихову окрутност и похлепност скривену под привидима религије, описује читав конквистадорски рат као низ злочина, вероломства и превејаних лукавстава, при чему Кортесу свакако не пориче велике способности и храброст на бојном пољу.
А ко је био овај Вилијем Хиклинг Прескот? Становнике Њујорка обузело је чу^ење кад су о њему сазнали ближе појединости. Аутор овог монументалног рада становао је у скромној кућици, у једној од споредних улица Манхатана. Репортере је примио у за мраченој соби готово слеп човек од приближно 47 година.
Прескот је радо причао како је протекао његов живот. Родио се 1796. године. Студирао је права на харвардском универзитету, а потом је радио у адвокатској канцеларији

свога оца. За време студија један колега погодио га је корицом хлеба у лево око. Шала

се током времена показала кобном. Прескот је престао да види на једно око, а потом постепено и на друго. То га је присилило да напусти адвокатски позив и да се упути у Европу, где се надао да ће му помоћи тамошњи специјалисти.
На жалост, настојања су остала безуспешна. Једнога дана Прескот је с болом схватио да ће за цео живот остати слеп. Није ипак изгубио ггрисебност духа. Тешиле су га две околности: то што је био финан

сијски независан и што је могао себи да одреди други животни циљ; пошто се из љубави бавио историјом, одлучио је да се отада посвети историјском проучавању и писању историјских дела.
Годинама готово да није излазио из своје замрачене собе, служећи се апаратуром за писање намењеном слепима. Ангажовао је секретарицу која му је свакодневно наглас читала историјска дела и изворе. Упоредо са слабљењем вида, развио је способност феноменалног памћења, у које је потпуно могао да се поузда у свом стваралачком раду. Написао је *Историју владавине Фердинанда и Изабеле,* потом се извесно време ; |р бавио Молијеровом биографијом, али је ипак напустио ту тему кад је наишао на

лаконску белешку о Корте совом освајању Мексика.:
Озарила га је мисао да још нема научно обрађене
историје Мексика и да би он могао да се прихвати тога задатка. Показало се да је то доста тежак задатак. Изворни материјал био је расут по библиотекама Шпаније, Италије, Енглеске и Француске. 0 томе да тамо отпутује Прескот није могао чак ни да сања. Могао је да их добије само дописним путем, улажући озбиљне суме за тражења и преписивања. И поред свега, захваљујући вештим и стрпљивим поступцима, успео је да у својој радионици прикупи осам хиљада страна најразличитијих преписа, што му је дало основ за његово величанствено дело.
Који су били ти извори? Могуће их је поделити на две категорије: на материјале самих Ацтека, спасене упркос широко спроведене акције њихова уништења, и на мемоаре Шпанаца који су боравили у Мексику. У прву категорију спадала је збирка лорда Кингсбороа и три такозвана кодекса: Донекле је ту спадала и историја индијанских народа, коју је на шпанском језику написао кнез Ихтлилхочитл, потомак краља Техкока.
Из друге категорије треба поменути пре свега фрањевца Бернарда де Саахена, који је у Мексику живео када и Кортес и оставио вредно историјско дело о МексикуИзвор богатих података јесте дело другог мисионара

мантичарски авантуристички роман. У узбудљивом причању упознајемо као

живе
Кортеса, Монтесуму и њихову околину, с напетошћу пратимо баталистичке сцене, гледамо градове и њихове становнике у пуној боји и покрету, упознајемо обичаје, религију и историју индијанских народа - речју, обухватамо оком импознатну панораму за нас необичног света, насликану жаром расног епичара.
Новост у овој књизи било је и то што је изражавала наклоност према Индијанцима. Аутор с наклоношћу представља велика цивилизациона достигнућа и јунаштво Индијанаца у борби против освајача, иако, наравно, не затвара очи пред њиховим слабостима и почињеним грешкама. Ако је реч о Шпанцима, он немилосрдно кида с њих дволичну маску некористољубивих католичких мисионара показује њихову окрутност и похлепност скривену под привидима религије, описује читав конквистадорски рат као низ злочина, вероломства и превејаних лукавстава, при чему Кортесу свакако не пориче велике способности и храброст на бојном пољу.
А ко је био овај Вилијем Хиклинг Прескот? Становнике Њујорка обузело је чуђење кад су о њему сазнали ближе појединости. Аутор овог монументалног рада становао је у скромној кућици, у једној од споредних улица Манхатана. Репортере је примио у за мраченој соби готово слеп човек од приближно 47 година.
Прескот је радо причао како је протекао његов живот. Родио се 1796. године. Студирао је права на харвардском универзитету, а потом је радио у адвокатској канцеларији свога оца. За време студија један колега погодио га је корицом хлеба у лево око. Шала се током времена показала кобном. Прескот је престао да види на једно око, а потом

постепено и на друго. То та је присилило да напусти адвокатски позив и да се упути у Европу, где се надао да ће му помоћи тамошњи специјалисти.
На жалост, настојања су остала безуспешна. Једнога дана Прескот је с болом схватио да ће за цео живот остати слеп. Није ипак изгубио присебност духа. Тешиле су га две околности: то што је био финан сијски независан и што је могао себи да одреди други животни циљ; пошто се из љубави бавио историјом, одлучио је да се отада посвети историјском проучавању и писању историјских дела.
Годинама готово да није излазио из своје замрачене собе, служећи се апаратуром за писање намењеном слепима. Ангажовао је секретарицу која му је свакодневно наглас читала историјска дела и изворе. Упоредо са слабљењем вида, развио је способност феноменалног памћења, у које је потпуно могао да се поузда у свом стваралачком раду. Написао је *Историју владавине Фердинанда и Изабеле,* потом се извесно време бавио Молијеровом биографијом, али је ипак напустио ту тему кад је наишао на лаконску белешку о Кортесовом освајању Мексика.
Озарила га је мисао да још нема научно обрађене историје Мексика и да би он могао да се прихвати тога задатка. Показало се да је то доста тежак задатак. Изворни материјал био је расут по библиотекама Шпаније, Италије, Енглеске и Француске. 0 томе да тамо отпутује Прескот није могао чак ни да сања. Могао је да их добије само дописним путем, улажући озбиљне суме за тражења и преписивања. И поред свега, захваљујући вештим и етрпљивим поступцима, успео је да у својој радионици прикупи осам хиљада страна најразличитијих преписа, што му је дало основ за н>егово величанствено дело.
Који су били ти извори? Могуће их је поделити на две категорије: на материјале самих Ацтека, спасене упркос широко спроведене акције њихова уништења, и на мемоаре Шпанаца који су боравили у Мексику. У прву категорију спадала је збирка лорда Кингсбороа и три кодекса. Донекле је ту спадала и историја индијанских народа, коју је на шпанском језику налисао кнез Ихтлилхочитл, потомак краља Техкока.

Из друге категорије треба поменути пре свега фрањевца Бернарда де Саахена, који је у Мексику живео када и Кортес и оставио вредно историјско дело о Мексику. Извор богатих података јесте дело другог мисионара Мексика, Торквемаде. Најзад треба ту додати мемоаре нашег старог познаника, Кортесовог друга по . оружју, Бернала Дијаса, објављене под насловом Права историја освајања Нове Шпаније

Сем *Освајања Мексика* Прескот је написао и друго, таксфе монументално обра^ено историјско дело: *Историја освајања Перуа, у* коме је описао разбијање др жаве перуанских Инка, које је спровео шпански конквистадор Писаро. Тако, дакле, овде имамо издвојен случај да је слеп човек, не напуштајући четири зида своје радионице, само на основу старих папира дочарао цивилизације народа о којима готово пуних триста година није било никаквих података.

Много времена је протекло док се тих питања није прихватила археологија. А терен на коме је подигнут модерни шпански Мексико био је дословно' крш одломака рељефа, статуа и камених плоча с натписима. Сваки удар пијука избацивао је на површину најразличитије археолошке споменике, који су сведочили о богатству ацтечке културе.
Није се то могло приписати искључиво немарности и слепилу шпанских освајача. Деловале су ту, као што смо већ поменули, строго одређене политичке тенденције. Сведочи о томе између осталог, чудна судбина славне календарске ллоче. То је огроман диск с пречником од готово четири метра, тежак десет тона, искован од једног комада порфира. На његовој површини израђен је рељеф бога сунца, окружен венцем симболичних ликова и хијероглифских натписа.

Тај велики камен Ацтеци су донели издалека и поставили 1509. године пред храмом бога сунца у Тенохтитлану. Конквистадори су га збацили с пирамиде и закопали у рушевинама ацтечких зграда. Године 1560, за време прекопавања главног трга Мексика, наишло се на легендарни „Камен Сунца" и бискуп, бојећи се да ће тај предмет утацати на родољубива осећања Индијанаца, наредио је да се поново на истом месту закопа. Почивао је тамо још лреко два века. Тек 1790. године радници су га

ископали по други пут. Одмах је узидан у прочеље католичке катедрале, али је 1885. године отуда скинут л смештен у мексички Народни музеј, где представља један од најимпозантнијих експоната ацтечке културе.
Сличну судбину имао је и чудовишни кип бога рата, описан у успоменама Бернала Дијаса. Шпанци су добро знали да тај драгоцени археолошки споменик лежи закопан сред других рушевина на главном тргу Мексика. Када је године 1790. случајно изваћен на светлост дана, шпанске власти наредиле су да га одмах поново баце у јаму и закопају. Тек године 1821. поново је ископан и смештен у музеј. Отада кип, у чијем су подножју пловиле реке л^удске крви, представља један од језивих реликата ацтечког религијског култа.
Тамо се налази и из рушевина ископан жртвени камен бога рата, на коме је током једне године клано на хиљаде људских жртава. То је блок висок један метар, с пречником од готово три метра. На његовим странама уклесан је низ боговапобедника, а на повр шини се налази карлично удубљење са каналом за одлив крви.
Године 1900, бушећи у близини катедрале дубок бунар, радници су наишли на један од углова велике пирамиде, за коју се до тада сматрало да је потпуно уништена. Дивни рељефи и масивност грађевине сведоче да описи конквистадора нису били претерани. Нађени су и остаци њених степеница и балустраде завршене великом змијском главом.
Отада није било дана да се не изврше нова археолошка открића, која су увећавала наше знање о Ацтецима. Томе је допринела плејада способних мексиканских археолога као што су Хосе Рејехедес Вертес, Иньасио Маркина, Алфонсо Касо, Едуардо Ногера и други. Служећи се најновијим научним методима ови научници могу да се похвале дивним резултатима свога рада. Већ данас могу да се посећују откопане и сређене рушевине таквих ацтечких градова као што су Чолула, Техкоко и Тласкала.

И поред свега, мексичка археологија нипошто још није изрекла последњу реч. Имамо право да се надамо новим, чак сензационалним открићем, јер треба памтити да, на пример, још није пронађено Монтесумино благо. То питање није толико нереално као што би мо гло да изгледа. Сведоче о томе многобројни експонати од чистог злата, нађени у разним забитима Мексика. Године 1932. др Алфонсо Каоо удвојио је нађену количину ацтечког накита када је окрио гроб једног високог угледника. У саркофагу су се налазиле златне огрлице, минђуше, прстење, дијадеме и нараменице, које сведоче о високом нивоу ацтечког златарства.

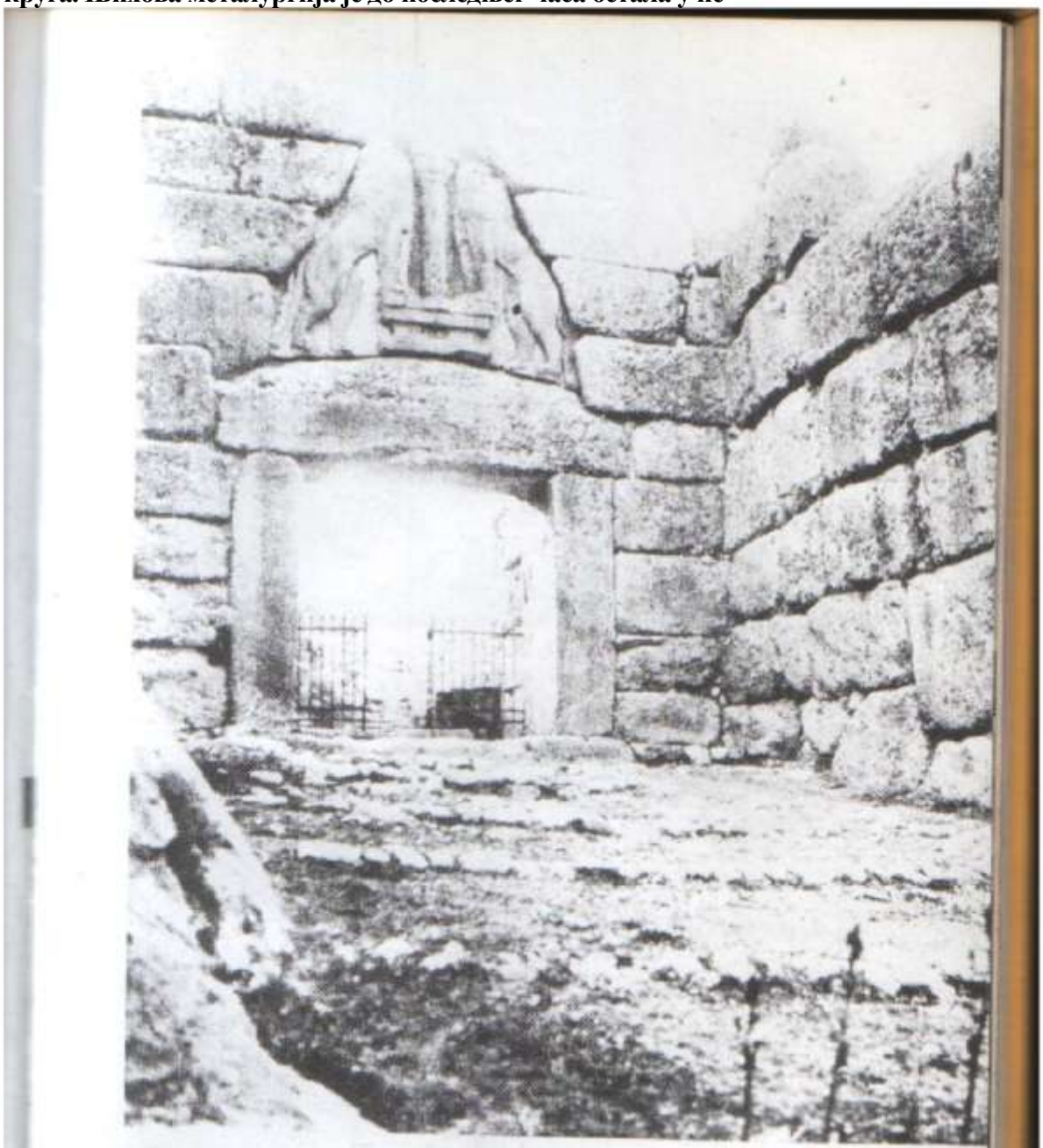
СВЕТ ТРАЈЕ САМО ПЕДЕСЕТ ДВЕ ГОДИНЕ

Децембар је у мексичкој долини месец цвећа. Природа тада постаје права чаролија ватрених, сочних боја које се преливају на сунцу. Испред кућа, као звездани ватромети, отварају се огромни скерлетни цветови и велики висећи гроздови, који подсећају на багрем. Где год погледаш, светле на дрвећу чашице хибискуса најразличитијих боја и полутонова. Полза, а нарочито пешчане угаре, прекривају пламени ћилими цватућих кактуса: белих, жутих, тамноцрвених и светлоцрвених.
Чинило би се да сред те заносне лепоте људи морају да се радују. Није тако ипак било за време последњих дана децембра 1507. године. Становници мексичке долине као да су одједном ослепели према блеску и лепоти живота што их је окружавао. У кућама и палатама разлегао се лелек и плач. Вечне ватре што су пламтеле пред киповима домаћих божанстава - ишчезле су. Људе је био обузео придављујући страх и не разумна помама уништења. Кукајући, унаказивали су се ноктима, цепали одећу, износили пред кућу сву опрему и делове намештаја, да би их тамо уништавали и ломили у комаће.
У том периоду муке и жалости нису се виделе трудне жене и мала деца. Жене су затваране у житнице да се не би, сачувај боже, посредством злих духова претвориле у дивље животиње; деци није дозвол.авано да заспе, па ма не знам колико била уморна, јер би се у сну, наводно, могла претворити у пацове.

Улицама градова и села кружиле су одрпане, полуизбезумљене гомиле света. Ту и тамо виделе би се мрачне процесије црно и црвено обучених свештеника, погружених у злослутно ћутање. Видело се како на врховима пирамида догоревају свете ватре које су, иначе, вредно одржавале ацтечке весталке.
У такву свеошпту, безумну жалост Ацтеци су навикли да се погружавају сваке 52 године, чврсто уверени да ће крајем једнога од тих педесетдвогодишњих периода наступити крај света. Пошто чак ни свештеници нису умели да предвиде који ће од тих циклуса. човечанству донети апокалиптичко уништење, Ацтеци су више волели да се сваки пут припреме за најгоре.
Последњег дана 1507. године свештеничка процесија упутила се о сунчевом заласку на врх угашеног вулкана који се диже над мексичком долином. Сви живи окупљали су се на падинама планине, на крововима кућа и терасама пирамида, очекујући у пуном страху наилазак катастрофе.
Свештеници су припремили гомилу суварака и почели посматрање неба. Чим је сазвежђе Плејада прекорачило зенит, што је значило да је педесетдвогодишњи циклус прошао мирно - укресали су искру на грудима убијеног ратног заробљеника и потпалили ватру. Угледавши ватру, гомила је пустила из грла радостан крик олакшања. Курири, послати из свих крајева земље, запалили су бакље и са светим пламеном у руци отрчали у своје градове и села. На пирамидама и по кућама одмах су поново плануле пригашене вечне ватре.
После жалости наступио је период од тринаест дана радости, период ацтечког карневала. Људи су чистили, бојили белом бојом и снабдевали новим намештајем своје куће, потом се свечано облачили и китила гирландама цвећа. Почела је општа забава. На улицама су играла весела кола играча и играчица обучених у фантастичну одећу и карикатуралне митолошке маске. На трговима су данонoћно трајале игре, про славе и плесови, уз пратњу добоша, фрула, школьки и гудачких инструмената. Музика, сиромашна по мелолодији и речита по ритму, тутњала је немирно, као срце овог немирног, али необичног народа.

Године 1507. евечаност је одржана последњи пут, дванаест година касније стигли су Шпанци и прекра тили ацтечку културу. Али чудни обичај у великој мери је послужио археолошкој науци. У жељи да искажу захвалност боговима што су им даровали још 52 године живота, Ацтеци су имали обичај да дограђују пирамиде, окружујући их новим појасом зидова. Довољно, је, дакле, проверити колико међусобно наслојених зидова садржи нека пирамида, па да се израчуна век, па чак и датум њеног настанка.
Можемо у то да се уверимо на примеру пирамиде *у* Танојуки. Помиње је, додуше, Бернал Дијас у својим мемоарима, али пуних 400 година ништа се о њој није знало. Пронађена је тек 1925. године, скривена под хумком, за коју се сматрало да је дело природе. Извршена истраживања показала су да се она састоји од шест камених кора наслојених у годинама 1299, 1351, 1403, 1455. и 1507. У резултату ових истраживања израчуната је не само њена старост него је и откривена и занимљива чињеница да је она настала пре доласка Ацтека у мексичку долину, што значи да је била дело њихових претходника, Толтека, који су лотом одлутали некуда другде.
Развијајући се самородно на континенту одсеченом од осталог света, култура Ацтека није се могла користити искуствима других народа и била је потпуно препуштена сопственом напору. Отуда чудне и тешко објашњиве диспропорци1'е у њеном развитку. Поред високо развијених области наћи ћемо у њој ознаке зачуђујуће неразвијености и окошталости.
Ацтеци су били изврсни техничари у грађевинарству, постигли мајсторство у вајарству, ткалаштву и златарству (иако су та умења делимично наследили од својих претходника, Маја и Толтека), разрадили сопствено писмо и календар на основу тачних астрономских посматрања, речју - створили импозантну, потпуно самосвојну културу, која је сведочила о њиховој интелигенцији и стваралачким способностима.
Утолико више морамо да се чудимо и згражамо због таквих чињеница што Ацтеци (остављајући по страни њихов религијски ритуал) нису ггриггитомили ниједну вучну

животињу, и што, пре свега, нису дошли на идеју транспортног точка и грнчарског круга. Њихова металургија је до последњег часа остала у пе

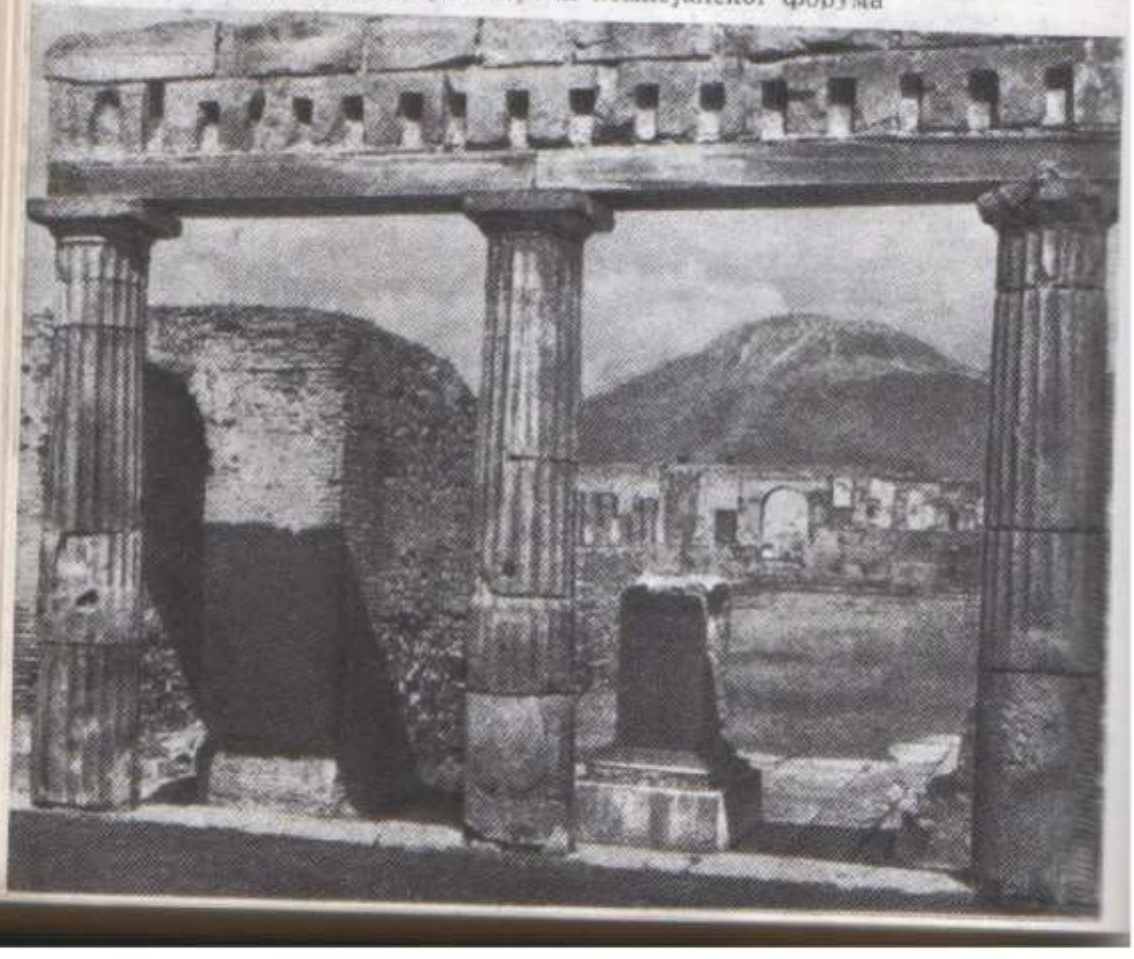

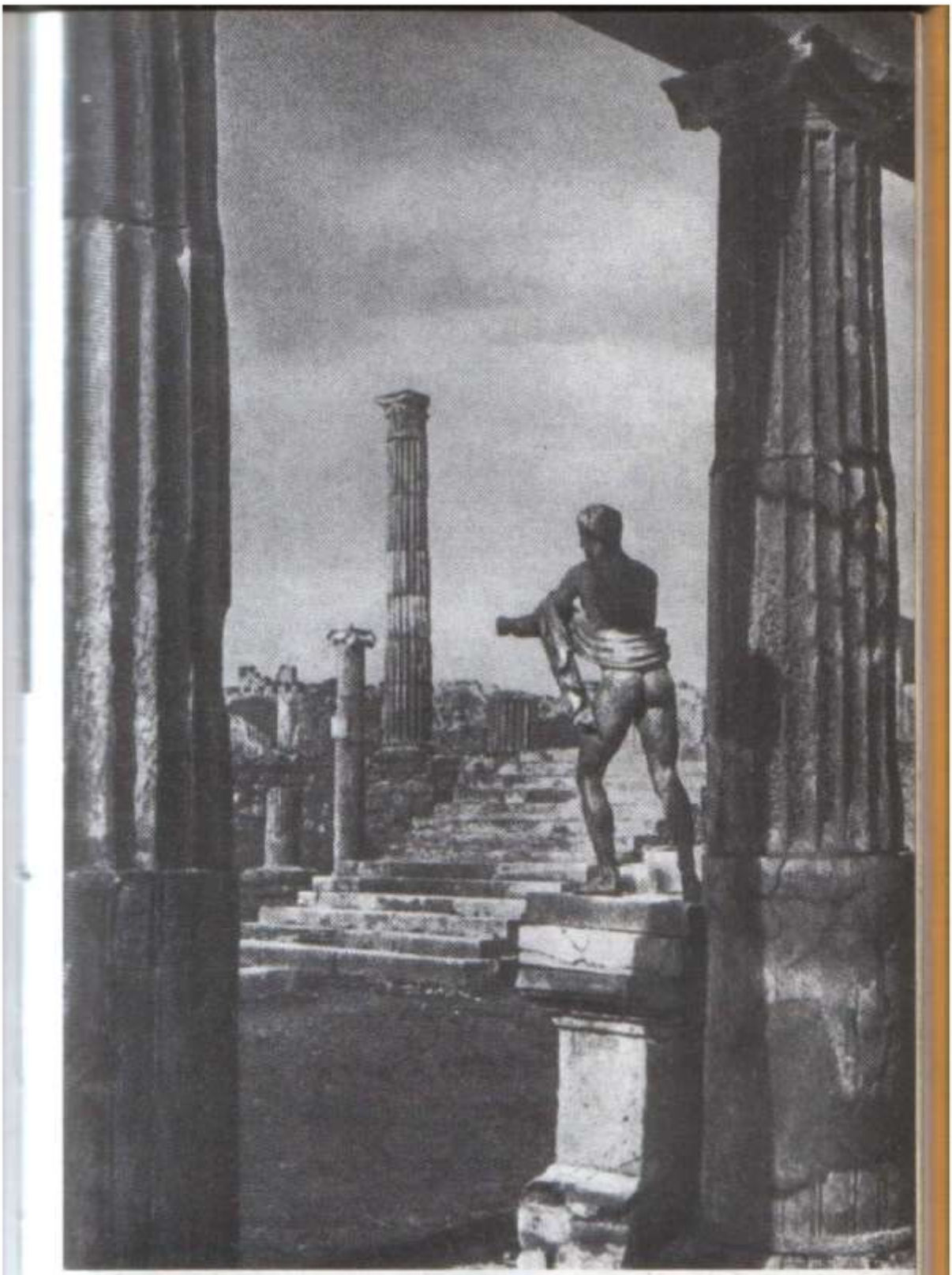
Лавовска врата у Микени

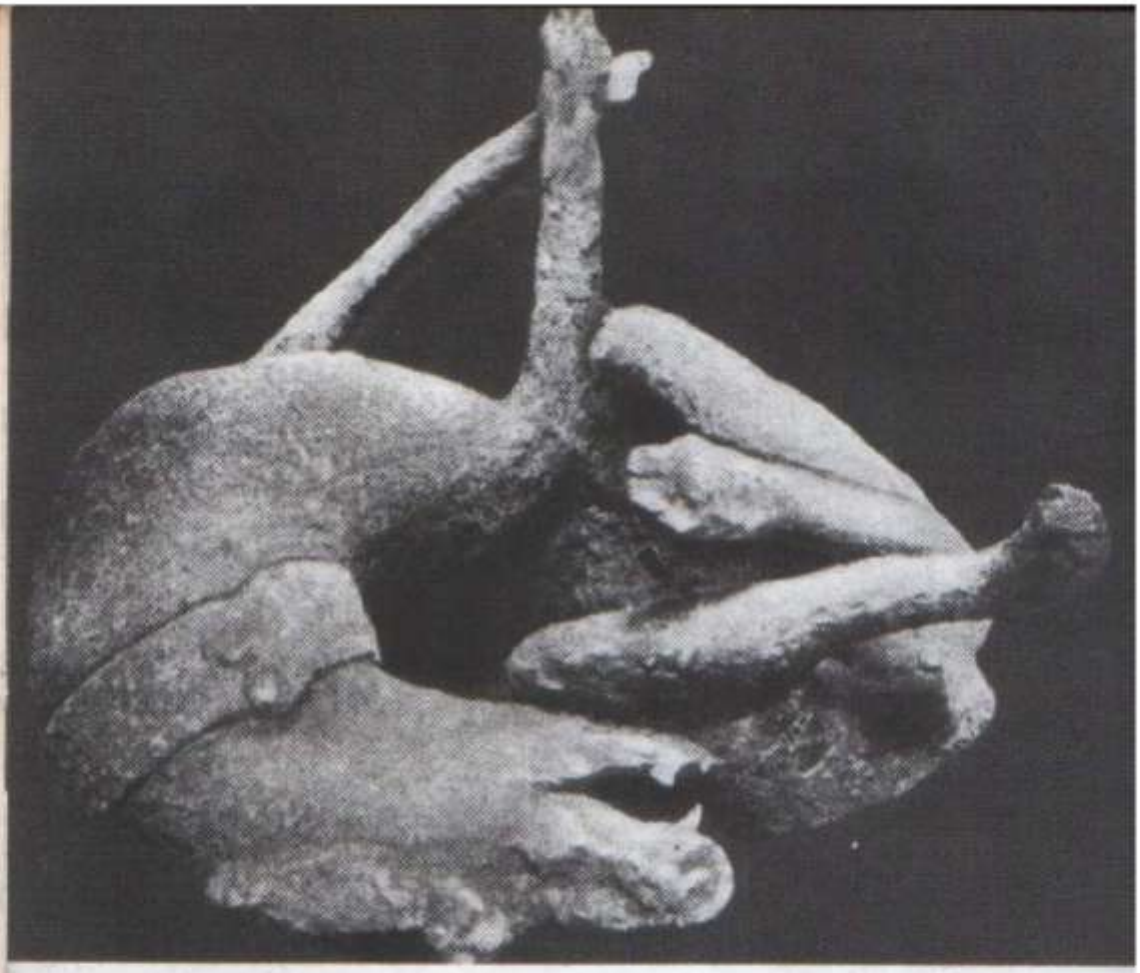
Реконструкција храма Фортуне Августе из Помпеје
(из књиг Сент Нона *Пут у Напуљ*)

Поглед на Везув кроз портик помпејанског форума

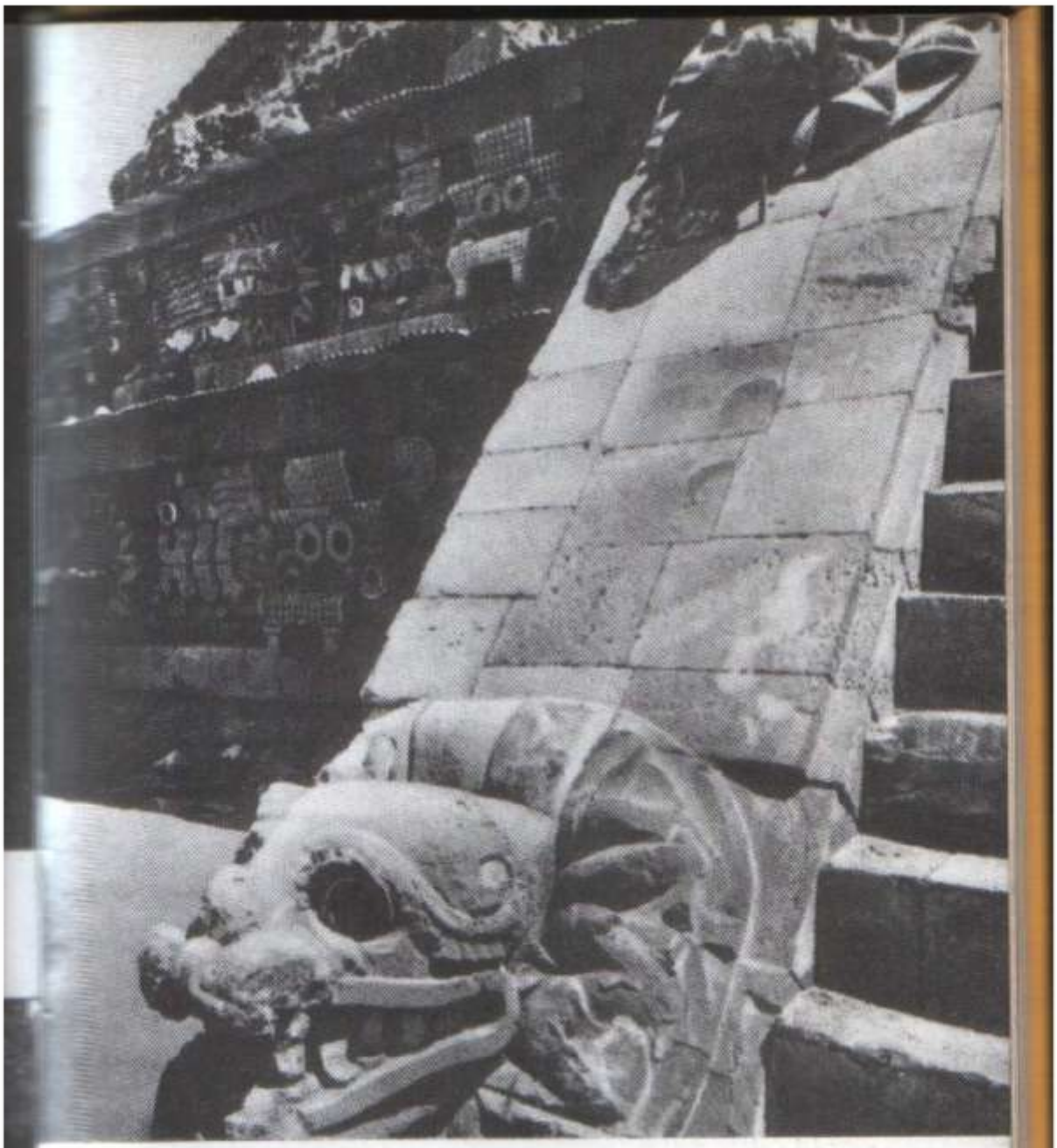
Поглед на Аполонов храм од стране помпејанског форума

Гипсани одлив пса

Гипсани одлив двеју жена које су погинуле у вулканском пепелу Везува

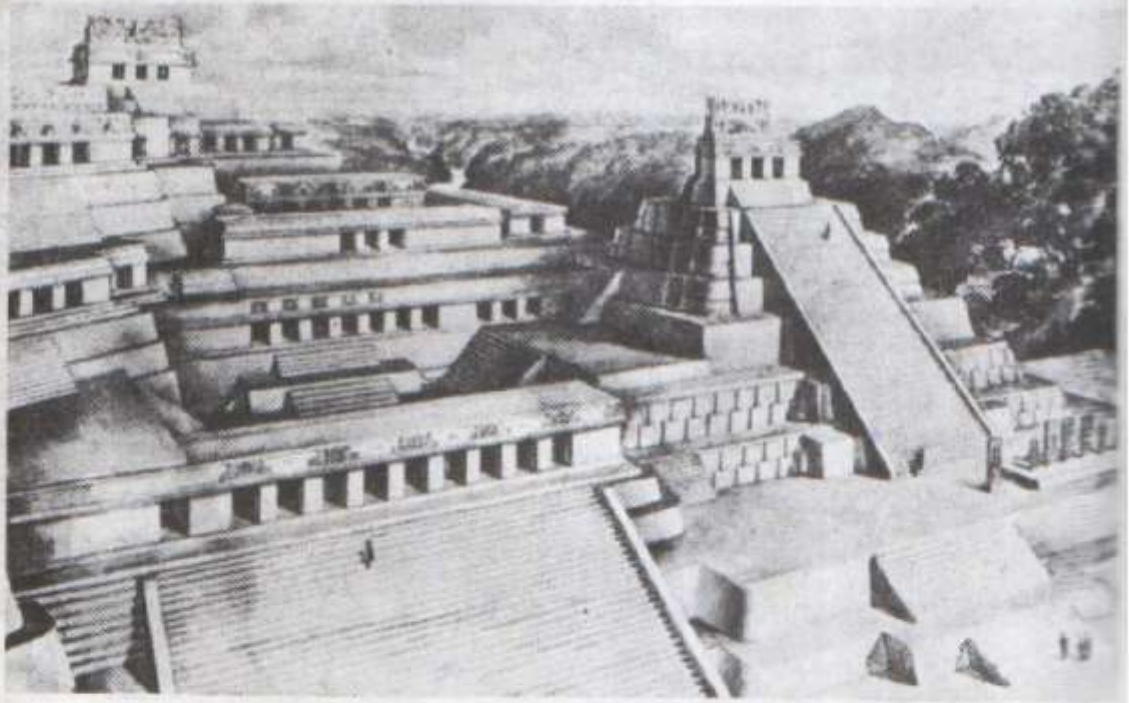

Храм Маја у Теотиукану

Копан, град старе империје Маја (реконструкција)

Реконструкција града Маја у Петену

Календарски камен Ацтека

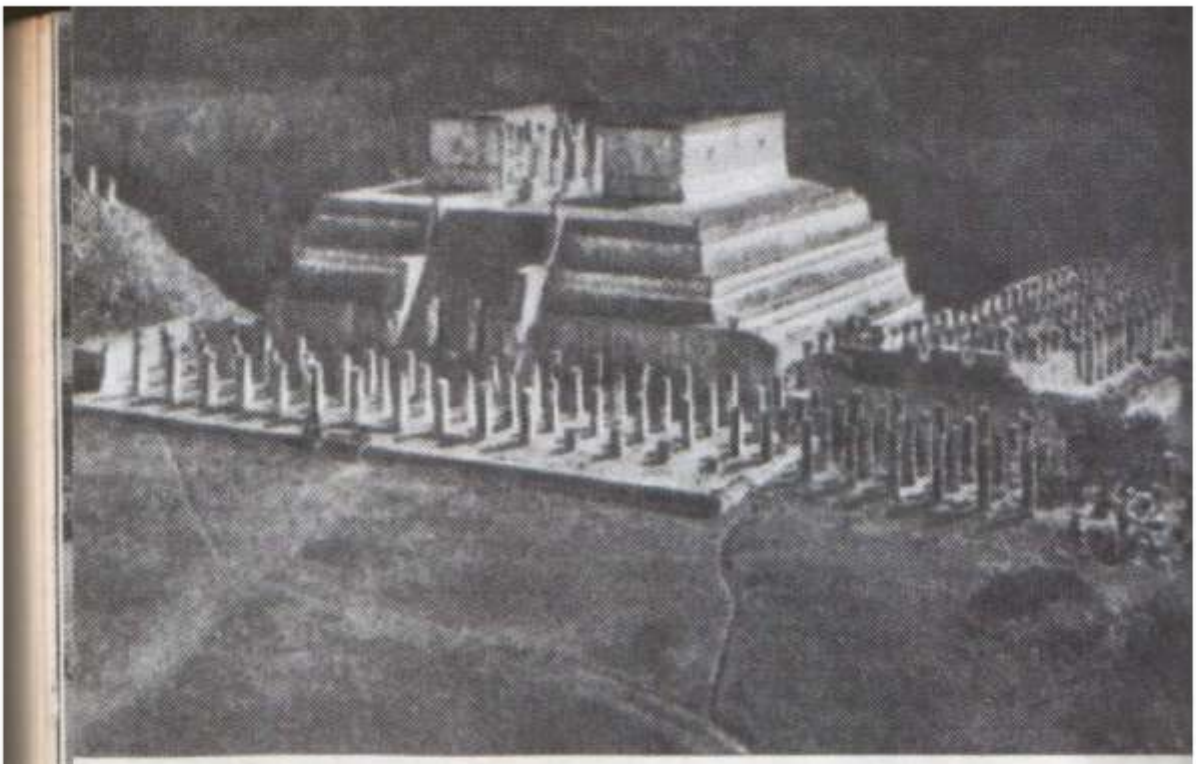
Ритуални бодежи ацтечких свештеника

Глава ацтечког ратника

Млади бог кукуруза

Храм ратника у Чичен-Итси

Томпсон вади благо Маја из светог језера у Чичен-Итси

ленама; то се испољавало у томе што ниеу открили легуру бронзе, а бакар су ковали на хладно. Пошто нису познавали ни железо, њихова оруђа и оружје били су веома примитивни: бодеже су израђивали од опсидијана, игле од трња неке агаве, а шиљке за копља од костију или камена.

У особености треба убројати и хијерархију вредности у Ацтека. Највећу вредност имао је код њих јаспис, потом бакар, па сребро, и тек на крају злато. Бакар је кован у мале звончиће, којима су се служили као обртним новцем. Сребро је у Мексику било много ређе него злато: употребљавано је искључиво као градиво за декорацију и наките.

Јаспис је био узрок сталних љутњи конквистадора. Кад год су 'од ацтечких месних власти захтевали да им предају драгоцености из њихове ризнице, доносили би им ггредмете од јасписа, што су Шпанци сматралижељом да се наругају наметнутом данку. Касније су Индијанцима, који ништа нису разумевали, објашњавали како злато Шпанцима служи као лек за неку болест од које сви пате - аргумент, узгред речено, нелишен истине, самим тим што је ненасита похлепа одиста била њихова болест.

Један од првих који се разабрао у тим вредностима био је Бернал Дијас. Пре повлачења из опседнутог Тенохтитлана шпански војници су се натоварили златом из Монтесумине ризнице до те мере да је то успоравало њихово 'кретање за време борби и бекства, тако да су на крају морали свој плен да баце. Једини је Дијас ставио за појас четири мала комада јасписа. Док су његови другови стигли Тласкаланцима одрпани и убоги, он је за јаспис могао да набави шта год му се прохтело, чак и веће количине злата.

Када су Шпанци стигли први пут у Тенохтитлан, највеће њихово чуђење изазвала су острвца с лејама поврћа што су пловила по језеру. На њима су пословали сељаци обучени у бело, који су товарили у чамце своје плодове, или су дугом мотком ова острвца покретали као да су сплавови.

Ацтеки су та острвца називали *цхинампас.* Настајала су тако што су на асуру од алги, трске и водних љиљана набацивали слој муља извађеног из језера. На таквом сплаву сејали су поврће и воће. Пошто је сваке године ваљало набацивати нови слој муља ради одржавања хранљивости подлоге, острвца су тонула све дубље, и најзад падала до дна, претварајући се у копно. Острвца су се спајала, док није настало велико острво града Тенохтитлана. Али сељаци су правили стално нова пловећа острвца, и тај процес у време доласка Шпанаца није био завршен.

Настанак ових острва је најубедљивија потврда ацтечких стваралачких способности. Они су у Мексико стигли почетком XIV века као малобројно и варварско племе. Домороци су их потиснули на два мала природна острвца обрасла трском. Пошто им је у таквим условима претило да остану гладни и пошто је потреба за обрадивим пољима постајала све већа, дошли су на идеју да праве ова пловећа острвца. Упоредо са мно жењем њиховог становништва, настајало је све више тих острваца, док се најзад није родило седиште велике ацтечке метрополе. У данашњим мексичким покрајинама Хочимилку и Чалу, где Ацтеци гаје поврће на начин својих предака, пловећа острвца постоје до дана данашњег и могу још увек да се виде.

Вредно достигнуће Ацтека било је њихово писмо. Кортес се с њим срео у необичним и врло речитим околностима. Било је то у Вера Крусу, значи убрзо после искрцавања на Јукатанском полуострву. У посланству Табасканаца приметио је Индијанца који је штапићем вредно цртао на платну разне минијатурне сличице. Оне су представљале, и то задивљујуће верно, Шпанце, одећу, топове, коње, па чак и профиле лица - све у одговарајућим бојама.

Очаран овим финим радом, Кортес је упитао за шта треба да служе те сличице. На то је старешина Табасканаца одговорио да је то њихово писмо, а да овај Индијанац пише извештај Монтесуми. Ацтечки писар је Шпанце пратио све до Тенохтитлана; делови његова извештаја до дана данашњег се чувају у мексичком Народном музеју. Један смешан инцидент даје нам представу о томе колико су Шпанци били верно представљени на цртежима ових извештаја.

Монтесума, да ли из осећања хумора, или пак у знак дипломатске учтивости, послао је у другом посланству достојанственика толико близаначки сличног Кортесу да су га конквистадори одмах запазили и прозвали га „мексиканским Кортесом".
На жалост, тајна дешифровања ацтечког писма изгубљена је још у XVII веку. Данас, и поред огромног напора, археолози могу да прочитају једино бројке, захваљујући чему путем компликованих прерачунавања утврђују датуме настанка многих грађевина. Тешкоћа дешифровања долази отуда што је то писмо мешавина најразличитијих елемената. Неки знаци пред: стављају слику самог предмета, што значи да су сликовни хијероглифи. Други, који означавају ваздух, воду, дан, ноћ итд., представљени су помоћу симболичних знакова (нпр. вода: таласаста плава линија). Апстрактни појмови приказивани су путем идеографских хијероглифа. Сем тога постојали су и фонетски знакови који су убедљиво сведочили да је ацтечко писмо поткрај испољавало јаке развојне тенденције у правцу виших фонетских облика.
Понос ацтечке културе без сумње је декоративна уметност. У претходним главама већ смо говорили о огртачима и штитовима покривеним орнаментима од хиљада вишебојних птичјих пера. Уопште, ако је реч о мозаичкој уметности, онда Ацтецима треба признати у томе недостижно првенство на целом свету. У музејима Мексика и Сједињених Америчких Држава налази се много експоната који дају потврду о стрпљивом артизму ацтечких занатлија, њиховом укусу и чак рафинованој префињености. Од безбројног мноштва предмета украшених мозаиком од тиркиза, метала, седефа, племенитог и полуплеменитог камења, посебну славу ужива штит чуван у музеју индијанске културе у Њујорку, покривен компликованим фигуралним орнаментом, састављеним од петааест хил.ада тиркиза.

Такође, статуете вајане од шкољки, дрвета, кости, камења - одају мајсторство ацтечких занатлија, за које никакав материјал није био превише крхак или отпоран. У музејима се налазе многобројне статуете од планинског кристала које представљају људе, животиње и богове, савршено израђене и полиране, чак и у најминијатурнијим размерима. Сем планинског криста ла, ацтечки уметници су обрађивали јаспис. ахат то паз, сафир аметист и све друго племенито и полуплеменито камење какво се налазило у Мексику. Неки предмети су толико ситни да се чини немогућим да их је било могуће израдити без лупе.
Највећу славу уживали су ипак ацтечки златари. Они су хладним путем обрађивали на хиљаде уметничких предмета најсложенијих и најпрефињенијих облика и украшавали златом и сребром камене кипове богова, речју, створили ошамућујуће богату зла тарску уметност, која је прешла у легенду. Већина тих предмета подлегла је, на жалост, уништењу у ацтечком устанку, или се нашла на дну Мексичког залива заједно с олупинама потопљених бродова. Имамо, ипак, потврду о тој уметности од стране двојице најкомпетентнијих зналаца, Дирера и Челинија.
Немачки сликар и графичар из ренесансног доба Албрехт Дирер гледао је године 1520. прве поклоне које је Кортес послао шпанском краљу. Под њиховим непосредним утиском написао је: „Никад у животу моје срце није се толико обрадовало. Међу предметима видео сам задивљујуће уметничке бисере и морао сам се дивити пуној укуса проницљивости ових људи далеких земаља."
Генијални талијански златар и вајар Бенвенуто Челини није имао речи да би изразио одушевљење за ацтечку уметност, посматрајући предмете које је Карло V послао папи. Једна статуа представљала је сребрну рибу са златним љускама. „Сви ти предмети", написао је, „необично су мајсторски израђени. У животу нисам срео ништа слично, што би у једнакој мери обрадовало моје срце. То су задивљујућа уметничка дела која буде поштовање пгрема суптилном генију људи тих страних земаља." У науци Ацтеци нису могли да се похвале превише великим достигнућима. Њихова математика није изишла ван граница основних рачунских радњи, при чему се њихов начин рачунања ослањао на дводецимални систем. Њихова је година имала осамнаест месеци, по двадесет дана сваки, што је у резултату износило само 360 дана. Према томе, да би усагласили календар са сунчаном годином, додавали су годишње по пет

неко рисних дана, слободних од рада. Уз то су сваке четири године додавали по један преступни дан ради потпуног изједначења календара са обиласком Земље око Сунца.
Медицином су се бавили искључиво свештеници, заснивајући је углавном на пракси из области магије. Неке болести су ипак лечили травама, масажама, облозима и парним купкама. Обављане су и неке хируршке интервенције, као што је склапање сломљених костију, царски рез и трепанација лобање.
Неизмерно је занимљиво било ацтечко законодавство. Тако се пијанетво сматрало тешким престутгом и кажњавало се смрћу. Ако би се отац породице опио, породица је имала право да га штапом убије на оном месту где би га нашла пијаног. Слободно су могли да се опијају само мушкарци који би прекорачили седамдесету годину живота, и сви остали мушкарци у време религијских празника.
За крађу, а нарочито за крађу кукуруза на њиви, претила је казна смрти каменовањем или, у неким случајевима, доживотно ропство. Једино је путницима било слободно да беру у пољу онолико кукуруза колико им је потребно ради задовољења тренутне глади. Казна смрти примењивана је такође у случају врачања и прељубе. Клеветницима су одсецане усне и уши.
Поред тих варварских строгих гравних норми постојали су и хумани закони. Тако је, на пример, дете рођено из везе слободног грађанина с ропкињом било слободно и отац је морао да га усвоји. Побегли роб, који би успео да се склони у краљевски двор, ауто матски би стицао слободу.
Највреднији поклон који је свет добио ако не од самих Ацтека, а оно у сваком случају њиховим посредством од индијанских народа Средње Америке - били су разни пољски плодови које често једемо не знајући откуда потичу. Од мноштва поврћа и другог биља треба поменути пре свега кукуруз, дуван, ванилу, какао, диње, ананас, зелени и црвени бибер и разне врсте пасуља.
Макар из обзира према тим тековинама ратарске културе, Ацтеци, заједно са осталим индијанским народима, заслужују да им свет буде занавек захвалан.

РАЗБИЈЕНА БАРКА У ЗЕЛЕНОМ МОРУ ЏУНГЛЕ

Године 1836. један мексички пуковник по имену Гарлиндо путовао је по забитим сеоцима Јукатана и Средње Америке, обављајући међу домороцима војну регрутацију. У извештају властима натукнуо је о чудном открићу: у најудаљенијим дубинама девичанских прашума нагло се нашао пред загонетним, веома старим рушевинама покривеним рељефима и обраслим разноликом бујвом вегетацијом.
Три године касније извештај је, не зна се на који начин, стигао у Њујорк и дошао до руку адвоката Џона Лојда Стивенса. Лаконска напомена о тајанственим грађевинама необично га је узбудила. Јер треба знати да је Стивенсова страст била археологија и античка историја; тим наукама он се предавао, занемарујући адвокатски позив. Успео је већ да пропутује Египат, Арабију, Палестину, Грчку и Турску. 0 својим пригодама и доживљајима написао је две књиге које су стекле приличну популарност. Али његова жеља да изврши неко велико откриће остала је незадовољена. Међутим - о чуда - из извештаја непознатог војног лица сазнао је да ова велика открића чекају на њега сасвим недалеко, у суседном Мексику.
Одлуку је донео у једном тренутку: отпутоваће тамо и својим очима погледати шта је то открио Гарлиндо. Припремајући се за пут, прелиставао је све историјске и путописне књиге које су му биле доступне, како би прикупио обавештења о земљи у коју је канио да пође. И ту је доживео неочекивано разочарање. Сем површних бележака није нашао ништа што би му на било који начин могло помоћи у његовим намерама. Знање о народима Мексика, Јукатана и Средње Америке напросто није постојало.
А међутим, како је лако могао добити потребне податке да је знао како у том истом граду, донекле иза зида, живи Вилијем Хиклинг Преског једини и тада највећи

познавалац Ацтека, Маја, Толтека и других индијанских племена америчког Континента.
У тражењу неке тачке за коју би се ухватио, Стивенс је из књига извукао напомену неког Фуентеса;
овај мексикански Шпанац тумарао је године 1700. по Хондурасу и поред Копана открио огроман комплекс старих, добро очуваних зграда и пирамида. Стивенс је стога изабрао Хондурас као циљ свога похода, ггри чему уопште није био свестан тешкоћа везаних с путовањем у дубину дивље, безљудне џунгле. Наговорио је на учешће свог прилатеља, изврсног цртача, Фредрика Кетервуда.
Године 1839. малобројни Стивенсов караван, састављен од мула, водича и индијанских носача, нашао се на пограничју Хондураса и Гватемале. Тамо их је, као некада Лејарда на обалама Тигра, изненадила револуција. Читава Средња Америка горела је у ватри политичких борби. Земљом су крстарили уздуж и попреко одреди међусобно зараћених трију претендената на власт: бившег председника Сан Салвадора Морасане, вођа Мулата и каснијег крвавог диктатора Гватемале Ферере и индијанског револуционара Карере.
По градићима и селима тумарали су до зуба наоружани Црнци, Индијанци и Мулати, које су предводили бивши дезертери из Наполбонове војске, или европски авантуристи свих врста. Земља је била опљачкана, држана под терором, без хране. Преплашени домороци посртали су од глади; нигде се није могао добити чак ни сухи комадић хлеба.
Стивенс је, додуше, имао пропусницу коју му је потписао један од вођа револуције, али у пракси му то није много користило. Разјарене банде пијаних војничина узнемиравале су их пушкарањем и изазовима. Једном је чак неки дрски командант, желећи да извуче откуп, целу експедицију затворио у шупу. Једино захваљујући интервенцији вишег официра, који се тамо случајно нашао, Стивенс је успео срећно да се извуче из непријатне ситуације.
Бранећи се од настрљивих војничина, ггријатељи су стигли до .улаза у џунглу, куда је водио једини пут до Копана. Утонувши у мрачне честаре дивље вегетације, Стивенс је постепено почео да схвата зашто удаљене рушевине још нису биле нашле свог откривача. Непробојни зид џунгле чувао је њихову тајну успешније од најдубљих слојева вековима наношене земље и песка.

Мала група смелих људи пробијала се кроз зелени пакао с неописивим напором. Натоварене животиње упадале су до трбуха у смрдљиве мочваре. Бодљикаве пузавице хватале су им се за одећу и упијале у тело, болно их рањавајући. Влажно безљуђе кључало је као у котлу; испарења распада и плесни тровала су организам, исцрпљивала га, убиствено дејствовала на нервни систем. У ноћи је прашума одзвањала од хиљада најчуднијих врискова и лелека. Суманути крик мајмуна, храпави гласови папагаја, пиштање и завијање животиња које као да су биле рањене и кидале се од бола - све је то путницима продирало до сржи у костима, спречавајући их да макар мало одспавају.
После неколико дана путовања, дана дугих као вечност, Стивенс, Кетервуд и Индијанци из њихове пратн»е најзад су успели да се пробију кроз џунглу и да, гаокривени крастама и блатом стигну у Копан. Али чим су очима што су пекле он несанице погледали на групицу бедних потлеушица званих Копаном - срце им се стегло од очајања. Показало се, нахме, да тамо није било ни трага од рушевина; стога су почели помишљати да је Фуентеоово помињање рушевина било обична лагарија. Упитани за рушевине, домороци су их гледали раширених очију и слегали раменима. Читава експедиција почињала је да личи на неспоразум.
Потиштени путници одлучише да се неколико дана задрже у селу како би повратили снагу после напорног пута, и тек потом да се посаветују шта да предузму. Стивенс је дошао до уверен>а да неће бити згорег да мало прочешљају најближу околину села. Џунгла је била тако непрозирна да се - ко зна - тамо нешто можда ипак крило. На такву помисао наводила га је чињеница да се домороци уопште нису удаљавали далеко од својих кућа, а да су се прашуме бојали као ватре.

После краћег одмора кренули су у густи честар девичанске прашуме. Индијанци из експедиције мачетама су пробијали стазу, док су их становници Копана гледали расположено и заинтересовано. И ево, већ после краћег времена експедиција је стала као укопана пред снажним зидом сграђеним од тесаних, чврсто приљубљених, блокова постављених без употребе малтера. Стрми низ степеница, водио је некуд увис, у непознато, у густину вегетације. Путницима је изгледало невероватно да су се одмах поред села криле рушевине о чијем постојању становници села нису ни слутили.

А можда су - помислили су, не верујући сопственој срећи - то само остаци какве шпанске тврђаве? Јер туда је Кортес године 1524. хитао у Хондурас, да би укротио тамошњег побуњеног гувернера Олиду, а следећих година Шпанци су ту водили жестоке борбе са домороцима, пре но што су успели да им наметну свој јарам. Сумње су се, ипак, убрзо расејале када су кроз сплетено растиње угледали неку камену плочу. После раскрчивања терена показала се стела огромних размера, четири метра виоока, готово метар широка и дебела. Плочу су одозго до доле покривали фигурални рељефи с чудним, гротескним цртежом. У жљебовима и удубљењима видели су се трагови јарких боја, које су сведочиле о томе да је стела некада била богато по лихромирана. На предњој страии оцртавала се рељефна слика мушкарца строгог, надахнутог лица, које је могло да побуди сујеверан страх.

Стил и распоред релзефа био је необичан, а ипак је будио дивљење мајсторством и прецизношћу израде. Најситније појединости, најфилигранскији орнаменти, били су оштро и јасно уцртани у тврди камен, као да су ножем урезани у лако обрадиву материју. Из тих гротескних украса избијао је дах давних векова. Ко су били ти људи што су с таквим стрпљ.ењем урезивали у камену своје настране ликове, а потом преминули без одјека, одлазећи у маглу далеке прошлости? „Та чудна карикатура човека", пише Стивенс у својим мемоарима, „била је као неки дух минулих народа, који су стајали на стражи давних родних насеља."

Удубљујући се у прашуму путници су откривали једну стелу за другом, док их на крају нису набројали четрнаест. Свака је била другачија у својој невиђеној оригиналности, али у једнакој мери богата цртежима, украсима и симболима. Кад се спустио мрак морали су да прекину тражења и да се врате у свој логор, ошамућени успехом експедиције.

Сутрадан у освит јавио се Стивенсу домаћи кројач Метис, дон Хосе Марија, и свечано изјавио како је цела земља дуж реке Рио Копан, где стоје рушевине, његово власништво. Стивенс је прснуо у смех - тако му се глупом чинила већ сама помисао да су рушевине у џунгли могле уопште некоме припадати, и то још некоме к'о о њиховом постојању дотле није имао никаквог појма. Стога се на омаловажавајући начин отресао дошљака.

Проблем ипак - како се показало - није био тако једноставан. Од тренутка када је одбила Метисов захтев, експедиција је наишла на солидарни бојкот целог села. Стивенс није могао да изнајми раднике за рад нити да набави залогај кукурузног хлеба. Нису помогли понуђени лекови, драгулије и готов новац - домороци су одговарали сложним одбијањем. Није се ту више радило о неопходној помоћи становника села; у земљи где је беснела револуција, сукоб с локалним становништвом није био много пожељан. Стивенс је, дакле, одлучио да се некако нагоди с Метисом.

Дон Хосе је, додуше, примио позив, али је био изразито уврећен ранијим Стивенсовим иступом. Навикнут на капиталистичке односе у својој земл.и. Стивенс је с чуђењем сазнао да Метису уопште није било стало до материјалне користи. Изражавајући своје упозорење, управљао се искључиво некористољубивим поносом због поседовања, и стога је, кад му је Стивенс предложио да откупи од њега рушевине, био изненађен. Није могао да схвати да би неко имао вољу да откупи то безвредно, некорисно камење. Постао је, дакле, сумњичав и опрезан. Преносећи тежину с ноге на ногу затражио је време да размисли; очито је играо на одлагање. Пред вече се јавио поново, још увек неодлучан, али је, после дугих преговарања, посао склопљен. Стивенс је за педесет долара добио у својину рушевине града Копана. Лак осмех који је прешао преко Метисова лица одавао је шта мисли о Американцу:

сматрао га је тешком будалом, коју је лако насамарити. Трговинску трансакцију Стивенс је прославио великим банкетом помирења, на који је позвао све становнике села. Вече су провели заједно у најбољој слози, уз песме, игре и мирисе прасића печених на ражњу. Домороци су с неописивим чуђењем гледали стеле, не могавши доволзно да се начуде што су оне постојале у џунгли тако близу њихова сеоца. Почашћени поткрај забаве цигарама, вратили су се својим кућама, спремни да указују све услуге дарежлзивим странцима.

Обезбедивши пријатељство домородаца, Стивенс је приступио даљим истраживањима. Пробио се кроз џунглу све до обале реке Рио Копан, где је начинио своје највеће откриће. Била је то гигантска пирамида, сурових облика, сграђена од огромних камених блокова. Стивенс и Кетервуд почели су се пењати уза степенице што су их водиле у велику висину, кроз мрачан густиш дрвећа и пузавица. Пратили су их, за вијајући и цичећи, мајмуни, који су се на уљезе драли попут расрђених пиљарица.

С врха се пред њиховим очима ширио неупоредив видик. Сред бујног растиња, као на узбурканом мору, дизале су се докле год око сеже рушевине пирамида, палата, храмова, и поред њих усамљени монолити. Нису се могли отети осећању да су испловили ван граница живота и нашли се у неким нереалним регионима привиђења. „Град је", пише Стивенс, „подсећао на разбијену барку сред океана, барку без јарбола и препуштену на милост и немилост стихија. Нико више није могао рећи откуда је та барка стигла, коме је припадала, колико дуго се налазила на путу и шта јој је донело пропаст."

Следећих дана два пријатеља из Њујорка испитала су најближу околину прашуме, откривајући стално нове кипове, плоче с рељефима, степенице и терасе. Већ сам број споменика био је кадар да у човеку изазове вртоглавицу. Силни монолити које су из земље извалили чворави корени, лежали су оборени еред трулог лишћа и стабала. Кипови заробљени убиственим стиском пузавица и лијана као да су се дизали изнад тла у борби за светлост и ваздух. Ту и тамо стајао је камени бог кога грабљива природа није такла, а испред његових стопа чудом се очувао олтар на коме су некад приношене жртве. Површине блокова биле су покривене густим орнаментима и загонетним хијероглифима, исцизелираним длетом древних мајстора. Рељефи богова били су извајани тако истакнуто да су се готово одвајали од своје камене подлоге.

Рушевине су Стивенса просто ошамутиле. Хиљаде питања навирале су му у главу. Није ни најмање сумњао да је открио центар државе неког моћног народа, обдареног стваралачким генијем. Овај киклопски народ вајара и грађевинара сигурно је ту пребивао вековима, јер је настанак оволиког броја зграда, вајарских радова и пирамида захтевао труд и бригу многих поколења. На који начин су људи оног доба успели овамо да довуку ово камење, често тешко и по неколико десетина тона? Стивенс је утврдио да се најближи каменоломи налазе на другој страни реке Рио Копан, не колико километара далеко од обале. Проблем је веома сложен и необјашњив; ови народи, који се нису служили вечном стоком и нису имали техничких уређаја били су кадри да ове терете не само превуку на велику раздаљину по чврстом терену, него и да их превезу преко реке.

Кетервуд се вредно прихватио копирања рељефа и орнамената, али је у раду споро напредовао. Стил и распоред били су до те мере компликовани и толико су одступали од уметничких схватања белог човека да је често беспомоћно одлагао оловку. Сем тога, пре приступа послу ваљало је мачетама посећи густо растиње да би се добила одговарајућа светлост и приступ до цртаног предмета. Упркос тим тешкоћама које су се множиле, Кетервуд је после извесног времена припремио педесет детаљно израђених цртежа, и ти су цртежи касније послужили као илустрације. за Стивеноову књигу.

У повратку двојица путника посетили су Гватемалу, Чапас и северни рт Јукатанског полуострва. Свуда су наилазили на мноштво рушевина: на пирамиде, палате, кипове, читаве простране градове. Били су то потпуно нови, тајанствени светови, који су представљали велику историјску и археолошку загонетку.

Стивенс је својим пријатељима послао писма у којима је одушевљено описивао своја открића.
Вести су

примане с неверицом. Када је, ипак, 1842. године објавио своју књигу *Догађаји с путовања у Средњу Америку, Гватемалу и Јукатан,* изазвао је велику сензацију и талас полемика. За кратко време књига је имала неколико издања и превода на стране језике.
Том приликом обраћена је пажња на другу књигу која се у Француској појавила четири године раније, и која је, чудним стицајем околности, промакла пажњи читалаца. Био је то рад Француза Ф. де Валдека Р*омантично и археолошко путован.е кроз провикцију Јукатана.* Из ње је произлазило да је први откривач тих рушевина био Француз, а не Американац, само што је Валдек имао ту несрећу да је своју књигу објавио управо у време када су Француску до те мере заокупљала нова открића у Египту да она није ни запажена.
Под утиском Стивенсове књиге истраживачиисторичари почели су на брзину да прелиставају старе шпанске изворе и дошли до уверења да су градитељи ових градова били Маји. Они су много векова пре Ацтека створили богату културу и организовали се у градоведржаве на пространствима Средње Америке и Јукатана.
У полемичком жару о Мајима настале су крајње фантастичне, па чак и глупе теорије. Једни су тврдили да су они допутовали из Азије, склањајући се од потопа. Други су их опет сматрали бродоломницима Атлантиде, оног легендарног континента који је тобоже потонуо у водама Атлантика.
Шпански конквистадори у својим извештајима стално су скретали пажњу на упадљиве аналогије религије Маја с хришћанством. Били су тамо симболи крста, исповест, месијанистичке идеје итд. То је дало подстрек теорији да Маји воде порекло из Палестине и да су имали нечет заједничког с првобитним присталицама Христовим. Мање су фантастично изгледали погледи оних полемичара који су сматрали да би от кривене зграде у облику пирамида могле сведочити о неким сродностима Маја са древним Египћанима, које нису ближе одређене. Ко су, у ствари, били Маји, сазнаћемо из следећих поглавља, писаних на основу најновијих, строго научних истраживања историчара и археолога.

У КРАЉЕВСТВУ ВЕЛИКЕ ЗМИЈЕ

Изнад јукатанске џунгле кружио је мали туристички авион. Зујање мотора умноженим одјеком разлегало се у заглушју дивље забити. Авион је с времена на време летео тако ниско да су његови точкови готово додиривали врхове снажног дрвећа, које је земљу прекривало непрозирним ћилимом. Ту и тамо белеле су се на зеленој подлози пирамиде и врхови палата, и тада се авион спуштао ниже и над тим теренима кружио. Била је то година 1930. У кабини су седела два мексичка археолога, Мадеиро и Масон. После дугих настојања, најзад им је испуњена жеља. Добили су од владе авион, и ево сада су вредно фотографисали и убележавали на карти још непозната острва древних седишта Маја.
А било је, одиста, шта да се фотографише и убележава. Култура Маја некад се ширила на простору од готово хиљаду квадратних километара. У самом Јукатану, сем већ познатих метропола - ЧиченИтса, Мајатган, и Ухмал - набројано је чак седамдесет других градских средишта. Огромне области, још неистражене, твориле су некада животне делове „Краљевства Велике Змије", како су Маји називали своју државу. Године 1947. археолошка експедиција која се упутила у мексичке државе Чијапас и Бонампак открила је једанаест храмова из првих векова наше ере. На зидовима зграда виделе су се слике које су представљале ратнике, свештенике, краљеве у жутим, црвеним, зеленим и плавим бојама.
Доминирајућа одлика грађевина Маја је то што су дизане на вештачким платформама од камена у облику пирамиде са зарубљеним врхом. Зидови храмова и палата били су по правилу веома дебели, покривени облогом од рељефних камених плоча. У унутрашњост зграда водили су необично уски и ниски улази. Таванице соба биле су у

облику издужених шиљатих лукова и срећу се само у архитектури Маја. Уопште, те би зграде стварале утисак здепастих тврђава да није фигуралнсих рељефа и хијероглифа који су њихове зидове покривали одоздо до горе. На њима видимо људске

и животињске главе, монструозно представљене змије и богове који подсећају на химере са средњовековних цркава. Стил рељефа, колико год је изразит и прецизан у цртежу, делује гротескно, као пренесен из. сновиђења.

Иако се цела цивилизација Маја заснивала на гајењу кукуруза и развијала се у окружењу бујне вегетације - у њеној декоративности упадљива је необично мала застуљљеност биљних форми. Чак и стубови, који се свуда на свету изводе из опонашања стабла некаквог дрвета, претежно палме, у Маја представљају трупове змијанаказа са исплаженим језиком. Славна су два таква стубазмије на фасади „Храма ратника" у ЧиченИтси. Главе змија са отвореним чељустима приљубљене уза земљу; труп, покривен перјем, вије се неко време по земљи, потом се диже усправно увис, да би држао на себи кров храма.

Међу рушевинама Маја срећу се зграде с тако малим улазима и собама да изгледа као да су биле подигнуте за Пигмеје. Најпознатији у том погледу је „Дом патуљака" у Ухмалу. Пишући о тим особеним грађевинама археолози су излагали најразличитије теорије. Једни су тврдили, на пример, да је у том крају живео данас непознати народ патуљака, но много је ипак ближа истини теза да су Маји градили те зграде за духове или нека митска надљудска бића, којима су желели да обезбеде кров над главом.

Рушевине највећег града Маја, ЧиченИтсе, надвисују све друге грађевине бујношћу архитектуре, богатством рељефа, лепотом бојених фресака, и пре свега величином, заузимајући близу три и по квадратна километра терена. Савременог туриста поздравља слика сасвим другачија од оне коју су затекли Стивенс и други путници XIX века. Рушевине сад стоје на слободном простору, очишћеном од вегетације. У град води брижљиво одржаван пут, којим саобраћа аутобус из јукатанског главног града Мериде.

Поред многих зграда и пирамида треба поменути ,>Храм јагуара", који се одликује богатством декоративних мотива и чудесном, шупљикавом атиком, извајаном у тврдом камену. Исто је тако славан „Храм ратника" са својом колонадом, унутар које степенице воде

на горње платформе пирамиде. Пирамида „Кастиљо" виша је од свих осталих. Састоји се од осам спратова с терасама и носи на врху храм посвећен белом богу Кукулкану, чији је амблем била „перната змија".

Мањевише на средини града стоји од облака уздигнута округла зграда. То је била астрономска опсерваторија Маја. Њени прозори су смештени тако да поглед усмеравају у правцу неких сазвежђа. Најзанимљивији је ипак стадио. Јер Маји су били велики љубитељи игре лоптом, сличне баскијској пелоти. Видимо тамо огромни зид украшен рељефтша са карнишом која представља изувијане змије. Из зида се издваја водоравно постављен камени обруч с пречником •око метар и по.

На том стадиону су становници ЧиченИтсе посматрали ватрене игре разних дружина, кладили се, изражавали одушевљење обожаваним јунацима, или добацивали увреде онима који би изневерили њихова очекивања. Из хроника произлази да су они који изгубе морали пред очима публике да се свуку до голе коже и да сву своју одећу предају победницима: то је било правило које говори о великом значају хумора у Маја.

У северном делу Јукатана налазе се на невеликој раздаљини две друге метрополе Маја: Ухмал и Махапан, које у погледу богатства споменика само мало заостају за градом ЧиченИтсом. Ухмал је чувен по многим несвакидашњим, богато орнаментираним зградама, као што су „Дом пророка", „Дом монахиња", „Гувернеров дом", „Дом корњача", „Дом старе жене", „Дом голубова" и друге. Називе тих зграда створили су археолози на основу неких преовлађујућих декоративних мотива.

Пренедимо се сада у мексичку државу Чијапас. При излазу из дубоког кланца сред планина и девичанске пашуме бели се стародавни свети град Маја, који се данас зове, по суседном индијанском сеоцу, Палепке. Ако се узму околности да је зидани део

града служио у религијске сврхе и да су у њему живели само свештеници и племство, док је просто становништво живело у чатрљама, од којих, наравно, није остало ни трага - треба претпоставити да је град имао око сто хиљада становника. Утисак величине
нагомиланих и

стрпљиво клесаних или рељефом покривених камених блокова, сасвим је

јединствен.
Довољно је рећи да се тамо сачувало 18 дивних палата и храмова и 22 друге зграде, међу којима висока кула за астрономска осматрања. Све те згрде биле су дигнуте на подзиђима пирамидалног облика.
Археолози су сматрали да су пирамиде Маја, за разлику од египатских пирамида, служиле не као гробнице краљева, него да су биле само вештачка подножја храмова и палата. Ова теза пољуљана је 1952. године. Четири године пре тога археолог Ц. Олден Мејсн приметио је у подлози „Храма натписа" у Паленкеу неку плочу са отворима. Када је плоча дигнута, указале су се уске степенице које воде у дубину пирамиде, чврсто испуњене кршем. После четворогодишњег напорног рада на рашчишћавању најзад се појавила мала соба с великим каменим саркофагом у коме су се налазиле кости петоро младих Индијанаца - двеју девојчица и трију дечака. Присуство велике количине накита од јасписа, цењеног у Мексику више од злата, указивало бина то да су младе особе, сигурно жртве ритуала, потицале из аристократских родова. Кроз троугласти улаз, прегрђен монолитом од неколико тона, откривачи су ушли у велику дворану, која је стварала чаробан утисак због својих кристалних сталактита што су висили одозго и сталагмита што су штрчали одоздо, као шиљата шума. У блеску карбидних лампи они су сипали засењујуће искре, подсећајући на призор из бајке.
На средини одаје стајао је тешки, камени саркофаг, у коме су нађени остаци неког краља или високог свештеног лица. Мртвац је био сав покривен накитом од зеленог јасписа. Лице му је прекривала маска начињена од мозаика јасгогсових плочица. Тканина одеће потпуно је била иструнула.
Саркофаг су украшавали фигурални орнаменти и хијероглифи, из којих је Мејсн дешифровао датум 27. јануар 603. године. Значи, тога дана одржан је погреб најугледнијег мужа града Паленкеа, вероватно најмоћнијег владаоца и свештеника у историји Маја.
Паленке је био град старе империје Маја. Јер, треба знати да археолози њихову историју деле на две велике ере: на Стару и Нову Империју. Првобитни

Маји живели су у јужном делу Јукатанског полуострва, данашњем Хондурасу, Гватемали и мексичким државама Чијапас и Табаско. Било је то .мањевише од 1000. године пре н.е. до VI века н.е. У прве векове наше ере спада врхунац процвата Старе Империје.
Око 610. године наше ере у држави Маја догодидило се нешто сасвим беспримерно у историју света. Једног јутра становништво је спаковало своју имовину и занавек напустило дивно изграђене градове, своје улице и тргове, храмове и палате, остављајући их на милост и немилост џунгле, а они су у северном делу Јукатана изградили потпуно нова градска средишта:
ЧиченИтса, Мајапан и Ухмал.
На који начин смо сазнали за тај нагли, изузетно чудан излазак целог народа? Захваљујемо на томе делимично надбискупу Јукатана Дијегу де Ланди, који је живео у XVI веку и, спријатељивши се с једним индијанским кнезом, исписао његове приче о боговима, ратовима и обичајима Маја.
Де Ланда је у свом делу нацртао хијероглифе који означавају дане и месеце, захваљујући чему су гротескни рељефи на зградама и стелама стекли за археологе смисао. Неки његови подаци били су фрапантни, и просто невероватни. Тако смо сазнали да су у декоративности Маја сви мотиви, било животињски или људски, непосредно везани за одређене датуме. Сем тога, свака зграда, па чак и сваки њен део, у ствари представљају календар од камена, јер изражавају неки датум или неки астрономски догађај.

Захваљујући радовима данашњих археолога неки хијероглифи Маја, ижљебљени на
зградама и стелама, данас се релативно тачно читају. Дешифровање је ипак донело разочарање, јер се показало да су сви натписи садржали искључиво датуме. Нигде, сред десетине хиљада натписа нису нађена ни најмања обавештења о животу и обичајима Маја. Треба, дакле, претпоставити да такве податке Маји никад нису уклесавали у камену.
На основу тих чињеница утврђено је да су Маји постали робови свога календара. Могло се претпоставити да су зграде дизали не само ради употребних циљева, него и зато што је то налагао календар. У

размацима од пет, десет или двадесет година градили су нову камену структуру и снабдевали је одговарајућим датумом настанка. Понекад су себи уггрошћавали задатак, облажући стару зграду новом облогом од камења и смештајући одозго нови датум.
И сада долазимо до сржи проблема. Пошто на зградама Старе Империје, то значи градова из јужних области, поступност датума бива прекинута око године 610, а мање више од те исте године почиње датирање зграда у ЧиченИтси, Пајапану, Ухмалу и другим градовима северног Јукатана - закључак из те упадљиве чињенице може да буде само један: Маји су напустили своја седишта групно и нагло. Ова емиграција има одлике добровољног пресељења стотина хиљада становника, праве сеобе народа.
Чим је овај историјски догађај несумњиво утврђен, почеле су са свих страна да се сипају разне теорије, које су се трудиле да га објасне. Најстарија теза, по којој су Маји морали да одлазе склањајући се од нападача, брзо је отпала. Држава Маја била је тада на врхунцу своје војне моћи, а у њиховом суседству нигде није било тако јаког племена које би могло извршити такву најезду, а пре свега на рушевинама нису нађени никакви трагови битке - што је ствар у археологији незамислива.
Вероватније је било тврђење да је Маје истерала велика елементарна катастрофа или епидемија; ипак, против те теорије говоре озбиљни аргументи. Пре свега, кад би опасност прошла, становништво би се сигурно вратило у своје старе, дивно изграђене градове, што се ипак није догодило. Сем тога, настањеност и ширење северних градова, њихова културна и политичка животност - све то уопште не указује на могућност да је тамо живео народ који тек што је десетковала стихијска катастрофа или нека епидемија.
Претпоставка да је узрок сеобе била, тобоже, промена климе, такође није издржала критиху. Таква промена би се силом ствари морала осетити и у ЧиченИтси, која се налазила у ваздушној линији на раздал.инм једва од 400 километара.
И тако, дуго није могао да се на задовољавајући начин објасни беспримерни потрес у судбини Маја. Тек

последњих година Силвејнес Грисволд Морис објавио је теорију која је уопште примљена као задовољавајућа. Ево како она изгледа у веома сажетом облику.
Иако су Маји по инстинкту били људи града, нису могли да опстану без рада ратара и хране коју он производи, а чији је основ био кукуруз. Читава егзистенција Маја, њихов развитак и живот били су зависни од производње кукуруза.
Друштвена структура Маја показује оштре друштвене супротности, оличене у градњи њихових градова. Аристократске палате и храмови, грађени од тесаног камена, творили су засебну четврт која је имала карактер тврђаве, намењене одбрани од незадовољних радних маса. Око тога каменог града гомилале су се у збијеној маси бедне потлеушице градске сиротиње, од којих - разуме се - није остало ни трага.
Судбина сељака била је изузетно тешка. Једну трећину приноса морали су да предају достојанственицима, једну трећину свештенству, а преосталу трећину смели су да задрже за сопствене потребе. У периоду између сетве и жетве гоњени су на радове у каменоломима и на грађевинске радове.
Заосталост, надменост и одвојеност племства од живота народних маса довеле су дотле да се друштво зауставило у свом развитку. То се посебно одразило на ратарству, где су методи обраде земље били неизмерно примитивни. Довољно је казати да Маји

нису стигли чак ни да открију ралицу. Гајење кукуруза обављало се тако што би сељак
спаљивао део џунгле и на тако добијеној њиви бушио помоћу зашиљеног штапа отворе, у које би убацивао зрна. Кад би се поље испостило, једноставно би се пре сељавао некуда даље, пошто није познавао ђубрење. Напуштена земља обрасла би дивљим растињем, и тек после истека дугог низа година била би поново погодна за обраду.
У потрази за плодним земљиштем сељаци су продирали све дубље у џунглу и на тај начин се удаљавали од градова, које су морали да хране. Између градова и земље хранитељке расли су широки појаси сагореле и испошћене степе. Исхрана градског становни

последњих година Силвејнес Грисволд Морис објавио је теорију која је уопште примљена као задовољавајућа. Ево како она изгледа у веома сажетом облтгку.
Иако су Маји по инстинкту били људи града, нису могли да опстану без рада ратара и хране коју он производи, а чији је основ био кукуруз. Читава егзистенција Маја, њихов развитак и живот били су зависни од производње кукуруза.
Друштвена структура Маја показује оштре друштвене супротности, оличене у градњи њихових градова. Аристократске палате и храмови, грађени од тесаног камена, творили су засебну четврт која је имала карактер тврђаве, намењене одбрани од незадовољних радних маса. Око тога каменог града гомилале су се у збијеној маси бедне потлеушице градске сиротиње, од којих - разуме се - није остало ни трага.
Судбина сељака била је изузетно тешка. Једну трећину приноса морали су да предају достојанственицима, једну трећину свештенству, а преосталу трећину смели су да задрже за сопствене потребе. У периоду између сетве и жетве гоњени су на радове у каменоломима и на грађевинске радове.
Заосталост, надменост и одвојеност племства од живота народних маса довеле су дотле да се друштво зауставило у свом развитку. То се посебно одразило на ратарству, где су методи обраде земље били неизмерно примитивни. Довољно је казати да Маји нису стигли чак ни да открију ралицу.
Гајење кукуруза обављало се тако што би сељак спаљивао део џунгле и на тако добијеној њиви бушио помоћу зашиљеног штапа отворе, у које би убацивао зрна. Кад би се поље испостило, једноставно би се пресељавао некуда даље, пошто није познавао ђубрење. Напуштена земља обрасла би дивљим растињем, и тек после истека дугог низа година била би поново погодна за обраду.
У потрази за плодним земљиштем сељаци су продирали све дубље у џунглу и на тај начин се удаљли су широки појаси сагореле и испошћене степе. Исхрана градског становни

У тренутку када су стигли Шпанци, култура Маја већ није постојала. Потомци

великих
градитеља, уметника и астронома распали су се у слаба, примитивна племена, говорили разним наречјима, разликовали се по одећи и обичајима, а о својој сјајној прошлости имали су само веома мутне помене. Додуше, исповедали су своју стару религију, али у доста изопаченом облику.
Сада су градови Нове Империје утонули у дубинама џунгле као у морској пучини. Нико их није памтио: за њихово постојање знала су само примитивна индијанска племена која су на њиховим рушевинама обављала своје тајне религијске обреде.

ВЕРИДБА БОГА КИШЕ

- Сењор, стигли смо. - Звучан Метиоов глас разлегао се умноженим одјеком у ноћној тишини. Космати мексикански коњићи стали су као укопани и одмах опустили тешке главе ка земљи да би се препустили дремежу.
Млади Американац, тргнут изненада из дубоког сна, заљуљао се и пао би из седла да га сапутници нису придржали. Отворивши очи, укочио се очаран магијом величанственог видика.

Пред њима је стајао тамномодри зид прашуме, а над крошњама дрвета, као ношена на
облацима, белела се на месечини грађевина Маја: неки храм или палата, уздигнута на врху пирамиде.
На тај начин је двадесетпетогодишњи Едвард Херберт Томпсон стигао 1885. године до ЧичеИтсе, најсилнијег града Маја, о коме су се по свету ширили просто невероватне легенде.
У рани освит, скочивши с лежаја и гутнувши мало кафе, Томпсон се без одлагања попео на прву пирамиду на коју је наишао. Заситио је поглед сликом простране панораме рушевина, а потом је напрегнуто почео нешто да посматра у даљини. Узвик задовољства отео му се из груди. Јер између крошњи, као сребрно око, блеснула је површина невеликог језера.
- Свето језеро, храм бога кише - шапну Мексиканцу.
Мрко, угојено доморочево, лице озари се у добром осмеху.
- 31, зепог, свето језеро... Људи свашта о њему причају ... Једни тврде да се у неким годишњим добима његова вода претвара у крв. Други су, опет, видели како се коло расплаканих девојака диже из воде. Тада прашума одјекује од песме невидљивих свештеника, свирања фрула и ударања добоша. Међутим, почео је нови дан.
„Стајао сам на крову храма", пише Томпсон у својим мемоарима, „управо када су први сунчани зраци зажарили далеки видокруг неба. Владала је дубока јутарња тишина; дневни гласови још се нису чули. Небо и земља као да су задржавали дах у ишчекивању нечег непознатог. А потом се појавио огромни сунчани диск, величанствено распламсан, и у једном трену цео широки свет испунио се песмом. Птице на дрвећу и инсекти на земљи почели су своју велику химну сунцу."
После извесног времена дошљаци су сишли са стрмих степеница и уском стазом упутили се према језеру. Његов изглед био је суморан и није никакво чудо што је међу домороцима побуђивао сујеверан страх. Била је то, у ствари, водна јама, из које је зја пио понор. Њене обале творила је стрма стеновита стена висине од око двадесет метара. Површину црне воде покривале су алге, лишће и пловећа стабла трулог дрвећа. Томпсон је спустио сонду и уверио се да језеро није дубље од двадесет пет метара.
Крај обале су се виделе рушевине олтара, од кога је рељефима прекривен насип водио до огромног храма који се дизао на пирамиди.
После тачног испитивања обала језера Томпсон је сео на камен и почео поново да размишља о смислу своје експедиције. Извадио је из џепа књигу са извештајем бискупа Дијега де Ланда и зауставио се, не зна се који пут, на. реченици: „Ако је та земља кадгод поседовала злато, онда се већи његов део мора налазити на дну језера у ЧиченИтси."

- Свето језеро, храм бога кише - шапну Мексиканцу.
Мрко, угојено доморочево, лице озари се у добром осмеху.
- 81, зепог, свето језеро... Људи свашта о њему причају... Једни тврде да се у неким годишњим добима његова вода претвара у крв. Други су, опет, видели како се коло расплаканих девојака диже из воде. Тада прашума одјекује од песме невидљивих свештеника, свирања фрула и ударања добоша. Међутим, почео је нови дан.
„Стајао сам на крову храма", пише Томпсон у својим мемоарима, „управо када су први сунчани зраци зажарили далеки видокруг неба. Владала је дубока јутарња тишина; дневни гласови још се нису чули. Небо и земља као да су задржавали дах у ишчекивању нечег непознатог. А потом се појавио огромни сунчани диск, величанствено распламсан, и у једном трену цео широки свет испунио се песмом. Птице на дрвећу и инсекти на земљи почели су своју велику химну сунцу."
После извесног времена дошљаци су сишли са стрмих степеница и уском стазом упутили се према језеру. Његов изглед био је суморан и није никакво чудо што је међу домороцима побуђивао сујеверан страх. Била је то, у ствари, водна јама, из које је зја пио понор. Њене обале творила је стрма стеновита стена висине од око двадесет

метара. Површину црне воде покривале су алге, лишће и пловећа стабла трулог дрвећа. Томпсон је спустио сонду и уверио се да језеро није дубље од двадесет пет метара.
Крај обале су се виделе рушевине олтара, од кога је рељефима прекривен насип водио до огромног храма који се дизао на пирамиди.
После тачног испитлвања обала језера Томпсон је сео на камен и почео поново да размишља о смислу своје експедиције. Извадио је из џепа књигу са извештајем бискупа Дијега де Ланда и зауставио се, не зна се који пут, на. реченици: „Ако је та земља кадгод поседовала злато, онда се већи његов део мора налазити на дну језера у ЧиченИтси."
За разлику од ацтечке релитаје, религија Маја, била је блага и готово бескрвна. Својим многобројним боговима Маји су приносили жртве у цвећу и воћу. Постојао је ипак један изузетак: кад би настала суша, Д да би умилостивили разгневљеног бога кише ЧакМо ла, који је по њиховом веровању живео на дну језера, свештеници би му слали најлепшу девојку као вереницу. Становништво би је снабдевало богатом свад беном опремом, бацајући у воду драгоцености и разне предмете домаће употребе.
Де Ландина белешка примана је већином с неверицом. Прича се примала као типично романтична народна легенда, лишена фактичких основа.
Али млади Томпсон је одмах у њу поверовао. Де Ландина реченица снажно је деловала на Томпсонову *Л* богату машту и занела је до те мере да је одлучио да *V* загонетку језера разреши на самом месту. Иако су се познаници помало подругивали његовој фантазији, кренуо је на пут на Јукатан да разради план вађења старога блага Маја са дна језера.
Док је Метис палио ватру и спремао се да зготови ручак, Томпсон је сео на камен олтара и зарившн поглед у језерску пучину покушавао да у машти замисли цео ток свечаности у част бога кише.
Низ степенице пирамиде силази процесија с краљем, свештеници и достојанственици ступају на челу, у свечаним одорама и шареним перјаницама. На средини поворке носе чврсто затворену носиљку у којој седи млада обљубљеница бога.
Поворка се вуче дуж насипа уз ритуално певање свештеника и звуке оркестра састављеног од фрула и добоша. Задржава се пред олтаром и чека да се на видокругу појави црвени сунчев диск и да његови први зраци заиграју пламичцима на водној површини.
Тада свештеници изводе из носиљке бледу, преплашену девојку, пребацују јој око рамена венчани плашт и на главу јој стављају венац од цвећа. На појаву изабранице, становништво окупљено дуж обале громогласно је поздравља клицањем, фруле још страсније изводе своје трилере, а ритам добоша постаје налик на падање града.

После свештеничког певања и молитава настаје тишина. Четири свештеника

дижу
девојку увис и у великом замаху бацају је у језеро. Ваздух просеца крик преплашене жртве и глух потмули пљусак воде. Бог кише примио је у своје краљевство нову обљубљеницу. Као да прати жртву, у воду се сипа пљусак огрлица, наруквица, нараменица, кутија, чешљева, сигурница, ваза и здела украшених лепим орнаментима, Какви су били изгледи да се извуче тајанственоблаго из ове смрдљиве, мастиљаве воде? Томпсон је закључио да то може учинити само уз примену специјалног уређаја за багерисање и уз помоћ гњурачког одела. То је захтевало велика новчана улагања. Вративши се у Сједињене Државе Томпсон је повео широку акцију, држећи предавања на универзитетима и научним конгресима, док није прикупио потребан новац. Потом се упутио у Бостон, где је под вођством искусног гњурца учио тешку науку гњурања. Стекао је у том послу релативну сналажљивост, мада је физички био, у ствари, мршав човек.
Али посебну наду улагао је у уређај за багерисање, који је дао да му израде у творници. Састојао се од јарбола дугог десет метара, ведра са зубатим рубом, челичних ужади, блокова, точкова.

У Јукатану је изнајмио неколико радника, а пре свега ловце бисера и искусног гњурца
грчке народности, који је раније радио на Бахамском острву. С том пратњом стигао је по други пут у ЧиченИтсу.
Пречник језера износио је око седамдесет метара, стога о претраживању целога дна није могло бити говора. Томпсон је решио тешкоће на врло смишљен начин. Везао је на дуго уже тешко дрвено стабло, отесано отприлике у величини човека, и бацао га у воду све дотле док није утврдио место на које су по свој вероватноћи падале живе жртве. На томе месту почео је напоран посао багерисања.
Зубато ведро вадило је на површину муљ црн као смола, гњило грање, труло дрво, једном чак међусобно спојене кости јагуара и срне, нему потврду шумске трагедије. Сунце је немилосрдно пекло; на обали су расле гомиле муља, ширећи кесносан смрад.

Рад је тако ишао дан за даном, без најмањег резултата. Једном се ипак јавио први ситан наговештај успеха. У муљу су били беложути грумени неке смоласте масе. Загрејани на сунцу ширили су они веома необичан, опојни мирис. Томпсон није нимало сумњао да је нашао тамјан који су свештеници угготребљавали у време приношења жртава.
Убрзо су као из рога изобиља почели да сипају најразличитији налази. Свако ведро доносило је нешто: накит. вазе, ножеве или пехаре од опсидијана или јасписа. Последња потврда де Ландиног обавештења био је костур младе девојке, извађен са дна језера.
Томпсон је тријумфовао. Сетио се пута пуног препрека који је морао да превали до свог успеха: свих разочарања и понижења од стране људи који су га сматрали шарлатаном или непоправљивим сањалом. А сада је, ево, извршио једно од најважнијих археолошких открића у Америци.
Одлучио је да даља тражења обави у гњурачком оделу. Своје подводне доживљаје и мисли описује тако сликовито и с таквом драматичном напетошћу, да је боље дати му да сам говори.
„Кад сам ступио на прву пречку лестава", пише у својим успоменама, „дечаци из бригаде што је оп•служивала пумпу напуштали су редом своја места и свечана лица стискали ми руку. Није тешко било одгонетнути њихове мисли: опраштали су се са мном занавек, не верујући да ћу се жив вратити. Пуштајући лествe уронио сам попут вреће испуњене оловом, оставивши за собом ланац сребрнастих мехурова.
Светлост је најпре постајала жута, потом зелена, на крају пурпурноцрна, а потом сам се нашао у потпуном мраку. Моје уши просекао је оштар бол због растућег притиска. За време роњења доживео само још један осећај: нагло сам губио на тежини, и кад сам најзад стао на камени стуб који је отпао од рушевине олтара на обали - чинило ми се пре да сам мехур него човек обучен у тешки скафандар.
Осећао сам задовољство при помисли да сам једини човек на свету који ово место посећује жив и који ће га жив напустити. Поред мене појавио се грчки гњурац: стиснули смо један другом руке.

Ведро за багерисање створило је у муљу ходник са окомитим зидовима високим шест метара. У тим зидовима видели су се као грожђице у тесту камени разних облика. Замислите нас двојицу који се пипајући крећемо у мраку, са свих страна окружени тим зидом блата, како из отвора и пукотина вапненог дна тражимо предмете које ведро није успело да извади. Замислите још да је сваки час неки камен, померен у свом лежишту, падао на наше главе. Није то ипак било тако опасно као што би изгледало. Док смо се држали на одговарајућој дистанци од зида, није нам претила опасност. Наши радници верују да у мрачним дубинама „Светог језера" живе велике змије и чудовишта. Грчки гњурац и ја били смо у један мах толико занесени радом на скупљању налаза, да смо заборавили на обичну опрезност. Одједном сам над собом осетио нешто што је изненадним, склиским покретом пало на мене и неодољивом снагом ме тискало у блато. За тренутак ме је до сржи у костима прожео хладан дрхтај ужаса. Потом сам осетио како је Грк почео да одгурује тај предмет и како ме је

ослободио његова терета. Било је то огромно, гњило дрвено стабло, које се откинуло од блатног зида и пало на мене баш онда када сам био сагнут."
Резултати тражења били су просто сензационални и у пуном распону потврдили су причу о девојкама бацаним у језеро. На површину су извађене хиљаде нај различитијих предмета као што су бисери, наруквице, пехари, статуете богова од јасписа, златни штитови с фигуралним рељефима, ножеви и ванредно брушена отледала од опсидијана, и пре свега лобање младих девојака.
Налази су претежно били поразбијани у комадиће. Долазило је то отуда што су Маји веровали да мртви предмети имају душу, те су их пре бацања у воду лишавали живота, ломећи их на олтару, како би њихове душе у краљевству бога кише боље могле да послуже својој госпођи.
Међу лобањама младих жена Томпсон је начинио интригирајуће загонетно откриће: лобању која је некада очито припадала старцу.

Ко је могао бити овај старац?

Можда свештеник принесен на жртву богу кише? Сигурно не. Ни традиција, ни хроника ништа не говоре о таквим жртвама.
У том случају можда су га гурнули у воду страни нападачи за време братоубилачких борби између Мајапана, ЧиченИтсе и Ухмала? Ова теза такође не издржава критику. Зар је могуће поверовати да су за време рушења и пљачкања града војници бацили у
воду само једну особу, и то некаквог старца?
Највише нам одговара трећа теорија, то, наиме, да се за баченом девојком бацио у воду њен очајни отац. Јер стара индиј'анска песма гласи:

Кукурузни клипови догоревају од жеђи, ЧакМол те позива, девојко. Али обилније од млазова кише Потећи ће моје сузе, моје сузе од срца.

ПОМПЕЈА НОВОГ СВЕТА

Краљеви ацтечког грададржаве Техкока били су усрдне мецене уметаости и њихов двор био је живо средиште културног живота. Један од краљева те династије прославио се као велики национални песник, кога су поштовали сви Ацтеци.
Непосредни потомак овога краљевског рода био]'е кнез Ихтлилхочитл, необичан човек, који је тако добро научио шпански да га је гувернер Мексика запослио као преводиоца и секретара.
Ихтлилхочитл је написао опширну историју овоје земље на шпанском језику. Испричао је у њој о народима који су, пре доласка Ацтека у Мексико, дизали огромне градове, пуне пирамида високих до неба.
Али Шпанци му нису веровали и све су примили као бајке. Јер у читавој мексичкој земљи нису се видели трагови рушевина ових тобоже богатих градова. Истина, Француз Дезире Шарнеј је, тумарајући по земљи године 1885. у потрази за благом,
наишао на трагове пирамида у околини градића Тула де Аљенде

у држави Хидалго, али Шпанци чак ни тада нису помислили да су оне могле представљати остатке толтечке престонице Туле, о којој је толико поуздано писао ацтечки кнез.
Преокрет у ситуацији наступио је тек године 1940. кад су мексички археолози приступили систематским радовима на ископавањима на месту некадашњег толтечког главног града. Показало се да се на 80 километара од Мексика под слојем земље и растиња крила скупина рушевина. Тамо су нађене две велике пирамиде посвећене богу сунца и месеца, мноштво статуа, рељефа, стубова и пространа мрежа водоводних цеви од теракоте. НаДзанимљивији споменик ипак је био спортски стадион с каменим клупама, који је сведочио о томе да је игра лоптом била, без изузетка, страст свих индијанских племена Средње Америке.

На ацтечког историчара сада се гледало другим очима; чак и најситнија његова информација добила је у очима света веродостојност. Од њега између осталог сазнајемо да су Толтеци своју престоницу подигли 648. године, а из непознатих разлога је напустили године 1051. Познавали су писмо и математику, створили календар на основу месечева кретања и били изврсни грађевинари. Њихова религија и законодавство одликовали су се благошћу, а краљеви су им били чувени по мудрости. Толтеци •су одгајили, наводно путем укрштања, памук који је растао у неколико природних боја.

Другу по реду толтечку престоницу археолози су открили у данашњој држави Сан Хуан. Називала се Теотиуакан и, како показују рушевине, заузимала је простор од готово дванаест квадратних километара. Поред двадесетак дивних палата, покривених рељефима и фрескама, налазило се тамо неколико огромних пирамида. На пирамидама Сунца и Месеца видели су се - како тврди Ихтилхочитл - амблеми од полираног златног лима, који су дању и ноћу бацали блесак, што је служило као путоказ путницима.

Као и у свим другим индијанским градовима, доминирајући декоративни мотив у Теотиуакану била је перната змија, симбол белог брадатог бога. Али јављају се тамо и друге теме. Тако видимо фреске које сли

кају живот бога кише и рај: мртви се у весељу и радости играју лоптом на пољани.

У долини Тлаколули, 30 километара североисточно од мексичког града Оахаке, ископане су испод грубог земљаног слоја рушевине Митле, престонице Сапотека. Познавали су већ Ацтеци и назвали је „Местом туге". Сем обично у тој врсти градова сретаних пирамида и палата, посебну пажњу заслужује тамо чувена „Дворана стубова" са огромним фалусним стубовима.

Године 1831. мексички археолог Алфонсо Касо извршио је сензационално откриће. Копајући на Монте Албану (Бела гора) у држави Оахака, наишао је на огроман, тајном обавијен град, који многи археолози сматрају прапрестоницом Сапотека, старијом од Митле. То је пространа скупина рушевина: огромних храмова и палата, камених плоча с хијероглифима и рељефима који ггриказују богове, са киповима и керамиком ретке лепоте.

Монте Албан је ипак чувен углавном по драгоценом благу које је тамо пронађено. У многим прастарим лообовима почивали су костури богато окићени накитима од прецизно брушеног планинског кристала, од злата, јасписа, бисера, ћилибара, корала, опсидијана, седе^а и јагуарових зуба. Поред огрлица, игала, минђуша, брошева, дијадема, наоуквица и прстења, нађене су тамо још златне табакере, лепезе с перјем у втопе боја, и златне маске с тачно моделираним лицима. Постоје подаци да су Сапотеке из тога града потиснули Толтеци у XII веку.

Захваљу1ући истраживањима археолога, данас знамо да су још неколико стотина година пре наше ере у Средњој Америци живели многи високо развијени народи, да је њихова историја била богата трагичним догађајима и катаклизмама, често апокалиптичких размера.

Године 1942. археолог А. Ијат Вериљ откопао је у Панами рушевине такозване културе Кокле. На пространству од 1400 квадратних километара лежали су густо смештени гробови, кипови, храмови, и пре свега, ипак, невероватне масе керамичких црепова, оруђа и предмета домаће употребе, местимично нагомиланих у слоју до шест метара
дубине. . •

Најчуднији археолошки споменик тамо је „Храм хиљаде богова", који заузима терен од сто акара између двеју река. Стотине кипова и огромних базалтних стубова покривених одоздо до горе вишебојним рељефима и хијероглифима, распоређени су у геометријски тачан правоугаоник. Стубови имају најразличитије профиле: квадратне, округле, осмоугаоне и елиптичне.

Сви кипови гледали су ка сунчевом изласку. Они представљају не само људе, него и птице, гмизавце и све четвороножне животиње које живе у Панами. Људски ликови, сем огрлица и нарочитих украса главе, немају на себи никакве одеће.

Сцене исклесане длетом непознатих вајара зачуђују својом кошмарношћу. На једном кипу видимо, на ппимер, „сијамске близанце" међусобно срасле леђима. Негде другде јагуао држи шапу на обореном мушкариу или прождире дојенче. Врло често срећу се статуе стаеитих људи који рукама гладе дуге кудраве браде.
Налближи каменоломи из којих су становници града довозили гпаћевински материјал налазе се десетак километара далеко од друге обале реке. Преношење тих монолита на место храма било би чак и данас тежак задатак, а шта тек да се каже о тим прадавним временима кад вероватно нису постојала никаква механичка транспортна средства и кад је цело дело извршено човековом физичком снагом. Само усклађеним радом великих маса могао се извршити тај киклопски задатак. „Храм хиљаде богова" дизала су непребројна поколења организованог друштва, на знатној висини свог историјског развитка.
У подножју стубова стајали су добро исклесани и углачани блокови од прозрачног сафира или од јасписа жуте или црвене боје. На њиховој површини лежали су делићи костију, људских зуба, помешани са полускамењеним, полуугљенисаним дрветом, из чега се може закључити да су то били олтари на којима. су боговима приношени на жртву људи.

Земља охо храма је јалова, непогодна за обраду. Настаје, према томе, питање, како се тамо могло одржати бројно друштво. Није било тешко наћи одговор:
земља је некад била плодна, и тек лу је пепео вулкана Гакамајоа, који се диже недалеко одатле, у поднозкју Кордиљера, претворио у пустињу.
Кратер вулкана до данас је искидан, го и чаћав;
у његовој дубини разлеже се потмула тутњава, напоље избијају облаци паре и врела вода, а околни терени покривени су покровом од вулканске прашине. Лети се цео крај претвара у сунцем 'сажежену пустињу, у сезони киша у непрегледно блато.
Низ околности говори нам да панамске пушевине потичу из прадавних времена. На грађевинама се наталожио слој земље дебљине од једног до три метра. Мексички археолози су, путем сложених израчунавања, којима се овде не можемо бавити, израчунали да је за слој дебео један метар морало да протекне најмање 1200 година. Из тог би произлазило да је панамски град коначно напуштен мањевише у VII веку, а да су неки њетови делови, прекривени земљаном навлаком од три метра, опустели још 1700 године пре н.е.
Овај град, пре но што му је дошао крај, несумњиво је био неизмерно стар. Чак и при запошљавању хиљаде, или чак десетине хиљада радника, транспортовање и нагомилавање толиког броја монолитних блокова није моло бити дело неколико поколења.
Нешто што највише запањује у овим рушевинама јесте огромна количина керамичких црепова. Они су растурени посвца, али највећа њихова скупина налази се у правоугаонику храма, у подножју кипова. стубова.

Како објаснити ово невероватно мноштво цреггова у храму? Археолози 'су загонетку објаонили сасвим случајно. На стубовима и киповима било је много трагова од разбијања глазираног посуђа. Најочевидније су религијски обреди захтевали да се боговима приносе на жртву грнчаоске израђевине.

0 старини тога религичског обичаја сведочи околност што на неким местима слој црепова досеже до шест метара. То је археолозима омогућило да просле де развитак ове непознате културе. У најнижим слојевима нађена је керамика с врло примитивним линтским орнаментом, а у највишим слојевима лонци који буде дивљење лепом глазуром и мајсторски израђеним украсним мотивом. После много векова керамичка уметност достигла је тамо право савршенство.

Међу археолозима је једног дана завладало неописиво узбуђење. Не верујући сопственим очима, запазили су на једном од многих рељефа јасну, несумњиву слику слона.

Слонови су, додуше, живели у Средњој Америци, али су изумрли мањевише пре 10 хиљада година. Недалеко од Теотиуакана је градић Тепехпан. Године 1947. тамо су

нађене кости индијанског ловца заједно са слоном. Истраживања су показала да ископина потиче из петнаестог миленијума пре наше ере.
Каквим чудом је, дакле, панамско становништво знало за слона? Као одговор постоји само једна алтернатива: или је град постојао још 10 хиљада година пре наше ере, или је становништво било у непосредним контактима са далеким земљама Истока помор ским путем.
0 том становништву мало можемо да кажемо. Познато нам је једино то да је било мирно настројено, као што сведочи необично оскудна количина нађеног оружја, да његова култура показује упадљиву сличност с културом Маја, да је обожавало сунце и да је, као сви други народи Средње и Јужне Америке, веровало у „пернату змију". Из рељефа произлази да су мушкарци били високи, мишићави, да су имали округле лобање и да по грађи нису подсећали на америчке Индијанце.

Каква је катастрофа захватила и уништила ту бујну, животну култуоу да је тако нагло нестала, остављајући за собом огромне рушевине камења? Имамо за то потпуно поуздан одговор. 'Дају нам га рушевине на дирљиво речит начин.

Огромни стубови поразбијани су и изломљени као шибице, монолити су размрскани као руком дивова, и далеко разбацани од својих пиједестала кипови изврнути ногама навише, земља пуна јаких набора, сло јеви вулканског пепела - зар то не сведочи о великом земљотресу?'
Није тешко замислити шта се десило. Вулкан Гакамајо, који се налази на раздаљини од десет километара, једног дана се пробудио из вечног сна и почео да бљује гејзире ватре. Земља се заљуљала као пијана. Преплашени становници, спасени после првог потреса, потрчали су као луди у храм, да хекатомбама људских жртава намоле разгневљене богове.
Али њихове молбе остале су неуслишене. Земља се и даље таласала и тресла као површина узбурканог мора, вулкан је тутњао и грмео, засипајући све усијаним пепелом. Становништво које нису смрвили огромни камени блокови или које није било отровако испарењима - побегло је у дубину прашуме, мешајући се са дивљим индијанским племенима.
Над огромним делом Панаме, где је хиљадама година пулсирао богат живот способног народа, ширила се смртна тишина.

БЛАГО ПОЗЛАЋЕНОГ ЧОВЕКА

У марту 1536. године група шпанских путника доживела је поред Калифорнијског залива нешто необично. Узбуђено дречећи и гестикулирајући препречио им је пут бели човек окружен неколицином Индијанаца. Својом боадом и дугом косом подсећао је на старозаветног патријарха.

Хаотично је испричао како се његов брод разбио на обали Флориде и да је од целе посаде он једини преживео. Отада се пробијао преко целог америчког континента у западном правцу, користећи се гостољубивошћу индијанских племена, док се најзад није нашао у Калифорнији, на обали Пацифика.

Највећи утисак на Шанце оставила је, ипак, његова прича пуна чуда о постојању седам градова Сиболе, који тобоже леже негде на северу. Њихови становници су, тобоже, живели у палатама обложеним сафирима и имали толико злата колико би само пожелели.

Фама о легендарним градовима разишла се по целој Европи као муња. Они су постали циљ многих путничких експедиција. Најмногобројнији поход организовао је Франсиско Васкес де Коронадо. Но уместо злата, сафира и тиркиза Коронадо је у Аризони нашао бедне чатпље нагих индијанских племена. Седам градова Сиболе показало се као чиста измишљотина или привиђење сањалица.
Исто тако, у дубини јужноамеричког континента требало је, тобоже, да се налази легендарни Елдорадо, град цео сазидан од злата, видљив с раздаљине од много миља,

пошто је пламтео и блештао на сунцу као« ватрена гора. Становници града просто су се повијали под теретом накита и смарагда крупних као кокошје Јаје.
Елдорадо је опчинио и покренуо мапггу многих лутајућих витезова, пробисвета и авантуриста. Кроз више од сто година преко сто хиљада људи је у тражењу саблажњивог града трпело неизрециве напоре и патње, гинуло од болести, инсеката или отровних стрела ратоборних Индијанаца.
Године 1536. млади Шпанац Гонсало Хименес де Кесада стао је на чело експедиције од 875 војника да би кренуо у тоажење Елдорада. Његова војска изгледала]е сјајно. Командант је био обучен у црни сомот проткан сребром; на глави је имао шлем од бајцованог челика. Његови официри парадирали су у раскошним оделима од свиле и широким шеширима окићеним великим перјаницама. Стасити и крупни војници имали су на себи оклопе од каљеног гвожђа.
Марш преко џунгле Јужне Америке, а потом преко превоја Анда, високих до неба, био је прави пакао. Та сјајна армија се због умрлих, болесних и оних који су дезертирали истопила до половине. Од шарених одела команданта, његових официра и војника остале су само рите.

После неколико месеци марша исцрпљене конквистадоре озарио је трачак наде. Један од многобројних судара с Индијанцима донео им је плен у виду смарагда и златног накита; то]е увећало њихове апетите и загрејало их за појачани напор. Али тада је од 875 војника остало само двеста јадних бродоломника, наликна пробисвете.
На подоблачним висинама Анда, у данашњој Колумбији, пред њих је стала армија Индијанаца из племена Чипча. Судар је био кратак, али силовит. Индијанци са својим копљима и праћкама нису могли да се супротставе Шпанцима наоружаним аркебузама; победа дошљака била је неоспорна.
У земљи Чипча лежи језеро Гатавита, окружено стрмом, стеновитом обалом. Шпанци су се тамо улогорили и почели пре свега да пљачкају злато, какво год им је пало под руке. Кад га је већ понестало, стављали су на муке индијанске старешине како би од њих извукли признање где крију злато, о коме су конквистадори стално сањали. Али ^едини одговор који су добијали од оних које су мучили био је покрет који]е показивао на пучину језера; тамо је, наводно, почивало све злато племена.
Једног јутра, уз звуке фрула, добоша и песме, језеру се приближавала разиграним кораком поворка Индијанаца, међу којима је ношена лектика племенског краља.
На обали је краљ изнесен из носиљке, скинут до • нага, намазан смолом и густо посут златном прашином. Позлаћени човек, блештећи на сунцу, ступио је на чамац, испловио на средину језера и заронио у воду.
После извесног времена изронио је на површину, већ огграи од злата и вратио се на обалу поздрављен гласним клицањем Индијанаца. На крају обреда просула се, на запањеност Шпанаца, обилна киша најразличитијег златног накита - огрлица, дијадема, наруквица, прстења и брошева извучених из скровишта. Све то благо пошло је на дно језера.
У основу ритуала била је - како су Шпанци сазнали од преводиоца - стара легенда Чипча. Било је то веома давно: краљ Сипа набио је на колац љубавника своје жене, а њу гоисилио да поједе његово тело. Пренеражена окрутношћу свога мужа супруга је узела са собом кћеркицу и бацила се у језеро, где отада живи поред супруга, „пернатог змаја".

Отада су сваке године - такав је био садржај свештеничке песме - краљеви племена Чипча традицио нално ронили у језеро да би жртвама од злата и смарагда измолили опроштај због окрутног поступка свога претка.

Пошто је обичај трајао већ неколико стотина година златно благо на дну дезера морало би да превазилази сваку машту. У свему томе било је од свега најчудније то да Чипчи нису имали рудник злата. Добијали су га од суседа у замену за кромпир, куку руз, пасуљ, и пре свега за смарагд, кога је било веома много у планинама. Смарагд Чипча је путем ланчане размене стизао до народа Кокле у Панами, па чак и до Мексика, где је Кортес, између осталог, добио примерак велики као пачје јаје.

У потрази за благом Шпанци су једног дана ушли у село Тунха, које лежи источно од језера Гатавита. Угледали су тамо необичан призор. Над набојима око сељачких кућа висили су велики листови златног лима ковањем истањени до дебљине папира. Злато се њихало на ветру, стварајући суптилне звуке који су подсећали на хаофу. Свештеници су носили цизелиране златне минђуше и дијадеме у које су била утакнута вишебојна пера. Сви становници улепшавали су свспу одећу смарагдима величине ораха. Из носева су им висили гротескни златни украси, кол'и су заклањали усне и придавали њиховим гласовима чудну, металну резонанцу.
Конквистадори су се две године вукли по тој земљи, пљачкајући што год се дало. По саопштењу Хименеса Кесаде скупили су толико злата да су њиме могли напунити велику собу до саме таванице. а сем тога су приграбили 1185 смарагда велике вредности. За време тих пљачкашких похода основали су град Боготу, данашњу престоницу Колумбије, која лежи на висини од 2645 метаоа надморске висине.
У фебруару 1539. године грунула је вест да се приближава нека непозната шпанска војска. Показало се да је њен командант био Себастијан де Беналкасар, у свету чувени конквистадор, силан, дрзак, с ватреном маварском ковљу у жилама, кога је на Анде такође намамила легенда о Елдораду. Његов живот био је пун авантуристичких доживљаја.

Почео' је као гонич вучних магараца. Једном је магарац пао у кањужу, што је Беналкасара толико разбеснело да га је једним ударцем песнице убио. Бојећи се казне, побегао је у Кадис, где је стулио као војник на брод који је полазио у Америку. Тумарајући по Јужној и Средњој Америци основао је 1534. године градове Леон и Кито. Тамо је од индијанског заробљеника чуо причу о „позлаћеном човеку" и хитно кренуо на пут, на челу на брзину скушвених одреда најгорих кавгација.
Две војске стале су једна наспрам друге, спрем" не за напад. Сукоб је требало већ да почне, пред очима Индијанаца, када се одједном, на њихово неописиво чуђење, из прашуме помолила трећа војска, састављена од шпанских одрпанаца, на коњима од којих су остале само кожа и кости.
На челу ове војске био је Немац Николаус Федерман из града Улма. Био је агент људи који су од немачког цара добили у лено Венецуелу. Чувши за злато племена Чипча, кренуо је на челу 400 људи на запад, према Андима. Преко три године пролазио је кроз џунгле, борећи се с ратоборним Индијанцима и маларијом. Борбе и болести до те мере су десетковали његов одред, да је, кад се појавио на обали језера Гатавите, у њему било само 100 до крајности исцрпених очајника.
Три команданта су се после веома напетих преговора одлучила да одустану од борбе, а да проблем лена над Чипчима пренесу на решење шпанском краљу. Сва тпојица су, ипак, после више година умрли у Шпанији, не дочекавши кралзеву одлуку.
Мир склопљен међу разбојницима није Чипчима изишао на добро. Десетковани, потпуно лишени свога добра, оковани у ланце и гоњени на ропске радове - брзо су потпуно уништени. Конквистадори су им одузели сав накит и не марећи за његову уметничку вредност претапали га у златне полуге.

Остало је ипак благо на дну језера. Године 1580. трговац из Лиме Антонио Сепулведа набавио је право за његову експлоатацију. Послу је приступио на веома смишљен начин. Сакупивши неколико стотина Индијанаца наредио им је да у стеновитој обали проко пају канал за одвод воде из језера. И заиста, убрзо 'се дуж обала појавио густ, црн муљ, у коме су као грожђице у тесту били расути свакојаки златни предмети и смарагди.
Дно језера ипак је имало облик дубоког левка, те је, да би се допрло до средине, где се сигурно налазио главни део блага, ниво воде требало још више снизити. Међутим у тренутку када је из муља извађено дивно златно жезло, обложено смарагдима, Сепулведа је био исцрпао свој капитал. Краљевски коморници конфисковали су му нађено благо, а он сам је умро у сиротињском дому. Накит који је извадио из језера може и данас да се види у музеју у Колумбији.

Из колумбијских архивских докумената произлази да је у XVII и XVIII веку било још десетак покушаја да се из језера извади благо Чипча. Ипак, при ондашњем стању технике нису умели да језеро тако исуше да би стигли до најнижих места левкастог дна, на које је пало највеће благо.
У XIX веку проблем је поново постао чувен захваљујући славном немачком географу и путописцу Александру Хумболту, који је још у младости сањао о проналаску блага Елдорада. Године 1801. стигао је он у Боготу, откуда је организовао експедиције на језеро Чипча. Прецизно је средио његову мапу и израчунао да се на дну мора налазити бар 50 милиона златних накита.
Године 1912. основано је у Енглеској акционарско друштво за експлоатацију језера, с капиталом од 30 хиљада фунти стерлинга. Ови модерни тражиоци решили су да потпуно исуше језеро и у том циљу су на мулама пренели преко Анда огромне парне пумпе.
После неколико недеља напорног рада, језеро се смањило до на^мањих размера, дванест метара испод правог нивоа. Из густог смрдљивог муља индијански радници почели су лопатама да изгрћу зачуђујућу количину златног накита и смарагда. Чинило се да ће језеро најзад дати своју љубоморно чувану ризницу.

Пре, ипак, но што се стигло до најдубљег дна, настала је нова, неочекивана компликација. Под дејством сунца муљ се мућевито сушио и стврдњавао као бетон, пред којим се чак и модерна техника пока зала беспомоћном. Енглези суморали да напусте даљу експлоатацију.
И тако, стотине хиљада, а можда и милиони златних предмета од огромне историјске и уметничке вредносги и даље почивају у водама језера Гатавита. Несумњиво ће у најближој будућноети покушаји њихова вађења бити понављани уз примену најновијих техничких метода. Али сада, при данашњем стању науке, они неће пасти као жртва бесмислене похлепе авантуриста који би их претопили у златне полуге, него ће се под бригом археолога наћи у музејима света, проносећи славу несталога племена Чипча.

У ЗЕМЉИ ХИЉАДА ТАЈНИ

Иако археолози који истражују Средњу и Јужну Америку, како произлази из претходних поглавља, могу да се похвале значајним резултатима својих археолошких истраживања, ипак, у суштини, још увек веома мало знамо о народима који су те области населили пре стизања белог човека. Њихова историја још је покривена мраком опчињавајуће тајне.
Не знамо порекло тих способних раса, не зна се какви су прави почеци њихова друштвеног и културног живота, чак нису утврђени ни узроци и околности њихова уништења.
Археолози су ту наишли ваљда на једини случај да културна наслојавања, обично тако поучна, потпуно ћуте о постепеном развитку тих цивилизација, о њиховом многовековном расту и сазревању. По налазима би се могло судити да су се оне појављивале из дана у дан у већ усавршеном облику, и да су нестале исто онако нагло као што су се појавиле.
Писмо Маја треба убројати у крајње зачуђујућа достигнућа човечанства; оно је могло да буде плод многих векова мучне еволуције. А ипак, у натписима нема трага тога развитка, затечено је у форми већ доста завршеној. То исто може се казати о многим другим достигнућима индијанских народа, као што су астрономија, математика, уметност или грађевинарство.

Једно може да се прихвати као поуздано: народи америчког континета били су у блиском међусобном сродству како расно, тако и културно. То указује на многе подударности у њиховим обичајима и религији. Сви Индијанци градили су храмове на узвишењима и у облику пирамида, неговали култ сунца и месеца и веровали у мит

белог брадатог бога, чији је амблеад била „перната змија". Такође су имали заједничка,
веома особена, нигде другде на свету не сретана сујеверја. Између осталог, стално су живели под претњом фаталистичке вере у крај света који треба да наступи при крају једнога од педесетдвогодишњих историјских циклуса. У њиховим хроникама, календарским израчунавањима, легендама и пророчанствима важну улогу игра тринаестица, сматрана бројем светим и који доноси срећу.
Сви стари народи Мексика, као што су показале ископине у Паленкеу и другим рушевинама градова, познавали су и штовали знак крста. Такође су у својој религији имали обреде који су подсећали на исповест, опроштај греха, покору, крштење деце и неку врсту причешћа у облику једења малих богова начињених од кукурузног брашна.
Ти народи, високо развијени у многом погледу, нису ипак дошли на идеју о транспортном точку и грнчарском кругу, такође нису припитомили ниједну вучну животињу (изузев андских Индијанаца који су припитомили ламу). Мада су постигли необичну вештину у обради бакра, злата и сребра - нису открили железо, што може да изгледа утолико чудније што су чак и најпримитивнија црначка племена у Африци научила да га топе.
•Феномен наглог појављивања ових зрелих култура може да има једно објашњење: Индијанци нису на америчком континенту били домороци, него су се тамо појавили као емигранти са већ многим културним достигнућима своје расе.
Али откуда су могли да стигну?

Научници ту износе три претпоставке. Нека номадска племена, идући трагом за ловним животињама, прешла су широм Сибир и једног дана се зачуђена нашла на обали Беринговог мореуза. Он има само 50 километара ширине, те се на ведрим данима на другој страни воде јасно оцртавало копно Аљаске. Видевши непознату земљу, пуну загонетних обећања, ловци су добили жју да тамо стигну по сваку цену.
Пребацивање на кајацима преко морског теснаца није онда представљало такву тешкоћу као данас. Ниво воде био је тамо онда знатно нижи, што значи да су се садашња Алеутска острва издуживала у ланац који је спа^ао оба континента.
Ради подршке ове концепције навођен је, између осталог, доказ да лица многих Индијанаца одају монголско порекло. Важније је ипак оно што је открио познавалац писма Маја и аутор његове граматике, совјетски етнограф J. В. Кноросов. Он је констатовао да се писмо Маја у начелној структури не разликује од старокинеских знакова.
Друга група научника сматра да су Индијанци на амерички континент стигли из Океаније или с неког данас непостојећег архипелага. Зар је ипак већи број Индијанаца могао неповређен препловити тако огромна морска пространства на примитивним
сплавовима, сигурно слупаним од палмова дрвета и билзне лике?
Присталице ове хипотезе на то одговарају овако:
Јесте, било је то у њиховим могућностима, јер је ван сваке сумње утврђено да је Ускршње острво преостали остатак великог архипелага, који је релативно касно потонуо у дубину Пацифика. Овај архипелаг протезао се према америчком континенту. Уз то, ветрови Пацифика претежно дувају такође у том правцу; било је довол.но само им се препустити, па једрећл од острва до острва на крају стићи до Америке.
Нека открића веома убедљиво говоре у корист те тезе. Утврђено је, пре свега, да су десетине речи америчких племена не само сличне речима у дијалектима Океанте, него да, штавише, имају идентично значење.

И археологија је додала своје доказе: у преисторијским гробовима Калифорније откривене су секирице исклесане од камена који се налази искључиво на острвима Пацифика. Вредно је на крају додати оно што су запазили етнограии, наиме, да у погледу боје коже, црта лица и низа других расних одлика не ка индијанска племена много подсећају на домороце Океаније.
Најближи истини изгледа поглед треће групе научника, који међу двема претходним концепцијама не виде никакве противречности. Они тврде да већ макар сама

разнородност расних типова међу Индијанцима указује на то да се имиграција

индијанских племена одигравала током многих столећа једним и другим од поменутих путева, то јест, како преко Берингова мореуза, тако и преко пацифичких острва. Сасвим другачије мишљење заступају они научници који тврде да су Индијанци стигли са истока, то значи из Европе, да су колонизовали амерички континент, а потом на примитивним сплавовима ггрепловили Пацифик и настанили острва Океаније. У ту групу спада Норвежанин Тор Хејердал, *кспи* је, да би доказао могућност такве експедиције, изградио сплав од стабала балзадрвета и с неколицином другова препло вио преко Пацифика. Његова књига *Експедиција Кон Тики,* појавила се и у пољском преводу.

Светска штампа донела је неизмерно занимљиву вест о археолошком открићу Тора Хејердала. Желећи да снажније подупре своју тезу, Хејердал се упутио на Ускршње острво, познато по том што на њему има на десетине камених кипова, које је тамо пре

много векова исклесало неко тајанствено, нестало становништво«

На падинама вулкана Рану Рарак Норвежанин је откопао огромне камене статуе. То су људски кипови који на грудима имају извајане једрењаке с разапетим једрима. Други орнаменти на тим киповима по стилу и изради подсећају ван сваке сумње на уметност перуанских Инка. Сем тога, на падинама гооа откривене су терасе уоквирене зидовима, сретане такође у држави Инка, на падинама високих Анда.

То је важно откриће које сведочи о томе да су Инке некад колонизовале Ускршње острво. Ипак та чињеница не решава проблем порекла Индијанаца, пошто може да служи као доказ како једне, тако и друге од напред наведених миграционих теза.

Ако упитамо када су Индијанци ступили ногом на амерички континент, одговор археолога поново се врти у сфери нагађања. Као неоспорно поуздано може се примити само то да је град културе Кокле у Панами постојао још две хиљаде година пре н. е. Сензационалну речитост добио је тамо пронађени рељеф слона;

он би сведочио са извесном вероватноћом да су још десет хиљада година пре наше ере, то значи онда кад су у Америци још ловили слонове, људи тамо дизали градове. Утврђивању тог датума донекле је доггринело откриће пирамиде у Куикуилку, који лежи на јужном крају града Мексика, сред огромног крша базалта и скамењене лаве. Пирамиду, заједно с насељима што су је окруживала, такође је погодила елементарна катастрофа. Оближњи вулкани, Ахуско и Хитли, данас већ угашени, избљували су једнога дана ватру и читаву околину преплавили бујицама лаве у висини од десет метара.

У жељи да докажу када је наступила та катастрогћа обратили су се за помоћ геолозима, који су на основу анализе окамењене лаве утврдили да је она стара готово 8000 година.

Ако је њихово израчунавање научно тачно (неки геолози га оспоравају) - ту бисмо имали посла с најстаријом културом на свету, много старијом од култура Месопотамије и Египта.

Читаоце Српске књижевне задруге не треба посебно упозоравати на име Зенона Косидовског (1898 -1978), јер је Задруга у два издања објавила његово популарно дело *Библијске легенде.*

Косидовски **је од младости имао подељена интересовања између науке и лепе књижевности. Своје студије на Познањском и Јагелонском универзитету завршио је стекавши звање доктора хуманистичких наука. У то време писао је песме. Прву песничку збирку објавио је 1921. године, али се касније, све до избијања рата 1939, бавио углавном писањем есеја и научних расправа.**

Ратне године провео је Зенон Косидовски у Америци. Неко време био је уредник пољског књижевног часописа у Њујорку, а нешто касније радио је као предавач на универзитету у Лос Анђелесу.

У земљу се вратио 1951. године и тада почиње најплоднији период његовог књижевног рада. Написао је неколико научнопопуларних дела која су му донела многобројне читаоце у Пољској и другим земљама. Тираж ових књига у Пољској прекорачио је милион и по примерака, а превођене су на дванаест језика.

Када се једном опредслио за писање научнопопуларних књига, Косидовски се није више враћао поезији. Знамо, ипак, да је раније бављење поезијом само допринело вредности ових нових књига Зенона Косидовског. Он се 'својим темама одушевљавао као песник и то своје одушевљење умео је да утка у стил који читаоца плени, а поједина потлавља ових његових „непеоничких" дела спадалу у праву уметничку прозу. У једном интервјуу Косидовски сам подвлачи какав је његов однос према такозваној лепој књижевности:

„Моје књиге се у суштини не разликују од дела лепе књижевности. Разлика је у томе што њихови јунаци нису фиктивна лица и сћиктивне ситуације, већ сам живот у његовом историјском аспекту."

Стваралачке побуде Косидовски је добијао од археологије, библистике, религиологије. Пишући своја нова дела Косидовски је могао да примени богато знање стечено дугогодишњим озбиљним студирањем у музејима Северне и Јужне Америке, као и знање стечено читањем свега што му је дошло до руку о великим археолошким открићима.

Хронолошки прво је настало дело *Кад је сунце било бог* (1956); затим дело о ушшггењу цивилизације Инка, *Краљевство златних суза* (1960); следе *Библијске легенде* (1963), које су аутору донеле највише признања; после њих објављена је књига краћих радова *Лисипови атови и* друге *приче* (1965); и, на крају, *Приповести евангелиста,* последње дело које је Косидовски завршио и које већ знамо из превода на руски језик, док пољско издање тек треба да се појави. *

Наш превод рађен је по осмом полЛком издању књиге Кад *је сунце било бог.* Објављено у омладинском предузећу и намењено младима, ово дело је мудро написана истотзија неколико највећих археолошких открића новијег времена и постало је у Пољској омиљена књига и младих и старих. То је сасвим разумљиво, јер се ту у сажетом излагању и на мајсторски, уметнички начин приказују поглавља из историје изгубљених цивилизацила, за чије би упознавање иначе ваљало прочитато! брда тешке научностручне литературе.

Књигу отвара историја открића клинастог писма и истовремено открића невероватно

богате, за наше пој

• У Пољској ее та кп,ига појавила 1979, када је прво издање ове наше кљиге било всћ у штампи. У међупрсмепу су *Легенде еванђелиста* имале у „Свјетлости" два издања на нашем језику. *Прим. прев.*

мове фантастичне историје првих месопотамских држава, друштава и цивилизација. Као у бајци пред нама се отвара невероватни свет Сумера и Атада, Ура и Ниииве, Вавилона и Асирије, присуствујемо исвопавању најстаријих библиотека на глиненим таблицама и исписаних клинастим писмом, реконструкцији епа о Гилгамешу, најстаријег епа у историји човечанства, и то онако како су га испод наслага песка и заборава исколавали вредни научници и занесењаци.

Краћа је, али ништа мање занимљива историја дешифровања староегипатског хијероглифског писма. Наравно, уз мноштво бескрајно занимљивих података о древној цивилизацији старог Египта, њеној слави и пролазности.

Историја открића старе егејске цивилизације, прича о дивном занесењаку Шлиману и његовом открићу Троје и Микене и Евансовом открићу древне критске цивилизације, као споне између древног Египта и Хеладе, право је мало ремекдело научнопопу ларне литеоатуре, и заслужује да 'се унесе у наше историјске читанке.

А прича о шетњи кроз откопане рушевине Херкуланума и Помпеје опет је откриће једног света за себе. Чинило нам се да о томе довољно знамо из Плинијевих нисама и других извотза, али Косидовски нам још једном показује врлине свога искусног пера. Најдужа у књизи и истински тужна јесте прича о освајању и уништењу великих краљевстава и цивилизација Ацтека и Маја. Уништење ових цивилизација од стране такозваних ширитеља хришћанске културе спада у највеће злочине у историји света. Напори хиљада научника да данас реконструишу оно што је уништено могу само да нас наведу на размишљање о релативности ознака „цивилизован" и „нецивилизован", а и да пољуљају веру у апсолутну превагу цивилизације европског човека.

Оно што је најлепше у књизи Косидовског није сам опис несталих древних цивилизација, него писање о оним неуморним прегаоцима који су умели да посвете живот често мукотрпном и незахвалном напору да нам те цивилизације открију, да испод пустињског песка, испод вулканске лаве и у беспутним прашума ма откопају и прикупе податке о њима. То је химна напорном археолошком раду и археолошкој науци, одавање поште тим вредним прегаоцима, због чега читалац бива посебно захвалан аутору ове књиге.
Препоручујући ову књигу пољским читаоцима, велики пољски писац Јарослав Ивашкјевич одаје Косидовском признање баш као мајстору лепог приповедања:
„Такви делови књиге као што је сумерски краљевски погреб или обред бацања невесте бога кише у језеро ЧиченИтса потресају својом стравичношћу и сликовитошћу. Они су као фрагменти величанствених историјских романа и подсећају на сцене из Фа *раона* Болеслава Пруса."
Наш читалац увериће се да ова похвала није преувеличана.
Петар Вијичић

Зенон Косидовски КАД ЈЕ СУНЦЕ БИЛО БОГ

Фототипско издање

Издавач СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
Београд, Маршала Тита 19

Главни уредник *Милорад Ђурић*

Рецензенти *Петар Вујичић Гордана Јовановић*

За издавача *Радомир Радованац*

Техничка опрема *Стојан Милеуснић*

Технички уредник *Слободан Николић*

Коректор *Живка Папак*
Тираж 3.000
Штампа ВОЈНА ШТАМПАРИЈА Београд, Генерала Жданова 40